

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ

เล่มที่ ๑

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

สรณคมนีในขุททกปาฐะ

ว่าด้วยการถึงพระรัตนตรัย

[๑] ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ข้าพเจ้าถึง
พระธรรมเป็นสรณะ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ.

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ
แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่
๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ.

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ
แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ แม้ครั้งที่
ที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ.

จบสรณคมนี

ปรมัตถโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ

ข้อบ่นน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คำปรารภพระกัมภีร์

นิเทศนี้ว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

แม้วาระที่ ๒ ที่ ๓ ก็เหมือนกัน เป็นนิเทศอธิบายเรื่องการถึงพระ
สรณศรัย เป็นข้อต้นของกัมภีร์ขุททกปาฐะ.

บัดนี้ เพื่อเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งบาลีนี้ ข้าพเจ้า
จะกล่าวอธิบายข้อนี้ ด้วยอรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อว่าปรมัตถโชติกา

ข้าพเจ้าไหว้พระรัตนตรัย ที่สูงสุดแห่งวัตถุ

ทั้งหลายที่ควรไหว้แล้ว จักทำการพรรณนาความแห่ง

ขุททกปาฐะ การพรรณนานี้อันข้าพเจ้าผู้รู้พระศาสนา

น้อยทำได้ยากยิ่ง เพราะขุททกปาฐะ มีอรรถลึกลับซึ่งก็จริง

อยู่ ถึงอย่างนั้น เพราะเหตุที่ข้อวินิจฉัยของท่านบูรพา-

จารย์ยังมีอยู่เป็นนิตย์ถึงวันนี้ และนวังคสัตถุศาสน์ยัง

ดำรงอยู่อย่างเดิม ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะอาศัยนวังคสัตถุ-

ศาสน์และข้อวินิจฉัยของบูรพาจารย์นี้จึงปรารถนาจะ
พรรณานความด้วยความเคารพอย่างมา ในพระสังฆ-
กรรม ไม่ได้ประสงค์จะยกตนข่มท่าน ขอท่านทั้งหลาย
จงตั้งใจ สดับการพรรณานความนั้น เทอญ.

การกำหนดขุททกปาฐะ

เพราะข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคำปรารภนั้นว่า จักทำการพรรณานความ
แห่งขุททกปาฐะ บางปาฐะ. ข้าพเจ้าจำต้องกำหนดขุททกปาฐะทั้งหลายเสียก่อน
แล้ว จึงจักทำการพรรณานความภายหลัง เอกเทศส่วน ๆ หนึ่งของขุททกนิกาย
ชื่อว่า ขุททกะ. เอกเทศส่วนหนึ่ง ๆ ของนิกายทั้ง ๕ ชื่อ ขุททกนิกาย ว่าโดยธรรม
และโดยอรรถ คัมภีร์เหล่านั้น มี ๕ นิกาย คือทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สัง-
ยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ชื่อว่า นิกาย ๕.

บรรดานิกายทั้ง ๕ นั้น พระสูตร ๓๔ สูตร มีพรหมชาลสูตรเป็นต้น
ชื่อว่า ทิมนิกาย จริงดังที่ท่านกล่าววว่า

นิกายที่รวบรวมพระสูตร ๓๔ สูตร ๓ พรรค ชื่อว่า ทิมนิกาย
อนุโลมที่ ๑.

พระสูตร ๑๕๒ สูตร มีมูลปริยายสูตรเป็นต้น ชื่อว่า มัชฌิมนิกาย.

พระสูตร ๗,๗๖๒ สูตร มีโอฆตรณสูตรเป็นต้น ชื่อว่าสังยุตตนิกาย.

พระสูตร ๘,๕๕๗ สูตรมีจิตตปริยาทานสูตรเป็นต้น ชื่อว่า อังคุตตร-
นิกาย.

ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ
เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทศ ปฏิสัมภिता อปทาน พุทธ-
วงศ์ จริยาปิฎก พระพุทธพจน์ที่เหลือเว้นวินัยปิฎกและอภิธรรมปิฎก หรือ
นิกาย ๔ ชื่อว่า ขุททกนิกาย.

เหตุไร นิกายนี้ ท่านจึงเรียกว่า **ขุททกนิกาย** เหตุเป็นที่รวม เป็นที่อยู่ของหมวดธรรมเล็ก ๆ จำนวนมาก. จริงอยู่ การรวมกันอยู่ ท่าน เรียกว่า นิกาย ว่าโดยศาสนาและโดยโลก ในข้อนี้ มีสาธกเป็นต้นอย่างนี้ คือ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเราตถาคตมองไม่เห็นหมู่สัตว์หมู่หนึ่งอื่นวิจิตรเหมือน อย่างหมู่สัตว์เดียวรณเลย. หมู่กษัตริย์โปณิกะ หมู่กษัตริย์จิกขัลลิกา. เอกเทศ ส่วนหนึ่งของขุททกนิกายนั้น มีดังนี้ หมวดธรรมเล็ก ๆ ที่นับเนื่องในพระ- สุตตันตปิฎกเหล่านี้ มุ่งหมายที่จะเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายโดยอรรถ ขุททกปาฐะ ๘ ประเภท คือ สรณะสิกขาบท ทวัตติงสาการ กุมารปัญหา [สามเณรปัญหา] มงคลสูตร รตนสูตร ติโรกฐาทสูตร นิธิกัณฐสูตรและ เมตตสูตร เป็นข้อต้นของหมวดธรรมแม่เหล่านั้น โดยอาจารย์ต่อมายกขึ้นสู่ ทางการบอกการสอน มิใช่โดยเป็นคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้.

จริงอยู่ คาถาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

อนกชาติสังสาร สนฺธาวิสฺสั อนิพฺพิสั
คหการี คเวสนุโต ทุกฺขา ชาติ ปุณฺปุณฺ
คหการก ทิฏฺฐโณสิ ปุณฺ เคหํ น กาสสิ
สพฺพทา เต มาสุกา ภคฺคา ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา.

เราแสวงหาช่างผู้ทำเรือนคืออรรถภาพ เมื่อไม่พบ
ได้ท่องเที่ยวไปแล้ว ถิ่นสงสารนับด้วยชาติมิใช่น้อย
ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์

คู่ก่อนช่างผู้ทำเรือนคือ อรรถภาพ เราพบท่านแล้ว
ท่านจักทำเรือนคืออรรถภาพของเราอีกไม่ได้ โคร่งบ้าน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 5

ของท่านทั้งหมด เราทำลายแล้ว ยอดแห่งเรือนคือ
คือว่า เรารื้อแล้ว จิตของเราถึงพระนิพพานแล้ว
เพราะเราได้บรรลุธรรมเป็นที่ล้นค้นหาทั้งหลายแล้ว.

ชื่อว่าเป็นพระปฐมพุทธวณะ แม้ทั้งหมดโดยเป็นพระดำรัสที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้ ที่ชื่อว่าพระปฐมพุทธดำรัสนั้น ก็โดยที่ตรัสทางพระมนัส
มิใช่ทรงเปล่งพระวาจาตรัส ส่วนพระคาถามีว่า

ยทา หเว ปาตุภวนุติ ชมฺมา
อาตาปีโน ฌายโต พุราหฺมณฺสุต
อถสุต กงฺขา วปฺยนฺติ สพุพา
ยโต ปชานาติ สเหตุชฺมมํ.

เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มี
เพียรเพ่งอยู่เนื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์
นั้น ย่อมลึกลงไป เพราะมารู้ชัดธรรมพร้อมทั้งเหตุ.

ชื่อว่าเป็นพระปฐมพุทธดำรัส โดยที่เป็นพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เปล่งพระวาจาตรัส. เพราะฉะนั้น ขุททกปาฐะ ๘ ประเภทนี้ใด ชื่อว่าเป็นข้อค้น
ของหมวดธรรมเล็ก ๆ เหล่านั้น เราจะเริ่มพรรณนาความแห่งขุททกปาฐะนั้น
ตั้งแต่ต้นไป.

นิทานโสธนะ

การชำระคำเริ่มต้น

วาจาที่ว่า พุทธิ สรณํ คจฺฉามิ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

เป็นข้อต้นของคำเริ่มต้นนั้น หัวข้อพรรณนาความของคำเริ่มต้นนั้น มีดังนี้

พระสรณตรัย ใครกล่าว กล่าวที่ไหน กล่าวเมื่อ

ใด กล่าวเพราะเหตุไร อนึ่ง ที่ได้ตรัสไว้มาแต่แรก
เพราะเหตุไร ในที่นี้จึงว่า ตรัสไว้เป็นข้อแรก จำต้อง
ชำระคำเริ่มต้น ต่อจากนั้นไปในคำเริ่มต้น ก็จะมี
แจ้งเรื่องพระพุทธะ เรื่องการถึงสรณะ และเรื่องบุคคล
ผู้ถึงสรณะ จะแสดงการขาดการไม่ขาดแห่งสรณคมน์
ทั้งผล ทั้งสรณะที่ควรถึง แม้นในสองสรณะ มีธมฺม
สรณํ เป็นต้น ก็รู้กันแล้วว่ามีนัยอย่างนี้ จะอธิบาย
เหตุในการกำหนดโดยลำดับ และจะประกาศสรณตรัย
นั้น ด้วยข้ออุปมาทั้งหลาย.

บรรดาคาถาเหล่านั้น คาถาแรก ก่อนอื่น มีปัญหา ๕ ข้อ คือ

๑. พระสรณตรัยนี้ใครกล่าว

๒. กล่าวที่ไหน

๓. กล่าวเมื่อไร

๔. กล่าวเพราะเหตุไร

๑. พรรณนาพระสรณตรัย

การชี้แจงเรื่องพระพุทธะ

บัดนี้ คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า จะชี้แจงเรื่องพระพุทธะ เรื่องการถึง
สรณะ และเรื่องบุคคลผู้ถึงสรณะ ในคัมภีร์สัจธรรมพิเศษ ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะ
บัญญัติอาศัยขันธสันดานที่ถูกอบรมด้วยการบรรลุนุตตรวิโมกข์ ซึ่งเป็นนิมิต
แห่งพระญาณอันอะไร ๆ ชัดขวางมิได้ หรือเพราะบัญญัติอาศัยการตรัสรู้เองยิ่ง
ซึ่งสัจจะ อันเป็นปทัฏฐานแห่งพระสัมพันธญาณ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด เป็นพระสยัมภูเป็นเอง
ไม่มีอาจารย์ ตรัสรู้ยิ่งพร้อมด้วยพระองค์เอง ซึ่งสัจจะทั้งหลาย ใน
ธรรมทั้งหลายที่มีได้ทรงฟังมาก่อน ทรงบรรลุพระสัมพันธญาณใน
ธรรมเหล่านั้น และความเป็นผู้เชี่ยวชาญในผลทั้งหลาย พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า **พุทธะ**.

การชี้แจงเรื่องพระพุทธะ โดยอรรถะเท่านั้นก่อน.

แต่เมื่อว่าโดยพยัญชนะ ฟังทราบโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ชื่อว่า
พุทธะ เพราะทรงเป็นผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะทรงเป็นผู้ปลุกให้ตื่น
สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ในบทว่า **พุทธโธ** ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่า **พุทธะ**
เพราะอรรถว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย. ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะอรรถว่า ทรง
ปลุกหมู่มสัตว์ให้ตื่น ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะทรงรู้ทุกอย่าง ชื่อว่า **พุทธะ**
เพราะทรงเห็นทุกอย่าง. ชื่อว่า **พุทธะ** เพราะตรัสรู้เองไม่ใช่ผู้อื่นทำให้รู้

ชื่อว่า พุทธะ เพราะบานแล้ว ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่าเป็นผู้สิ้น กิเลสแล้ว.
ชื่อว่า พุทธะ เพราะนับกันว่าเป็นผู้ไม่มีอุปกิเลส. ชื่อว่า พุทธะ เพราะ
อรรธว่า สิ้นราคะสิ้นเชิง. ชื่อว่า พุทธะ เพราะอรรธว่า สิ้นโทสะสิ้นเชิง. ชื่อว่า
พุทฺธะ เพราะอรรธว่า สิ้นโมหะสิ้นเชิง. ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรธว่า ไร้กิเลส
สิ้นเชิง. ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรธว่า ทรงดำเนินเอกายนมรรค. ชื่อว่า พุทฺธะ
เพราะอรรธว่า ตรัสรู้ยิ่งเอง ซึ่งพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิ์ล้าพังพระองค์เดียว.
ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะทรงได้ความรู้ เหตุทรงกำจัดความไม่รู้ได้แล้ว. พระนาม
ว่า พุทฺธะ นี้ มิใช่พระชนนีตั้ง มิใช่พระชนกตั้ง มิใช่พระเชษฐภคินีตั้ง
มิใช่พระเชษฐภคินีตั้ง มิใช่มิตรมาตย์ตั้ง มิใช่พระญาติสาโลหิตตั้ง มิใช่
สมณพราหมณ์ตั้ง มิใช่เทวดาตั้ง พระนามนี้ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า มี
ตอนท่ายแห่งความหลุดพ้นจากกิเลส บัญญัติคือพุทธะ ทรงทำให้แจ้งพร้อมทั้ง
ทรงได้พระสัพพัญญุตญาณ.

ในบทว่า พุทฺธะ นั้น ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรธว่า ตรัสรู้ตั้งจะ
ทั้งหลาย เหมือนผู้ที่ลงมาในโลก [อวตาร] ก็เรียกว่า ผู้ลงมา [อวตาร].
ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะอรรธว่า ทรงปลุกหมู่มสัตว์ให้ตื่น เหมือนลมที่ทำใบไม้
ให้แห้ง ก็เรียกว่าใบไม้แห้ง. บทว่า สพุทฺถญฺตตาย พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า
ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะความรู้ที่สามารถรู้ได้ทุกอย่าง. บทว่า สพุทฺทสุตาวิตาย
พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะความรู้ ที่สามารถรู้ธรรมได้
ทุกอย่าง. บทว่า อนนฺตญฺญายิตาย พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทฺธะ
เพราะตรัสรู้เอง มิใช่ผู้อื่นทำให้ตรัสรู้. บทว่า วิกลิตาย พุทฺโธ ท่าน
อธิบายว่า ชื่อว่า พุทฺธะ เพราะทรงบาน เหตุบานด้วยพระคุณนานาประการ
เหมือนดอกปทุมบาน. ด้วยบทอย่างนี้เป็นต้นว่า จินฺนสวสฺสขาทน พุทฺโธ

ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ เพราะทรงตื่นแล้วเหตุสิ้นกิเลสดูจความหลับ
ทุกอย่าง เหมือนบุรุษตื่นเพราะตื่นความหลับ เพราะทรงละกรรมอันทำความ
หุดหู่แห่งจิตได้. ท่านกล่าวว่า เอกายนมคฺคฺ คโตติ พุทฺโธ ดังนี้ ก็เพื่อ
แสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเรียกว่า พุทธะ ก็เพราะทรงดำเนินเอกายน-
มรรค เหมือนบุรุษแม่เดินทาง เขาก็เรียกว่าผู้เดินไป เพราะปรียาย (ทาง) แห่ง
อรรธว่าไปสู่ทางตรัสรู้. บทว่า เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุทฺโธติ
พุทฺโธ ท่านอธิบายว่า ชื่อว่า พุทธะ ไม่ใช่เพราะตรัสรู้โดยคนอื่น ที่แท้ ชื่อว่า
พุทฺธะ เพราะตรัสรู้ซึ่งพระสัมมาสัมโพธิ อันยอดเยี่ยม ด้วยพระองค์เอง
เท่านั้น. คำนี้ว่า อพุทฺธิวิหตฺตฺตา พุทฺธิปฏฺิลาภา พุทฺโธ เป็นคำแสดง
ปรียายว่า พุทฺธิ พุทฺธํ โพธิ ในคำนั้น พึงทราบอรรถ ที่สามารถทำ พุทฺธะ
ศัพท์ของบททุกบทให้สำเร็จความ โดยนัยอย่างนี้ว่า ท่านอธิบายเพื่อให้รู้ว่า
พุทฺธะ เพราะทรงประกอบด้วยพระคุณคือพุทธิความรู้เหมือนที่เรียกกันว่า
ฟ้าเขียว ฟ้าแดง ก็เพราะประกอบด้วยสีเขียว สีแดง ต่อแต่นั้น คำเป็นต้น
อย่างนี้ว่า พุทฺโธติ เนตํ นามํ ท่านกล่าวไว้ก็เพื่อให้รู้ว่า บัญญัตินี้ ดำ-
เนินไปตามอรรถคือเนื้อความ.

การชี้แจงเรื่องพุทธะแม่โดยพยัญชนะ มีดังกล่าวนานี้.

ชี้แจงเรื่องสรณคมน์และผู้ถึงสรณคมน์

บัดนี้ จะกล่าวชี้แจงในเรื่องการถึงสรณคมน์เป็นต้น ดังต่อไปนี้.
พระรัตนตรัยที่ชื่อว่า สรณะ เพราะกำจัด อธิบายว่า บีบ ทำลาย นำออก
ดับภัยคือความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ทุกข์ ทุกติ ความเศร้าหมอง ด้วย
การถึงสรณะนั้นนั่นแล ของคนทั้งหลายที่ถึงสรณคมน์. อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้า
ชื่อว่า สรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้เข้าถึงสิ่งที่เป็น

ประโยชน์และนำออกจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์. พระธรรมชื่อว่า **สธนะ** เพราะให้สัตว์ข้ามพ้นกันดารคือภพ และให้ความโปร่งใจ. พระสงฆ์ ชื่อว่า **สธนะ** เพราะกระทำสักการะ แม้เล็กน้อย ให้กลับได้ผลอันไพบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระรัตนตรัยนั้น จึงชื่อว่า **สธนะ** โดยปริยายดังว่ามานี้.

จิตอุปบาทที่ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนั้นและความเคารพในพระรัตนตรัยนั้น กำจัดทำลายกิเลสเสียได้ เป็นไปโดยอาการคือความมีพระรัตนตรัยนั้น เป็นเบื้องหน้า หรือ ไม่มีผู้อื่นเป็นปัจจัย [ชกฺขุ] ชื่อว่า **สธณคมนฺ**. สัตว์ผู้พร้อมด้วยจิตอุปบาทนั้น ย่อมถึงพระรัตนตรัยนั้น เป็นสธนะ อธิบายว่า ย่อมเข้าถึงพระรัตนตรัย ด้วยจิตอุปบาท ที่มีประการดังกล่าวแล้ว อย่างนี้ว่า นี่เป็นสธนะของข้าพเจ้า นี่เป็นเครื่องนำหน้าของข้าพเจ้า. ก็บุคคลเมื่อจะเข้าถึง ย่อมเข้าถึงด้วยวิธีมาแทนเหมือนอย่างนายพานิชสองคนชื่อว่า ตปุสสะและภัลลิกะ เป็นต้น ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนั้น ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระธรรมเป็นสธนะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่าเป็นอุบาสก" ดังนี้ก็ได้.

เข้าถึงด้วยวิธียอมเป็นศิษย์ เหมือนอย่างท่านพระมหากัสสปะเป็นต้นว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก" ดังนี้ ก็ได้.

เข้าถึง ด้วยวิธีห่มตัวไปในพระรัตนตรัยนั้น เหมือนอย่างพรหมยู-พราหมณ์ เป็นต้น ความบาติว่า "เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ พรหมยูพราหมณ์ ก็ลุกจากอาสนะ กระทำผ้าห่มเฉียงบ่า ประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่เปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า นโม ตสฺส ภควโต อรโหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, นโม ตสฺส ภควโต

อรรถโศ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, นโม ตสฺส ภควโต อรรถโศ สมฺมา-
สมฺพุทฺธสฺส" ดังนี้ก็ได้.

เข้าถึงโดยวิธีมอตน เช่นโยคีบุคคลผู้ชวนชวายเป็นกรรมฐานก็ได้.

เข้าถึง โดยวิสัยและโดยกิจ หลายวิธี เช่นด้วยวิธีกำจัด อุปกิเลสด้วย
การถึงสรณคมน์ เหมือนอย่างพระอริยบุคคลทั้งหลาย ก็ได้.

ชี้แจงเรื่องการถึงสรณคมน์ และเรื่องบุคคล ผู้เข้าถึงสรณคมน์ ดัง
กล่าวมานี้.

แสดงสรณคมน์ขาด ไม่ขาด และผล

บัดนี้ จะแสดงสรณคมน์ขาดเป็นต้น ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า จะแสดง
สรณคมน์ขาดและไม่ขาดทั้งผล ทั้งสรณะที่ควรถึง ดังต่อไปนี้.

การขาดสรณคมน์ ของบุคคลผู้ถึงสรณคมน์อย่างนี้ มี ๒ อย่าง คือ
มีโทษและไม่ มีโทษ การขาดสรณคมน์เพราะการตาย ชื่อว่าไม่มีโทษ การขาด
สรณคมน์เพราะหันไปนับถือศาสดาอื่น และประพฤตินิโคตในพระศาสดานั้น ชื่อ
ว่ามีโทษ. การขาดแม้ทั้ง ๒ นั้น ย่อมมีแก่พวกปุถุชนเหล่านั้น สรณะของ
ปุถุชนเหล่านั้น ย่อมชื่อว่าเศร้าหมอง เพราะประพฤตินิโคตด้วยความไม่รู้ ความ
สงสัยและความรู้ผิด และเพราะประพฤตินิโคตเพื่อเป็นต้น ในพระพุทฺธคุณ
ทั้งหลาย ส่วนพระอริยบุคคลหา มีสรณะที่ขาดไม่ และหา มีสรณะเศร้าหมอง
ไม่ เหมือนอย่างที่เราได้กล่าวไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย
ทิฏฐิ [สัมมาทิฏฐิ] จะพึงนับถือศาสดาอื่น มิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ส่วนพวก
ปุถุชน ยังไม่ถึงการขาดสรณะตราบใด ตราบนั้น ก็ยังชื่อว่าเป็นผู้มีสรณะไม่
ขาด การขาดสรณะของปุถุชนเหล่านั้น ย่อมมีโทษ มีความเศร้าหมองและ
อำนาจผลที่ไม่น่าปรารถนา การขาดสรณะที่ไม่มีโทษ ก็ไม่มีผล เพราะหา
วิบากมิได้. ส่วนการไม่ขาดสรณะว่าโดยผล ก็ย่อมอำนาจผลที่น่าปรารถนา
อย่างเดียว เหมือนอย่างที่เราได้กล่าวไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ
ชนเหล่านั้นละกายมนุษย์ไปแล้ว ก็จักไม่เข้าถึงอบาย-
ภูมิ จักทำหมู่เทพให้บริบูรณ์ ดังนี้.

ก็ในข้อนั้น พึงทราบอธิบายแห่งคาถาอย่างนี้ว่า ชนเหล่าใด ถึง
สรณะด้วยการตัดอุปกิเลสได้ขาดด้วยศรัทธา ชนเหล่านั้น จักไม่ไปอบาย.
ส่วนชนนอกนั้น จักไม่ไปอบาย ก็ด้วยการถึงสรณะ.

แสดงสรณะขาดไม่ขาดและผลเพียงเท่านั้นก่อน.

แสดงสรณะที่ควรถึง

ในการแสดงสรณะที่ควรถึง ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ในคำนี้ว่า ข้าพเจ้าถึง
พระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ผู้นั้น จะพึงถึงพระ-
พุทธเจ้าหรือสรณะ แม้ทั้งสองคำ การกล่าวแต่คำเดียว ก็ไร้ประโยชน์ เพราะ
เหตุไร เพราะมีแต่กิริยาคือการถึง ไม่มีสองกรรม. ความจริง นักคิดทาง
อักษรสาสตร์ ไม่ประสงค์กรรม ๒ กรรมในข้อนี้ เหมือนในคำว่า อหิ คามิ
เนติ เป็นต้น ฉะนั้น.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า การกล่าวแม้คำทั้งสองมีแค่ประโยชน์อย่างเดียว
เหมือนในคำว่า จจฺจเตว ปุพฺพํ ทิสฺส จจฺจติ ปจฺจิมํ ทิสฺส นักคิด
อักษรสาสตร์ไม่ประสงค์อย่างนั้นดอก เพราะท่านไม่ประสงค์ว่า พระพุทธเจ้า
และสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน ความจริงเมื่อประสงค์ว่า พระพุทธเจ้า
และสรณะเหล่านั้น เป็นเหตุเท่า ๆ กันแล้ว บุคคลแม้มีจิตขุ่นเคือง เข้า
เฝ้าพระพุทธเจ้าก็จะพึงชื่อว่า ถึงพระพุทธเจ้า ถึงสรณะนะสิ สรณะนั้นใด
ทำให้ต่างไปว่า พระพุทธเจ้า. ผู้นั้นก็ชื่อว่าถึงสรณะนั้นทั้งนั้น.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า ท่านประสงค์เอาความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน เพราะบาลีว่า **เอตฺ โข สรณํ เขมฺ เอตฺ สรณมุตฺตมํ** สรณะนั้นแลเกษม ปลอดภัย สรณะนั้นอุดมสูงสุด ไม่ประสงค์เช่นนั้น ดอก เพราะในบทกาลานั้น มีแต่พระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น. ความจริง ในบทกาลนั้นนั้นแลท่านประสงค์ถึงความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน อย่างนี้ว่า สรณะทั้งเกษมทั้งอุดม เพราะพิจารณาเป็นถึงพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น ในความเป็นสรณะ ที่นับได้ว่า กำจัดภัยแก่ผู้ถึงสรณคมน์ ได้จริง ส่วนในบาลีประเทศอื่น เมื่อมีความสัมพันธ์ด้วยผู้ถึงสรณคมน์ ท่านก็ไม่ประสงค์ความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน เพราะไม่สำเร็จเป็นสรณคมน์ ดังนั้น คำนี้จึงสาธกไม่ได้.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า น่าจะประสงค์เอาความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน เพราะสำเร็จเป็นสรณคมน์ แม้เมื่อมีความสัมพันธ์ด้วยผู้ถึงสรณคมน์ได้ในบาลีนี้ว่า **เอตฺ สรณนาคมฺม สพฺพทฺทฺทฺชา ปมฺจฺจติ** บุคคลอาศัยสรณะนั้น ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงดังนี้ ไม่ใช่เช่นนั้นดอก เพราะขัดข้องด้วยโทษที่กล่าวมาก่อนแล้ว. ความจริง แม้ในข้อนั้น ก็จะไม่ขัดข้องด้วยโทษที่กล่าวมาก่อนว่า เมื่อมีความที่พระพุทธเจ้าและสรณะเป็นเหตุเท่า ๆ กัน อยู่ บุคคลแม้มีจิตชุ่นเคืองอาศัยสรณะ. คือพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ก็จะไม่หลุดพ้นจากทุกข์ได้หมดนะสิ แต่จะว่าไม่ขัดข้องด้วยโทษก็หาไม่ได้ ดังนั้น คำนั้นจึงสาธกไม่ได้. ฟังทราบอธิบายในข้อนั้น อย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายเมื่อจะหลุดพ้น ด้วยอำนาจของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นกัลยาณมิตร ท่านก็กล่าวว่า อาศัยกัลยาณมิตรจึงหลุดพ้น ได้ ในบาลีนี้ว่า

ดูก่อนอนนท กัสัตว์ทั้งหลายที่มีชาติความเกิด

เป็นธรรมดา อาศัยเรตลาคตเป็นกัลยาณมิตร ย่อม
หลุดพ้น จากชาติดังนี้ ฉันได แต่ในที่นี้ บุคคลเมื่อ
จะหลุดพ้น ด้วยอนุภาพแห่งสรวง คือพระพุทธเจ้า
พระธรรมและพระสงฆ์ ท่านก็กล่าวว่ บุคคลอาศัย
สรวงนี้ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ ทั้งปวง ดังนี้ ก็ฉันนั้น.

ความที่พระพุทธเจ้าเป็นคณินยะ ควรถึงก็ไม่ถูก ความที่สรวงเป็น
คณินยะควรถึงก็ไม่ถูก ความที่พระพุทธเจ้าและสรวงทั้งสอง เป็นคณินยะควร
ถึงก็ไม่ถูก แม้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้ คณินยะสิ่งที่ควรถึงของผู้ถึงสรณคณัน
ที่ท่านอธิบายว่า ข้าพเจ้าถึงสิ่งที่พึงปรารถนา ควรกล่าวถึง ต่อนั้น ก็ควร
กล่าวข้อยุติคือข้อที่ถูก ในเรื่องนี้ ดังนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวข้อยุติดังต่อไปนี้

ในข้อยุตินี้ พระพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นคณินยะ แต่เพื่อแสดงอาการคือ
การถึง คำกล่าวถึงสรวงนั้นมีว่า ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรวง พระ-
พุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรวงของข้าพเจ้า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เป็น
ปรายณะนำหน้าของข้าพเจ้า เป็นผู้กำจัดทุกข์ เป็นผู้ทรงประโยชน์ ข้าพเจ้า
ถึง คบ เสพ เข้าใกล้ชิดพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ด้วยความประสงค์ดังกล่าว
มานี้ หรือว่าข้าพเจ้ารู้ทราบอย่างนี้ จริงอยู่ คติเป็นประโยชน์ของธาตุเหล่าใด
แม้ความรู้ก็เป็นประโยชน์ของธาตุเหล่านั้น.

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า ข้อนั้นไม่ถูก เพราะไม่ประกอบ อิติ ศัพท์ คำ
ทักท้วงนั้นก็ไม่ได้ถูก ข้อยุติที่ถูกในเรื่องนั้น พึงมีดังนี้.

หากว่าความในเรื่องนั้น ฟังมีอย่างนี้ไซ้. แต่นั้น ก็ฟังต้องประกอบ
อติศัพท์ ดังในประโยคทั้งหลายเป็นต้นว่า อนิจจัง รูป อนิจจัง รูปนหิต
ยถาภูติ ปชานาติ ย่อมรู้ชัดรูปที่ไม่เที่ยง ตามความเป็นจริงว่า รูปไม่เที่ยง
ดังนี้. แต่อติศัพท์ที่ท่านหาประกอบไว้ไม่ เพราะฉะนั้น ข้อทักท้วงนั้นจึงไม่ถูก
แต่อันนี้ ไม่ถูกเพราะเหตุไร เพราะความของอติศัพท์มีอยู่ในตัวนั้นแล้ว ความ
ของอติศัพท์แม้ในที่นี้ ก็มีอยู่พร้อม ดังในประโยคทั้งหลายเป็นต้น อย่างนี้ว่า
โย จ พุทฺธญฺจ ฌมฺมญฺจ สขฺมญฺจ สรณฺ คโต ก็ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า
พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ดังนี้ แต่มิใช่จะต้องประกอบอติศัพท์
ไว้ในที่ทุกแห่ง เพราะมีความอยู่พร้อมในตัวแล้ว บัณฑิตพึงทราบความของ
อติศัพท์แม้มิได้ประกอบไว้ เหมือนดังประกอบไว้ในที่นั้น ทั้งในที่อื่นซึ่งมี
กำหนดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อติศัพท์จึงไม่มีโทษ [ไม่ผิด]

ถ้าผู้ทักท้วงกล่าวว่า คำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็เพื่อแสดงอาการคือถึง
จึงต้องกล่าวระบุสรณะดังนี้ คำนั้น ก็ไม่ถูก เพราะสรณะเท่านั้น เป็นคณียะ
สิ่งที่ควรถึง ได้ในบาลีเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตการ
บรรพชา ด้วยสรณคณีสาม ดังนี้ คำที่ข้าพเจ้ากล่าวนั้น ไม่ใช่ไม่ถูก เพราะ
เหตุไร เพราะคำนั้นมีความอยู่พร้อมในตัว. ความจริง ความของอติศัพท์นั้น
ก็มีอยู่พร้อมในคำเมื่อนั้นเอง เพราะเหตุที่แม้ไม่ประกอบอติศัพท์ไว้เช่นคำก่อน
ก็ฟังเห็นเหมือนดังประกอบอติศัพท์ไว้ นอกจากนี้ก็ฟังขัดข้องด้วยโทษที่กล่าว
มาก่อนนั้นแหละ เพราะฉะนั้น ฟังถือเอาตามที่ท่านสอนไว้เท่านั้น.

แสดงสิ่งที่ควรถึงดังกล่าวมานี้

ชี้แจงสรณะคือพระธรรมและพระสงฆ์

บัดนี้ จะกล่าวอธิบายต่อไป. ในคำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า แม้ในสรณะ ทั้งสองมีว่า **ธมฺมํ สรณํ** เป็นต้น ก็รู้กันแล้วว่ามีนัยอย่างนี้เหมือนกัน. นัย แห่งการพรรณนาความนี้ใด ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในคำนี้ว่า **พุทฺธํ สรณํ จตุคามิ** ก็พึงทราบนัยแห่งการพรรณนาความนั้น ในสองบทนี้ว่า **ธมฺมํ สรณํ จตุคามิ** **สงฺฆํ สรณํ จตุคามิ**. จริงอยู่ ในข้อเมื่อนั้น ว่าโดยอรรถและพยัญชนะ ของพระธรรมและพระสงฆ์ ก็มีเพียงการชี้แจงเท่านั้นที่ไม่เหมือนกัน นอกนั้นก็เหมือนกันกับที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น เพราะจะกล่าวอธิบายเฉพาะที่ไม่เหมือนกัน ในพระธรรมและพระสงฆ์นี้ ดังนี้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มรรค ผล นิพพาน ชื่อว่า **พระธรรม**. ขันติ ความชอบใจหรือมติของพวกเราว่า มรรคและวิราคะ เท่านั้น ชื่อว่า**พระธรรม**ในอรรถนี้ เพราะทรงผู้เจริญมรรคผล และผู้ทำให้แจ้งพระนิพพานแล้ว โดยไม่ให้ตกไปในอบายทั้งหลาย และทำให้โปร่งใจ อย่างยิ่ง ขอยกอักษัปปสาทสูตรนั้นแลเป็นข้อสาธก สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอักษัปปสาทสูตรนั้นเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังฆธรรมนี้เพียงใด อริยมรรคประกอบ ด้วยองค์ ๘ ท่านกล่าวว่าเป็นยอดของสังฆธรรมเหล่านั้น. กลุ่มของ บุคคลทั้งหลาย ผู้พร้อมด้วยอริยมรรค ๔ อย่าง และผู้มีขันธ- สันดานอบรมยิ่งด้วยสามัญผล ๔ ชื่อว่า**พระสงฆ์** เพราะรวมตัวกันด้วย การรวมทักขิและศีล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน
ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงเพื่อบูรุษสำหรับเธอทั้งหลาย
คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์

๕ พละ ๕ โภชนงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อานนท์
เธอจะไม่เห็นภิกษุแม่ ๒ รูป มีวาทะต่างนี้ในธรรม
เหล่านี้เลย.

จริงอยู่ พระสงฆ์โดยปรมาตถ์นี้ อันบุคคลพึงถึงว่าเป็นสรณะ ใน
พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ควรของค้ำับ ควรของต้อนรับ ควรของทำบุญ ควรทำอัญชลีกมือ
ไหว้ เป็นนาบุญของโลกยอดเยี่ยม. สรณคมน์ของผู้ถึงสรณะนั้น ย่อมไม่ขาด
ไม่เศร้าหมอง ด้วยการทำการไหว้เป็นต้น ในภิกษุสงฆ์หรือภิกษุณีสงฆ์แม่หมู่
อื่น หรือพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หรือสมมติสงฆ์ต่างโดยสงฆ์
จตุรกรเป็นต้น หรือแม้ในบุคคลคนหนึ่ง ซึ่งบวชเจาะจง พระผู้มีพระภาคเจ้า
ความต่างกันในสังฆสรณะที่มีเท่านี้ ส่วนวิธีการขาดและไม่ขาดเป็นต้นแห่ง
สรณคมน์นี้และที่สอง นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อน
แล้ว การพรรณนาความข้อนี้ว่า แม้ในสองสรณะว่า **ธมฺมํ** **สรณํ** เป็นต้น
ก็รู้กันแล้วว่านัยนี้เหมือนกัน มีเท่านี้ก่อน.

อธิบายเหตุในการกำหนดตามลำดับ

ในคำนี้ว่า จะอธิบายเหตุในการกำหนดตามลำดับ บัดนี้จะอธิบายเหตุ
ในการกำหนดตามลำดับอย่างนี้ว่า ในคำถึงสรณทั้งสามนั้น ท่านประกาศ
พระพุทธเจ้าอันดับแรก เพราะเป็นผู้เลิศแห่งสัตว์ทั้งปวง ประกาศพระธรรม
อันดับต่อมา เพราะเป็นแดนเกิดของพระพุทธเจ้านั้น และเพราะเป็นธรรมที่
พระพุทธเจ้านั้นทรงนำออกสั่งสอนแล้ว ประกาศพระสงฆ์อันดับสุดท้าย เพราะ
เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระธรรมนั้น และเพราะช่องเสพพระธรรมนั้น อีกนัยหนึ่ง
ท่านประกาศพระพุทธเจ้าอันดับแรก เพราะทรงประกอบสัตว์ทั้งปวงไว้ใน

หิตประโยชน์ ประกาศพระธรรมอันดับต่อมา เพราะเป็นแดนเกิดแห่งพระ-
พุทธเจ้านั้น และเพราะเป็นธรรมเป็นหิตประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง ประกาศ
พระสงฆ์อันดับสุดท้าย เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุหิตประโยชน์ และ
มีหิตประโยชน์อันบรรลุแล้ว กำหนดโดยความเป็นสรณะ.

ประกาศด้วยข้ออุปมา

บัดนี้ จะกล่าวอธิบายคำที่จะประกาศพระสรณัตถ์นั้น ด้วยข้อ
อุปมาทั้งหลาย ก็ในคำนั้น พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนพระจันทร์เพ็ญ พระ-
ธรรมเปรียบเหมือนกลุ่มรัศมีของพระจันทร์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนโลกที่
เอิบอิมด้วยรัศมีของพระจันทร์เพ็ญที่ทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือน
ดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ พระธรรมดังกล่าวเปรียบเหมือนขำรัศมีของดวง
อาทิตย์นั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนโลกที่ดวงอาทิตย์นั้นกำจัดมืดแล้ว. พระ-
พุทธเจ้าเปรียบเหมือนคนเผาป่า พระธรรมเครื่องเผาป่าคือกิเลส เปรียบเหมือน
ไฟเผาป่า พระสงฆ์ที่เป็นบุญเขต เพราะเผากิเลสได้แล้ว เปรียบเหมือนภูมิภาค
ที่เป็นเขตนา เพราะเผาห่าเสียแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนเมฆฝนใหญ่
พระธรรมเปรียบเหมือนน้ำฝน พระสงฆ์ผู้ระงับละอองกิเลสเปรียบเหมือน
ชนบทที่ระงับละอองฝุ่นเพราะฝนตก. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนสารภีที่ดี
พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายฝึกร้าอาชาไนย พระสงฆ์เปรียบเหมือนฝูงม้า
อาชาไนยที่ฝึกมาดีแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนศัลยแพทย์ [หมอผ่าตัด]
เพราะทรงถอนลูกศรคือทิฏฐิได้หมด พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายที่ถอนลูกศร
ออกได้ พระสงฆ์ผู้ถอนลูกศรคือทิฏฐิออกแล้ว เปรียบเหมือนคนที่ถูกถอนลูกศร
ออกแล้ว. อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนจักษุแพทย์ เพราะทรงลอก
พื้นชั้นโมหะออกได้แล้ว พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายเครื่องลอกพื้น [ตา]

พระสงฆ์ผู้มีพื้นชั้นตาอันลอกแล้ว ผู้มีดวงตาคือญาณอันสคลไส เปรียบเหมือนชนที่ลอกพื้นตาแล้ว มีดวงตาสคลไส. อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนแพทย์ผู้ฉลาด เพราะทรงสามารถกำจัด พยาธิคือกิเลสพร้อมทั้งอนุสัยออกได้ พระธรรมเปรียบเหมือนเภสัชยาที่ทรงปรุงถูกต้องแล้ว พระสงฆ์ผู้มีพยาธิคือกิเลสและอนุสัยอันระงับแล้ว เปรียบเหมือนหมู่ชนที่พยาธิระงับแล้ว เพราะประกอบยา.

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ทาง พระธรรมเปรียบเหมือนทางดี หรือพื้นที่ที่ปลอดภัย พระสงฆ์เปรียบเหมือนผู้เดินทาง ถึงที่ที่ปลอดภัย พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนนายเรือที่ดี พระธรรมเปรียบเหมือนเรือ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้เดินทางถึงฝั่ง. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนป่าหิมพานต์ พระธรรมเปรียบเหมือนโอสถยาที่เกิดแต่ป่าหิมพานต์นั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ไม่มีโรคเพราะใช้ยา. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ประทานทรัพย์ พระธรรมเปรียบเหมือนทรัพย์ พระสงฆ์ผู้ได้อริยทรัพย์มาโดยชอบ เปรียบเหมือนชนผู้ได้ทรัพย์ตามที่ประสงค์. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ชุมทรัพย์ พระธรรมเปรียบเหมือนชุมทรัพย์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ได้ชุมทรัพย์.

อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าผู้เป็นวิหรบุรุษเปรียบเหมือนผู้ประทานความไม่มีภัยพระธรรมเปรียบเหมือนไม่มีภัย พระสงฆ์ผู้ล่วงภัยทุกอย่าง เปรียบเหมือนชนผู้ถึงความไม่มีภัย พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ปลดอบพระธรรมเปรียบเหมือนการปลดอบ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ถูกปลดอบ พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนมิตรดี พระธรรมเปรียบเหมือนคำสอนที่เป็นहितประโยชน์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ประสบประโยชน์ตน เพราะประกอบहितประโยชน์. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนพ่อเกิดทรัพย์พระธรรมเปรียบเหมือนทรัพย์ที่เป็นสภาวะ พระสงฆ์

เปรียบเทียบชนผู้ใช้ทรัพย์ที่เป็นสาระ พระพุทธเจ้าเปรียบเทียบผู้ทรงสรอง
สนานพระราชกุมาร พระธรรมเปรียบเทียบน้ำที่สนานตลอดพระเศียร พระ-
สงฆ์ผู้สรองสนานดีแล้วด้วยน้ำคือพระสังฆกรรม เปรียบเหมือนหมู่พระราชกุมาร
ที่สรองสนานดีแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนช่างผู้ทำเครื่องประดับ พระธรรม
เปรียบเทียบเครื่องประดับ พระสงฆ์ผู้ประดับด้วยพระสังฆกรรมเปรียบเหมือน
หมู่พระราชโอรสที่ทรงประดับแล้ว. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนต้นจันทน์ พระ-
ธรรมเปรียบเหมือนกลิ่นอันเกิดแต่ต้นจันทน์นั้น พระสงฆ์ผู้ระงับความร้อน
ได้สิ้นเชิง เพราะอุปโภคใช้พระสังฆกรรม เปรียบเหมือนชนผู้ระงับความร้อน
เพราะใช้จันทน์ พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนบิดามอบมฤคกโดยธรรม พระ-
ธรรมเปรียบเหมือนมฤคก พระสงฆ์ผู้สืบทอดคือพระสังฆกรรม เปรียบเหมือน
พวกบุตรผู้สืบทอดก. พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนดอกปทุมที่บาน พระธรรม
เปรียบเหมือนน้ำอ้อยที่เกิดจากดอกปทุมที่บานนั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนหมู่
ภรรยาที่ดูดกินน้ำอ้อยนั้น. ฟังประกาศพระสรณศรัยนั้น ด้วยข้ออุปมาทั้งหลาย
ดังกล่าวมาฉะนี้.

มาติกาหัวข้อของกถาพรรณนาความที่ยกตั้งไว้ในเบื้องต้นด้วย ๔ กถา
ว่า พระสรณศรัย ใครกล่าว กล่าวที่ไหน กล่าวเมื่อไร กล่าวเพราะเหตุไร
เป็นต้น ก็เป็นอันประกาศแล้วโดยอรรถ ด้วยกถามีประมาณเพียงเท่านี้แล.

จบกถาพรรณนาพระสรณศรัย

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตตโชติกา

สิกขาบท ๑๐ ในขุททกปาฐะ

- [๒] ข้าพเจ้าสมาทาน สิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
เว้นจากปาณาติบาต
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
อทินนาทาน
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
อพรหมจรรย์
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
มูสาวาท
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
ที่ตั้งแต่งความประมาท คือการเสพของเมา คือสุรา
เมรัย
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
การบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
การฟ้อนรำ ขับร้อง การประโคม และการดูการเล่น
อันเป็นข้าศึกแก่กุศล
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
จากการดูใบไม้ ทัดทรง ประดับประดาดอกไม้ ของหอม
อันเป็นลักษณะการแต่งตัว
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
การนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนสูงใหญ่
ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจาก
การรับทองและเงิน

จบศึกษาบท ๑๐

๒. พรรณนาสิกขาบท

หัวข้อปาฐะว่าด้วยสิกขาบท

ครั้งแสดงการเข้าสู่พระศาสนาด้วยการถึงสรณคมน้อย่างนี้แล้ว เพื่อจะพรรณนาปาฐะที่ว่าด้วยสิกขาบท ซึ่งตั้งเป็นบทนิกเขปไว้ เพื่อแสดงสิกขาบททั้งหลาย อันอุบาสกหรือบรรพชิต ผู้เข้ามาสู่พระศาสนาจะพึงศึกษา เป็นอันดับแรก บัดนี้ข้าพเจ้าจะกล่าวมาตีกาหัวข้อดังต่อไปนี้

สิกขาบทเหล่านี้ ผู้ใดกล่าว กล่าวที่ใด กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุใด จำต้องกำหนดกล่าวทำนัยนั้น โดยความแปลกแห่งสิกขาบททั่วไป จำต้องกำหนดโทษทั้งเป็นปกติวัชระ และปัจฉิมวัชระ ทำการชี้แจงนัยทั่วไป ทั่วทุกสิกขาบท โดยพยัญชนะ และอรรถของบททั้งหลาย.

แต่ใน ๕ สิกขาบทต้น พึงทราบวินิจฉัย โดยประกาศความแปลกกัน ของสิกขาบททั่วไปโดยความเป็นอย่างเดียวกัน และความต่างกันเป็นอาทิ ตั้งต้นแต่ปาณาติบาตเป็นต้นไป โดยอารมณ์ การสมათานและการขาด โดยความมีโทษมาก โดยประโยชน์ องค์และสมุฏฐาน โดยเวทนา มูลและกรรม โดยการงดเว้นและโดยผล.

ข้อยุติคือความถูกต้องจากการพรรณนา ๕ ลิก-
ขาบทต้น ฟังนำมาใช้ใน ๕ ลิกขาบทหลัง ฟังกล่าว
ลิกขาบทเป็นข้อ ๆ ฟังทราบ ว่า ลิกขาบท มีอย่างเลว
เป็นต้นไว้ด้วย.

ในมาติกาหัวข้อนั้น ๑๐ ลิกขาบทมีปาณาติปาตาเวรมณีเป็นต้น นั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวตรัสไว้ มิใช่พระสาวก. จริ่งอยู่ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า เสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ถึงกรุงสาวัตถี ทรงให้ท่านพระราหุลบรรพชา
แล้ว ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี ตรัสลิกขาบท
๑๐ นั้น เพื่อทรงกำหนดลิกขาบทสำหรับสามเณรทั้งหลาย สมจริงดังที่ท่าน
กล่าวคำนี้ไว้ว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับสำราญตามพระพุทธรักษา
ศัยอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์แล้ว เสด็จจาริกไปทางกรุงสาวัตถี เมื่อเสด็จ
จาริกมาตามลำดับ ก็ถึงกรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี
สมัยนั้น ฯลฯ สามเณรทั้งหลายเกิดความคิดว่า ลิกขาบททั้งหลายสำหรับ
พวกเรามีเท่าไรกันหนอ พวกเราจะพึงศึกษาในลิกขาบท จำนวนเท่าไร
ภิกษุทั้งหลายจึงนำความกราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าจึงตรัสว่า " ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตลิกขาบท
๑๐ ลิกขาบท สำหรับสามเณรทั้งหลาย เพื่อสามเณรทั้งหลายศึกษา
ในลิกขาบท ๑๐ นั้นคือ ปาณาติปาตา เวรมณี ฯลฯ ชาตรูป-
รชตปฏิกุคคหณ เวรมณี " ดังนี้.

ลิกขาบทที่ ๑๐ นั้น ฟังทราบ ว่า ท่านยกขึ้นไว้บอกสอน โดย
แนวพระสูตรว่า สมาทาย ลิกขติ ลิกขาปเทสุ สมาทานศึกษา ในลิก-

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 25

ขาบททั้งหลาย และโดยแนวปาฐะที่ท่านแสดงไว้ ในสรณคัมภ์ อย่างนี้ว่า
ปาณาติปาตา เวรมณีสิกขาปทํ สมมาทियามิ ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท
คือเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น ฟังทราบนัยที่ว่า "สิกขาบทเหล่านี้
นี้ ผู้ใดกล่าว กล่าวที่ใด กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุไร จะกล่าวนัยนั้น"
เท่านั้นก่อน.

กำหนดความแปลกกันของสิกขาบททั่วไป

ก็บรรดาสิกขาบทเหล่านั้น สิกขาบทที่ ๔ - ๕ สองสิกขาบทข้างต้น
ทั่วไปทั้งอุบาสก ทั้งสามเณรโดยเป็นนิจศีล แต่ว่าโดยเป็นอุโบสถศีล ของ
พวกอุบาสก เว้นสิกขาบทหลังหมด เพราะรวบสิกขาบทที่ ๗ และ ๘ เข้าเป็น
องค์เดียวกัน สิกขาบททั้งหมด ก็ทั่วไปกับสามเณรทั้งหลาย ส่วนสิกขาบท
หลังเป็นพิเศษสำหรับสามเณรเท่านั้น ฟังทราบกำหนดโดยความแปลกกันของ
สิกขาบททั่วไปดังกล่าวมาจะนี้ ฟังกำหนดปกติวัชชะ และปณัตติวัชชะ อย่าง
นี้คือ บรรดาสิกขาบทเหล่านั้น ๕ สิกขาบทข้างต้น กำหนดด้วยเจตนางดเว้น
จากปกติวัชชะ ของปาณาติบาต เป็นต้น เพราะมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐานส่วนเดียว
สิกขาบทนอกนั้น กำหนดด้วยเจตนางดเว้นจากปณัตติวัชชะ.

ชี้แจงบททั่วไป

ก็เพราะเหตุที่บรรดาบทเหล่านั้น บทเหล่านั้นว่า **เวรมณีสิกขาปทํ
สมมาทियามิ** เป็นบททั่วไปทั้งหมด ฉะนั้น ฟังทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นทั่ว
ไป ทั้งโดยพยัญชนะ ทั้งโดยอรรถะดังต่อไปนี้.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบโดยพยัญชนะก่อน ชื่อว่า **เวรมณี** เพราะ
เว้นเวร อธิบายว่า ละบรรเทาเวร คือทำให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มี. อีกนัย

หนึ่ง บุคคลย่อมเว้นจากเวร ด้วยเจตนาตัวการเท่านั้น เหตุนั้น เจตนา นั้น จึงชื่อว่า **เวรมณี** เพราะเอาวิอักษรเป็น เวอักษร. ด้วยเหตุนี้แหละ ในคำนี้ พุทธบริษัทจึงสวดกันเป็น ๒ อย่างว่า **เวรมณีสึกขาปท วิรมณีสึกขาปท.** ชื่อว่า **สึกขา** เพราะอันบุคคลพึงศึกษา. ชื่อว่า **บท** เพราะเป็นเครื่องถึง บทแห่งสึกขา, บทแห่งสึกขา ชื่อว่า **สึกขาบท** อธิบายว่าอุบายเป็นเครื่อง ถึงสึกขา. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า เป็นมูล เป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้ง. สึกขาบท คือเจตนาเครื่องงดเว้น ชื่อว่า **เวรมณีสึกขาบท** หรือ **วิรมณีสึกขาบท** ตามนัยที่สอง. ข้าพเจ้ายึดถือโดยชอบ ชื่อว่า **สมาธิยามิ** ท่านอธิบายว่าข้าพเจ้า ยึดถือโดยประสงค์จะไม่ล่วงละเมิด เพราะเป็นผู้กระทำสึกขาบทไม่ให้เป็นท่อน ไม่ให้ขาด ไม่ให้ค้างพร้อย.

แต่เมื่อว่าโดยอรรถะ บทว่า **เวรมณี** ได้แก่ **วิริติ** เจตนางดเว้น ประกอบด้วยจิตอันเป็นกามาวจรกุศล. **วิริตินั้น** ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ท่านกล่าวไว้ในวิภังค์ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เจตนางด เจตนางดเว้น เว้นขาด งดเว้น ไม่ทำ ไม่กระทำ ไม่ล่วง ไม่ละเมิดขอบเขต การชักสะพาน เสียด้วยอริยมรรค ชื่อว่า **เสตุ** จากปาณาติบาต ในสมัยนั้น อันใด. ธรรมดาว่า เวรมณีนั้น แม้เป็นโลกุตรระมียู่ก็จริง ถึงอย่างนั้นในที่นี้ ก็ควรเป็นเวรมณี ที่เป็นไปโดยการสมาทาน เพราะผู้สมาทานกล่าวว่า **สมาธิยามิ** เพราะฉะนั้น เวรมณีที่เป็นโลกุตรระมียุ่ จึงไม่มี ข้าพเจ้ากล่าวว่**วิริติ** เจตนางดเว้น ประกอบ ด้วยจิตอันเป็นกามาวจรกุศล.

บทว่า **สึกขา** ได้แก่ **สึกขา ๓** คือ **อหิสึลสึกขา อหิจิตตสึกขา** **อหิปัญญาสึกขา.** แต่ในที่นี้ **ศีลคือสัมปตตวิริติ วิปัสสนาฝ่ายโลกิยะ** **รูปฌานและอรุฌานและอริยมรรค** ท่านประสงค์ว่า **สึกขา** ในบท ว่า**สึกขานี้**, เหมือนดั่งที่ท่านกล่าวไว้ว่า

กรรมเหล่านี้ ชื่อว่าลิกขา สมัยใด จิตเป็น
กุศลฝ่ายกามาวจร เกิดขึ้น ไปกับโสมนัส ประกอบ
ด้วยญาณ ฯลฯ สมัยนั้น ผัสสะ ก็มี ฯลฯ ความไม่
กวดแกว่งก็มี กรรมเหล่านี้ชื่อว่า ลิกขา.

กรรมเหล่านี้ ชื่อว่าลิกขา สมัยใด พระ-
โยคาวจรเจริญมรรค ด้วยการเข้าถึงรูปฌานสังัดจาก
กามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึง
ปฐมฌาน ฯลฯ เข้าถึงปัญจฌานอยู่ ฯลฯ ความไม่
กวดแกว่งก็มี กรรมเหล่านี้ ชื่อว่าลิกขา.

กรรมเหล่านี้ ชื่อว่าลิกขา สมัยใด พระ-
โยคาวจรเจริญมรรคด้วยการเข้าถึงอรุฌาน ไป
กับเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ฯลฯ ความไม่กวด-
แกว่งก็มี กรรมเหล่านี้ ชื่อว่าลิกขา.

กรรมเหล่านี้ ชื่อว่าลิกขา สมัยใด พระ-
โยคาวจรเจริญโลกกุตรฌาน เป็นกรรมนำสัตว์ออกจาก
ทุกข์ ฯลฯ ความไม่กวดแกว่งก็มี กรรมเหล่านี้ ชื่อว่า
ลิกขา.

บทคืออุปายเครื่องถึง อีกอย่างหนึ่งเป็นมูล เป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้ง
แห่งสิกขาอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาสิกขาเหล่านั้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า ลิกขา
บท สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า "พระโยคาวจรอาศัยศีลตั้งอยู่ในศีล
เมื่อเจริญทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗" อย่างนี้เป็นต้น. พึงทำการชี้แจงโดย
พยัญชนะ โดยอรรถะ ทั่วๆ ไปแก่บททั้งหลายทั่วไป ในบทเหล่านั้น ด้วย
ประการฉะนี้.

พรรณนา ๕ ลิกขาบทข้างต้น

คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า แต่ใน ๕ ลิกขาบทข้างต้น จำต้องชี้แจง โดยประกาศความที่แปลกกัน ฯลฯ ฟังทราบวินิจฉัย ฯลฯ ในคำนั้น บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวชี้แจงดังนี้ ก่อนอื่น ในคำว่า ปาณาติปาโต นี้ บทว่า ปาโณ ได้แก่ความสืบทอดแห่งชั้นที่นับเนื่องด้วยชีวิตินทรีย์. อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ สัตว์ที่บังเกิดอาศัยความสืบทอดแห่งชั้นนั้น บัญญัติไว้. กิวกกเจตนา เจตนาคิดจะฆ่าของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตนั้นว่าเป็นสัตว์มีชีวิต เป็นสมุฏฐานแห่งความพยายามที่จะตัดชีวิตินทรีย์ของสัตว์มีชีวิตนั้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต.

ในคำว่า อทินนทานํ นี้ บทว่า อทินนํ ได้แก่ ทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของหวงแหน. ซึ่งเจ้าของเองเมื่อทำตามที่ต้องการ ก็ไม่ต้องโทษ ไม่ถูกตำหนิเฉยเจตนา เจตนาคิดจะลัก ของบุคคลผู้มีความสำคัญในทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของหวงแหนว่าเป็นทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของหวงแหน เป็นสมุฏฐานแห่งความพยายามที่จะลักทรัพย์สิ่งของนั้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่งนั้นแล ชื่อว่าอทินนทาน.

บทว่า อพฺรหฺมจิริยํ ได้แก่ ความประพฤติไม่ประเสริฐ. เจตนาเป็นเหตุละเมิดฐาน. คือ การช้องเสพอสังกรรม เป็นไปทางกายทวารโดยการช้องเสพเมถุนคือการสมสู่กันสองต่อสอง ชื่อว่า อพฺรหฺมจรรยํ.

ในคำว่า มุสาวาโท นี้ บทว่า มุสา ได้แก่ วจีประโยคหรือ กายประโยค ที่หักรานประโยชน์ของบุคคลผู้มุ่งจะให้คลาดเคลื่อนจากความจริงเป็นเบื้องหน้า มิฉฉาเจตนา เจตนาที่จะพูดผิด ทำผิด ของบุคคลนั้น ด้วยประสงค์จะให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เป็นสมุฏฐานแห่งกายประโยคและวจีประโยคที่จะทำผู้อื่น

ให้เข้าใจผิด เป็นไปทางกายทวารและจิตทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อว่า **มุตาวาท**.

ก็ในคำว่า **สุราเมรยมชฺชปมาทภูจฺจัน** นี้ บทว่า **สุรา** ได้แก่สุรา ๕ อย่าง คือ สุราทำด้วยแป้ง สุราทำด้วยขนม สุราทำด้วยข้าวสุก สุราผสมเชื้อ สุราที่ปรุงด้วยเครื่องปรุง.

แม้ **เมรัย** ก็มี ๕ อย่าง คือ เมรัยที่ทำด้วยดอกไม้ เมรัยที่ทำด้วยผลไม้ เมรัยทำด้วยงบน้ำอ้อย เมรัยที่ทำด้วยดอกมะขาง เมรัยที่ปรุงด้วยเครื่องปรุง. บทว่า **มชฺช** ได้แก่ ทั้งสองอย่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า **มชฺช** เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา. ก็หรือสิ่งอื่นใด ไม่ว่าอะไรเป็นที่ยึดแห่งความเมา บุคคลเมาประมาทด้วยสิ่งใดที่ดื่มแล้ว สิ่งอันนี้ก็เรียกว่า **มชฺช**. บทว่า **ปมาทภูจฺจัน** ได้แก่ เจตนาที่ดื่มกลืนกินมชฺชนั้น ท่านเรียกว่า **ปมาทภูจฺจัน** เพราะเป็นเหตุแห่งความเมาความประมาท เจตนาที่ดื่มกลืนกินมชฺชคือสุราและเมรัย เป็นไปทางกายทวารด้วยประสงค์จะกลืนกิน ฟังทราบว่าสุราเมรัยเป็นที่ยึดแห่งความประมาทโดยประการใด ฟังทราบวินิจฉัยในสิกขาบทเหล่านั้นก่อนนับตั้งแต่ปาณาติบาตเป็นต้นไป โดยประการนั้น.

วินิจฉัยสิกขาบทอย่างเดียวกันและต่างกัน เป็นต้น

ในคำ **เอกทานานตาทีโต** โดยที่สิกขาบทอย่างเดียวกันแต่ต่างกัน เป็นต้นนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ปาณาติบาต หรือสิกขาบทอันมีอทินนาทาน เป็นต้น เป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้จะฟังถูกฆ่า ผู้ฆ่า ประโยคและเจตนา เป็นต้น เป็นอย่างเดียวกันหรือต่างกัน เพราะมีผู้จะถูกฆ่า เป็นต้นต่างกัน หรือว่าไม่ใช่ทั้งสองอย่างก็เพราะเหตุไร ผู้ทักท้วงจึงกล่าวคำนี้ ผิดว่าสิกขาบทจะเป็นอย่างเดียวกัน เพราะคนที่ฟังถูกฆ่า เป็นต้นเป็นคนเดียวกันไซ้ เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อ

ใด ผู้ฆ่ามากคน ฆ่าคนที่จะพึงถูกฆ่าคนเดียว หรือผู้ฆ่าคนเดียวฆ่าคนที่จะพึงถูกฆ่ามากคน คนที่จะพึงถูกฆ่ามากคน ก็จะถูกผู้ฆ่าฆ่าด้วยประโยชน์เดียว มีสาเหตุติประโยชน์เป็นต้น. หรือเจตนาอย่างเดียวกันก็จะยังประโยชน์ของผู้เข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ ของคนที่จะพึงถูกฆ่ามากคนให้ทั้งขึ้น เมื่อนั้น ปาณาติบาตก็จะพึงมีอย่างเดียวกัน แต่ผิดวิสัยขบทจะต่างกัน เพราะคนที่จะพึงถูกฆ่าเป็นคนต่างกัน ไซ้ริ เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อใดผู้ฆ่าคนเดียว เมื่อทำประโยชน์เดียว เพื่อคนๆ เดียว ก็ย่อมฆ่าคนที่พึงถูกฆ่ามากคน หรือผู้ฆ่ามากคนเมื่อทำมากประโยชน์ เพื่อคนมากคนมีเทวทัต ยัญทัตและโสมทัตเป็นต้น ก็ย่อมฆ่าได้เฉพาะเทวทัต ยัญทัต หรือโสมทัตคนเดียวเท่านั้น หรือผู้ที่จะพึงถูกฆ่าคนเดียว ถูกผู้ฆ่าฆ่าด้วยมากประโยชน์มีสาเหตุติประโยชน์เป็นต้น เจตนามากเจตนา ก็ยังประโยชน์ของผู้เข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ของผู้ที่จะพึงถูกฆ่าคนเดียวเท่านั้นให้ตั้งขึ้น. เมื่อนั้น ปาณาติบาต ก็จะพึงมีมากอย่าง แม้คำทั้งสองนั้น ก็ไม่ถูก. วิสัยขบทจะชื่อว่า เป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกฆ่าเป็นต้นเหล่านั้น มีผู้เดียวก็หามิได้ วิสัยขบทจะชื่อว่าต่างกันเพราะผู้ที่จะพึงถูกฆ่าเป็นต้นเหล่านั้นต่างกัน ก็หามิได้ ความจริง วิสัยขบทอย่างเดียวกัน และต่างกัน ก็โดยเหตุอย่างอื่น คำนั้นพึงใช้แก่ปาณาติบาต แม้วิสัยขบทนอกนั้น ก็พึงใช้เช่นนั้น.

ข้าพเจ้าขอชี้แจงต่อไปนี้:- ก่อนอื่น ปาณาติบาตนั้น ชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกฆ่าและคนฆ่าเป็นต้น เป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่า ต่างกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกฆ่าเป็นต้นต่างกัน ก็หาไม่ ที่แท้ ปาณาติบาต ชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้ที่จะถูกฆ่าและคนฆ่าเป็นต้นเป็นอย่างเดียวกัน โดยจัดเป็นคู่ ๆ กัน. ทั้งชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกัน เพราะผู้จะพึงถูกฆ่าและคนฆ่าเป็นต้นแม้ทั้งสองนั้น เป็นอย่างเดียวกันโดยจัดเป็นคู่ ๆ กัน หรือชื่อว่าต่างกัน เพราะผู้ที่จะพึงถูกฆ่าและคนฆ่าเป็นต้นนั้น เป็นอีกคนหนึ่งจากคนทั้งสอง

จริงอย่างนั้น เมื่อคนผู้ฆ่ามากคน แม้ฆ่าคนผู้ที่จะถูกฆ่าหลายคน ด้วยประโยชน์หลายประโยชน์ มี สรักเขปประโยชน์ การขุดสระเป็นต้น หรือ ด้วยประโยชน์ ๆ เดียวมี โอปาทขณนประโยชน์ การขุดบ่อเป็นต้น ก็เป็น ปาณาติบาตมากปาณาติบาต เมื่อคนผู้ฆ่าคนเดียวแม้ฆ่าคนที่ถูกฆ่ามา ๆ คน ด้วย ประโยชน์เดียวหรือมากประโยชน์ด้วยเจตนาเดียว ที่ยังประโยชน์ให้ตั้งขึ้น หรือ ด้วยมากประโยชน์ ก็เป็นปาณาติบาตจากปาณาติบาต อนึ่ง เมื่อคนผู้ฆ่ามากคน แม้ฆ่าคนที่ถูกฆ่าคนเดียว ด้วยมากประโยชน์ความที่กล่าวแล้ว หรือด้วยประโยชน์ เดียว ก็เป็นปาณาติบาตมากปาณาติบาต แม้ในสิกขาบทมีอทินนาทานเป็นต้น ก็ นับนี้ในเรื่องนี้ ฟังทราบวินิจฉัยโดยความเป็นสิกขาบทอย่างเดียวกัน และต่างกัน เป็นต้น ด้วยประการดังกล่าวมาจะนี้

เมื่อว่าโดยอารมณ์ ในข้อนี้ ปาณาติบาตชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์.

อทินนาทาน อพรหมจรรย์ และสุราเมรัยมัชชปมาทัฏฐาน มีสังขารคือบรรดา รูปธรรมมีรูปายตนะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ มุสาวาทมีสัตว์เป็น อารมณ์ เพราะปรารถนาก็จะพุดมุสาเป็นไป อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า แม้ อพรหมจรรย์ ก็มีสัตว์เป็นอารมณ์ อนึ่ง อทินนาทานมีสัตว์เป็นอารมณ์ใน เวลาที่สัตว์เป็นผู้ที่จะพึงถูกลักไป อีกประการหนึ่งอทินนาทาน มีสัตว์เป็น อารมณ์ก็โดยอำนาจสังขารมิใช่โดยอำนาจพระบัญญัติ ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย โดยอารมณ์ ดังกล่าวมาจะนี้.

เมื่อว่าโดยสมาทาน ก็สิกขาบทเหล่านี้ มีปาณาติปาตาเวรมณี- สิกขาบทเป็นต้น สามณเณรสมาทานในสำนักภิกษุเท่านั้น จึงเป็นอันสมาทาน ส่วน อุบาสกสมาทานเองก็ดี สมาทานในสำนักของผู้อื่นก็ดี ก็เป็นอันสมาทานแล้ว สมาทานรวมกันก็ดี สมาทานแยกกันก็ดี ก็เป็นอันสมาทานแล้ว แต่ต่างกัน

อย่างไรเล่า บุคคลสมาทานรวมกัน ก็มีวิริติเดียว มีเจตนาเดียวเท่านั้น แต่ปรากฏว่าวิริติและเจตนาเหล่านั้น มีถึง ๕ โดยอำนาจกิจคือหน้าที่. ส่วนบุคคลที่สมาทานแยกกันก็พึงทราบว่ามีวิริติ เจตนาที่ ๕ ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย โดยการสมาทาน ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อว่าโดยการขาด ในข้อนี้ สำหรับสามเณรทั้งหลาย เมื่อสีกขาบทหนึ่งขาด ทุกสีกขาบทก็เป็นอันขาดเพราะสีกขาบทเหล่านั้น เป็นฐานที่ตั้งแห่งปาราชิกของสามเณรเหล่านั้น ด้วยสีกขาบทที่สามเณรล่วงละเมิดนั้นแล ก็มีกรรมต่อเนื่องตามมา.

แต่สำหรับคฤหัสถ์ เมื่อศีลข้อหนึ่งขาด ก็ขาดข้อเดียวเท่านั้น เพราะศีลของคฤหัสถ์เหล่านั้นมีองค์ ๕ ย่อมจะสมบูรณ์อีกด้วยการสมาทานศีลนั้นเท่านั้น แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่าบรรดาศีลที่คฤหัสถ์สมาทานเป็นข้อ ๆ เมื่อศีลข้อหนึ่งขาด ก็ขาดข้อเดียวเท่านั้น แต่บรรดาศีลที่คฤหัสถ์สมาทานรวมกันอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าสมาทานศีล ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ดังนี้ เมื่อศีลข้อหนึ่งขาด ศีลแม้ที่เหลือ ก็เป็นอันขาดหมดทุกข้อ. เพราะเหตุไร? เพราะศีลข้อที่สมาทานไม่ขาด ด้วยศีลที่คฤหัสถ์ล่วงละเมิดนั้นแล ก็มีความผูกพันด้วยกรรมในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยการขาด ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อว่าโดยโทษมาก บรรดาสัตว์มีชีวิตที่เว้นจากคุณ มีสัตว์เดียรัจฉานเป็นต้น ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย ก็เพราะสัตว์ตัวเล็ก, ชื่อว่ามีโทษมาก ก็เพราะสัตว์ตัวใหญ่. เพราะเหตุไร. เพราะประโยชน์ใหญ่ (ความพยายามมาก) แม้เมื่อมีประโยชน์เสมอกัน ชื่อว่า มีโทษมาก เพราะวัตถุใหญ่ ส่วนบรรดาสัตว์มีชีวิตที่มีคุณ มีมนุษย์เป็นต้น ปาณาติบาต ชื่อว่ามีโทษน้อย ก็เพราะมนุษย์มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก ก็เพราะมนุษย์มีคุณมาก แต่เมื่อมี

ตัวและคุณเสมอกัน ก็พึงทราบว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อนและมีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า แม้ในสิกขาบทที่เหลือก็เช่นนี้ อื่นๆ ในข้อนี้ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานเท่านั้น ชื่อว่ามีโทษมาก ปาณาติบาตเป็นต้น ห้ามมีโทษมากเช่นนั้นไม่ เพราะอะไร เพราะทำอันตรายแก่อริยธรรม เหตุทำผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ให้กลายเป็นคนบ้า ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยความมีโทษมาก ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อว่าโดยประโยค ก็ในข้อนี้ ปาณาติบาตมี ๖ ประโยคคือ
สาหัตถิกประโยค อาณัตถิกประโยค นิสัสกियประโยค ถาวรประโยค
วิขามยประโยค อิทธิมยประโยค.

บรรดาประโยคเหล่านั้น การประหารด้วยกายหรือของที่เนื่องด้วยกาย ชื่อว่า สาหัตถิกประโยค สาหัตถิกประโยคนั้น แยกเป็น ๒ คือ สาหัตถิกประโยคเจาะจงและสาหัตถิกประโยคไม่เจาะจง. ในสาหัตถิกประโยคทั้งสองนั้น เฉพาะสาหัตถิกประโยคเจาะจงบุคคลย่อมผูกพันด้วยกรรม เพราะความตายของคนที่ไม่เจาะจงประหารเท่านั้น. ในสาหัตถิกประโยคไม่เจาะจงอย่างนี้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่งจงตายเสียเถิดดังนี้ บุคคลย่อมผูกพันด้วยกรรมเพราะความตายของคนใดคนหนึ่ง เหตุการประหารเป็นปัจจัย. อื่นๆ แม้ด้วยสาหัตถิกประโยคทั้งสอง เขาพอถูกประหารก็ตาย หรือตายด้วยโรคนั้นในภายหลัง บุคคลก็ย่อมผูกพันอยู่ด้วยกรรม ขณะที่เขาถูกประหารเท่านั้น แต่เมื่อบุคคลประหารด้วยประสงค์จะให้เขาตาย แต่เขาไม่ตายด้วยการประหารนั้น กลับคิดประหารเขาอีก หมายความว่า แม้ในภายหลังเขาตายด้วยการประหารครั้งแรก บุคคลก็ย่อมผูกพันด้วยกรรมในเวลานั้นเท่านั้น ถ้าว่าเขาตายด้วยการประหารครั้งที่สอง ก็ไม่เป็นปาณาติบาต แม้เมื่อเขาตายด้วยสาหัตถิกประโยคทั้งสอง บุคคลก็ผูกพันด้วย

กรรม โดยการประหารครั้งแรกเท่านั้น เมื่อเขาไม่ตายแม่ด้วยสาหัตถิกประโยค ทั้งสอง ก็ไม่เป็นปาณาติบาตเลย ในข้อที่แม่คนมากคนประหารคนคนเดียว ก็นัยนี้ แม่ในอันนี้ความผูกพันด้วยกรรม ย่อมมีแก่คนที่ประหารเขาตายเท่า

การจงใจสั่งให้เขาทำ ชื่อว่า อาณัตติกประโยค แม่ในอาณัตติก- ประโยคนั้น ก็พึงทราบความผูกพันด้วยกรรม โดยนัยที่กล่าวไว้ในสาหัตถิก- ประโยคนั้นแล ก็ในอาณัตติกประโยคนั้น พึงทราบว่า มีกำหนดไว้ ๖ อย่าง

อาณัตติกประโยคกำหนดไว้ อย่างเหล่านี้คือ

วัตถุ ๑ กาล ๑ โอกาส ๑ อาวุธ ๑ อิริยาบถ ๑

กิริยาวิเศษ ๑

ในข้อกำหนด ๖ นั้น สัตว์มีชีวิต พึงจำไว้ว่าวัตถุ. เวลาเช้าเวลาเย็น เป็นต้น และเวลาหนุ่มสาว เวลาเป็นผู้ใหญ่ เป็นต้น ก็พึงจำไว้ว่า กาล. ความนิคม ป่า ตรอกหรือทางแยก ดังว่ามานี้ เป็นต้น พึงจำไว้ว่า โอกาส. อาวุธ เป็นต้น อย่างนี้คือ คาบ ธนู หรือหอก พึงทรงการยืนหรือการนั่งของตนที่ถูกฆ่า และคนฆ่าดังว่ามานี้ เป็นต้น พึงจำไว้ว่า อิริยาบถ. การแทง การตัด การทำให้ขาด หรือกร้อนผม ดังว่ามาเป็นต้น พึงจำไว้ว่า กิริยาวิเศษ. ก็หากว่าคนถูกเขาสั่งให้ฆ่าผู้ใด ทำวัตถุให้คลาดเคลื่อน [ฆ่าผิดตัว] ไปฆ่าคนอื่น นอกจากผู้นั้นไซ้ ผู้สั่งก็ไม่ต้องผูกพันด้วยกรรม ถ้าเขาไม่ทำวัตถุให้คลาดเคลื่อนฆ่าไม่ผิดตัว แม้ทั้งสองคนก็ต้องผูกพันด้วยกรรม คือผู้สั่งในขณะที่สั่ง ผู้ถูกสั่งในขณะที่ฆ่า แม่ในข้อกำหนดอื่น ๆ มีกาล เป็นต้น ก็นัยนี้.

ก็การปล่อยเครื่องประหารด้วยกายหรือของที่เนื่องด้วยกาย เพื่อทำเขาให้ตาย ชื่อว่า นิสสัคคิยประโยค. แม่นิสสัคคิยประโยคนั้น ก็แยกเป็น ๒ เหมือนกันคือ นิสสัคคิยประโยคเจาะจงและไม่เจาะจง ในข้อนี้ การผูกพันด้วยกรรม ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วในข้อนี้ ๆ นั้นแล.

การขุดบ่อ การวางกระดานหก การประกอบเหยื่อยาพิษและกรงยนต์ เป็นต้น เพื่อให้เขาตาย ชื่อว่า **ถาวรประโยชน์**. แม้ถาวรประโยชน์นั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือถาวรประโยชน์เจาะจงและไม่เจาะจง. ก็ในข้อนี้ การผูกพันด้วยกรรม ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วโน้ข้อต้น ๆ แต่ความแปลกกันมีดังนี้ เมื่อคนหาห้วมัน ทำบ่อเป็นต้นไถ่ ๆ หรือทำบ่อเปล่าก็ตั้งคนอื่น ๆ ฝิว่า เขาตายเพราะบ่อเป็นต้นนั้น เป็นปัจฉัย ความผูกพันด้วยกรรม ก็มีแก่คนหาห้วมัน. อนึ่ง เมื่อคนนั้นหรือคนอื่นกลบบ่อนั้นเสียแล้ว ทำพื้นให้เรียบ หรือคนกวาดฝุ่น โยยฝุ่นไป หรือคนขุดห้วมัน ขุดห้วมัน ทำหลุมไว้ หรือเมื่อฝนตกเกิดโคลนตม คนลงไปติดตายในโคลนตมนั้น ความผูกพันด้วยกรรม ก็มีแก่คนหาห้วมัน นั้นแหละ ก็ฝิว่า คนที่ได้ห้วมันหรือคนอื่น ทำหลุมนั้นให้กว้างหรือลึกกว่าเดิม คนลงไปตายเพราะหลุมกว้างหรือลึกนั้น ความผูกพันด้วยกรรม ก็แก่คนแม้ทั้งสองเหมือนอย่างว่า มูลเหตุทั้งหลายย่อมเทียบกัน ได้กับการขุดห้วมัน ฉนั้นใด เมื่อคนกลบลุมให้เรียบในที่นั้น คนก็พ้นจากตกลุม ก็ฉนั้นนั้น. แม้ในถาวรประโยชน์มีการวางกระดานหกเป็นต้น ก็อย่างนั้นเหมือนกัน การผูกพันด้วยกรรมตามเหตุที่เกิด ก็ฟังทราบทราบเท่าที่ถาวรประโยชน์เหล่านั้นยังเป็นไป.

การร้ายวิทยาคมเพื่อให้ตาย ชื่อว่า **วิชขามยประโยชน์**.

การทำฤทธิ์ต่าง ๆ ที่เกิดแต่วิบากกรรม เพื่อให้เขาตาย เหมือนใช้อาวุธคือเขี้ยวเป็นต้น ขบด้วยเขี้ยวเป็นอาทิ ชื่อว่า **อิทธิมยประโยชน์**. ส่วนอนินนาทานก็มีประโยชน์ คือสาหัดติกประโยชน์และอาณัตติกประโยชน์เป็นต้น ที่เป็นไปโดยอำนาจ เถยยาวหาร ปลัยหาวหาร ปฏิจันนาวหาร ปรักป- ปาวหารและกุสาวหาร ประเภทแห่งประโยชน์แม่เหล่านั้น ก็ฟังทราบโดยทำนองที่กล่าวมาแล้วนั้นแล, ลิกขาบทแม่ทั้งสามมีพรหมจริยะเป็นต้น ก็ได้เฉพาะ

สาหัตถิกประโยคอย่างเดียวกัน ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยประโยค ด้วย
ประการดังกล่าวมานี้

เมื่อว่าโดยองค์ ในข้อนี้

ปาณาติบาต มีองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต

๒. ปาณสละณี สำคัญว่า สัตว์มีชีวิต

๓. ฆนจิตตุ จิตคิดจะฆ่า

๔. วายมตี พยายาม

๕. เตน มรตี สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

เมื่อทินนาทาน ก็มีองค์ ๕ เหมือนกัน คือ

๑. ปรปริกุกหิต์ ของมีเจ้าของหวงแหน

๒. ปรปริกุกหิตสละณี สำคัญว่า ของมีเจ้าของหวงแหน

๓. เถยยจิตตุ มีจิตคิดจะลัก

๔. วายมตี พยายาม

๕. เตน อาทาตพุพ อาทาน คจุนตี ลักของได้มา ด้วยความ
พยายามนั้น

ส่วนอพรหมจรรย์ มีองค์ ๔ คือ

๑. อชฺฌาจริยวตุฏ สิ่งทีพึงล่วงละเมิด

๒. เสวนจิตตุ จิตคิดจะเสพ

๓. ปโยคํ สมาเป็นชชติ พยายามเข้าถึง

๔. สาทียติ ยินดี

มุสาวาท ก็มีองค์ ๔ เหมือนกัน คือ

๑. มุสา เรื่องเท็จ

๒. วิสัวาทนจิตต์ จิตคิดจะพูดเท็จ
 ๓. วายาโม พยายาม เกิดแต่จิตนั้น
 ๔. ปรวิสัวาทน พุดเท็จต่อคนอื่น และเขารู้เรื่องเท็จ
- สุรามรยมัชชปมาทัญฐาน ก็มีองค์ ๔ คือ

๑. สุราทินอ อณฺฺตรํ ของมีนเมามิสุราเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง
๒. มทนียปาตุกมฺยตาจิตต์ จิตคิดอยากจะดื่มของมีนเมา
๓. ตชฺชํ วายามํ อปชฺชติ ความพยายามเกิดแต่จิตนั้น
๔. ปีเต จ ปวิสติ ดื่มเข้าไปในลำคอ

ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย แม้โดยองค์ ด้วยประการดังกล่าวมาดังนี้.

เมื่อว่าโดยสมุฏฐาน ในข้อนี้ ปาณาติบาต อทินนาทานและมุสาวาท มีสมุฏฐาน ๓ คือ ๑. กายจิต ๒. วาจาจิต ๓. กายวาจาจิต. อพรหมจรรย์ มีสมุฏฐานเดียว คือกายจิต. สุรามรยมัชชปมาทัญฐานมี ๒ สมุฏฐาน คือกาย และกายจิต ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย โดยสมุฏฐานด้วยประการดังกล่าวมา ดังนี้.

เมื่อว่าโดยเวทนา ในข้อนี้ ปาณาติบาต ประกอบด้วยทุกขเวทนา. อทินนาทาน ประกอบด้วยเวทนา ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง มุสาวาทก็เหมือนกัน อีกสองสิกขาบท ประกอบด้วยสุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย แม้โดยเวทนา ด้วยประการดังกล่าวมาดังนี้.

เมื่อว่าโดยมูล ในข้อนี้ ปาณาติบาต มีโทสะและโมหะเป็นมูล อทินนาทานและมุสาวาท มีโลภะและโมหะเป็นมูลบ้าง มีโทสะและโมหะเป็นมูลบ้าง. อีก ๒ สิกขาบทนอกนี้มีโลภะและโมหะเป็นมูล ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัยโดยมูล ด้วยประการดังกล่าวมาดังนี้.

เมื่อว่าโดยธรรม ในข้อนี้ ปาณาติบาต อทินนาทานและอพรหม-
จรรย์ เป็นกายกรรม และเป็นกรรมบถ มุสาวาทเป็นวจีกรรมอย่างเดียว ที่หัก
รานประโยชน์ ก็เป็นกรรมบถ มุสาวาทนอกนี้เป็นกรรมอย่างเดียว สุราเมรย
มัชชปมาทัฏฐฐานเป็นกายกรรมอย่างเดียว ในข้อนี้ ฟิงทราวินิจฉัย แม้โดย
กรรมด้วยประการดังกล่าวมาจะนี้.

เมื่อว่าโดยวิริตังคเวณ ในข้อนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า บุคคลเมืองคเวณ
จากปาณาติบาตเป็นต้น งดเว้นจากไหน. จะกล่าวชี้แจงดังนี้ ก่อนอื่น บุคคล
เมืองคเวณ โดยสมาทานวิริติ ย่อมงดเว้นจากอกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น
ของตนเองหรือของคนอื่น ๆ ปรารภอะไร. ก็ปรารภอกุศลกรรมที่จะงดเว้น
นั้นแหละ เมืองคเวณโดยสันปิตตวิริติ ย่อมงดเว้นจากอกุศลกรรม ดังกล่าวแล้ว
นั้นแล. ปรารภอะไร. ก็ปรารภอารมณ์แห่งอกุศลกรรมที่ปาณาติบาตเป็นต้น
ที่กล่าวแล้ว. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บุคคลปรารภสังขารทั้งหลาย. ที่นับ
ได้น้ำน้ำเมา คือสุราและเมรัยจึงงดเว้นจากที่ดังแห่งความประมาท คือการดื่มกิน
น้ำเมาคือสุราและเมรัย. บุคคลปรารภบรรดาสัตว์และสังขารเฉพาะที่ตนพึงลัก
และพึงหักราน จึงงดเว้นจากอทินนาทานและมุสาวาท. ปรารภสัตว์อย่างเดียว
จึงงดเว้นจากปาณาติบาตและอพรหมจรรย์. อาจารย์นอกจากนั้นมีความเห็น
อย่างนี้ว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น บุคคลเมื่อคิดอย่างหนึ่ง ก็ทำเสียอย่างหนึ่ง ละสิ่งใด
ก็ไม่วางสิ่งนั้น ดังนี้เมื่อไม่ต้องการ [อย่างนั้น] จึงกล่าวว่า บุคคลละสิ่งใดก็ปรารภ
สิ่งนั้นคือ อกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นของตนนั้นแล จึงงดเว้น. คำนั้นไม่ถูก
เพราะเหตุไร เพื่อสิ่งนั้นไม่อารมณ์ปัจจุบัน และไม่มีอารมณ์ภายนอก. จริงอยู่
ในบาลีวิภังค์แห่งสิกขาบททั้งหลาย ท่านถามว่า สิกขาบททั้ง ๕ เป็นกุศลเท่าไร
 ฯลฯ เป็นอรรถเท่าไร แล้วในการตอบปัญหาที่ดำเนินไปอย่างนี้ว่า กุศลทั้ง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 39

หลาย ประกอบด้วยสุขเวทนามี จึงกล่าวถึงความที่ธรรมมีอารมณ์เป็นปัจจุบัน และอารมณ์ภายนอกอย่างนี้มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน มีอารมณ์ภายนอก คำนั้น ย่อมไม่ถูกสำหรับคนที่ปรารถนากุศลธรรม มีปาณาติบาตเป็นต้นของตน. ในคำ ที่ว่า บุคคลคิดอย่างหนึ่ง ทำเสียอย่างหนึ่ง และละสิ่งใดก็ไม่รู้สิ่งนั้น ขอกว่า ชี้แจง ดังนี้ บุคคลกำลังปฏิบัติโดยทำกิจให้สำเร็จ ใครจะกล่าวว่า คิดอย่าง หนึ่ง ทำเสียอย่างหนึ่ง หรือว่า ละสิ่งใด ไม่รู้สิ่งนั้น ดังนี้ย่อมไม่ได้

อารภิตฺวาน อมตํ ขหนูโต สพุปปาเป

นิทฺสฺสนญฺเจตฺถ ภเว มคฺคญฺโจริยปฺคฺคโล

พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรค ปรารถนามตธรรม

ก็ละบาปธรรมได้หมด เป็นอุทาหรณ์ในข้อนี้.

ในข้อนี้พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยวิริตังคเวณด้วยประการดังกล่าวมา ฉะนี้.

เมื่อว่าโดยผล บาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นเหล่านี้ทั้งหมด ย่อม ให้เกิดผลคือทุกข์ และให้เกิดวิบากที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ ในสุคติ ทั้งให้เกิดผลมีความไม่แก้แล้วกล้าเป็นต้น ในกายภาคหน้าและปัจจุบัน อนึ่ง ในข้อนี้ พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยผลตามนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า วิบาก ของปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ก็ทำให้เป็นผู้มีอายุสั้น.

อีกประการหนึ่ง ในข้อนี้ ก็พึงทราบวินิจฉัย แม้โดยสมุฏฐาน เวทนา มูล กรรม และผลของเจตนาจเวณ จากปาณาติบาตเป็นต้น ในเจตนาจเวณ นั้น ให้เข้าใจกันดังนี้. เวรมณี เจตนาจเวณ เหล่านี้ทั้งหมด ตั้งขึ้นโดยสมุฏฐาน ๔ คือ กาย กายจิต วาจาจิต กายวาจาจิต. ทั้งหมดนั้นแหละประกอบด้วย สุขเวทนามี ประกอบด้วยทุกขเวทนามี มีอโลกะอโทสะเป็นมูลก็มี

มือโลกะอโทสะและอโมหะเป็นมูลก็มี ในข้อนี้ เวมณีแม่ทั้ง เป็นกายกรรม มุสาวทาเววมณีเป็นวจีกรรม แต่กัตั้งขึ้นจากจิต. ในขณะมรรคจิต แม่เววมณี ทั้งปวง ก็เป็นมโนกรรม.

ปาณาติปาตา เวมณี มีผลเป็นต้นอย่างนี้คือ ความมีอวัยวะใหญ่ น้อยสมบูรณ์ ความมีสมบัติคือความสูงใหญ่ ความมีสมบัติคือเขาวัวองไว้ ความมีเท้าตั้งอยู่เรียบดี ความงาม ความนุ่มนวล ความสะอาด ความกล้า ความมีกำลังมาก ความมีวาจาสละสลวย ความเป็นที่รักของชาวโลก ความมีวาจา ไม่มีโทษ ความมีบริษัทไม่แตกกัน ความมีความองอาจ ความมีรูปไม่บกพร่อง ความเป็นผู้ไม่ตายเพราะศัตรู ความเป็นผู้มีบริวารมาก ความเป็นผู้มีรูปงาม ความเป็นผู้มีทรวดทรงดี ความมีโรคน้อย ความไม่เศร้าโศก ความไม่พลัดพรากกับสัตว์สังขารรักที่พอใจ ความมีอายุยืน.

อทินนาทานา เวมณี มีผลเป็นต้นอย่างนี้คือ ความมั่งมีธนทรัพย์ ความมั่งมีธัญญาทรัพย์ ความมั่งมีโภคทรัพย์ ความเกิดโภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ความมีความถาวรมั่นคงแห่งโภคทรัพย์ที่เกิดแล้ว ความได้โภคทรัพย์ที่ปรารถนา อย่างจับปล้น ความมีโภคทรัพย์ไม่ถูกแบ่งด้วยภัย คือ พระราชา โจร น้ำ ไฟ ทายาทที่ไม่รักกัน ความได้ธนทรัพย์ที่ไม่สาธารณ์ ความได้โลกุตตรทรัพย์ ความไม่รู้จักความไม่มี ความอยู่เป็นสุข.

อปุรหุมจริยา เวมณี มีผลเป็นต้นดังนี้ คือ ความไม่มีศัตรู ความเป็นที่รักของตนทุกคน ความได้ข้าวน้ำผ้าและที่นอนเป็นต้น ความนอนสบาย ความตื่นสบาย ความพ้นภัยในอบาย ความเป็นผู้ไม่เกิดเป็นสตรี หรือ เกิดเป็นคนไม่มีเพศ ความไม่โกรธ ความกระทำโดยเคารพ ความเป็นที่รักกันแห่งสตรีและบุรุษ ความมีอินทรีย์บริบูรณ์ ความมีลักษณะบริบูรณ์ ความไม่มีความสงสัย ความเป็นผู้ชวนขายน้อย ความอยู่เป็นสุข ความไม่มีภัยแต่ที่ไหน ความไม่มีความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่รัก.

มุสวาทา เวมณิ มีผลเป็นต้นอย่างนี้ คือ ความมีอินทรีย์ผ่องใส
ความเป็นผู้พูดจาไพเราะสละสลวย ความมีพื้นเรียงเรียบและสะอาด ความ
ไม่อ้วนเกินไป ความไม่ผอมเกินไป ความไม่เตี้ยเกินไป ความไม่สูงเกินไป
ความมีสัมผัสสบาย ความมีปากมีกลิ่นดังดอกอุบล ความมีตนใกล้ชิดเชื้อฟังดี
ความมีวาจาที่เชื่อถือได้ ความมีกลิ่นอ่อนแดงบางเสมือนดอกโกมลและอุบล
ความไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่คลอนแคลน.

สุรามรยมชฺชปมาทภูจฺจนา เวมณิ มีผลเป็นต้น อย่างนี้คือ ความ
ปฎิญาณได้ยับยั้งในกรณีกิจทั้งปวง ทั้งอดีตอนาคตและปัจจุบัน ความ
มีสติมั่นคงทุกเมื่อ ความไม่เป็นคนบ้า ความมีญาณ ความไม่เกียจคร้าน
ความไม่โง่ ความไม่เป็นไข้ ความไม่มัวเมา ความไม่ประมาท ความไม่หลง
ความไม่หวาดกลัว ความไม่แข่งดี ความไม่ต้องสงสัย ความไม่ต้องแคลงใจ
ความเป็นคนพูดสัจจะ ความเป็นคนพูดแต่วาจาไม่ส่อเสียด ไม่หยาบคาย
ไม่เปล่าประโยชน์ ความเป็นคนไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนกลางวัน ความ
มีกตัญญู มีความกตเวทิตะ ความไม่ตระหนี่ ความเสียสละ ความมีศีล ความ
เป็นคนตรง ความไม่โกรธ ความมีหิริ ความมีโอตตปปะ ความมีความ
เห็นตรง ความมีปัญญามาก ความมีความรู้ ความเป็นบัณฑิต ความฉลาด
ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์. ในข้อนี้ ฟังทราบวินิจฉัย แม้
โดยสมุฏฐาน เวทนา มุต กรรม และผลด้วยประการดังกล่าวมาจะนี้.

พรรณนา ๕ สิกขาบทหลัง

คำที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ข้อยุติจากคำพรรณนา ๕ สิกขาบทต้นนั้น
ควรนำมาใช้ใน ๕ สิกขาบทหลัง ควรกล่าวเป็นข้อ ๆ และควรทราบว่สิกขาบท
มีอย่างเลวเป็นต้นไว้ด้วย บัดนี้จะพรรณนาความดังต่อไปนี้. คำใดในการ
พรรณนา ๕ สิกขาบทต้น ย่อมยุติถูกต้อง คำนั้นควรถือจากการพรรณนานั้น

มาประกอบใน ๕ สิกขาบทหลัง. ในข้อนี้ ประกอบความดังนี้. เหมือนอย่างว่า

เมื่อว่าโดยอารมณ์ในสิกขาบทก่อน ๆ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐฐาน มีสังขารมีรูปายตนะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ฉันใด ในที่นี้ วิกาล โภชนะก็ฉันนั้น พึงทราบความต่างกัน แห่งอารมณ์ของ ๕ สิกขาบทหลัง ทุกสิกขาบท โดยนัยนี้.

แต่เมื่อว่าโดยสมათาน ๕ สิกขาบทต้น ที่สามเณรหรืออุบาสก สมათาน ย่อมเป็นอันสมათานแล้วฉันใด ๕ สิกขาบทหลังนี้ ก็ฉันนั้น. แม้เมื่อว่าโดยองค์ ความต่างกันแห่งองค์ของ ๕ สิกขาบทต้นมีปาณาติบาตเป็นต้น กล่าวไว้แล้วในที่นั้น ฉันใด แม้ในที่นี้ก็ฉันนั้น .

วิกาลโภชนะมีองค์ ๔ คือ ๑. วิกาล ๒. ของเป็นยาวกาลิกะ ๓. การกลืนกิน ๔. ความไม่เป็นคนบ้า พึงทราบความต่างกันแห่งองค์ของ สิกขาบทแม้นอกนั้น โดยทำนองนี้.

อนึ่ง เมื่อว่าโดยสมุฏฐานในที่นั้น สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐฐาน มี ๒ สมุฏฐาน คือ กาย และกายจิต ฉันใด ในที่นี้ วิกาลโภชนะก็ฉันนั้น พึงทราบสมุฏฐานของสิกขาบททุกสิกขาบท โดยนัยดังนี้.

อนึ่งเมื่อว่าโดยเวทนา ในที่นั้น อทินนาทาน ประกอบด้วยเวทนา ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง ฉันใด ในที่นี้ วิกาลโภชนะก็ฉันนั้น พึงทราบการ ประกอบพร้อมด้วยเวทนา ของสิกขาบททุกสิกขาบท โดยนัยนี้.

อนึ่ง ในที่นั้น อพรหมจริยะ มีโลภะและโมหะเป็นมูล ฉันใด แม้ในที่นี้ วิกาลโภชนะ และอีก ๒ สิกขาบท ก็ฉันนั้น พึงทราบความต่างกัน แห่งมูล ของสิกขาบททุกสิกขาบท โดยนัยนี้

อนึ่ง ในที่นั้น ปาณาติบาตเป็นต้น เป็นกายกรรม ฉันใด แม้ในที่นี้ วิกาลโภชนะเป็นต้น ก็ฉันนั้น.

อนึ่ง ชาตรุปรชตปฏิกคหณะ เป็นกายกรรมก็มี เป็นวจีกรรมก็มี โดยปริยายแห่งความเป็นไปและความเกิดทางกายทวารเป็นต้น มิใช่กรรมบถ.

อนึ่ง **เมื่อว่าโดยวิริติ** ในที่นั้น บุคคลเมื่องดเว้น ย่อมงดเว้นจาก อกุศลมีปณาดิบาทเป็นต้นหรือของตนหรือของคนอื่น ๆ ฉันทใด แม้ในที่นี้ ก็ ย่อมงดเว้น จากอกุศลมีวิกาลโภชนะเป็นต้น ก็ฉันทนั้น.

อนึ่ง **เมื่อว่าโดยความเป็นกุศล** ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ก็เวรมณีนัน มี ๔ สมุฏฐาน คือ กาย กายจิต วาจาจิต และกายวาจาจิต ทุกเวรมณีนัน ประกอบด้วยสุขเวทนากัมี ประกอบด้วยยอกุขมสุขเวทนากัมี มือโลภะ อโทสะ เป็นมูลกัมี มือโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นมูลกัมี และทุกเวรมณีนันให้เกิดผลที่น่าปรารถนามีประการต่าง ๆ ฉันทใด แม้ในที่นี้ ก็ฉันทนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าววว่า

ข้อยุติจากการพรรณนา ๕ สิกขาบทต้นนั้น ควร

นำมาใช้ใน ๕ สิกขาบทหลัง ควรกล่าวสิกขาบทเป็น

ข้อ ๆ ควรทราบวว่า สิกขาบทมีอย่างเลวเป็นต้นไว้ด้วย.

พึงทราบวินิจฉัย ๕ สิกขาบทหลังนั้น. คำว่า **วิกาลโภชน** ได้แก่ การบริโภคอาหารเมื่อล่วงเลยเวลาเที่ยงตรง. จริงอยู่ การบริโภคอาหารเมื่อล่วงเลยเวลาเที่ยงตรงนั้น ก็คือการบริโภคอาหารเมื่อล่วงเลยเวลาที่ทรงอนุญาตไว้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า **วิกาลโภชนะ** เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลนั้น. ในคำว่า **นจจุตติวาทิตวิสุกทตฺสนัน** นี้ การพื่อนรำอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **นัจจะ**. การขับร้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **คิตตะ**. การประโคมอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **วาทิตตะ**. การดูสิ่งที่เป็นข้าศึก เพราะทำลายธรรมฝ่ายกุศล โดยเป็นปัจจัยทำให้เกิดกิเลส ชื่อว่า **วิสุกทตฺสนะ** หรือการดูการเห็นที่เป็นข้าศึก ก็ชื่อว่า **วิสุกทตฺสนะ**. การพื่อนรำด้วย

การขบร้องด้วย การประโคมด้วย การดูสิ่งที่เป็นข้าศึกด้วย ชื่อว่า **นัจ-
จิตวาทิตวิสุกทัตสนะ**. ก็วิสุกทัตสนะ ในที่นี้ ฟังถือเอาตามนัยที่ตรัสไว้ใน
พรหมชาลสูตร. จริงอยู่ ในพรหมชาลสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

อนึ่งท่านสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง บริโภคโภชนะ

**ที่เขาให้ด้วยศรัทธา ยังชอบดูการเล่นที่เป็นข้าศึกเห็น
ปานนี้**อยู่ คือ ฟ้อนรำ ขบร้องประโคม เล่นมหรสพ
เล่นเล่านิทาน เล่นปรบมือ เล่นเคาะปลุกยาม เล่นตี
กลอง เล่นของสวย ๆ ทำของสวย ๆ เล่น เล่นเลียน
คนจัณฑาล เล่นไม้สูง เล่นหน้าศพ เล่นชนข้าง
เล่นชนม้า เล่นชนกระบือ เล่นชนโค เล่นชนแพะ
เล่นชนแกะ เล่นชนไก่ เล่นชนนกกระทา เล่นกระบี่-
กระบอง เล่นแข่งสุนัข เล่นมวยชก เล่นมวยปล้ำ
เล่นรบกัน เล่นสนามรบ เล่นตรวจพล เล่นจัดกระ-
บวนทัพ ดูกองทัพดังนี้เห็นปานใด พระสมณโคดม
เว้นขาดจากการดูการละเล่นเห็นปานนี้ ดังกล่าวมา
ฉะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง การฟ้อนรำ การขบร้องและการประโคม โดยความ
ตามที่กล่าวมาแล้วเท่านั้นเป็นข้าศึก ชื่อว่า **นัจจิตวาทิตวิสุก** การดูการฟ้อนรำ
ขบร้องและประโคมที่เป็นข้าศึกเหล่านั้น ชื่อว่า **นัจจิตวาทิตวิสุกทัตสนะ** เจตนา
งดเว้นจากการฟ้อนรำขบร้องและประโคมที่เป็นข้าศึกนั้น เมื่อความจะกล่าวว่า
ทสฺสนสฺสนา แม้การฟังท่านก็เรียกว่า **ทัตสนะ** เหมือนกัน เหมือนการ
จับอารมณ์ แม้มิใช่เป็นไปทางจักขุทวาร ท่านก็เรียกว่า **ทัตสนะ** ในประโยค
เป็นต้นอย่างนี้ว่า **โส จ โหติ มิจฺฉาญฺจโก วิปริตทสฺสนโน** ผู้นั้นยอม

เป็นมิจฉาทิฎฐิ มีความเห็นผิด มีทัศนนะความเห็นวิปริต อันการล่งละเมิด ในสิกขาบทนี้ ย่อมมีแก่ผู้เข้าไปดูเพราะอยากจะดูเท่านั้น ส่วนผู้เดินไปพบ หรือเห็นเฉพาะที่มาปรากฏ ในโอกาสที่นี้ นั่ง นอนก็มีแต่ความเศร้าหมอง มิใช่ล่งละเมิด ก็ในสิกขาบทนี้ การขบรื่องแม้ที่อิงธรรมะ ก็ไม่ควร แต่ ธรรมะที่อิงการขบรื่อง พึงทราบว่สมควร.

ดอกไม้เป็นต้น พึงใช้ประกอบด้วยการตัดทรงเป็นอาทิ ตามสมควร ในสิกขาบทนั้น. คำว่า มาลา ได้แก่ดอกไม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง. คำว่า วิเลปะนะ ได้แก่ ของอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เขาคจัดไว้เพื่อดูใบไม้ นอกจากนั้นของหอมมี ผงและตัวนอบเป็นต้นทุกอย่าง ชื่อว่า ของหอม. ของหอมนั้น ทุกอย่าง ใช้ตกแต่งประดับ ไม่ควร แต่ใช้เป็นยา ก็ควร. แต่ของหอมที่เขานำเพื่อบูชา สำหรับผู้รับไว้ ย่อมไม่ควร โดยปริยายไร ๆ ห้ามได้. ที่นอนเกินขนาด ท่าน เรียกว่า ที่นอนสูง ที่นอนเป็นอัปะ และเครื่องปูที่นอนเป็นอกัปปิยะ ท่าน เรียกว่า ที่นอนใหญ่. ที่นอนแม้ทั้งสองอย่างนั้น สำหรับผู้รับไว้ย่อมไม่ควร ไม่ว่าโดยปริยายไร ๆ.

คำว่า ชาตฺรุปะ ได้แก่ทอง. คำว่า รชตะ ได้แก่กหาปณะ คือ ของใด ๆ มีมาสกลโลหะ มาสกไม้ และมาสกก้อนยางเป็นต้น ที่เขาใช้แลกเปลี่ยน กัน ในประเทศนั้น ๆ. ทองและเงินตราทั้งสองเมื่อนั้น ชื่อว่าชาตฺรุปรชตะ. การรับเอาทองและเงินทรานั้น ชื่อว่า ปฏิกคหะ การรับ. การรับนั้น ย่อมไม่ควร ไม่ว่าปริยายไร ๆ.

พึงทราบสิกขาบทเป็นข้อ ๆ ดังกล่าวมาฉะนี้.

ทั้ง ๑๐ สิกขาบทนี้ บุคคลสมาทาน ด้วยนันทะหรือ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างเลว ก็ชื่อว่าหิณะ อย่างเลว. ด้วยนันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา

ปานกลาง ก็ชื่อว่ามีชณะอย่างกลาง. ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาอย่าง
ประณีต ชื่อว่า ปณีตอย่างดี. อีกนัยหนึ่ง สิกขาบททั้ง ๑๐ นี้เสร้าหมองด้วย
ตัณหา ทิฏฐิและมานะ ชื่อว่าอย่างเลว. ที่ไม่เสร้าหมอง ชื่อว่าอย่างกลาง. ที่
ปัญญากำกับ ในสิกขาบทนั้น ๆ ชื่อว่าอย่างดี. อีกนัยหนึ่ง สิกขาบทเหล่านั้น
ที่สมาทานด้วยกุศลจิตเป็นญาณวิปยุตปราศจากความรู้ ชื่อว่าอย่างเลว. ที่
สมาทานด้วยกุศลจิตเป็นญาณสัมปยุต ประกอบด้วยความรู้ เป็นสังฆาริกมี
เครื่องชักจูง ชื่อว่าอย่างกลาง. ที่สมาทานด้วยกุศลจิตเป็นญาณสัมปยุต เป็น
อสังฆาริก ไม่มีเครื่องชักจูง ชื่อว่า อย่างดี. พึงทราบว่ สิกขาบทมีอย่างเลว
เป็นต้น ดังกล่าวมาฉะนี้.

มาติกาหัวข้ออันใด ข้าพเจ้ายกเป็นบทตั้งไว้ เพื่อพรรณนาปาฐะแห่ง
สิกขาบท ด้วยคาถา ๖ คาถามีว่า สิกขาบทนี้ ผู้ใดกล่าว กล่าวไว้ที่ใดกล่าว
เมื่อใด กล่าวเพราะเหตุใด ดังนี้เป็นต้น มาติกาหัวข้อนั้น เป็นอันข้าพเจ้า
ประกาศโดยอรรถ ด้วยคำมีประมาณเพียงเท่านี้แล.

จบ พรรณานาสิกขาบท

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ปรมัตถโชติกา

ทวัตติงสาการ ในขุททกปาฐะ

[๑] ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก
เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้น้อย
อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา
เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูตร เยื่อมันสมองในสมอง.

จบทวัตติงสาการ

๓. พรรณานาทวัตติงสาการ

พรรณนาการสัมพันธแห่งบท

กรรมฐาน คือกายคตาสตินี้ใด ที่พวกเดียรถีย์ทั้งปวง ไม่เคยให้เป็น
ไปแล้ว นอกพุทธกาล เพื่อความบริสุทธิ์แห่งอาสยญาณ สละเพื่อจิตตภาวนา
ของกุลบุตรผู้มีประโยชน์อันบริสุทธิ์ด้วยสิกขาบท ๑๐ อย่างนี้ ผู้ดำรงอยู่ในศีล
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ โดยอาการเป็นอันมากในพระสูตรนั้น ๆ
อย่างนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว
เป็นไปเพื่อสังเวคะ [ความสดใจ] ใหญ่ เป็นไปเพื่ออรรณะ [ประโยชน์]
ใหญ่ เป็นไปเพื่อโยคักขมะ [ความเกษมจากโยคะ] ใหญ่ เป็นไปเพื่อ
สติสัมปชัญญะ [ความระลึกตัว] ใหญ่ เป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ

[ความรู้เห็น] เป็นไปเพื่อทิวฏฐธรรมสุขวิหาร [อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน]
เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งวิชาวิมุตติและผลธรรมอย่างหนึ่ง คือกายคตาสติ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดไม่บริโศกกายคตาสติ ภิกษุเหล่านั้น
ชื่อว่าไม่บริโศกอมตะ ภิกษุเหล่าใดบริโศกกายคตาสติ ภิกษุเหล่านั้น
ชื่อว่าบริโศกอมตะ ภิกษุเหล่าใดไม่บริโศกกายคตาสติ ชื่อว่า ไม่ได้บริโศก
อมตะ ภิกษุที่บริโศกกายคตาสติ ชื่อว่า ได้บริโศกอมตะ ภิกษุที่เสื่อม
กายคตาสติ ชื่อว่า เสื่อมอมตะ ภิกษุที่ไม่เสื่อมกายคตาสติ ชื่อว่า ไม่
เสื่อมอมตะ ภิกษุที่พลาดกายคตาสติ ชื่อว่า พลาดอมตะ ภิกษุที่
สำเร็จการคตาสติ ชื่อว่า สำเร็จอมตะ.

ดังนี้แล้วทรงแสดงไว้เป็นปีพพะ ๑๔ ปีพพะ คือนานาปานปีพพะ
อิริยาปถปีพพะ จตุสัมปชัญญปีพพะ ปฏิกูลมนสิการปีพพะ ชาติมุนาสิการปีพพะ
สิวติกาปีพพะ ๕ ปีพพะ โดยนัยว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติ อันภิกษุเจริญอย่างไร ทำ
ให้มากอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปป่าก็ดี ดังนี้ เป็นต้น.

บัดนี้ นิทเทสแห่งการเจริญกายคตาสติกรรมฐานนั้น มาถึงตามลำดับ
แล้ว ในนิทเทสนั้น ข้าพเจ้ากล่าวเป็นวิปัสสนาไว้ ๓ ปีพพะ นี้คือ อิริยาปถ-
ปีพพะ จตุสัมปชัญญปีพพะ ชาติมุนาสิการปีพพะ กล่าวสิวัตติกาปีพพะทั้ง ๕ เป็น
อาทีนวานุปัสสนาไว้ในวิปัสสนาญาณ ส่วนสมาธิภาวนาในอุทฺธมตคอกุสสุกเป็นต้น
ในนิทเทสนั้นที่พึงปรารถนา ข้าพเจ้าก็ประกาศไว้แล้วในอุสสุกภาวนา
นิทเทส คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคทั้งนั้น. สองปีพพะนี้คือนานาปานปีพพะและปฏิกูล
มนสิการปีพพะก็กล่าวเป็นสมาธิไว้แล้วในนิทเทสนั้น ใน ๒ ปีพพะนั้น อานา-
ปานปีพพะ เป็นกรรมฐานแผนกหนึ่งโดยแท้ โดยเป็นอานาปานัสสติ ส่วน

กรรมฐานคือทวัตติงสาการนั้นใด เป็นปริยายแห่งภาวนาส่วนหนึ่งของกายคตาสติ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสงเคราะห์มันสมองไว้ด้วยเยื่อในกระดุกในบาลีประเทศนั้น ๆ อย่างนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้นี้แล ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า ในการนี้มี ผม ขน ฯลฯ มูตร ดังนี้ ข้าพเจ้าเริ่มไว้แล้ว กรรมฐานคือทวัตติงสาการนั้น จะพรรณนาความดังต่อไปนี้

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อตุลิตฺถิ แปลว่า มีอยู่. บทว่า อิมสฺสมี ความว่า ที่กล่าวว่าตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป แต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มโดยรอบเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีประการต่างๆ. บทว่า กาย ใต้แก่ ในสรีระ. จริงอยู่ สรีระ เรียกกันว่า กาย เพราะสะสมของไม่สะอาด หรือเพราะเป็นที่เจริญเติบโตของผมเป็นต้นที่น่าเกลียด และของโรคตั้งร้อยมี โรคตา เป็นต้น บทว่า เกสาฯ เปฯ มุตุตฺติ คืออาการ ๓๒ มีผมเป็นต้นเหล่านั้น ในทวัตติงสาการนี้ พึงทราบความสัมพันธ์เชื่อมความอย่างนี้ว่า ผมอยู่ในกายนี้ ขนมีอยู่ในกายนี้ เป็นต้น. เป็นอันตรัสอะไรไว้ ด้วยทวัตติงสาการกรรมฐานนั้น เป็นอันตรัสไว้ว่าใครๆ เมื่อพิจารณานั้น แม้โดยอาการทุกอย่างในกเพวระ เรือร่างขนาดวาหนึ่งนี้ คือประมาณเท่านี้คือ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมา หุ้มด้วยหนังโดยรอบ ย่อมจะไม่เห็นอะไร ไม่ว่า แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ กฤษณา จันทน์ หย้าฝรัน การบูร หรือผงอบ เป็นต้นแม้ขนาดเล็กกว่าสะอาด โดยที่แท้ย่อมจะเห็นกายต่างโดยผมขนเป็นต้น ที่มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดอย่างยิ่ง ไม่มีสิริที่น่าดูเลยมีประการต่างๆ ว่าไม่สะอาดอย่างเดียว.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 50
พรรณนา โดยความสัมพันธ์แห่งบทในวัตติงสาการกรรมฐานนี้ทำนี้
ก่อน.

อสุภภาวนา

พึงทราบการพรรณนาวัตติงสาการกรรมฐานนั้น เป็นอสุภภาวนา
ดังต่อไปนี้.

ก่อนอื่น อันดับแรก กุลบุตรผู้เริ่มบำเพ็ญกรรมฐาน เป็นผู้ตั้งอยู่ใน
ศีล ต่างโดยปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบทเป็นต้นอย่างนี้แล้ว มีประโยชน์อัน
บริสุทธิ์ ประสงค์จะประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอนุโยคะคือ การบำเพ็ญกรรมฐานส่วน
วัตติงสาการ เพื่อบรรลุความบริสุทธิ์แห่งอาสยญาณ กุลบุตรนั้น ย่อมมี
กัณฑ์ ๑๐ ประการ คือ กัณฑ์ด้วยที่อยู่ ด้วยตระกูล ด้วยลาภ ด้วยคณะ
ด้วยการทำงาน ด้วยการเดินทาง ด้วยญาติ ด้วยการเรียนคัมภีร์ ด้วยโรคและ
ด้วยอิทธิฤทธิ์ หรือด้วยการกัณฑ์ด้วยเกียรติ เมื่อเป็นดังนั้น กุลบุตรผู้นี้ก็ต้อง
ตัดกัณฑ์ ๑๐ เหล่านั้นเสีย ด้วยวิธีอย่างนี้ คือ ด้วยการละความเกี่ยวข้องใน
อาวาส ตระกูล ลาภ คณะ ญาติและเกียรติเสีย ด้วยการไม่ขวนขวายใน
การทำงาน, การเดินทางและการเรียนคัมภีร์เสีย ด้วยการเย็บยาโรค เมื่อเป็น
ดังนั้น กุลบุตรผู้นี้ตัดกัณฑ์ได้แล้ว ไม่ตัดความยินดียิ่งในเนกขัมมะ กำหนด
ความปฏิบัติขัดเกลานถึงขั้นปลาย ไม่ละเลยอาจารย์ทางวินัยแม้เล็กน้อย ก็พึง
เข้าไปหาพระอาจารย์ผู้ให้กรรมฐาน ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยอาคม [การปริยัติ]
และอิทธิคุณ [ปฏิบัติปฏิบัติ] หรือประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งจาก
อาคมและอิทธิคุณนั้น ด้วยวิธีที่เหมาะสมแก่พระวินัย และพึงแจ้งความประสงค์
ของตนแก่พระอาจารย์นั้น ซึ่งตนทำให้ท่านมีจิตยินดีด้วยข้อวัตรสัมปทา พระ-

อาจารย์นั้น ฟังรู้ความแตกต่างแห่งนิมิตอัชยาศัยจรिया และอธิมุติของกุกบุตร
ผู้นั้น ฃีว่า กรรมฐานนั้นเป็นของเหมาะ เมื่อเป็นดั่งนั้น กุกบุตรแม่ผู้นั้น
ประสงค์จะอยู่ในวิหารที่คนอยู่ไซริ์ แต่นั้น ก็ฟังให้กรรมฐานโดยสังเขป ถ้า
กุกบุตรนั้น ประสงค์อยู่ในวิหารอื่น ก็ฟังบอกกรรมฐานพิสดาร พร้อมทั้งข้อ
ที่ควรทำก่อน โดยบอกข้อที่ควรละและข้อที่ควรกำหนดรู้เป็นต้น พร้อมทั้ง
ประเภทจริตโดยบอกกรรมฐานที่เหมาะสมแก่รากจริตเป็นต้น กุกบุตรผู้นั้นครั้น
เรียนกรรมฐานพร้อมข้อที่ควรทำก่อน ทั้งประเภทนั้นแล้วบอกลาอาจารย์ ฃด
เว็น เสนาสนะ ๑๘ ประเภท ที่ท่านกล่าวว่าจะรงดเว็น อย่างนี้ว่า

อवासใหญ่ อวาสใหม่ อวาสเก่า อวาสใกล้

ทาง อวาสใกล้ตระพังหิน อวาสมีใบไม้ อวาสมี
ดอกไม้ อวาสมีผลไม้ อวาสที่คนปรารธนาอวาส
ที่ใกล้นคร อวาสที่ใกล้คนเข้าไปตัดไม้ อวาสที่ใกล้
ไร่นา อวาสที่มีอารมณ์เป็นข้าศึก อวาสใกล้ท่าเรือ
อวาสใกล้ชายแดน อวาสมีสีมา อวาสที่เป็นอสัป-
ปายะ อวาสที่ไม่ได้กัลยาณมิตร บัณฑิตรู้จักสถานที่
๑๘ ประเภทนี้ดั่งนี้แล้ว ฟังเว็นเสียให้ห่างไกลเหมือน
คนเดินทาง เว็นทางมีภัยเฉพาะหน้าจะนั้น.

แล้วเข้าไปยังเสนาสนะที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่าง
นี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะประกอบด้วย
องค์ ๕ เป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเสนาสนะใน
พระธรรมวินัยนี้ เป็นเสนาสนะที่ไม่ไกลนัก ที่ไม่ใกล้

นัก พรั่งพร้อมด้วยคมนาคม กลางวันผู้คนไม่พลุก
พล่าน กลางคืนเจียบเสียง ไม่อึกกะทัก ไม่มีเหลือบ-
ยุง ลม แดด ฐ รบกวณ เมื่อภิกษุอยู่ในเสนาสนะนั้น
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเกศัชบริหาร
แห่งผู้เจ็บไข้ เกิดขึ้นไม่ยาก ในเสนาสนะนั้นแล มี
ภิกษุผู้เถระ ผู้เป็นพหูสูต ผู้จบอาคม ทรงธรรม ทรง
วินัย ทรงมาติกาอยู่ ภิกษุเข้าไปหาภิกษุเถระเหล่านั้น
ตามสมควรแก่กาลสอบถามไล่เสียงว่า ท่านขอรับ ข้อ
นี้เป็นอย่างไร ข้อนี้มีความว่าอย่างไร ท่านเหล่านั้น
ยอมจะเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผยแก่ภิกษุนั้น ทำข้อที่
ยากให้ง่ายเข้า บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอัน
เป็นที่ตั้งความสงสัยต่าง ๆ เสียได้ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เสนาสนะประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้แล.

ดังนี้แล้วทำกิจทุกอย่างให้เสร็จแล้ว พิจารณาโทษในกามทั้งหลาย
และอนิสงส์ในเนกขัมมะ ทำจิตให้เลื่อมใส ด้วยการระลึกถึง [พระรัตนตรัย]
โดยความที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว โดยความที่พระธรรมเป็นธรรมอันดี และ
โดยความที่พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ไม่ละอุคคหโกศล ความฉลาดในทาง
เรียนรู้อัน ๗ ทาง ที่ท่านกล่าวไว้ว่า

นักปราชญ์ฉลาดเรียนรู้อัน ๗ ทาง คือ โดยวาจา
โดยใจ โดยวรรณะ โดยสัจฐาน โดยทิส โดยโอกาส
และโดยปริเฉท.

และมนสิการโกศล ความฉลาดใฝ่ใจ ๑๐ อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้คือ โดยลำดับ โดยไม่เรื้อนั้ก โดยไม่ช้านัก โดยป้องกันความฟุ้งซ่าน โดยล่วงเลยบัญญัติ โดยปล่อยลำดับ โดยอัปนา และสูตร ๓ สูตร จึงควรเริ่มเจริญทวัตติงสาการจริงอยู่ การเจริญทวัตติงสาการโดยอาการทุกอย่างย่อมสำเร็จ แก่ผู้เริ่มดังกล่าวมานี้หาสำเร็จโดยประการอื่นไม่.

ในการเจริญทวัตติงสาการนั้น ภิกษุรับตัจปัญจกกรรมฐานก่อนเป็นเบื้องต้น กล่าวโดยพระไตรปิฎก เมื่อตัจปัญจกกรรมฐานคล่องแคล่วโดยอนุโลม ตามนัยว่า เกสา โลมา เป็นต้น คล่องแคล่วโดยปฏิโลม ตามนัยว่า ตโจ ทนฺตา เป็นต้น ฟังเจริญเสียครึ่งเดือน ทางวาจาเพื่อตัดความวิตกที่ฟุ้งซ่านออกไปข้างนอกโดยอนุโลมและปฏิโลม ตามนัยทั้งสองนั้นแหละเพื่อให้เกิดคล่องบาติ และทางใจเพื่อกำหนดสภาวะแห่งส่วนร่างกายเป็นอารมณ์ จริงอยู่ การเจริญทางวาจา ซึ่งตัจปัญจกกรรมฐานนั้น ตัดวิตกที่ฟุ้งไปข้างนอกได้แล้ว ย่อมเป็นปัจจัยแก่การเจริญทางวาจา เพราะคล่องบาติแล้ว การเจริญทางใจ ย่อมเป็นปัจจัยแก่การกำหนดคอสุขะวรรณะ และลักษณะ ส่วนใดส่วนหนึ่ง เมื่อเป็นดั่งนั้น โดยนัยนั้น ก็ฟังเจริญวัคกะปัญจกกรรมฐาน [หมวดที่มีวัคกะเป็นที่ ๕] เสียครึ่งเดือน ข้อนั้น จึงเจริญตัจปัญจกกรรมฐานและวัคกะปัญจกกรรมฐานทั้งสองนั้นเสียครึ่งเดือน ต่อนั้นจึงเจริญปีบผาสะปัญญะกรรมฐานเสียครึ่งเดือน ต่อนั้นก็เจริญทั้งสามบปัญจกะนั้นเสียครึ่งเดือน เมื่อเป็นดั่งนั้น ก็ฟังเพิ่มมัตถลุงคัง ที่มีได้ตรัสในค่อนท้ายไว้ในสามหมวดนี้ เพื่อเจริญรวมกันไปกับอาการแห่งปฐวีธาตุทั้งหลาย แล้วเจริญมัตถลุงคังเสียครึ่งเดือน ต่อนั้นก็เจริญปัญจกะและจตุกกะเสียครึ่งเดือน เมทหนักะครึ่งเดือน ต่อนั้นก็เจริญปัญจกะและจตุกกะร่วมกับเมทหนักะครึ่งเดือน มุตตหนักะครึ่งเดือน ต่อนั้น ก็เจริญทวัตติงสาการทั้งหมดเสียครึ่งเดือน ฟังเจริญกำหนดโดยวรรณะ สัณฐาน ทิศ โอกาสและปริเฉท ๖ เดือนดังกล่าวมาจะนี้. ข้อนี้ท่านกล่าวหมายถึงบุคคลที่มี

โธมา ขน

ในอาการ ๓๑ ที่เหลือ ก็กำหนดขน อย่างที่ภิกษุนี้เห็นแล้ว โดย
วรรณะ ส่วนมากกว่ามีสีเขียว โดยสังฆานว่ามีสังฆานเหมือนคันธนูโค้ง หรือ
มีสังฆานเหมือนเสี้ยนตาลงอ กำหนดโดยทิสทั้ง ๒ กำหนดโดยโอกาสว่า เกิด
ที่หนังแห่งสรีระที่เหลือเว้นฝ่ามือฝ่าเท้า.

ในอาการ ๓๐ ที่เหลือนั้น กำหนดว่า ขนย่อมไม่รู้ว่าจะเกิดที่หนัง
แห่งสรีระ แม้หนังแห่งสรีระก็ไม่ว่าจะเกิดที่เรา เปรียบเหมือนหญ้าที่พพะ
อันเกิด ณ สถานที่บ้านเก่า ย่อมไม่รู้ว่าจะเกิด ณ สถานที่บ้านเก่า แม้สถาน
ที่บ้านเก่าก็ไม่ว่าจะ หญ้าที่พพะเกิดที่เรา ฉะนั้น ด้วยว่าขนเหล่านั้น เว้นจาก
ความคิดคำนึงและการพิจารณา เป็นธรรมชาติเจตนา มิได้ [ใจ] เป็นอพยากฤต
ว่างเปล่า ปฏิกฤตด้วยกลิ่นเหม็นน่าเกลียดอย่างยิ่ง ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลกำหนด
โดยปริเฉทตัดตอนว่า ขนเบื้องล่างตัดตอนด้วยพื้นหนังที่ตั้งอยู่ และด้วยโคน
ของคนที่เข้าไปในพื้นหนังนั้น ประมาณตัวเหาตั้งอยู่ นี้เบื้องบนตัดตอนด้วย
อากาศ ขนเบื้องขวางตัดตอนด้วยตนด้วยกันเอง ที่เป็นการกำหนดขนเหล่านั้น
โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดขน
โดยวรรณะเป็นต้นมีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

นขา เล็บ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า ผู้มีเล็บครบก็มี ๒๐ เล็บ. เล็บเหล่านี้
นั้นทั้งหมด โดยวรรณะ มีสีขาวในโอกาสที่พื้นเนื้อ มีสีแดงในโอกาสที่ติดกับ
เนื้อ โดยสังฆาน มีสังฆานเหมือนโอกาสตามที่ตั้งอยู่ โดยมากมีสังฆาน
เหมือนเมล็ดมะขาง หรือมีสังฆานเหมือนเกล็ดปลา. โดยทิส ตั้งอยู่ในทิส
ทั้ง ๒. โดยโอกาสตั้งอยู่ปลายนิ้ว.

ในเวลานั้น กำหนดว่า เล็บข้อมไม่รู้ว่าเป็นเรา ตั้งอยู่ปลายนิ้ว แม้นิ้วก็ไม่ว่า เล็บตั้งอยู่ที่ปลายของเรา เปรียบเหมือนเมล็ดมะขาง ที่พวกเด็กชาวบ้านเสียบไว้ที่ปลายไม้ ไม่รู้ว่า เราถูกเสียบไว้ที่ปลายไม้ แม้นิ้วก็ไม่ว่า เมล็ดมะขางถูกเสียบไว้ที่เรา ฉะนั้น ด้วยว่าเล็บเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา เป็นธรรมชาติไม่มีเจตนา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล กำหนดโดยปริเฉทว่า เล็บล่างถูกตัดตอนด้วยเนื้อนิ้วที่คน หรือด้วยฟันที่ตั้งอยู่ที่โคนนิ้ว และเล็บบนตัดตอนด้วยอากาศที่ปลาย ด้วยหนังปลายสองข้างของนิ้วทั้งสองข้างนี้เป็นการกำหนดเล็บเหล่านั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแหละ กำหนดเล็บโดยวาระเป็นนี้ มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ทนต์ ฟัน

ต่อแต่นั้น ก็กำหนดว่า ผู้มีฟันครบ ก็มีฟัน ๓๒ ซี่ ฟันเหล่านั้นทั้งหมด โดยวาระ ก็มีสีขาว โดยสัจฐาน ฟันของผู้มีฟันเรียบ จะปรากฏเหมือนพื้นสังข์ตัดที่แข็ง และเหมือนพวกดอกไม้ขาวตุ้มที่ร้อยไว้ร้อย ฟันของผู้มีฟันไม่เรียบ มีสัจฐานต่าง ๆ กัน เหมือนลำดับตั้งบนหออันเก่า. ก็ในปลายแถวฟันสองข้างของฟันเหล่านั้น ฟัน ๘ ซี่ ข้างล่าง ๒ ซี่ ข้างบน ๒ ซี่ มีปลาย ๔ มีโคน ๔ มีสัจฐานเหมือน อาสนธิแก้วเขียว. ฟัน ๘ ซี่ ซึ่งตั้งอยู่ตามลำดับนั้น ข้างในฟันเหล่านั้น มีปลาย ๓ มีราก ๓ มีสัจฐานเหมือนกระจับ ฟัน ๔ ซี่ ข้างล่าง ๑ ซี่ ข้างบน ๑ ซี่ ตามลำดับนั้น ข้างในฟันเหล่านั้น มีปลาย ๒ มีราก ๒ มีสัจฐานเหมือนไม้ค้ำยาน [เกวียน] ฟันที่เป็นเขี้ยว ๔ ซี่ ซึ่งตั้งอยู่ตามลำดับนั้น ข้างในของฟันเหล่านั้น ข้างล่าง ๑ ซี่ ข้างบน ๑ ซี่ มีปลายเดียว รากเดียว มีสัจฐานเหมือนมะลิตุ้ม แต่นั้น ฟัน ๘ ซี่ ข้างล่าง ๔ ซี่ ข้างบน ๔ ซี่ ตรงกลางแถวฟัน ๒ ข้าง มีปลาย

เดียว รากเดียว มีลักษณะเหมือนเมล็ดน้ำเต้า โดยทิศ เกิดในทิศเบื้องบน โคนโอกาส ฟันบนตั้งอยู่ในกระดูกคางบน ปลายลง ฟันล่างตั้งอยู่ในกระดูกคางล่าง มีปลายขึ้น.

ในฟันนั้น ก็กำหนดว่า ฟันไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่ในกระดูกคางล่าง ตั้งอยู่ในกระดูกคางบน แม้กระดูกคางล่างก็ไม่ว่ ฟันตั้งอยู่ในเรา กระดูกคางบน ก็ไม่ว่ ฟันตั้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนเสา ที่บุรุษช่างก่อสร้างตั้งเข้าไปในพื้นหินเบื้องล่าง สอดเข้าไปใน หินเบื้องบน ย่อมไม่ว่ เราถูกเขาตั้งไว้ในพื้นหินเบื้องล่าง ถูกสอดเข้าไปในพื้นหินเบื้องบน พื้นหินเบื้องล่างก็ไม่ว่ เสาถูกเขาตั้งไว้ในเรา พื้นหินเบื้องบนก็ไม่ว่ เสาถูกเขาสอดเข้าไปในเราฉะนั้น ด้วยว่าฟันเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณาเป็นธรรม ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. กำหนดโดยปริเฉทว่า ฟันล่างตัดตอนด้วยหลุมกระดูกคาง สอดเข้ากระดูกคางตั้งอยู่ และด้วยพื้นรากของตน ฟันบนตัดตอนด้วยอากาศเบื้องขวาง กำหนดด้วยฟันซึ่งกันและกัน นี้เป็นการกำหนดฟันเหล่านั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดฟันโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ตโจ หน้ง

ต่อแต่นั้นไป สิ่งซึ่งปกปิดกองซากศพต่าง ๆ ในภายในสรีระ ชื่อว่า ตโจ หน้ง. กำหนดว่าหน้งมีสีขาว ก็ถ้าหากว่าหน้งนั้น ปรากฏเหมือนมีสีต่าง ๆ โดยเป็นสีดำสีขาวเป็นต้น ก็เพราะถูกย้อมด้วยเครื่องย้อมผิว ถึงเช่นนั้นก็ขาวอยู่นั้นแหละ โดยวาระที่เป็นสภาพกัน. ก็ความที่หน้งนั้นมีสีขาวนั้น ย่อมปรากฏโดยผิวถูกเปลวไฟลวก และถูกประหารด้วยเครื่องประหารเป็นต้น. กำหนดโดยลักษณะโดยสังเขปว่า มีลักษณะดุจเสื่อ โดยพิศดารว่ามีลักษณะต่าง ๆ.

จริงอย่างนั้น หนึ่งนิ้วเท้ามีลักษณะเหมือนรังไหม หนึ่งหลังเท้ามีลักษณะเหมือน
รองเท้าที่ห่อไว้ หนึ่งแข้งมีลักษณะเหมือนใบตาลห่อข้าว หนึ่งขามีลักษณะ
เหมือนถั่วยาวมีข้าวสารเต็ม หนึ่งตะโพกมีลักษณะเหมือนผ้ากรองน้ำมีน้ำเต็ม
หนึ่งสันหลังมีลักษณะเหมือนหนังหุ้มโล่ หนึ่งท้องมีลักษณะเหมือนหนังหุ้มราง
พิณ หนึ่งอกโดยมากมีลักษณะ ๔ เหลี่ยม หนึ่งแขนทั้งสองมีลักษณะเหมือน
หนังหุ้มแล่งธนู หนึ่งหลังมือมีลักษณะเหมือนผูกมัดโคน หรือมีลักษณะเหมือน
ซองหวี หนึ่งนิ้วมือมีลักษณะเหมือนกลองกัญแจ หนึ่งค้อมีลักษณะเหมือน
เสียมค้อ หนึ่งหน้ามีลักษณะเหมือนรังหนอน มีช่องเล็กช่องน้อย หนึ่งศีรษะ
มีลักษณะเหมือนถลกบาตร.

ก็พระโยคาวจร ผู้กำหนดหนังเป็นอารมณ์ ส่งจิตเข้าไประหว่างหนัง
และเนื้อ ตั้งแต่ริมฝีปากบน กำหนดหนังหน้าก่อนเป็นอันดับแรก ต่อนั้นก็
หนังศีรษะ หนังคอด้านนอก แต่นั่น ก็พึงกำหนดหนังมือขวา ทั้งอนุโลม
และปฏิโลม โดยลำดับต่อมา ก็พึงกำหนดหนังมือซ้าย หนึ่งสันหลัง หนึ่ง
ตะโพก ต่อนั้นก็หนังหลังเท้าขวา ทั้งอนุโลมและปฏิโลม หนึ่งหลังเท้าซ้าย
หนังกระเพาะปัสสาวะ ท้องน้อย หัวใจ คอด้านใน ต่อนั้นก็หนังคางล่าง
หนังริมฝีปากล่าง กำหนดอย่างนี้อีกจนถึงริมฝีปากบน. กำหนดโดยทิศว่า
เกิดในทิศทั้งสอง. กำหนดโดยโอกาสว่า ห่อหุ้มทั่วศีรษะตั้งอยู่.

ในหนังนั้น พระโยคาวจรกำหนดว่า หนังย่อมไม่รู้ว่า เราห่อหุ้ม
ศีรษะที่ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ แม้ศีรษะที่ประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง
๔ นี้ ก็ไม่รู้ว่า เราถูกหนังห่อหุ้มไว้เปรียบเหมือนหีบหุ้มด้วยหนังสด หนังสด
ย่อมไม่รู้ว่า เราหุ้มหีบไว้ แม้หีบก็ไม่รู้ว่า เราถูกหนังสดหุ้มไว้ ฉะนั้น.
ด้วยว่าหนังเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา เป็นธรรมชาติ
ไม่ใช่บุคคล. ท่านกล่าวไว้สั้นเชิงว่า

อลุลจุมมปฏิจฉนุโน นวทวารो महालो
สมनुत्तो पकुमरति อสุจิต्ตะคนุธิโย
ร่างกายนี้ หุ้มด้วยหนังสด มีทวาร ๕ มีแผล
มาก ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น ย่อมไหลออกโดยรอบ.

กำหนดโดยปริเฉทตัดตอนว่า หนังเบื้องล่าง ตัดตอนด้วยเนื้อ หรือ
พื้นที่ตั้งอยู่ที่เนื้อนั้น หนังเบื้องบน ตัดตอนด้วยผิว นี่เป็นการกำหนดหนัง
นั้นโดยสภาพ. การกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดหนัง
โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาจะนี้.

มัตถ์ เนื้อ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดเนื้อ ที่ต่างต่างโดยเนื้อ ๕๐๐ ชัน ในสรีระโดย
วรรณะว่ามีสีแดงคล้ายดอกทองกวาว. โดยสังขยานว่ามีสังขยานต่าง ๆ กัน จริง
อย่างนั้น เนื้อปลีแข็งของสรีระนั้น มีสังขยานเหมือนข้าวสวห่อไอบตาล อาจารย์
บางพวกกล่าวว่า มีสังขยานเหมือนดอกคำเจียกตุ้มยังไม่บานดังนี้ก็มิ เนื้อขามี
สังขยานเหมือนลูกหินบดปูนขาว เนื้อตะโพกมีสังขยานเหมือนปลายก้อนเส้า
เนื้อสันหลังมีสังขยานเหมือนแผ่นก้อนน้ำตาลจากตาล เนื้อซี่โครงทั้งสองข้างมี
สังขยานเหมือนดินฉาบบาง ๆ ในที่พื้นท้องยุงซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ เนื้อนมมีสังขยาน
เหมือนก้อนดินชุ่มที่ทำให้กลมแล้วโยนไป เนื้อแขนสองข้างมีสังขยานเหมือน
หนูใหญ่ที่เขาตัดหางหัวและเท้าไม่มีหนังตั้งไว้. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่ามี
สังขยานเหมือนพวงเนื้อดังนี้ก็มิ เนื้อแก้มมีสังขยานเหมือนเมล็ดกุ่มที่เขาวางไว้
ที่แก้ม. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังขยานเหมือนกบ ดังนี้ก็มิ. เนื้อลิ้นมี
สังขยานเหมือนกลีบบัว เนื้อจมูกมีสังขยานเหมือนผู้หนังสือวางคว่าหน้า เนื้อ
เบ้าตามีสังขยานเหมือนผลมะเดื่อสุกครึ่งหนึ่ง เนื้อศีรษะมีสังขยานเหมือนน้ำมัน

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 60

ฉาบกะทะบาง ๆ ระบายบาตร ก็พระโยคาวจร ผู้กำหนดเนื้อเป็นอารมณ์ พึงกำหนดเนื้อส่วนหยาบๆ เหล่านั้นแล. โดยหลักฐานด้วยว่าพระโยคาวจรกำหนดอยู่อย่างนี้ เนื้อส่วนละเอียดก็จะปรากฏแก่ญาณ. กำหนดโดยทิส เนื้อเกิดในทิสทั้งสอง. กำหนดโดยโอกาส เนื้อฉาบตามกระดูก ๓๐๐ ชิ้น ที่เป็นโครงตั้งอยู่.

ในเนื้อนั้น ก็กำหนดว่าเนื้อ ๕๐๐ ชิ้น ย่อมไม่รู้ว่าจะเราฉาบกระดูก ๓๐๐ ชิ้นไว้ แม้กระดูก ๓๐๐ ชิ้นก็ไม่ว่า เราฉาบเนื้อ ๕๐๐ ชิ้นฉาบฝาเรือนเหมือนฝาเรือนที่ถูกฉาบด้วยดินหยาบ ดินหยาบย่อมไม่รู้ว่าจะเราฉาบฝาเรือนไว้ แม้ฝาเรือนก็ไม่ว่า เราฉาบดินหยาบฉาบไว้. ด้วยว่าเนื้อเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและพิจารณา เป็นธรรมชาติ ไม่ใช่บุคคล ท่านกล่าวไว้สิ้นเชิงว่า

นวลเปตีสตา มงสา อนุลิตตา กเพชร

นทานากิมิกุลากิณณ มิพหุฏฐานว ปุติก

เนื้อ ๕๐๐ ชิ้นฉาบกเพชรเรือนร่าง อันคลาดคล้า

ด้วยหมู่หนอนชนิดต่าง ๆ เน่าเหม็นเหมือนคูล.

กำหนดโดยปริเฉทว่า เนื้อเบื้องล่าง ตัดตอนด้วยร่างกระดูก หรือพื้นที่ตั้งอยู่ที่ร่างกระดูกนั้น เนื้อเบื้องบน ตัดตอนด้วยหนัง เนื้อเบื้องขวาง ตัดตอนด้วยเนื้อด้วยกันเอง นี่เป็นการกำหนดเนื้อนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดเนื้อโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาจะนี้.

นหารุ เอ็น

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า เอ็น ๕๐๐ ในสรีระ โดยวรรณะมีสีขาว.

อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสีเหมือนน้ำผึ้ง โดยสังขยาน มีสังขยานต่าง ๆ จริง
อย่างนั้น บรรดาเอ็น ๕๐๐ นั้น เอ็นใหญ่ ๆ มีสังขยานเหมือนดอกกันทละคุม
ที่ละเอียดกว่านั้น ก็มีสังขยานเหมือนเชือกบ่วงคล้องหมู ที่เล็กยิ่งกว่านั้น ก็มี
สังขยานเหมือนเถาวัลย์เนา ที่เล็กยิ่งกว่านั้นไปอีก ก็มีสังขยานเหมือนสายพิณ
ใหญ่ของชาวสิงหล ที่เล็กยิ่งกว่านั้นไปอีก ก็มีสังขยานเหมือนด้ายหยาบ เอ็นที่
หลังมือหลังเท้ามีสังขยานเหมือนดินนกก เอ็นที่ศีรษะมีสังขยานเหมือนผ้าบาง ๆ
ที่วางไว้บนศีรษะของเด็กชาวบ้าน เอ็นหลังมีสังขยานเหมือนแหจับปลาที่เปียกน้ำ
แล้วคลี่ตากแดดไว้ เอ็นที่ไปตามอวัยวะใหญ่น้อยนั้น ๆ ในสรีระนี้ มีสังขยาน
เหมือนเสื่อตาข่ายอันสวมไว้ที่สรีระ โดยทิส เอ็นเกิดในทิสทั้งสอง. บรรดา
เอ็นเหล่านั้น เอ็นใหญ่ มีชื่อว่ากัณฐะ มี ๕ ผูกตั้งแต่อกหูข้างขวามาข้าง
หน้า และข้างหลังถึงข้างซ้าย ผูกตั้งแต่อกหูข้างซ้ายมาข้างหน้าและข้างหลังถึง
ข้างขวา ผูกตั้งแต่หลุมคอข้างขวามาข้างหน้าและข้างหลังถึงข้างซ้าย ผูกตั้งแต่
หลุมคอข้างซ้ายมาข้างหน้าและข้างหลังถึงข้างขวา ผูกมือข้างขวามาข้างหน้า ๕
ข้างหลัง ๕ รวมเอ็นใหญ่ ที่ชื่อว่ากัณฐะเป็น ๑๐ ล้ามไปทั่ว. มือข้างซ้าย
เท้าข้างขวาและเท้าข้างซ้าย ก็เหมือนอย่างนั้น. รวมความว่า เอ็นใหญ่ ๖๐
ดังกล่าวมาเหล่านั้น ก็กำหนดว่าเป็นเครื่องช่วยทรงสรีระไว้ ช่วยกำหนดสรีระ
ก็มี กำหนดโดยโอกาส เอ็นผูกล้ามกระดูกข้างในกระดูกกับหนัง และกระดูก
กับเนื้อตั้งอยู่ทั่วสรีระ.

ในเอ็นนั้น กำหนดว่า เอ็นย่อมไม่รู้ว่าจะ กระดูก ๓๐๐ ขึ้นถูกเราผูก
ไว้ แม้กระดูก ๓๐๐ ขึ้น ก็ไม่รู้ว่าจะ เราถูกเอ็นผูกไว้ เปรียบเหมือนไม้คด ๆ

ที่ถูกเถาวัลย์พันล้ามไว้ เถาวัลย์ย่อมไม่รู้ว่ ไม้คคถูกเราผูกไว้ แม้ไม้คคก็ไม
รู้ว่าเราถูกเถาวัลย์พันล้ามไว้ ฉะนั้น. ด้วยว่าเอ็นเหล่านั้น เว้นจากความคิด
คำนึงและการพิจารณา เป็นธรรมชาติ ไม่ใช่บุคคล. ท่านกล่าวสรุปไว้ว่า

นวนหารุตตา โหนติ พยามมตุเต กเพชร

พหุชนติ อฏฺฐสงฆาญฺญ อการมิว วลฺลโย.

เอ็น ๘๐๐ ย่อมผูกร่างกระดูก ในเรือนร่างประ-
มาณวาหนึ่งไว้ เหมือนเถาวัลย์ผูกเรือน ฉะนั้น.

กำหนดโดยปริเฉทว่า เอ็นเบื้องล่าง ตัดตอนด้วยกระดูก ๓๐๐ ชิ้น
หรือพื้นที่ตั้งอยู่ที่กระดูกนั้น เอ็นเบื้องบน ตัดตอนด้วยหนังและเนื้อ เบื้อง
ขวางตัดตอนเอ็นของกันและกันเอง นี้เป็นการกำหนดเอ็นเหล่านั้น โดยสภาพ
ส่วนการกำหนดโดยวิสภาคก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดเอ็นโดยวรรณะเป็น
ต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

อฏฺฐิ กระดูก

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดโดยวรรณะว่า กระดูกมีประเภทที่ท่านกล่าวไว้
โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เพราะท่านถือเอากระดูกพื้น ๑๒ ชื่อ แยกไว้ต่างหาก
กระดูกที่เหลือในสรีระคือกระดูกมือ ๖๔ กระดูกเท้า ๖๔ กระดูกอ่อนที่ติดเนื้อ
๖๔ กระดูกสันเท้า ๒ กระดูกข้อเท้าเท้าหนึ่ง ๆ เท้าละ ๒ กระดูกแข้ง ๒
กระดูกเข่า ๑ กระดูกขา ๒ กระดูกสะเอว ๒ กระดูกสันหลัง ๑๘ กระดูก
ซี่โครง ๒๔ กระดูกอก ๑๔ กระดูกใกล้หัวใจ ๑ กระดูกไหปลาร้า ๒ กระดูก
หลังแขน ๒ กระดูกแขน ๒ กระดูกปลายแขน ๒ กระดูกคอ ๗ กระดูกคาง
๒ กระดูกจมูก ๑ [กระดูกตา ๒ กระดูกหู ๒] กระดูกหน้าผาก ๑ [กระดูก
หัว ๑] กระดูกกระดูกโหลกศีรษะ ๘ กระดูกทั้งหมดนั้นแหละ มีสีขาว.

กำหนดโดย **สังฆาน** ว่ากระดุกมีสังฆานต่าง ๆ กัน . จริงอย่างนั้น บรรดากระดุกเหล่านั้น กระดุกปลายนิ้วเท้า มีสังฆานเหมือนเมล็ดคุดมกา ต่อจากนั้น กระดุกข้อกลางของนิ้วเท้า มีสังฆานเหมือนเมล็ดขนุนที่ไม่เต็ม กระดุกข้อต้น มีสังฆานเหมือนบัณเฑาะว์ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังฆานเหมือนเกล็ดหางนกยูงดังนี้ก็มิ กระดุกหลังเท้า มีสังฆานเหมือนกองรากต้นกันทละตำ กระดุกสันเท้า มีสังฆานเหมือนเมล็ดผลตาลซึ่งมีเมล็ดเดียว กระดุกข้อเท้า มีสังฆานเหมือนลูกกลมของเล่นที่ผูกรวมกัน กระดุกขึ้นเล็กในกระดุกแข็ง มีสังฆานเหมือนคันธนู กระดุกขึ้นใหญ่มีสังฆานเหมือนเส้นเอ็นแห้งเพราะหิวระหาย ที่กระดุกแข็งตั้งอยู่ในกระดุกข้อเท้า มีสังฆานเหมือนหน่อต้นเป้งลอกเปลือก ที่กระดุกแข็งตั้งอยู่ในกระดุกเข้า มีสังฆานเหมือนยอดตะโพน กระดุกเข้า มีสังฆานเหมือนฟองน้ำตัดข้างหนึ่ง กระดุกขาสังฆานเหมือนด้ามมีดและขวานที่ถูกเกร่า ๆ ที่กระดุกขาตั้งอยู่ในกระดุกสะเอว มีสังฆานเหมือนกัน หลอดเป่าไฟของช่างทอง โอกาสที่กระดุกขาตั้งอยู่ในกระดุกสะเอวนั้น มีสังฆานเหมือนผลบุญนาคตัดปลาย. กระดุกสะเอวแม้มี ๒ ก็คิดเป็นอันเดียวกัน มีสังฆานเหมือนเตาไฟที่ช่างหม้อสร้างไว้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังฆานเหมือนหมอนข้างของคาบสดังนี้ก็มิ. กระดุกตะโพก มีสังฆานเหมือนคราบงูที่เขาวางคว่ำหน้า กระดุกสันหลัง ๑๘ ขึ้นมีช่องเล็กน้อยในที่ ๗-๘ แห่ง ภายในมีสังฆานเหมือนผืนผ้าโพกศีรษะที่วางซ้อน ๆ กัน ภายนอก มีสังฆานเหมือนแล่งกลม กระดุกสันหลังเหล่านั้น มีหนา ๒ - ๓ อัน เสมือนฟันเลื่อย. บรรดากระดุกซี่โครง ๒๔ ขึ้น ส่วนที่บริบูรณ์ มีสังฆานเหมือนเด็ยชาวสิงหลที่บริบูรณ์ ส่วนที่ไม่บริบูรณ์ มีสังฆานเหมือนเด็ยชาวสิงหลที่ไม่บริบูรณ์ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ทั้งหมด

นั้นแล มีสัณฐานเหมือนปีกสองข้างของไก่ขาวที่คลีออก ดังนี้ก็มี กระจกอก
๑๔ ชั้น มีสัณฐานเหมือนแฉกแผ่นไม้คานหามเก่า ๆ กระจกหัวใจ มีสัณฐาน
เหมือนแผ่นทัพพี กระจกไพลาร้า มีสัณฐานเหมือนด้ามมีดโลหะเล็ก ๆ
บรรดากระจกไพลาร้าเหล่านั้น กระจกส่วนล่าง มีสัณฐานเหมือนอัมจันทร์
[พระจันทร์ครึ่งซีก] กระจกหลังแขน มีสัณฐานเหมือนใบขวาน อาจารย์พวก
หนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนจอบชาวสิงหลตัดครึ่ง ดังนี้ก็มี กระจกแขน
มีสัณฐานเหมือนด้ามกระจง อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนด้าม
มีดใหญ่ ดังนี้ก็มี กระจกปลายแขน มีสัณฐานเหมือนเง้าตาลคู่ กระจกข้อมือ
มีสัณฐานเหมือนผืนผ้าโพกศีรษะ. ที่เขาวางติดรวมกัน กระจกหลังมือ มี
สัณฐานเหมือนกองเง้าต้นกันทละดำ กระจกข้อนิ้วมือ มีสัณฐานเหมือน
บัณเฑาะว์ กระจกข้อกลาง มีสัณฐานเหมือนเมล็ดขนุนที่ไม่บริบูรณ์ กระจก
ข้อปลาย มีสัณฐานเหมือนเมล็ดตุ้มกา กระจกคอ ๗ มีสัณฐานเหมือนชั้นหนอ
ไม้ไผ่ที่เขาเจาะ วางเรียงไว้ กระจกคางล่าง มีสัณฐานเหมือนเชือกผูกค้อน
เหล็กของช่างทอง กระจกคางบน มีสัณฐานเหมือนไม้ชำระ ๗ อันกระจก
เบ้าตาและโพรงจุมก มีสัณฐานเหมือนลูกตาลอ่อนที่ยังไม่ลอกเชื้อ กระจก
หน้าผาก มีสัณฐานเหมือนกระโหลกสังข์แตกที่เขาวางคว่ำหน้า กระจกกกหู
มีสัณฐานเหมือนกล่องมีดโกนของช่างแต่งผม บรรดากระจกหน้าผากและกกหู
กระจกในโอกาสที่ติดกันเป็นแผ่นตอนบน มีสัณฐานเหมือนชั้นผ้าเก่าปิดหม้อ
เต็มน้ำหนา ๆ กระจกหัว มีสัณฐานเหมือนมะพร้าวคดติดปาก กระจกศีรษะ
มีสัณฐานเหมือนกะโหลกน้ำเต้าเก่าแก่ที่เสียวางไว้. โดยทิศ กระจกทั้งหลาย
เกิดในทิศทั้งสอง.

โดยโอกาส กระจกทั้งหลาย ตั้งอยู่ทั่วสระไม่มีส่วนเหลือ แต่ว่า
โดยพิเศษ กระจกศีรษะตั้งอยู่บนกระจกคอ กระจกคอก็ตั้งอยู่บนกระจกสัน-

หลัง กระจกสันหลัง ก็ตั้งอยู่บนกระจกสะเอว กระจกสะเอว ก็ตั้งอยู่บนกระจกขา กระจกขาก็ตั้งบนกระจกเข่า กระจกเข่าก็ตั้งอยู่บนกระจกแข้ง กระจกแข้ง ก็ตั้งอยู่บนกระจกข้อเท้า กระจกข้อเท้าก็ตั้งอยู่บนกระจกหลังเท้า กระจกหลังเท้า ก็ยกกระจกข้อเท้าขึ้นตั้ง กระจกข้อเท้าก็ยกกระจกแข้งขึ้นตั้ง ฯลฯ กระจกคอกก็ยกกระจกศีรษะขึ้นตั้ง. พึงทราบกระจกส่วนที่เหลือโดยทำนองดังกล่าวมานี้.

ในกระจกนั้น กำหนดว่า กระจกศีรษะ ย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่บนกระจกคอก ฯลฯ กระจกข้อเท้า ย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่บนกระจกหลังเท้า แม้กระจกหลังเท้าก็ไม่รู้ว่ เรายกกระจกข้อเท้าขึ้นตั้ง เปรียบเหมือนบรรดาทัพพสัมภาระ มีอิฐและไม่กลอน อิฐเป็นต้นตอนบนย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่บนอิฐเป็นต้นตอล่าง อิฐเป็นต้นตอล่าง ก็ไม่รู้ว่เรายกอิฐเป็นต้นตอบนตั้งขึ้น ฉะนั้น ด้วยว่า กระจกเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณาเป็นธรรม ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. ก็กระจก ๓๐๐ ชั้นที่เป็นโครงสร้างเหล่านี้ อันเอ็น ๕๐๐ และเนื้อ ๕๐๐ ชั้นผูกและฉาบไว้หนุ่มเป็นต้นเดียวกัน ฉาบทาด้วยยางเหนียวไปตามประสาทรับรส ๗,๐๐๐ มีหยดเหงื่อกรองด้วยขุมขน ๕๕,๐๐๐ มีตระกูลหนอน ๘๐ ตระกูล นับได้ว่า กาย อย่างเดียว ซึ่งพระโยคาวจร เมื่อพิจารณาโดยสภาวะเป็นจริง ย่อมจะไม่เห็นสิ่งไร ๆ ที่ควรเข้าไปยึดถือ แต่จะเห็นร่างกระจกอย่างเดียว ที่รัดตรึงด้วยเอ็น คลาคล่ำด้วยซากศพต่าง ๆ ซึ่งครั้นเห็นแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นโอรสของพระทศพล เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ปฎิปาฏิยญฺจฺจฺนิ จิตานิ โภจฺจฺยา

อนกสนฺธิมิโต น เกหิจิ

พทุโธ นหารุหิ ชราย โจทิตโต

อเจตโน กฏจกสิงครูปโม

กระดูกทั้งหลายตั้งหลายเรียงกัน ในที่ต่อเป็นอัน
มากจากกายนี้ อันสิ่งไร ๆ มิได้ผูกไว้ กายนี้หากเอ็น
ทั้งหลายผูกรัดไว้ อันขราเดือนแล้ว ไม่มีเจตนา [ใจ]
อุปมาดังท่อนไม้.

กณเป กณเป ชาคิ อสุจิมุหิ จ ปุตินิ

ทุดคนุเช จาปี ทุดคนุชิ เกพนมุหิ จ วยธมมัม

อฏฺฐิจปุณฺเณ อฏฺฐิจปุณฺเณ นิพพตฺโต ปุตินิ ปุติกายมุหิ

ตมฺหิ จ วินธ ฉนทํ เหตุสส ปุตตา ทสพสสส.

ซากศพเกิดในซากศพ ของเน่าเกิดในของไม่
สะอาด ของเหม็นเกิดในของเหม็น ของต้องเลื่อม
สภาพเกิดในของต้องสลายไป กองกระดูกเกิดในกอง
กระดูก ของเน่าเกิดในกายเน่า เธอทั้งหลาย จง
กำจัดความพอใจในกายอันเน่านั้นเสีย ก็จักเป็นบุตร
ของตถาคตทสพส.

โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ภายใตกระดูก ตัดตอนด้วยเขี้ยวในกระดูก
ภายนอก ตัดตอนด้วยเนื้อ ปลายและโคนตัดตอนด้วยกระดูกของกันและกัน
เอง นี่เป็นการกำหนดกระดูกเหล่านั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ
ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดกระดูกโดยวาระเป็นต้น มิประการดังกล่าว
มาละนี้.

อฏฐิมิณฺหิ เยื่อในกระดุก

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า เยื่อในกระดุก ซึ่งอยู่ภายในกระดุกทั้งหลาย มีประเภทตามที่กล่าวแล้วในสรีระโดยวาระ มีสีขาว. โดยสังขยานเหมือนโอกาสของตน คือ เยื่อกระดุกที่อยู่ภายในกระดุกทั้งหลายขนาดใหญ่ ๆ มีสังขยานเหมือนหน่อหวายขนาดใหญ่ซึ่งเขาสอดหมุนใส่ในข้อไม้ไผ่และอ้อขนาดใหญ่ เยื่อกระดุกที่อยู่ภายในกระดุกเล็ก ๆ มีสังขยานเหมือนหน่อหวายขนาดเล็ก ซึ่งเขาสอดหมุนใส่ในข้อไม้ไผ่และอ้อขนาดเล็ก โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในภายในกระดุกทั้งหลาย.

ในเยื่อกระดุกนั้นก็กำหนดว่า เยื่อกระดุกย่อมไม่รู้ว่าจะเราอยู่ภายในกระดุก แม้กระดุกก็ไม่ว่า เยื่อกระดุกอยู่ในเรา เปรียบเหมือนนมส้มและน้ำอ้อย อยู่ในไม้ไผ่และอ้อเป็นต้น ย่อมไม่รู้ว่าจะเราอยู่ภายในไม้ไผ่และอ้อเป็นต้น แม้ไม้ไผ่และอ้อเป็นต้น ก็ไม่รู้ว่าจะนมส้ม และน้ำอ้อยอยู่ในเรา ฉะนั้น จริงอยู่ ธรรมเหล่านั้นเว้น ความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท เยื่อในกระดุก ตัดตอนด้วยพื้นภายในกระดุกทั้งหลาย และด้วยส่วนแห่งเยื่อในกระดุก. นี่เป็นการกำหนดเยื่อในกระดุกนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดเยื่อกระดุกโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

วักกะ ๒

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า วักกะ ๒ ต่างโดยเป็นดังลูกกลม ๒ ลูก ภายในสรีระ. โดยวาระมีสีแดงอ่อนมีสีเหมือนเมล็ดทองกลาง. โดยสังขยานสังขยานเหมือนลูกกลมเล่นร้อยค้าย ของเด็กชาวบ้าน อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังขยานเหมือนมะม่วง ๒ ผลขั้วเดียวกันดังนี้ก็มี. โดยโอกาส ๒ นั้น

ถูกเอ็นหยาบ ซึ่งออกมาจากหลุมคอมิโคนเดียวกัน ไปหน่อยหนึ่งแล้วแตกออกเป็นสองส่วนรัดตึงไว้แล้วล้อมเนื้อหัวใจตั้งอยู่.

ในไตนั้น ก็กำหนดว่า ไตย่อมไม่รู้ว่ เราถูกเอ็นหยาบรัดไว้ แม้เอ็นหยาบก็ไม่ว่ เรารัดไตไว้ เปรียบเหมือนมะม่วง ๒ ผลติดขั้วเดียวกัน ย่อมไม่ว่ เขาถูกขั้วรัดไว้ แม้ขั้วก็ไม่ว่ เรารัดมะม่วง ๒ ผลไว้ละนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉทว่า ไต ตัดตอนด้วยส่วนแห่งไต นี้เป็นการกำหนดไตนั้นโดยสภาส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับพม้นแล กำหนดไตโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

หทัย หัวใจ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า หทัยหัวใจ ภายในสรีระโดยวรรณะสีแดง มีสีเหมือนสีหลังกลีบปทุมแดง. โดยสัณฐานมีสัณฐานเหมือนดอกปทุมดุม ดอกกลีบนอกออกแล้ววางคว่ำหน้าลง. ก็หัวใจนั้น ข้างหนึ่งเหมือนผลบุญนาคตัดยอดข้างนอกเกลี้ยง ข้างในก็เหมือนข้างในผลบวบขม. ของตนปัญญามาก เย้มนิดหน่อย ของคนปัญญาอ่อน ดุมอย่างเดียว มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป ถอดรูปนั้นออกไปแล้ว เลือดขังอยู่ประมาณครึ่งฟายมือ ภายในหัวใจกล่าวคือขึ้นเนื้อส่วนที่เหลือ เลือดนั้นของคนราคะจริตสีแดง ของคนโทสจริต สีดำ ของคนโมหจริต สีเหมือนน้ำล้างเนื้อ ของคนวิตกจริต สีเหมือนน้ำเช็ดถ้วย ของคนสัทธาจริต สีเหมือนดอกกรรณิการ ของตนปัญญาจริต ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ปรากฏว่าโชติช่วงเหมือนแก้วมณีโดยกำเนิดที่ชำระแล้ว โดยทิสเกิดในทิสเบื้องบน โดยโอกาสตั้งอยู่ตรงกลางราวมทั้งสอง ภายในสรีระ.

ในหัวใจนั้น ก็กำหนดว่า หัวใจย่อมไม่รู้ที่เราตั้งอยู่ตรงกลางราวนม ทั้งสอง แม้ราวนมก็ไม่ว่าหัวใจตั้งอยู่ตรงกลางเรา เปรียบเหมือนกลอนสลัก ตั้งอยู่กลางบานหน้าต่างและประตูทั้งสอง ย่อมไม่รู้ที่เราตั้งอยู่ตรงกลางบานหน้าต่างและประตูทั้งสอง แม้บานหน้าต่างและประตูก็ไม่รู้ว่ากลอนสลักตั้งอยู่ตรงกลางเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า หัวใจตัดตอนด้วยส่วนแห่งหัวใจ นี้เป็นการกำหนดหัวใจนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล กำหนดหัวใจโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

ยกนั ตับ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า ชันเนื้อคู่ ที่เรียกกันว่ายกนั ตับ ภายใน สรีระ โดยวาระสีแดง มีสีเหมือนสีหลังกลีบดอกกุณฑลแดง โดยสังขยาน มีโคนเดียวกัน ปลายคู่ มีสังขยานเหมือนดอกทองหลาง ก็ตบนั้นของคนปัญญาอ่อน มีแฉกเดี่ยวแต่ใหญ่ ของตนมีปัญญามีแฉก ๒-๓ แฉก แต่เล็ก โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน โดยโอกาสอาศัยสีข้างด้านขวาตั้งอยู่ภายในราวนมทั้งสอง.

ในตบนั้น ก็กำหนดว่า ตบย่อมไม่รู้ที่เราอาศัยสีข้างด้านขวาตั้งอยู่ภายในราวนมทั้งสอง แม้สีข้างด้านขวาภายในราวนมทั้งสองก็ไม่รู้ว่าตบอาศัยเราตั้งอยู่ เปรียบเหมือนชันเนื้อซึ่งแขวนอยู่ที่ข้างกระเบื้องหม้อ ย่อมไม่รู้ที่เราแขวนอยู่ที่ตั้งกระเบื้องหม้อ แม้ข้างกระเบื้องหม้อก็ไม่รู้ว่า ชันเนื้อแขวนอยู่ที่เรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. แต่โดยปริเฉท กำหนดว่า ตบตัดตอนด้วยส่วนแห่งตบ นี้เป็นการกำหนดตบนั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกันกับผมนั่นแล. กำหนดตบโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

กิโถมกั พังผืด

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่าโดยวาระพังผืดมี ๒ อย่าง คือ ชนิดปิด และชนิดไม่ปิด [เปิด] มีสีขาวสีเหมือนผ้าเก่า. โดยสัจฐาน มีสัจฐานเหมือนโอกาสของตน. โดยทศเกิดในทศทั้งสอง. โดยโอกาสพังผืดชนิดปิดล้อมหัวใจ และไตตั้งอยู่ พังผืดชนิดไม่ปิด [เปิด] หุ้มเนื้อได้หนังทั่วสรีระตั้งอยู่

ในพังผืดนั้น กำหนดว่า พังผืดยอมไม่รู้ที่เราล้อมหัวใจและไต และหุ้มเนื้อได้หนังทั่วสรีระ แม้หัวใจและไต และเนื้อทั่วสรีระ ก็ไม่รู้ที่เราถูกพังผืดหุ้ม เปรียบเหมือนที่เนื้ออันถูกผ้าเก่าหุ้ม ผ้าเก่าก็ไม่ว่าเราหุ้มเนื้อ แม้เนื้อก็ไม่รู้ว่าเราถูกผ้าเก่าหุ้ม ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิด คำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า พังผืดเบื้องล่างตัดตอนด้วยเนื้อ เบื้องบนตัดตอนด้วยหนัง เบื้องขวางตัดตอนด้วยส่วนแห่งพังผืด นี่เป็นการกำหนดพังผืดนั้นโดยสภาค. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดพังผืดโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้

ปีหัง ม้าม

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ ม้าม ภายในสรีระมีสีเขียว มีสีเหมือนดอกคนทีสอแห้ง. โดยสัจฐาน โดยมากมีสัจฐานเหมือนลิ้นลักโคคำไม่พันกัน ประมาณ ๗ นิ้ว. โดยทศเกิดในทศเบื้องบน โดยโอกาส ตั้งอยู่ข้างซ้ายหัวใจ อาศัยข้างบนพื้นท้อง ซึ่งเมื่อออกมาข้างนอก เพราะถูกประหารด้วยเครื่องประหาร สัตว์ก็จะสิ้นชีวิต.

ในม้ามนั้น ก็กำหนดว่า ม้ามยอมไม่รู้ที่เราอาศัยข้างบนของพื้นท้อง แม้ส่วนข้างบนของพื้นท้องไม่รู้ว่ามีม้ามอาศัยเราตั้งอยู่ เปรียบเหมือน

ก่อนโคมัย [มูลโค] อาศัยส่วนข้างบนของท้องตั้งอยู่ ย่อมไม่รู้ว่า เราอาศัย ส่วนข้างบนของท้องตั้งอยู่ แม้ส่วนข้างบนของท้องก็ไม่รู้ว่า ก่อนโคมัยอาศัย เราตั้งอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า ม้ามตัดตอนด้วยส่วนแห่งม้าม นี่เป็นการกำหนดม้ามนั้นโดยสภาค ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผม นั้นแล. กำหนดม้ามโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

ปปผาส์ ปอด

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ ปอดเป็นประเภทขึ้นเนื้อ ๓๒ ชิ้น ภายในสรีระ สีแดงเหมือนผลมะเดื่อสุกยังไม่จัด โดยสัณฐาน มี สัณฐานเหมือนขนมที่ตัดไม่เรียบ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่ามีสัณฐานเหมือน กองหินอิฐก่อกำแพงดังนี้ก็มี ปอดนั้นไม่มีรส ไม่มีโอชะ เหมือนหินฟางที่ สัตว์เคี้ยวแล้ว เพราะถูกกระทบด้วยไออุ่นไฟที่เกิดแต่กรรม ซึ่งปลั่งขึ้น เพราะ ไม่มีอาหารที่เกี่ยวที่คืบ. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ตั้งข้างบน ห้อยคลุมหัวใจและตับระหว่างราวนมทั้งสอง.

ในปอดนั้น ก็กำหนดว่า ปอดย่อมไม่รู้ว่าเราตั้งห้อยอยู่ระหว่างราวนม ทั้งสองภายในสรีระ แม้ระหว่างราวนมทั้งสองภายในสรีระ ก็ไม่รู้ว่า ปอดตั้ง ห้อยอยู่ในเรา เปรียบเหมือนรังนกห้อยอยู่ภายในยุงเก่า ย่อมไม่รู้ว่าเราตั้งห้อย อยู่ภายในยุงเก่า แม้ภายในยุงเก่าก็ไม่รู้ว่า รังนกตั้งห้อยอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล นี่เป็นการกำหนดปอดนั้นโดยสภาค. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับ ผมนั้นแล. กำหนดปอดโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

อนุต ใสี่ใหญ่

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ ใสี่ใหญ่ขคอยู่ในที่ ๒๑ ขค ของบุรุษขนาด ๓๒ ศอก ของสตรีขนาด ๒๘ ศอก สีขาว เหมือนสีน้ำตาล กรวดและปูนขาว. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนงูเรื้อนที่เขาตัดหัววางขคไว้ในรางเลือด. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ภายในสรีระ ซึ่งมีหลุมคอและทางเดินกริส [อุจจาระ] เป็นที่สุด เพราะโยงกับเบื้องบนที่หลุมคอ และเบื้องล่างที่ทางเดินกริส.

ในใสี่ใหญ่นั้น ก็กำหนดว่า ใสี่ใหญ่ย่อมไม่รู้ที่เราตั้งอยู่ภายในสรีระ แม้ภายในสรีระ ก็ไม่รู้ที่ใสี่ใหญ่ตั้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนเรือนร่างงูเรื้อน สิริษะขาด ที่ถูกวางไว้ในรางเลือด ย่อมไม่รู้ที่ เราตั้งอยู่ในรางเลือด แม้รางเลือดก็ไม่รู้ที่ เรือนร่างงูเรื้อนตั้งอยู่ในเราฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้นเว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่าใสี่ใหญ่ตัดตอนด้วยส่วนแห่งใสี่ใหญ่. นี่เป็นการกำหนดใสี่ใหญ่โดยสภาพ ส่วนกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล.

อนตคุณ ใสี่น้อย

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ ใสี่น้อยในระหว่างใสี่ใหญ่ ภายในสรีระ สีขาวเหมือนสีรากจกกลนี. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนรากจกกลนีนั่นแหละ. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนเย็บโค ดังนี้ ก็นี้ โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาสพันปลายปากขคใสี่ใหญ่รวมกัน เหมือนแผ่นกระดานยนต์ พันเชือกเวลาที่คนทำ จอบและขวานเป็นต้นชักยนต์ ตั้งอยู่ระหว่างขคใสี่ใหญ่ ๒๑ ขค เหมือนเชือกที่ร้อยขคเชือกเช็ดเท้า ตั้งอยู่ในระหว่างเชือกเช็ดเท่านั้น.

ในไส้ใหญ่นั้น ก็กำหนดว่า ไส้ใหญ่อย่อมไม่รู้ว่า เราพันไส้ใหญ่ภายในไส้ใหญ่ ๒๑ ขนดไว้ แม้ไส้ใหญ่ก็ไม่รู้ว่า ไส้ใหญ่อันเราไว้เปรียบเหมือนเชือก [เล็ก] ร้อยขดเชือกเช็ดเท้า [เชือกใหญ่] ย่อมไม่รู้ว่า เราร้อยขดเชือกเช็ดเท้าไว้ แม้ขดเชือกเท้าก็ไม่รู้ว่า เชือก [เล็ก] ร้อยเราไว้ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ไส้ใหญ่ ตัดตอนด้วยส่วนแห่งไส้ใหญ่. นี่เป็นการกำหนดไส้ใหญ่นั้น โดยสภาพส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกับผลนั้นแล. การกำหนดไส้ใหญ่โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

อุทริย อารมณ์ใหม่

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ อารมณ์ใหม่มีสีเหมือนอาหารที่กลืนเข้าไป โดยสัณฐานที่สัณฐานเหมือนข้าวสารที่ผูกหย่อนๆ ในผ้ากรองน้ำ โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในท้อง ธรรมดาว่าท้อง เป็นพื้นของไส้ใหญ่ เสมือนโป่งลมที่เกิดเองตรงกลางผ้าเบียด ซึ่งถูกบีบทั้งสองข้าง ภายนอกเกลี้ยงเกลา ภายในพัวพันด้วยกองขยะเนื้อ เสมือนผ้าซักระดู เฆระอะคล่ำคล่ำ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่าเสมือนข้างในของผลขนุนต้ม ดังนี้ก็มี. ในท้องนั้น มีหนอนต่างด้วยหนอน ๓๒ ตระกูลอย่างนี้ คือ ตระกูลตักโกลกะ [ขนาดผลกระวาน] กัณฐุปปาทกะ [ขนาดไส้เดือน] ตาบหิริกะ [ขนาดเสี้ยนตาล] เป็นต้น คลาค่ำ ไตกันยัวเยี้ย อาศัยอยู่ประจำ ซึ่งเมื่อไม่มีอาหารมีน้ำและข้าวเป็นต้น ก็โลดแล่นต้องระงมซ่อนไซเนื้อหัวใจ และเวลาคนกลืนกินอาหารมีน้ำและข้าวเป็นต้นลงไป ก็เสยหน้าคาลิตาลานแย่งอาหาร ๒ - ๓ คำที่คนกลืนลงไปครั้งแรก [ท้อง] จึงกลายเป็นบ้านเกิด เป็นส้วมเป็นโรงพยาบาล และเป็นป่าช้าของหนอนเหล่านั้น เป็นที่เปรียบเหมือนในถุคสูรท ผนเม็ดหยาบ ๆ ตกลงมาในบ่อโสโครกใกล้ประตูหมู่บ้านคนจันทาล ชาก

ต่าง ๆ ตั้งแต่ปีศาจ อุจจาระ ชี้น้ำขี้ กระจก เอ็น น้ำลาย น้ำมูก และเลือด เป็นต้น ถูกน้ำพัดพา รวมคลุกเคล้ากับนมและน้ำ ก็มีหนองระกูลน้อยใหญ่เกิดเอง ล่วงไป ๒๓ วัน ก็เดือดด้วยแรงแสงแดดและความร้อน ฟันฟองฟอดปุดขึ้นข้างบน มีสีเขียวจัด ไม่สมควรที่จะเข้าใกล้หรือมองดู ไม่ต้องการถึงว่าจะสุกคุดหรือลึมรส ฉันทิ น้ำและข้าวเป็นต้น มีประการต่าง ๆ ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน อันสากคือฟันบดละเอียดแล้ว อันมือคือลิ้นตัวกลับ ไปมาแล้ว คลุกเคล้าด้วยน้ำลาย ปราศจากความพร้อมด้วยสีกลิ่นรส เป็นต้น ไปทันใด เสมือนรากสุนัขในรางสุนัข รวมกันคลุกเคล้าด้วยดีเสลด เดือดด้วยแรงไฟในท้องและความร้อน มีหนองระกูลใหญ่ค่อยปล่อยฟองฟอดขึ้นเบื้องบน จะกลายเป็นกองขยะมีกลิ่นเหม็นและน่าเกลียดอย่างยิ่ง ซึ่งฟังมาแล้ว ทำให้ไม่อยากคิมน้ำกินข้าวเป็นต้น อย่าว่าถึงจะตรวจดูด้วยจักษุคือปัญญาเลย ซึ่งเป็นที่ ๆ น้ำและข้าวเป็นต้นตกลงไปแล้ว จะแบ่งเฉลี่ยเป็น ๕ ส่วน คือ ส่วนหนึ่ง สัตว์ [ในท้อง] จะกินส่วนหนึ่ง ไฟในท้องจะเผาไหม้ ส่วนหนึ่ง จะกลายเป็นปีศาจ ส่วนหนึ่งจะกลายเป็นอุจจาระ ส่วนหนึ่งจะกลายเป็น รส [โอชะ] บำรุงเพิ่มเลือดและเนื้อ.

ในอาหารใหม่นั้น ก็กำหนดว่า อาหารใหม่ ย่อมไม่รู้ว่าจะ อยู่ในท้องที่มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียดอย่างยิ่งนี้ แม้ตั้งก็ไม่รู้ว่า อาหารใหม่อยู่ในเรา เปรียบเหมือนรากสุนัข ที่อยู่ในรางสุนัข แม้รางสุนัขก็ไม่รู้ว่ารากสุนัขอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดรู้ว่าอาหารใหม่ตัดตอนด้วยส่วนแห่งอาหารใหม่ นี้เป็นการกำหนดอาหารใหม่นั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดอาหารใหม่ โดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

กริถิ์ อาหารเก่า [อุจจาระ]

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ อาหารเก่า ภายในสรีระ โดยมาก ก็มีสีเหมือนอาหารที่กลืนกินเข้าไป โดยสัณฐาน ก็มีสัณฐานเหมือน โอกาส. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องล่าง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ในที่อาหารอันย่อยแล้ว อยู่อาศัย ธรรมดาประเทศที่อาหารอันย่อยแล้วอยู่อาศัย ก็เป็นประเทศเสมือน ภายในปล้องไม้ไผ่และอ้อ สูงประมาณ ๘ นิ้ว อยู่ปลายลำไผ่ใหญ่ระหว่าง โคนท้องน้อยและสันหลังเบื้องล่าง เปรียบเหมือนน้ำฝนตกในที่เบื้องบน [สูง] ก็ไหลลงทำที่เบื้องล่าง [ต่ำ] ให้เต็มซังอยู่ ฉันทิ น้ำและข้าวเป็นต้นอย่างใด อย่างหนึ่ง ที่ตกลงในที่อยู่ของอาหารสด [ใหม่] อันไฟในท้องเผาให้สุกเดือด ปุดเป็นฟอง กลายเป็นของละเอียดไปเหมือนแป้ง เพราะไฟธาตุทำให้ละเอียด แล้วก็ไหลไปตามช่องลำไส้ใหญ่ บีบรัดสะสมซังอยู่เหมือนดินเหลืองที่เขาใส่ ในปล้องไม้ไผ่และต้นอ้อ ก็ฉันทิเหมือนกัน.

ในอาหารเก่าฉันทิ ก็กำหนดว่า อาหารเก่ายอมไม่รู้ว้า เราอยู่ในที่อยู่ ของอาหารที่ย่อยแล้ว แม้ที่อยู่ต้องอาหารที่ย่อยแล้ว ก็ไม่รู้ว้า อาหารเก่าอยู่ใน เราเปรียบเหมือนดินเหลืองที่เขาขยำใส่ลงในปล้องไม้ไผ่และไม้้อ ยอมไม่รู้ว้า ดินเหลืองอยู่ในเรา แม้ปล้องไม้ไผ่และไม้้อก็ไม่รู้ว้า ดินเหลืองอยู่ในเรา ฉันทิ ด้วยว้า ธรรมเหล่านี้เว้น จากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่ บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า อาหารเก่า ตัดตอนด้วยส่วนแห่งอาหารเก่า นี้ เป็นการกำหนดอาหารเก่าฉันทิโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพก็เช่นเดียวกับฉันทิฉันทิ. กำหนดอาหารเก่าโดยวรรณะเป็นต้นมีประการดังกล่าวมาฉันทิ.

มตุถลุงคิ มันในสมอง

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ มันในสมองภายในกระโหลก สรีระ ในสรีระ มีสีขาวเหมือนสีเห็ด. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว้า มีสี

เหมือนสีนํ้านมเคือด ดังนี้ก็มี. โดยสังฆฐาน มีสังฆฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส เป็นประเภทก้อนมันสมอง ๔ ก้อน ที่อาศัย ร้อยเอ็น ๔ รอย ภายในกระโหลกศีรษะในสรีระ รวมกันตั้งอยู่เหมือนก้อนแป้ง ๔ ก้อนที่เขา รวมกันตั้งไว้.

ในมันสมองนั้น ก็กำหนดว่า มันในสมองย่อมไม่รู้ว่าจะเราอยู่ในกระโหลกศีรษะ แม้กระโหลกศีรษะก็ไม่รู้ว่ามันในสมองอยู่ในเรา เปรียบเหมือน ก้อนแป้งที่เขา ฐไว้ในกระโหลกน้ำเต้าเก่า หรือนํ้านมเคือด ย่อมไม่รู้ว่าจะเราอยู่ในกระโหลกน้ำเต้าเก่า แม้กระโหลกน้ำเต้าเก่า ก็ไม่รู้ว่าจะก้อนแป้ง หรือนํ้านมเคือด อยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคํานึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มัน ในสมองตัดตอนด้วย ส่วนแห่งมันในสมอง นี้เป็นการกำหนดมันในสมองนั้นโดยสภาพ ส่วนการ กำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดมันในสมอง โดยวรรณะ เป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

ปิตุ ตี

ต่อแต่นี้ไป กำหนดว่า ตี แม้สองชนิด คือดินนอกอุ้งและตีในอุ้ง มี ตีเหมือนนํ้ามันมะขางนี้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ดินนอกอุ้งมีตีเหมือนดอก พิณฑแห่งดังนี้ก็มี โดยสังฆฐาน มีสังฆฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ดินนอกอุ้ง เว้นที่ของผมขนเล็บและพื้นอันพ้นจากเนื้อ และ หน้าที่แข็งและแห้ง เอิบอาบสรีระส่วนที่เหลืออยู่เหมือนหยาดนํ้ามัน เอิบอาบ นํ้า ซึ่งเมื่อกำริบแล้ว ดวงตาจะเหลือวงเวียนศีรษะ ตัวสั่นและกัน ตีในอุ้ง ตั้งอยู่ในอุ้งนํ้าดี ซึ่งเสมือนรังบวบขมให้ อาศัยเนื้อหัวใจตั้งอยู่ในระหว่าง หัวใจและปอด ซึ่งเมื่อกำริบแล้ว สัตว์ทั้งหลายจะเป็นบ้ามีจิตวิปลาส ทิ้งหิริ- โอดคัปปะ ทำการที่ไม่ควรทำ พูดคำที่ไม่ควรพูด กิดข้อที่ไม่ควรคิด.

ในคตินั้น ก็กำหนดว่า ดินอกถุง ย่อมไม่รู้ว่ เราเอิบอาบตลอดสรีระ อยู่ แม้สรีระก็รู้ว่ ดินอกถุงเอิบอาบเราอยู่. เปรียบเหมือนน้ำมัน เอิบอาบ น้ำอยู่ ย่อมไม่รู้ว่เราเอิบอาบน้ำอยู่ แม้น้ำก็รู้ว่ น้ำมันเอิบอาบเราอยู่ ฉะนั้น ดินในถุงย่อมไม่รู้ว่ เราอยู่ในถุงน้ำดี แม้ถุงน้ำดีก็รู้ว่ ดินในถุงอยู่ในเรา เปรียบเหมือนน้ำฝน ที่อยู่ในรังบวบขม ย่อมไม่รู้ว่ เราอยู่ในรังบวบขม แม้รังบวบขมก็รู้ว่ น้ำฝนอยู่ในเรา ฉะนั้น. ด้วยว่ ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า ดิตัดตอนด้วยส่วนแห่งดี นี้เป็นการกำหนดคตินั้น โดยสภาพ. ส่วนการกำหนด โดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับ ผมนั้นแล กำหนดดีโดยวาระเป็นต้น มีประการ ดังกล่าวมาฉะนี้.

เสมอหิ เสดด

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่าโดยวาระ เสมหะมีประมาณบาตรหนึ่ง ภายในสรีระ มีสีขาว เหมือนสีน้ำในมะเดื่อ โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือน โอภาส. โดยทิสเกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอภาส ตั้งอยู่ในท้อง ซึ่งในเวลากลืนกินอาหารมีน้ำและโภชนะเป็นต้น เมื่อน้ำและโภชนะเป็นต้นตกลง ก็จะแตกออกเป็นสองส่วนแล้วจะกลับมาคลุมอีก ซึ่งเมื่อมีน้อย พื้นท้องจะมีกลิ่นเหมือน ซากศพน่าเกลียดอย่างยิ่ง. เหมือนหัวฝีสูก เหมือนไข่ไก่เน่า เปรียบเหมือน สาทร้ายในน้ำ เมื่อขึ้นไม้หรือกระเบื้องตกก็จะขาดเป็นสองส่วนแล้วก็กลับมาคลุมอีก ฉะนั้น การเรอก็ดี ปากก็ดี จะมีกลิ่นเหม็นเสมือซากศพน่าด้วย กลิ่นที่พุ่งขึ้นจากท้องนั้น และคนผู้นั้น ก็จะถูกเขาพูดไล่ตะเพิดว่า ออกไปเจ้าส่งกลิ่นเหม็น และเสมอหะพอกพูนหนาแน่นขึ้น ก็ช่วยระงับกลิ่นเหม็น ตั้งอยู่ภายในพื้นท้องนั้นแหละ เหมือนแผ่นกระดานปิดส้วม.

ในเสมหะนั้น ก็กำหนดว่า เสมหะย่อมไม่รู้ที่เราอยู่ที่พื้นท้อง แม้พื้นท้องก็ไม่ว่าเราอยู่ในเรา เปรียบเหมือนแผ่นฟองบนบ่อโสโครก ย่อมไม่รู้เรา อยู่ในบ่อโสโครก แม้บ่อโสโครกก็ไม่รู้ว่า แผ่นฟองอยู่ในเราฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท ก็กำหนดว่า เสมหะตัดตอนด้วยส่วนแห่งเสมหะ. นี่เป็นการกำหนดเสมหะนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผม นั่นแล. กำหนดเสมหะโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

ปุพฺพ โหง

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ โหงมีสี่เหมือนใบไม้เหลือง โดยสณฺฐาน มีสณฺฐานเหมือนโอกาส โดยทิสเกิดในทิสทั้งสอง โดยโอกาส ธรรมดาโอกาสของน้ำเหลือง ตั้งอยู่ประจำไม่มี จะตั้งอยู่ในตำแหน่งสรีระที่น้ำเหลืองสะสมตั้งอยู่ ที่เมื่อถูกตอหนามเครื่องประหารและเปลวไฟเป็นต้นกระทบ แล้วห้อเลือด หรือเกิดฝีและต่อมเป็นต้น.

ในโหงนั้น ก็กำหนดว่า โหงย่อมไม่รู้เรา เราตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ถูกตอและหนามเป็นต้นกระทบ หรือในตำแหน่งที่เกิดฝีและต่อมเป็นต้น ณ ที่นั้น ๆ แห่งสรีระ แม้ตำแหน่งสรีระก็ไม่รู้ว่า น้ำเหลืองอยู่ในเรา เปรียบเหมือนยางไม้ที่ไหลออกตั้งอยู่ในที่ ๆ ถูกคมขวานเป็นต้นเฉพาะในที่นั้น ๆ ของต้นไม้ ย่อมไม่รู้เรา เราตั้งอยู่ในที่ ๆ ถูกเฉพาะของต้นไม้ แม้ที่ ๆ ถูกเฉพาะของต้นไม้ก็ไม่รู้ว่า ยางไม้ตั้งอยู่ในเราฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า โหงตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำเหลือง นี่เป็นการกำหนดโหงนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผม นั่นแล. กำหนดโหงโดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาดังนี้.

โลหิต เลือด

ต่อแต่นั้นไป ในเลือด ๒ อย่าง คือ เลือดขังและเลือดเดิน ก็กำหนด เลือดขังก่อน โดยวรรณะมีสีเหมือนน้ำครั้งเดือดขึ้น เลือดเดินมีสีเหมือนน้ำ ครั้งใส. โดยสังขยาน เลือดทุกอย่าง มีสังขยานเหมือนโอกาสของตน. โดยทิส เลือดขังเกิดในทิสเบื้องบน เลือดเดินเกิดในทิสทั้งสอง โดยโอกาส เลือดเดิน จะกระจายไปตลอดสรีระทุกส่วนของสัตว์เป็นๆ เว้นที่ ๆ ผมนขนเล็บและฟันที่พ้น จากเนื้อ และหนังที่กระด้างและแข็ง เลือดขังทำส่วนล่างของตัวให้เต็มแล้ว ทำหยดเลือดให้ตกลงทีละน้อย ๆ บนม้ามหัวใจตับและปอดประมาณเต็มพายมื่อ หนึ่ง ทำม้ามหัวใจตับและปอดให้ชุ่มอยู่ ซึ่งเมื่อไม่ทำม้ามและหัวใจเป็นต้น ให้ชุ่มอยู่ สัตว์ทั้งหลายก็จะกระหายน้ำ.

ในเลือด ก็กำหนดว่า เลือดย่อมไม่รู้ว่ เราทำม้ามและหัวใจเป็นต้น ให้ชุ่ม ตั้งอยู่ส่วนล่างของตัว แม้ที่ส่วนล่างของตัวหรือม้ามและหัวใจเป็นต้น ก็ไม่รู้ว่ เลือดตั้งอยู่ในเรา หรือทำเราให้ชุ่มตั้งอยู่ เปรียบเหมือนน้ำที่อยู่ใน ภาชนะเก่า ๆ ทำก้นดินเป็นต้นข้างล่างให้ชุ่มอยู่ ย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่ใน ภาชนะเก่า ๆ ทำก้นดินเป็นต้นข้างล่างให้ชุ่มอยู่ แม้ภาชนะเก่า ๆ หรือก้น ดินเป็นต้นข้างล่าง ก็ไม่รู้ว่ น้ำตั้งอยู่ในเรา หรือทำเราให้ชุ่มตั้งอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า เลือดตัดตอนด้วยส่วนแห่งเลือด. นี่เป็นการกำหนด เลือดนั้นโดยสภาค. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาค ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดเลือดโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

เสโท เหนือ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ เหนือ ในสรีระมีสีเหมือนน้ำ
มันงาใส. โดยสังขฐาน มีสังขฐานเหมือนโอกาส โดยทิสเกิดในทิสทั้งสอง.
โดยโอกาส ธรรมชาติเหนือจะออกอยู่เป็นนิจ หามีไม่ หากแต่เหนื้อมีอยู่ทุกเมื่อ
หรือเพราะเหตุที่เวลาใด สรีระ เราร้อน เพราะร้อนไฟแสงแดดและฤดูวิปริต
เป็นต้น เวลานั้น เหนือจะไหลออกจากทุกรูผมและขุมขน เหมือนน้ำในกำ
ง่าบัวและก้นบัวที่ตัดไม่เรียบพอยกขึ้นพอน้ำ ฉะนั้น พระโยคาวจรจึงกำหนด
เหนือนั้น โดยสังขฐาน ด้วยรูผมและขุมขนเหล่านั้น ท่านบูรพาจารย์ทั้งหลาย
กล่าวไว้ว่า อันพระโยคาวจร ผู้กำหนดเอาเหนือเป็นอารมณ์ พึงมนสิการใส่
ใจเหนือ โดยที่เหนือทำรูผมและขุมขนให้เต็มแล้วตั้งอยู่.

ในเหนือนั้น กำหนดว่า เหนือย่อมไม่รู้ว่ เราไหลออกจากรูผมและ
ขุมขน แม้รูผมและขุมขนก็ไม่รู้ว่ เหนือไหลออกจากเรา เปรียบเหมือนน้ำที่
ไหลออกจากช่องกำง่าบัวและก้นบัว ย่อมไม่รู้ว่ เราไหลออกจากช่องง่า
บัวและก้นบัว แม้ช่องง่าบัวและก้นบัว ก็ไม่รู้ว่ น้ำไหลออกจากเรา ฉะนั้น
ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล.
โดยปริเฉทกำหนดว่า เหนือตัดตอนด้วยส่วนแห่งเหนือ นี้เป็นกำหนดเหนือนั้น
โดยสภาพ. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดเหนือ
โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

เมโท มันขัน

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะนั้น มันขันระหว่างหนังและเนื้อ
ในสรีระ มีสีเหมือนขมิ้นผ่า โดยสังขฐาน มีสังขฐานเหมือนโอกาส จริงอย่าง
นั้น สำหรับคนตัวอ้วนมีสุข มันขันที่แผ่ไประหว่างหนังและเนื้อ มีสังขฐาน

เหมือนผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่น สำหรับคนตัวพอม มันข้นอาศัยเนื้อแข็ง เนื้อขา เนื้ออาศัยสันหลังและเนื้อหลังและเนื้อพื้นท้องรวมไว้ มีลักษณะเหมือนผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่นที่เขารวบรวมไว้. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง โดยโอกาส มันข้นสำหรับคนอ้วนแปไปทั่วสรีระ สำหรับคนพอม อาศัยเนื้อแข็งเป็นต้น อยู่ ซึ่งก็คือมันเหนียว มิใช่รวมไว้เพื่อเป็นน้ำมันในสมอง มิใช่เพื่อเป็นน้ำมันในลำข้าว มิใช่เพื่อตามประทีป [จุดตะเกียง] เพราะเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่ง.

ในมันข้นนั้น กำหนดว่า มันข้นข้อมไม่รู้ว่ เราอาศัยทั่วสรีระหรือเนื้อที่แข็งเป็นต้นตั้งอยู่ แม้ทั่วสรีระหรือเนื้อที่แข็งเป็นต้น ก็ไม่รู้ว่ มันข้นอาศัยเราตั้งอยู่ เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่น ที่วางพังกองเนื้อ ข้อมไม่รู้ว่ เราวางพังกองเนื้อ แม้กองเนื้อก็ไม่รู้ว่ ผ้าเปลือกไม้เก่าข้อมขมื่นวางพิงเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มันข้น เบื้องล่างตัดตอนด้วยเนื้อ เบื้องบนตัดตอนด้วยหนัง โดยรอบ ตัดตอนด้วยส่วนแห่งมันข้น. นี้เป็นการกำหนดมันข้นนั้นโดยสภาพ. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมมันแล. กำหนดมันข้น โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมานี้.

อสุ น้ตา

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ น้ตา มีสีเหมือนน้ำมันงาใส. โดยลักษณะ มีลักษณะเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน โดยโอกาส ตั้งอยู่ในเบ้าตา ก็น้ตานั่น หากตั้งอยู่ในเบ้าตาทุกเมื่อเหมือนน้ตาดีในถุ้งน้ตาดีไม่. มีได้อย่างไรเล่า. เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายเกิดโสมนัสดีใจ ก็หัวเราะดังลั่น เกิดโทมนัสเสียใจ ก็ร้องไห้ครวญหรือกลืนกินอาหารเผ็ดก็เหมือนกัน และเมื่อใด ตาทั้งสองข้างของสัตว์เหล่านั้น ถูกวันละอองและ

ฝุ่นเป็นต้นกระทบ เมื่อนั้น น้ำตาเกิดขึ้นเพราะโสมนัส โทมนัสและอาหาร
เผ็ดเป็นต้น ก็จะขัง เอ่อออกเต็มเบ้าตา ท่านบูรพาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
อันพระโยคาวจร ผู้กำหนดเอาน้ำตาเป็นอารมณ์ ฟังมนสิการใส่ใจน้ำตานั้น
โดยที่น้ำตาขังเต็มเบ้าตานั่นแล.

ในน้ำตานั้น กำหนดว่า น้ำตาย่อมไม่รู้ที่เราขังอยู่ในเบ้าตา แม้เบ้า
ตาก็ไม่รู้ที่ น้ำตาขังอยู่ในเรา เปรียบเหมือนน้ำที่ขังอยู่ในเมล็ดลูกตาลรุ่นที่
ตัดปลายย่อมไม่รู้ที่เราขังอยู่ในเบ้าเมล็ดลูกตาลรุ่นที่ตัดปลาย แม้เบ้าเมล็ดลูก
ตาลรุ่นตัดปลาย ก็ไม่รู้ที่ น้ำขังอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้น
จากความคิดคำนึงและพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่าน้ำ
ตา ตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำตา นี้เป็นการกำหนดน้ำตานั่น โดยสภาพ. ส่วน
การกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. ก็กำหนดน้ำตา โดยวรรณะ
เป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

วสา มันทลว

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวรรณะ มันทลว คือมันที่ละลาย
อยู่ในสรีระ มีสีเหมือนน้ำมันที่ราดในข้าวตัง. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือน
โอกาส โดยทิสเกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ตั้งอยู่ที่ฝ่ามือหลังมือฝ่าเท้าหลัง
เท้า ค้างจุก หน้าผากและจอยบ่า แต่มันทลวนั้น หาละลายตั้งอยู่ในโอกาส
เหล่านั้น ทุกเมื่อไม่. อย่างไรเล่า. เมื่อใด ประเทศที่เหล่านั้น เกิดไอร้อน
เพราะไม่ถูกกันกับความร้อนของไฟ แสงแดด ฤดูและธาตุที่ไม่ถูกกัน เมื่อ
นั้นมันลว ก็จะละลายซ่านไปในประเทศที่เหล่านั้น เหมือนน้ำค้างในบ่อน้ำ
ที่มีน้ำใส.

ในมันเหลว กำหนดว่า มันเหลวยอมไม่รู้ว่เราท่วมอยู่ตลอดฝ่ามือ เป็นต้น แม้ฝ่ามือเป็นต้นก็ไม่ว่ว่ามันเหลวท่วมเราอยู่ เปรียบเหมือนน้ำค้าง ที่ท่วมบ่อน้ำอยู่ ย่อมไม่ว่ว่า เราท่วมบ่อน้ำ แม้บ่อน้ำก็ไม่ว่ว่า น้ำค้างท่วมเราอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มันเหลวตัดตอนด้วยส่วนแห่งมันเหลว นี้เป็นการกำหนดมันเหลวนั้น โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล กำหนดมันเหลว โดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

เขโพบ น้ำลาย

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า โดยวาระ น้ำลายภายในปากในสรีระ สีขาวสีเหมือนฟองน้ำ. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนโอกาส. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัณฐานเหมือนฟองน้ำทะเลดังนี้ก็มิ โดยทิส เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ไหลลงจากแก้มสองข้าง ตั้งอยู่ที่ลิ้น แต่น้ำลายนั้น หาสะสมตั้งอยู่ที่แก้มนั้น ทุกเมื่อไปไม่ว่ เป็นอย่างไรเล่า. เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายเห็น หรือ ระลึกรถึงอาหารเช่นนั้น หรือวางของร้อนของรสขมเผ็ดเค็มและเปรี้ยว บางอย่างลงในปาก และเมื่อใด หัวใจของสัตว์เหล่านั้น ไม่สบาย หรือเกิดหิวขึ้นในบางครั้ง เมื่อนั้นน้ำลายจะเกิดไหลลงจากแก้มทั้งสองข้างตั้งอยู่ที่ลิ้น แต่ที่ปลายลิ้นน้ำลายนั้นจะบาง ที่โคนลิ้นจะหนา ก็ข้าวเม่า ข้าวสาร หรือของเคี้ยวอื่น ๆ บางอย่างที่เขาใส่ลงในปาก จะยังไม่ละลายไปเหมือนน้ำในบ่อที่ขุดบนทรายริมแม่น้ำ เมื่อนั้น น้ำลาย จะสามารถทำของเคี้ยวให้เป็ยกชุม.

ในน้ำลายนั้น กำหนดว่า น้ำลายยอมไม่รู้ว่เราไหลลงจากแก้มทั้งสองข้างตั้งอยู่ที่พื้นลิ้น แม้พื้นลิ้นก็ไม่ว่ว่าน้ำลายไหลลงจากแก้มทั้งสองข้างตั้งอยู่

ในเรา เปรียบเหมือนน้ำที่ตั้งอยู่ที่พื้นบ่อซึ่งเขาขุดบนทรายริมแม่น้ำ ย่อมไม่รู้
ว่าเราตั้งอยู่ที่พื้นบ่อ แม้พื้นบ่อก็ไม่รู้ว่าน้ำตั้งอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรม
เหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท
กำหนดว่าน้ำลายตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ำลาย. นี่เป็นการกำหนดน้ำลายนั้น โดย
สภาพ. ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดน้ำลาย
โดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

สังขานิกา น้ามูก

ตั้งแต่นั้นไป ก็กำหนดว่าโดยวรรณะ น้ามูก สีขาวเหมือนสีเยื่อตาล
ร่วน. โดยสังขาน มีสังขานเหมือนโอกาส. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสังขาน
เหมือนหน่อหวายที่เขาใส่ติดต่อกัน คืบ ๆ เข้าไปในโพรงจุมก ดังนี้ก็มี โดยทิส
เกิดในทิสเบื้องบน. โดยโอกาส ขังอยู่เต็มจุมก แต่ว่า น้ามูกนั้น หาสะสมขัง
อยู่ในโพรงจุมกนั้นทุกเมื่อไปไม่. เป็นอย่างไรเล่า บุรุษหอนมส้มไว้ในใบบัว
เอาหนามเจาะใบบัวตอนล่าง ที่นั่น ก็อนนมส้มก็จะไหลออกจากช่องนั้นตกลง
ไปภายนอก ฉนั้นใด เมื่อใดสัตว์ทั้งหลายร้องไห้หรือเกิดธาตุกำเริบ โดยอาหาร
และฤดูที่ไม่ถูกกัน เมื่อนั้นมันในสมอง ที่กลายเป็นเสมหะเสีย ไหลออกจาก
ภายในศีรษะ ลงทางช่องบนเพดานปาก ขังอยู่เต็มจุมกฉนั้นนั่น เหมือนกัน

ในน้ามูกนั้น กำหนดว่า น้ามูกย่อมไม่รู้ที่เราตั้งอยู่ในโพรงจุมก แม้
โพรงจุมกก็ไม่รู้ว่า น้ามูกขังอยู่ในเราเปรียบเหมือนนมส้มเสียที่เขาใส่ไว้ในหอย
โข่ง ย่อมไม่รู้ที่เราอยู่ในหอยโข่ง แม้หอยโข่งก็ไม่รู้ว่า นมส้มเสียอยู่ในเรา
ฉนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้น เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่
ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า น้ามูก ตัดตอนด้วยส่วนแห่งน้ามูก นี่เป็น
การกำหนดน้ามูกนั้น. โดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผ
มนั้นแล. กำหนดน้ามูกโดยวรรณะเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้.

ลลิกา ไขข้อ

ต่อแต่นั้นไป ก็กำหนดว่า ซากศพที่สิ้นเป็นมันในภายในที่ต่อแห่ง สรีระ ภายในสรีระ ชื่อไขข้อ. โดยวาระ ไขข้อนั้น มีสีเหมือนยางต้น วรรณิการ์. โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนโอกาส. โดยทิส เกิดในทิสทั้งสอง. โดยโอกาส ให้สำเร็จกิจคือหน้าที่หยอดน้ำมันที่ต่อแห่งกระดูกทั้งหลาย ตั้งอยู่ ภายในที่ต่อ ๑๘๐ แห่ง ไขข้อนั้น ของผู้ใดมีน้อย ผู้นั้น ลูกขึ้น นั่งลงก้าวไป ข้างหน้า ถอยมาข้างหลัง งอแขนเหยียดแขน กระดูกทั้งหลายก็จะลั่นกุกกับ เดินไปก็เหมือนทำเสียงคิดนิ้ว เดินทางไกลไปได้แม้เพียงโยชน์หนึ่งสองโยชน์ วาโยธาตุก็กำเริบ [เป็นลม] ตัวก็ลำบาก. ส่วนไขข้อของผู้ใดมีมาก ผู้นั้น กระดูกทั้งหลายก็ไม่ลั่นกุกกับ ในขณะที่ลูกขึ้นและนั่งลงเป็นต้น แม้เดินทาง นาน ๆ วาโยธาตุก็ไม่กำเริบ ตัวก็ไม่ลำบาก.

ในไขข้อนั้น กำหนดว่า ไขข้อย่อมไม่รู้ที่เราหยอดน้ำมันที่ต่อ ๑๘๐ แห่งอยู่ แม้ที่ต่อ ๑๘๐ แห่งก็ไม่รู้ว่าไขข้อหยอดน้ำมันเราอยู่ เปรียบเหมือน น้ำมัน หยอดเพลารถ่อมไม่รู้เรา หยอดน้ำมันเพลารถ่อม แม้เพลารถก็ไม่รู้ว่า น้ำมันหยอดน้ำมันเราอยู่ ฉะนั้น ด้วยว่าธรรมเหล่านั้นเว้นจากความคิด คำนิ่งและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า ไขข้อติด ตอนด้วยส่วนแห่งไขข้อ นี้เป็นการกำหนดไขข้อนั้นโดยสภาพ. ส่วนการกำหนด โดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล. กำหนดไขข้อโดยวาระเป็นต้น มีประการ ดังกล่าวมาฉะนี้.

มุตต์ มุตร [ปัสสาวะ]

ต่อแต่นั้นไป กำหนดว่า โดยวาระ มุตรภายในสรีระมีสีเหมือน น้ำค้างถั่วทอง โดยสัณฐาน มีสัณฐานเหมือนน้ำที่อยู่ภายในหม้อน้ำที่เต็มมา

ซึ่งเขาวางคว่ำปาก. โดยทิศ เกิดในทิศเบื้องล่าง โดยโอกาสตั้งอยู่ในกะเพาะปัสสาวะ. อุ้งปัสสาวะ ท่านเรียกชื่อว่ากะเพาะปัสสาวะ ซึ่งเปรียบเหมือนรสน้ำโสโครก ย่อมเข้าไปในหม้อซึ่งที่ไม่มีปาก ซึ่งเขาวางไว้ในบ่อโสโครก ทางเข้าไปของรสน้ำโสโครกนั้นไม่ปรากฏ ฉันทิ มูตรเข้าไปทางสรีระ แต่ทางเข้าไปของมูตรนั้นไม่ปรากฏ ส่วนทางออกเท่านั้นปรากฏอยู่.

ในมูตรนั้น กำหนดว่า มูตรย่อมไม่รู้ว่ เราตั้งอยู่ในกะเพาะปัสสาวะ แม้กะเพาะปัสสาวะก็ไม่ว่รู้ว่ามูตรตั้งอยู่ในเรา เปรียบเหมือนรสน้ำโสโครก ในหม้อซึ่ง ที่ไม่มีปากซึ่งเขาวางไว้ในบ่อน้ำโสโครก ย่อมไม่รู้ว่เราอยู่ในหม้อซึ่งที่ไม่มีปาก แม้หม้อซึ่งก็ไม่ว่ว่ารสน้ำโสโครกตั้งอยู่ในเรา ฉะนั้น ด้วยว่า ธรรมเหล่านี้ เว้นจากความคิดคำนึงและการพิจารณา ฯลฯ ไม่ใช่บุคคล. โดยปริเฉท กำหนดว่า มูตรตัดตอนด้วยภายในกะเพาะปัสสาวะ และด้วยส่วนแห่งมูตร นี้เป็นการกำหนดมูตรนั้นโดยสภาพ ส่วนการกำหนดโดยวิสภาพ ก็เช่นเดียวกับผมนั้นแล. กำหนดมูตร โดยวาระเป็นต้น มีประการดังกล่าวมาฉะนี้. พระโยคาวจรกำหนดทวัตติงสาการนี้ โดยวาระเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.

เพราะอาศัยการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งภาวนาการเจริญทวัตติงสาการนั้น ๆ ทวัตติงสาการมีผมเป็นต้น ก็ย่อมจะคล่องแคล่ว ปรากฏชัดโกฏฐาสเป็นส่วน ๆ แก่พระโยคาวจรนั้น ผู้กำหนดทวัตติงสาการนี้ โดยวาระเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ ตั้งแต่นั้นไปเมื่อบุรุษมีดวงตา ตรวจพวงมลัยแห่งดอกไม้ทั้งหลาย ซึ่งมี ๓๒ สี อันร้อยไว้ด้วยด้ายเส้นเดียวกัน ดอกไม้ทุกดอก ก็ย่อมเป็นอันปรากฏไม่ก่อนไม่หลัง ฉันทิ เมื่อพระโยคาวจร สํารวกายนี้ด้วยสติว่า ในกายนี้มีเกสาผมเป็นต้น ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเป็นอันปรากฏไม่ก่อนไม่หลัง ฉันทิเหมือนกัน สติที่ตั้งขึ้นในผมทั้งหลายที่นี้ถึง ย่อมจะเป็นไปจน

ถึงบุตร ตั้งแต่นั้นไป มนุษย์และเดียรถยานเป็นต้น ที่เดินไปมา จะละอาการว่าสัตว์ ปรากฏชัดแต่กองแห่งโกฏฐาสเป็นส่วนๆ เท่านั้น แก่พระโยคาวจรนั้น และน้ำและโภชนะเป็นต้น ที่สัตว์เหล่านั้นกลืนกิน ก็จะปรากฏชัดเหมือนใส่ลงไป ในกองโกฏฐาส.

ในข้อนี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น พระโยคาวจรผู้นี้จะพึงทำอะไร ต่อแต่นั้นไป. ขอกล่าวชี้แจงดังนี้ นิमितนั้นนั่นแล อันพระโยคาวจรพึงเสพ พึงเจริญ พึงทำให้มาก พึงกำหนด ให้เป็นอันกำหนดด้วยดี ถ้ามว่าก็พระโยคาวจรนี้ เสด็จเจริญนิमितนั้น ทำให้มาก กำหนดให้เป็นอันกำหนดด้วยดีอย่างไร. ตอบว่า ความจริง พระโยคาวจรนี้เสพนิมิตที่ทวัตติงสาการมีผมเป็นต้น ปรากฏ เป็นโกฏฐาสส่วนๆ นั้น ย่อมผูก คบ เข้าไปใกล้ด้วยสติ ให้ใจยึดห้อยคือสติ หรือทำสติที่ได้ในนิमितนั้น ให้งอกงาม ท่านเรียกว่าเจริญนิमितนั้น. ข้อว่าทำให้มาก ได้แก่ท่านนิमितนั้นบ่อยๆ ให้ประกอบด้วยสติ อันวิทกและวิจารณ์เข้ากระทบแล้ว. ข้อว่ากำหนดให้เป็นอันกำหนดด้วยดี ได้แก่นิमितเป็นอันกำหนดด้วยดี ไม่หายไปอีก โดยประการใด พระโยคาวจรย่อมกำหนดเข้าไปรองรับเข้าไปผูกนิमितนั้นไว้ด้วยสติ โดยประการนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง มนสิการ โภสล ความฉลาดในมนสิการอันใด ที่กล่าวไว้แต่ก่อน ๑๐ ข้ออย่างนี้คือ โดย ๑. โดยลำดับ ๒. โดยไม่เรงนั้ก ๓. โดยไม่ซ้านั้ก ๔. โดยป้องกันความฟุ้งซ่าน ๕. โดยล่วงบัญญัติเสีย ๖. โดยปล่อยลำดับ ๗. โดยลักษณะ ๘. ๙. ๑๐. สูตรทั้ง ๓. ในมนสิการโภสลนั้น พึงทราบว่ พระโยคาวจรมนสิการใส่ใจโดยลำดับ ชื่อว่า เสดพ. มนสิการโดยไม่เรงนั้ก และโดยไม่ซ้านั้ก ชื่อว่า เจริญ มนสิการโดยป้องกันความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทำให้มาก มนสิการโดยล่วงบัญญัติเป็นต้น ชื่อว่า กำหนดให้เป็นอันกำหนดด้วยดี.

ในข้อนี้ผู้ทักท้วงกล่าวว่า พระโยคาวจรนี้ มนสิการธรรมเหล่านั้น โดยมนสิการโกศลมีโดยลำดับเป็นต้นอย่างไร. ขอกล่าวชี้แจงดังนี้ ความจริงพระโยคาวจรนี้ ครั้นมนสิการผมแล้ว ลำดับจากนั้น ก็มนสิการชน ไม่มนสิการเลียบ. ในอาการทุกอย่างก็เช่นนี้ เพราะเหตุไร. เพราะว่าพระโยคาวจรเมื่อมนสิการผิบลำดับ ก็มีจิตลำบาก ก็ไปจากวัตตติงสาการภาวนา เจริญภาวนาไม่สำเร็จ เพราะไม่ได้อัศจรรย์ความสดชื่นที่ควรได้โดยภาวนาสมบัติเปรียบเหมือนบุรุษผู้ไม่ฉลาดขึ้นบันได ๓๒ ขั้น ผิดสำหรับ ก็ลำบากกายยอมตกบันไดนั้น ขึ้นบันไดไม่สำเร็จ ฉะนั้น.

อนึ่ง พระโยคาวจรแม้มนสิการโดยลำดับ ก็มนสิการไม่เร็วเกินไปว่า เกสา โลมา. เพราะว่า พระโยคาวจรเมื่อมนสิการเร็วเกินไป ก็ไม่อาจกำหนดสีและลักษณะเป็นต้น ที่พ้นจากวัตตติงสาการ แต่ฉนั้น ก็จะฉลาดในวัตตติงสาการ และกรรมฐานก็จะเสื่อมเสียไป เปรียบเหมือนบุรุษ กำลังเดินทางไกล ไม่อาจกำหนด ทางเรียบ ทางขรุขระต้นไม้ ที่ดอนที่ลุ่ม ทางสองแพร่งเป็นต้น ที่พ้นไปจากหนทาง แต่ฉนั้น ก็จะฉลาดในหนทาง การเดินทางไกล ก็จะสิ้นไป ฉะนั้น.

อนึ่ง พระโยคาวจร มนสิการโดยไม่เร่งนัก ฉันทิ ก็นมนสิการ แม้โดยไม่ชักช้านักฉนั้น เพราะว่า พระโยคาวจรเมื่อมนสิการชักช้านัก ก็จะไม่ถึงความสำเร็จวัตตติงสาการภาวนา แต่จะถึงความย่อยยับด้วยกามวิตกเป็นต้น ในระหว่าง เพราะขาดภาวนา เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล ถูกหน่วงเหนี่ยวอยู่ที่ต้นไม้อูเขา และหนองน้ำเป็นต้น ในระหว่างทาง ก็ไม่ถึงถิ่นที่ประสงค์ แต่จะถึงความย่อยยับ ด้วยสิ่งหัดและเสียเป็นต้น ในระหว่างนั้นเอง ฉะนั้น.

อนึ่ง พระโยคาวจรเมื่อนสติการโดยไม่ชักช้านัก ก็มนสติการแม้โดยป้องกันความฟุ้งซ่านเสีย พระโยคาวจรย่อมมนสติการ โดยประการที่จะไม่ฟุ้งซ่าน เพราะงานอื่น ๆ มีงานนวักรรม การก่อสร้างเป็นต้น พระโยคาวจร ผู้มีจิตฟุ้งซ่านไปภายนอก มีความตริกแห่งจิตไม่ตั้งมั่นในทวัตติงสาการมีผมเป็นต้น ก็ไม่ถึงความสำเร็จแห่งภavana จะถึงความย่อยยับเสียในระหว่างนั้นเองเหมือนสหยาของพระโปกคีสัตว์ ย่อยยับเสียในการเดินทางไปกรุงตักกสิลา ส่วนพระโยคาวจรผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีความตริกแห่งจิตตั้งมั่นในทวัตติงสาการมีผมเป็นต้น ก็ถึงความสำเร็จแห่งภavana เหมือนพระโปกคีสัตว์ถึงความสำเร็จแห่งราชสมบัติในกรุงตักกสิลา ธรรมเหล่านั้น ย่อมปรากฏโดยอสุภะ โดยสีหรือโดยความว่างเปล่า ด้วยอำนาจบารมี จริยาและความน้อมใจเธอแก่พระโยคาวจรนั้น ผู้มนสติการโดยป้องกันความฟุ้งซ่าน ด้วยประการดังนี้.

อนึ่ง พระโยคาวจรมนสติการธรรมเหล่านั้น โดยลวงบัญญัติ. ชื่อว่า โดยลวงบัญญัติ ได้แก่มนสติการลวงเลยสละเสียซึ่งโอาหารเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกสา โลมา โดยเป็นอสุภเป็นต้น ตามที่ปรากฏแล้ว. มนสติการอย่างไร. เปรียบเหมือนมนุษย์ทั้งหลาย ที่เข้าไปอาศัยอยู่ในน้ำ ทำเครื่องหมายหักกิ่งไม้เป็นต้น เพื่อจำสถานที่ที่มีน้ำไว้เพราะเป็นภูมิภาคที่ไม่คุ้นเคย ไปตามแนวเครื่องหมายนั้น ย่อมบริโภคน้ำได้ แต่เมื่อใด คุ้นเคยภูมิภาคแล้ว ก็ปล่อยไม่สนใจเครื่องหมายนั้นเข้าไปยังสถานที่ที่มีน้ำ บริโภคน้ำได้ ฉนั้นใด พระโยคาวจรนี้ก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน มนสติการธรรมเหล่านั้น โดยโอาหารนั้น ๆ มีเกสา โลมาเป็นต้นไปก่อน เมื่อธรรมเหล่านั้น ปรากฏชัดโดยอารมณ์มือสุภเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ลวงเลยปล่อยโอาหารนั้น มนสติการโดยอารมณ์มือสุภเป็นต้นแล.

ในข้อนั้น ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ธรรมเหล่านั้น ปรากฏโดยความเป็นอสุภะเป็นต้นแก่พระโยคาวจรนั้นอย่างไร โดยวาระอย่างไร หรือโดยความเป็น

ของว่างเปล่าอย่างไร. อนึ่ง พระโยคาวจร มนสิการธรรมเหล่านี้โดยอสุภะ
อย่างไร โดยวรรณะอย่างไร หรือโดยความว่างเปล่าอย่างไร. ก่อนอื่น ผม
ทั้งหลายย่อมปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้นโดยอสุภะ เป็น ๕ ส่วน คือ วรรณะ สี
ลักษณะ ทรวดทรง คันธะกลิ่น อาสยะ ที่อยู่และโอกาสที่เกิด พระโยคาวจรนี้ก็
มนสิการธรรมเหล่านี้ เป็น ๕ ส่วนนั้นแล โดยอสุภะ อย่างไรเล่า. ธรรมดา
ผมเหล่านั้นโดยวรรณะ ไม่งาม เป็นของปฏิญญาเกลียดอย่างยิ่ง. จริงอย่างนั้น
มนุษย์ทั้งหลาย เห็นเปลือกไม้หรือเส้นด้าย มีสีเหมือนผม ซึ่งตกลงไปในน้ำ
และข้าวเวลากลางวัน ย่อมทิ้งหรือเกลียดน้ำและข้าว แม้เป็นของชอบใจ ด้วย
สำคัญว่าผม. แม้โดยลักษณะ ก็ไม่งาม จริงอย่างนั้น มนุษย์ทั้งหลาย กระทบ
เปลือกไม้หรือเส้นด้าย ซึ่งมีลักษณะเหมือนผม ซึ่งตกลงไปในน้ำข้าว เวลา
กลางคืน ย่อมทิ้งหรือเกลียดน้ำข้าวแม้เป็นของชอบใจ ด้วยสำคัญว่าผม. แม้
โดยกลิ่นก็ไม่งาม. จริงอย่างนั้น ผมทั้งหลายที่เว้นการตกแต่งมีทาน้ำมัน ดัด
ดอกไม้ รมควันเป็นต้น กลิ่นน่ารังเกียจอย่างยิ่ง คนสูดกลิ่น ผมที่โยนใส่ใน
ไฟ ต้องปิดจมูก เบือนหน้าหนี. แม้โดยที่อยู่ก็ไม่งาม. จริงอย่างนั้น ผม
เหล่านั้น สะสมแล้ว ก็เพิ่มพูนไปบุลย์ด้วยการไหลมาคั่งกันของดี เสมหะ น้ำ
เหลืองและเลือด เหมือนต้นกะเพราเป็นต้นในกองขยะ ด้วยการไหลมาคั่งกัน
ของสิ่งไม่สะอาดของมนุษย์นานาชนิด. แม้โดยโอกาส ก็ไม่งาม. จริงอย่าง
นั้น ผมเหล่านั้น เกิดในหนังอ่อน ที่คลุมศีรษะของมนุษย์ทั้งหลาย เหนือ
ยอดกองซากศพ ๓๑ มีขนเป็นต้น ซึ่งน่าเกลียดอย่างยิ่งเหมือนต้นกะเพราเป็น
ต้นในกองขยะ. ในซากศพ ๓๑ มีขนเป็นต้น ก็นัยนี้. พระโยคาวจรนี้ มน-
สิการธรรมเหล่านี้ ที่ปรากฏโดยอสุภะ โดยความเป็นของไม่งาม ด้วยประการ
อย่างนี้ก่อน.

ถ้าหากว่า ธรรมเหล่านี้ปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น โดยวรรณะเมื่อเป็นดั่งนั้น ผมทั้งหลายก็ปรากฏ โดยเป็นนีกสถิณ. ขน ฟัน ก็อย่างนั้น ย่อมปรากฏ โดยเป็นโธทาทกสถิณ. ในทวัตติงสาการทุกอย่าง ก็นัยนี้. พระโยคาวจรนี้ ย่อมมนสิการธรรมเหล่านี้ โดยเป็นกสถิณนั้น ๆ นั้นแล. ธรรมที่ปรากฏโดยวรรณะอย่างนี้ พระโยคาวจรก็มนสิการโดยวรรณะ ก็ถ้าหากว่า ธรรมเหล่านี้ปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น โดยความเป็นของว่างเปล่า เมื่อเป็นดั่งนั้น ผมทั้งหลายย่อมปรากฏ โดยเป็นการประชุมวินิพโกครูปที่มีโคชะครบ ๘ ด้วยการกำหนดแยกออกจากกลุ่มก้อน. ขนเป็นต้น ก็ปรากฏเหมือนอย่างที่ผมปรากฏ. พระโยคาวจรนี้ ย่อมมนสิการธรรมเหล่านั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. ธรรมที่ปรากฏโดยความเป็นของว่างเปล่าอย่างนี้ ก็มนสิการโดยความเป็นของว่างเปล่า.

พระโยคาวจรนี้ มนสิการอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า มนสิการธรรมเหล่านั้น โดยลำดับ. ชื่อว่าโดยปล่อยลำดับ อธิบายว่า พระโยคาวจร ปล่อยผมที่ปรากฏ โดยเป็นอสุกะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง และมนสิการขน เป็นผู้เพ่งเฉยอยู่ในผมทั้งหลายแล้วมนสิการขนทั้งหลาย เมื่อตั้งมนสิการในขนทั้งหลาย ก็ชื่อว่า ปล่อยผม เปรียบเหมือนปลิง เพ่งเฉยอยู่ที่ประเทศอันจับไว้ด้วยหาง ปล่อยประเทศอื่นทางจะงอยปาก เมื่อจับประเทศนั้นไว้ ก็ชื่อว่าปล่อยประเทศนอกนี้ ฉะนั้น. ในทวัตติงสาการทุกอย่าง ก็นัยนี้. ก็ธรรมเหล่านั้น เมื่อปรากฏแก่พระโยคาวจรนั้น ผู้มนสิการ โดยปล่อยลำดับอย่างนี้ ย่อมปรากฏไม่เหลือเลย ทั้งปรากฏว่าปรากฏชัดกว่า.

เนื้อเป็นดั่งนั้น ธรรมเหล่าใด ปรากฏโดยความเป็นของไม่งามแก่พระโยคาวจรใด ทั้งปรากฏว่าปรากฏชัดกว่า เปรียบเหมือนลิงถูกพรานไล่ตะเพิดไปในดงตาล ๓๒ นี้ ไม่หยุดอยู่แม้แต่ต้นเดียว โลดโผไป เมื่อใด

กลับก็แล้ว เมื่อนั้น จึงหยุดอิงตาลอ่อนอันสะอาด ที่หุ้มห่อด้วยใบตาลทึบตัน
หนึ่งเท่านั้น ฉันทใด ลิงคือจิตของพระโยคาวจรนั้น ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน อัน
พระโยคาวจรนั้นนั่นแหละ ไล่ตะเพิดไปอยู่ในกายนี้ ที่มี ๓๒ โภกฐาสคือส่วน
ไม่หยุดอยู่แม้แต่ส่วนหนึ่ง โลดไป เมื่อใดกลับ เพราะไม่มีความปรารถนาในอัน
เล่นไปสู่อารมณ์เป็นอันมาก ก็เหน็ดเหนื่อย [แล้ว] เมื่อนั้น ธรรมใดของพระ-
โยคาวจรนั้น คล่องแคล่วหรือเหมาะแก่จริตกว่าในส่วน ๓๒ มีผมเป็นต้น หรือ
เป็นผู้บำเพ็ญบารมีไว้ก่อนในธรรมใด ก็อิงธรรมนั้นหยุดอยู่โดยอุچارสมาธิ
เมื่อเป็นดังนั้น พระโยคาวจรทำนิมิตนั้นนั่นแหละ ให้เป็นอันถูกความตริก จรด
ถูกวิตกจรดบ่อย ๆ ก็จะทำปฐมฌานให้เกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งอยู่ในปฐมฌาน
นั้นแล้ว เริ่มวิปัสสนา ย่อมบรรลुरुชียภูมิได้.

อนึ่ง ธรรมเหล่านั้น ย่อมปรากฏโดยวาระแก่พระโยคาวจรได้
เปรียบเหมือนลิงถูกพรานไล่ตะเพิดไปในดงตาล ๓๒ ต้น ไม่หยุดอยู่แม้แต่ต้น
เดียว เมื่อใดกลับก็เหนื่อยแล้ว เมื่อนั้น จึงหยุดอิงตาลอ่อนอันสะอาด ที่หุ้มห่อ
ด้วยใบตาลทึบตัน หนึ่งเท่านั้น ฉันทใดลิงคือจิตของพระโยคาวจรนั้น ก็ฉันทนั้น
เหมือนกัน อันพระโยคาวจรนั้นนั่นแหละ ไล่ตะเพิดไปอยู่ในกายนี้ที่มี ๓๒ ส่วน
ไม่หยุดอยู่แม้แต่ส่วนหนึ่ง โลดไป เมื่อใดกลับ เพราะไม่มีความปรารถนา
เล่นไปในอารมณ์เป็นอันมาก ก็เหนื่อยแล้ว เมื่อนั้น ธรรมใดของพระโยคาวจร
นั้น คล่องแคล่วหรือเหมาะแก่จริตกว่า ใน ๓๒ ส่วนมีผมเป็นต้น หรือเป็น
ผู้บำเพ็ญบารมีมาแต่ก่อนในธรรมใด ก็อิงธรรมนั้น หยุดอยู่โดยอุچارสมาธิ
เมื่อเป็นดังนั้น พระโยคาวจรทำนิมิตนั้นนั่นแหละ ให้เป็นอันถูกความตริกจรด
ถูกวิตกจรดบ่อย ๆ ก็จะทำให้เกิดรูปาวจรฌานแม้ทั้ง ๕ โดยนิตกสิน หรือโดย
ปีตกสิน ตามลำดับ และตั้งอยู่ในรูปาวจรฌานนั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง เริ่ม
เจริญวิปัสสนา ก็จะบรรลुरुชียภูมิได้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 93

อนึ่ง ธรรมเหล่านั้น ปราภโดยความเป็นของว่างเปล่า แก่พระโยคาวจรใด พระโยคาวจรนั้น ย่อมมนสิการโดยลักษณะ เมื่อมนสิการโดยลักษณะ ย่อมบรรลุดูพิจารณา โดยกำหนดธาตุ ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเป็นดังนั้น เมื่อมนสิการ ก็มนสิการธรรมเหล่านั้น โดยสูตรทั้ง ๓ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. นี้เป็นวิปัสสนาญาณของพระโยคาวจรนั้น. พระโยคาวจรเริ่มเจริญวิปัสสนาและปฏิบัติไปตามลำดับ ก็ย่อมบรรลุดูริยมิถ.

ก็คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ก็พระโยคาวจรนี้ มนสิการธรรมเหล่านี้ อย่างไร คำนั้นก็เป็นการอันข้าพเจ้าพยากรณ์แล้ว ด้วยกถามีประมาณเพียงเท่านี้. อนึ่งเล่า คำใดข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ฟังทราบการพรรณนาปาฐะนั้นอย่างนี้ โดยภavana. ความของคำนั้น ก็เป็นการอันข้าพเจ้าประกาศแล้วแล.

ปกิณณกนัย

นัยเบ็ดเตล็ด

บัดนี้ ฟังทราบปกิณณกนัยนี้ เพื่อความชำนาญและความฉลาด ใน ทวัตติงสาการนี้ว่า

นิमितฺตโต ลกฺขณโต ธาตุโต สุลฺลโตปิ จ
ขนฺธาทิโต จ วิญญฺเยโย ทวตฺติสาการนิจฺจโย.

ฟังทราบการวินิจฉัยทวัตติงสาการ โดยนิमित โดยลักษณะ โดยธาตุ โดยความว่างเปล่า และโดยขั้นเป็นต้น.

บรรดาข้อปกิณณกะนั้น ข้อว่าโดยนิमित ความว่า ในทวัตติงสาการนี้ มีประการดังกล่าวมาแล้วนี้ มีนิमित ๑๖๐ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถกำหนดทวัตติงสาการได้โดยโกฏฐาสคือเป็นส่วนๆ คือ ผมมีนิमित ๕ คือ วรรณะ สี สันฐาน ทรวดทรง ทิสาทิส โอกาส ที่เกิด ปริเฉท ตัดตอนในชนเป็นต้นก็อย่างนี้.

ข้อว่า โดยลักษณะ ความว่า ในทวัตติงสาการมีลักษณะ ๑๒ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถทำนสติการทวัตติงสาการได้โดยลักษณะ คือ ผมมี ๔ ลักษณะ คือ ลักษณะแข็ง ลักษณะเอบอบ ลักษณะร้อน ลักษณะพัด ในชนเป็นต้น ก็อย่างนี้.

ข้อว่า โดยธาตุ ความว่า ในทวัตติงสาการ ในธาตุทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในบาลีนี้ว่า คุณอนภิกขุทั้งหลาย บุรุษบุคคลนี้ มีธาตุ ๖ ดังนี้ ธาตุมี ๑๒๘ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถกำหนดทวัตติงสาการได้โดยธาตุคือ ในผมมีธาตุ ๔ คือ ส่วนที่แข็งเป็นปฐวิธาตุ ส่วนที่เอบอบเป็นอาโปธาตุ ส่วนที่ร้อนเป็นเตโชธาตุ ส่วนที่พัดเป็นวาโยธาตุ. ในชนเป็นต้นก็อย่างนี้

ข้อว่า โดยความว่างเปล่า ความว่า ในทวัตติงสาการมีสุญญตา ๑๒๘ ซึ่งพระโยคาวจร สามารถพิจารณาเห็นทวัตติงสาการ โดยความว่างเปล่าคือในผมก่อน มีสุญญตา ๔ คือ ปฐวิธาตุว่างจากอาโปธาตุเป็นต้น อาโปธาตุเป็นต้น ก็อย่างนั้น ว่างจากปฐวิธาตุเป็นต้น. ในชนเป็นต้นก็อย่างนี้.

ข้อว่า โดยขันธเป็นต้น ความว่า ในทวัตติงสาการเมื่อผมเป็นต้น ท่านสงเคราะห์โดยขันธเป็นต้น ฟิงทราภวินิจฉัย โดยนัยเป็นต้น อย่างนี้ว่า ผมทั้งหลายมีขันธเท่าไร มีอาตนะเท่าไร มีธาตุเท่าไร มีสัจจะเท่าไร มีสติปัญญาเท่าไร. กายย่อมปรากฏประหนึ่งกองหญ้าและไม้แก่พระโยคาวจรนั้น ผู้พิจารณาเห็นอย่างนี้ เหมือนอย่างท่านกล่าวไว้ว่า

นตฺถิ สตุโต นโร โปโส ปุคฺคโถ นุปฺลพฺภติ

สุญฺญญฺโต อโย กาโย ติณฺณกฺกุญฺจสมฺบุปฺโป.

ไม่มี สัตว์ นระ บุรุษ ไม่ได้บุคคล

กายนี้มีสภาพว่างเปล่า เปรียบเสมอด้วยหญ้าและไม้.

อนึ่งเล่า ความยินดีนั้นใด อันมิใช่ของมนุษย์ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

สญฺญาการํ ปวิญฺจสุตฺต สนฺตจิตฺตสุตฺต ตาทิโน

อมาณฺสี รติ โหติ สมฺมา ฌมฺมํ วิปฺสุตฺโต.

ท่านผู้เข้าไปยังเรือนว่าง มีจิตสงบ คงที่ พิจาร-

ณาเห็นธรรมโดยชอบ ย่อมมีความยินดี ที่มิใช่ของ
มนุษย์.

ความยินดีนั้น อยู่ไม่ไกลเลย. ต่อแต่นั้น อมตะคือ ปิติและปราโมช
นั้นใด ที่สำเร็จมาแต่วิปัสสนา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า

ยโต ยโต สมฺมสฺติ ขนฺธานํ อุทฺยพฺพยํ

ลภฺตี ปิติปาโมชฺหํ อมตํ ตํ วิขานตํ.

พิจารณาเห็นความเกิดและดับแห่งขั้นทั้งหลาย

โดยประการใด ๆ ปิติและปราโมชอันอมตะย่อมได้

แก่ผู้พิจารณาเห็นความเกิดดับนั้น โดยประการนั้น ๆ.

พระโยคาวจร เมื่อเสวยปิติและปราโมชอันเป็นอมตะนั้น ไม่นานเลย
ก็จะทำให้แจ้งอมตะคือพระนิพพานที่ไม่แก่ไม่ตาย อันอริยชนเสพแล้วแล.

จบกถาพรรณนาทวัตติงสาการ

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชติกา

สามณรปัญญาในขุททกปาฐะ

[๔] อะไรเอ่ยชื่อว่า ๑ สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วย
อาหาร. อะไรเอ่ยชื่อว่า ๒ นามและรูป. อะไรเอ่ยชื่อ
ว่า ๓ เวทนา ๓. อะไรเอ่ยชื่อว่า ๔ อริยสัจ ๔. อะไร
เอ่ยชื่อว่า ๕ อุปาทานจันท์ ๕. อะไรเอ่ยชื่อว่า ๖
อายตนะภายใน ๖. อะไรเอ่ยชื่อว่า ๗ โภขณงค์ ๗.
อะไรเอ่ยชื่อว่า ๘ อริยมรรคมีองค์ ๘. อะไรเอ่ยชื่อว่า
๙ สัตตवास ๙. อะไรเอ่ยชื่อว่า ๑๐ ท่านผู้ประกอบ
ด้วยองค์ ๑๐ เรียกว่าพระอรหันต์.

จบสามณรปัญญา

๔. กถาพรรณนากุมารปัญญา

อตุลุปัตติ เหตุเกิดเรื่อง

บัดนี้ ถึงลำดับพรรณนาคความของกุมารปัญญา [สามณรปัญญา]
เป็นต้นอย่างนี้ว่า อะไรเอ่ย ชื่อว่าหนึ่ง ข้าพเจ้าจักกล่าวเหตุเกิดเรื่องของ
กุมารปัญญาเหล่านั้น และประโยชน์แห่งการวางบที่ตั้งในที่นี้แล้วจึงจักทำการ
พรรณนาคความ.

จะกล่าวเหตุเกิดเรื่องของกุมารปัญญาเหล่านั้นก่อน. ชื่อว่าโสปากะ
เป็นพระมหาสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ท่านโสปากะนั้น สำเร็จพระอรหันต์

๑. บาลีเป็นสามณรปัญญา.

เมื่ออายุได้ ๗ ขวบ โดยกำเนิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระพุทธรูปประสงค์จะทรงอนุญาตการอุปสมบทด้วยการพยากรณ์ [ตอบ] ปัญหาแก่ท่าน ทรงเห็นว่าท่านเป็นผู้สามารถพยากรณ์ปัญหาทั้งหลาย ที่มีความอันพระองค์ทรงประสงค์แล้ว จึงตรัสถามปัญหา โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่าหนึ่ง. ท่านก็พยากรณ์ และทำจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์นั้น. อันนั้นนั่นแลได้เป็นอุปสมบทของท่านพระโศปากะนั้น. นี่เป็นเหตุเกิดเรื่องของสามเณรปัญหาเหล่านั้น.

ประโยชน์ของการวางบตตั้ง

ก็เพราะเหตุที่ประกาศจิตตภาวนา โดยระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ด้วยสรณคมนั้น ประกาศจิตตภาวนาด้วยสิกขาบตและประกาศกายภาวนาด้วยทวัตติงสาการ ฉะนั้น บัดนี้ จึงวางการพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้เป็นบตตั้งในที่นี้ เพื่อแสดงมุข คือ ปัญญาภาวนา โดยประการต่างๆ หรือเพราะเหตุที่สมาธิมีศีลเป็นปทัฏฐาน และปัญญามีสมาธิเป็นปทัฏฐาน เหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปลฺโย จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวํ นรชน
ผู้มีปัญญา ตั้งอยู่ในศีล เจริญจิตและปัญญา ดังนี้ ฉะนั้น จึงควรทราบแม้ว่า ข้าพเจ้าครั้นแสดงศีลด้วยสิกขาบตทั้งหลาย และสมาธิที่มีศีลนั้นเป็นโคจรด้วยทวัตติงสาการแล้ว จึงวางปัญหาพยากรณ์เป็นบตตั้งไว้ในที่นี้ เพื่อแสดงประเภทแห่งปัญญา อันเป็นเครื่องตรวจตราธรรมต่าง ๆ สำหรับผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว.

นี่เป็นประโยชน์ของการวางปัญหาเหล่านั้น เป็นบตตั้งในที่นี้.

พรรณนาปัญหาว่าอะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๑

บัดนี้ จะพรรณนาความของปัญหาเหล่านั้น. ภิกษุเมื่อนำโดยชอบ ในธรรมอย่างหนึ่งอันใด ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้โดยลำดับ อนึ่ง ท่านพระโสပါกะ นี้ เมื่อนำในธรรมอย่างหนึ่งอันใด ได้ทำที่สุดทุกข์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงธรรมนั้น จึงตรัสถามปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่าหนึ่ง. พระเถระทูลตอบด้วยเทศนาเป็นบุคคลชยฐานว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร. ในข้อนี้ พระสูตรทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายดังนี้ เป็นเครื่องสาธกในความเกิดข้อยุติด้วยการตอบอย่างนี้. ในข้อนี้ สัตว์ทั้งปวง ท่านกล่าวว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหารโดยอาหารใด อาหารนั้น หรือความที่สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ฟังทราบว่าเป็นผู้ถูกตรัสถามว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๑ ทูลชี้แจงแล้ว. จริงอยู่ ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ว่า ชื่อว่า ๑ ในที่นี้ แต่มิใช่ตรัสเพื่อให้รู้ว่า ชื่อว่า อย่างอื่นในพระศาสนา หรือในโลก ไม่มี. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมอย่างหนึ่ง ภิกษุ
เมื่อนำโดยชอบ เมื่อคลายโดยชอบ เมื่อหลุดพ้น
โดยชอบ เห็นที่สุดโดยชอบ ตรัสรู้ความเป็นธรรม
โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในภิกษุธรรม คือ
ปัจจุบัน ในธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน คือในธรรมอย่าง
หนึ่งว่า สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร.

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมอย่างหนึ่งนี้แล
ภิกษุเมื่อนำโดยชอบ เมื่อคลายโดยชอบ เมื่อหลุดพ้น

โดยชอบ เห็นที่สุดโดยชอบ ตรัสรู้ความเป็นธรรม
โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ในทิวฏฐธรรม คือ
ปัจจุบัน คำนั้นใดเรากล่าวว่า ปัญหา ๑ อุทเทศ ๑
ไวยากรณ์ ๑ ดังนี้ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว.

ในคำว่า อาหารภูติกา นี้ พระเถระถือเอาปัจจัยด้วย อาหาร
สัพพัตถ์ เรียกสัตว์ทั้งปวงที่ตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัยว่า ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร เหมือน
ปัจจัยท่านเรียกว่าอาหาร ในพระบาลีเป็นต้นอย่างนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
สุกนิมิตมีอยู่ การทำให้มากด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย
ในสุกนิมิตนั้น นี้เป็นอาหารเพื่อความเกิดแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิด
ฉันทนั้น แต่เมื่อท่านหมายเอาอาหาร ๔ กล่าวว่ ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร
ดังนี้. คำว่าทั้งปวง ก็น่าจะไม่ต้อง เพราะพระบาลีว่า เทพที่เป็น
อสังขยัตถ์ ไม่มีเหตุ ไม่มีอาหาร ไม่มีผัสสะ ไม่มีเวทนา.

ในข้อนี้ พึงมีคำชี้แจงดังนี้ แม้เมื่อถูกกล่าวอย่างนี้ ความที่สัตว์
ทั้งหลายท่านตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย ก็ถูกแก้ เพราะพระบาลีว่า ธรรมเหล่า
ไหนมีปัจจัย. ปัญจขันธ์ คือรูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ แต่ความที่สัตว์
ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ด้วยปัจจัย คำนี้เห็นจะไม่ถูกแก้ทีเดียว ข้อนี้ ไม่ควรเห็น
อย่างนี้. เพราะอะไร เพราะกล่าวรวมไว้เสร็จถึงขั้นในสัตว์ทั้งหลาย. จริงอยู่
ท่านกล่าวรวมไว้เสร็จในสัตว์ทั้งหลายแล้ว เพราะอะไร. เพราะท่านอาศัยขันธ-
บัญญัติ. อย่างไร. เหมือนอุปจารแห่งบ้านในเรือน เหมือนอย่างว่า เมื่อ
เรือนหลังเดียว หรือสองหลัง แม้สามหลังแห่งบ้าน ถูกไฟไหม้ ก็กล่าวรวม
ความไว้เสร็จถึงบ้านในเรือนอย่างนี้ว่า บ้านถูกไฟไหม้เพราะอาศัยเรือนหลาย
หลังบัญญัติ ฉันทใด ก็พึงทราบว่ กล่าวรวมความไว้เสร็จถึงว่าสัตว์ทั้งหลาย
ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ในสัตว์ทั้งหลายที่ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร เพราะอรรถว่าเป็น

ปัจจัยในชั้นทั้งหลาย ก็ฉนั้นเหมือนกัน. แต่เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ พึงทราบ
ว่า เมื่อชั้นทั้งหลาย เกิดแก่และตายอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุ เธอเกิดแก่และตายอยู่ทุกขณะ ดังนี้ เป็นอันทรงแสดงว่า
ตรัสรวมความไว้เสร็จถึงชั้นในสัตว์เหล่านั้น เมื่อใด สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้
ด้วยอาหารที่เรียกว่าปัจจัยอันใด อาหารอันนั้นหรือความที่สัตว์ตั้งอยู่ได้ด้วย
อาหาร พึงทราบว่า มีหนึ่ง เพราะหาอาหารหรือความที่สัตว์ตั้งอยู่ได้ด้วย
อาหาร ย่อมเป็นฐานที่ตั้งแห่งนิพพิทาความหน่าย เพราะเป็นเหตุแห่งอนิจจตา
ความเป็นของไม่เที่ยง. เมื่อนั้นภิกษุเมื่อหน่าย เพราะเห็นอนิจจตาในสังขาร
ทั้งหลายที่เข้าใจกัน ว่าสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น ย่อมจะเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้โดย
ลำดับ ย่อมบรรลุปรมัตถวิสุทธิติ ความบริสุทธิ์โดยปรมัตถ์ เหมือนอย่าง
ที่ตรัสไว้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺนตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

เมื่อได้เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งวิสุตติ.

ก็ในปัญหาข้อแรกนี้ มีปาฐะอยู่ ๒ อย่างว่า เอก์ นาม ก็ และ
[เอกั นาม] กิห. ในปาระทั้ง ๒ นั้น ปาฐะชาวสิงหลว่า กิห. ด้วยว่า ชาว
สิงหลเหล่านั้น แทนที่จะกล่าวว่า ก็ ก็กล่าวเสียว่า กิห. อาจารย์ชาวสิงหลบาง
พวกกล่าวว่า คำว่า ห เป็นนิบาต ปาฐะแม่ของพวกที่ถือลัทธิฝ่ายเถรวาท
ก็อย่างนี้เหมือนกัน. แต่ทั้ง ๒ ปาฐะ ความก็อย่างเดียวกัน. ชอบใจอย่างใด
ก็พึงสวดพึงกล่าวอย่างนั้น. เหมือนอย่างว่า บางแห่ง ก็กล่าวว่า ทุกข์ และ
บางแห่งก็กล่าวว่า ทุกข์ ในบาลีทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า สุเขน มุญฺโห

อด วา ทูเขน ทุกฺขุ โทมนสุลฺลํ ปฏิสฺสเวเตติ ฉนฺนํใด บางแห่งก็ว่า เอก์
บางแห่งก็ว่า เอก์ ก็ฉนฺนํ . แต่ในที่นี้มีปาฐะนี้อย่างเดียวว่า เอก์ นาม.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๒

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์นี้อย่าง
นี้แล้ว จึงตรัสถาม หายิ่งในรูป เหมือนนัยแรกว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๒
พระเถระกล่าวซ้ำว่า เทว ๒ ทูลตอบด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐานว่า คือนาม
และรูป. บรรดานามและรูปนั้น เรื่องที่มีรูปร่างทั้งหมด ท่านเรียกว่านาม เพราะ
น้อมมุ่งหน้าสู่อารมณ์อย่างหนึ่ง เพราะเป็นเหตุน้อมจิตไปอย่างหนึ่ง. แต่ในที่นี้
ท่านประสงค์เอาธรรมที่มีอาสวะเท่านั้น เพราะเป็นเหตุแห่งนิพพิทาความหน่าย
ส่วนมหาภูตรูป ๔ และรูปทั้งหมดที่อาศัยมหาภูตรูปนั้นเป็นไป ท่านเรียกว่า
รูป เพราะอรธว่า แตกสลาย. รูปนั้นในที่นี้ ท่านประสงค์เอาทั้งหมด.
แต่พระเถระกล่าวในที่นี้ว่า ชื่อว่า ๒ คือนามและรูป ก็โดยความประสงค์นี้
แล มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม ๒ อย่างอื่น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๒ อย่าง ภิกษุ

เมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ใน
ธรรม ๒ อย่าง คือนามและรูป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ในธรรม ๒ อย่างนี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ
ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนั้นใดว่า ปัญหา ๒
อุทเทส ๒ ไวยากรณ์ ๒ ดังนี้ คำนี้ เราอาศัยอันนี้
กล่าวแล้ว.

ก็ในปัญหาข้อนี้ ฟังทราบวา ภิกษุละอรรถทิฐฐิความเห็นว่าเป็นตน
ได้ ด้วยการเห็นเพียงนามรูปแล้ว เมื่อหน่ายโดยมุขคือการพิจารณาเห็นอนัตตา

ย่อมจะเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ย่อมบรรลุปรมัตตวิสุทธิได้ เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาคิ ยทา ปญฺญา ย ปุสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนุติ ทฺวฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
เมื่อใด เห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็น
อนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่ง
วิสุทธิ ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๓

บัดนี้ พระศาสดาผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์
ปัญหาแก่นี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปเหมือนนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย
ชื่อว่า ๓. พระเถระกล่าวซ้ำว่า ตีณิ ๓ เมื่อแสดงสังขยาจำนวนที่เหมาะสมแก่ลึงค์
เพศคัพพ์ แห่งความที่พึงพยากรณ์อีก จึงทูลตอบว่า ติสฺโส เวทนา คือ
เวทนา ๓. อีกนัยหนึ่ง พระเถระคิดว่า จำเราจะกลับคำว่า ตีณิ ความของ
เวทนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ติสฺโส เวทนา เมื่อแสดงจึงทูลตอบ.
บัณฑิตพึงทราบความในข้อนี้ ดังกล่าวมาจะนี้. ด้วยว่าเทศนาของเหล่าท่าน
ผู้บรรลุเทศนาอันวิลาส เพราะความแตกฉานแห่งปฏิสัมภิตา มีกถามุขเป็นอัน
มาก แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า ตีณิ นี้ เป็นบทเกิน. แต่พระเถระ
กล่าวในที่นี้ว่า ติสฺโส เวทนา คือ เวทนา ๓ ก็ตามนัยก่อน ๆ นั้นแล
มิใช่กล่าวเพราะไม่มีธรรม ๓ อย่างอื่น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๓ เหล่านี้ ภิกษุ
เมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้
ในธรรม ๓ คือเวทนา ๓ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม

๓ เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนี้ได้ว่า ปัญหา ๓ อุทเทส ๓
ไวยากรณ์ ๓ ดังนี้ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

ในปัญหาข้อนี้ ฟังทราบว่า ภิกษุละสุขสัญญา ความสำคัญว่าสุข ด้วยการเห็นเวทนาทั้งสามเป็นทุกข์ แล้วหน่ายโดยมุขคือการพิจารณาเห็นทุกข์ ตามแนวพระสูตรที่ตรัสไว้ว่า เวทนาความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นเรากล่าวว่าเป็นทุกข์ หรือตามแนวความเป็นทุกข์ เพราะทุกข์เป็นทุกข์ เพราะแปรปรวนและเป็นทุกข์เพราะปัจจัยปรุงแต่งอย่างนี้ว่า

โย สุขํ ทุกฺขโต อทุกฺขมทุกฺขิ สลฺลโต
อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ อทุกฺขิ นํ อนิจฺจโต.
ผู้ใดเห็นสุขเป็นทุกข์ เห็นทุกข์เป็นดังลูกศร
เห็นอทุกขมสุขมีอยู่ ผู้ นั้น ชื่อว่าเห็นเวทนานั้นเป็น
ของไม่เที่ยง ดังนี้.

ย่อมจะเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ย่อมบรรลุปรมัตตวิสุทธิได้เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี
อถ นิพฺพินฺนุติ ทุกฺเย เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
เมื่อใดเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง
เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งวิสุทธิ
ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ่ย ชื่อว่า ๔

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
แม้เป็นอย่างนี้แล้ว จึงตรัสตามปัญหายิ่งขึ้นไป เหมือนนัยก่อน ๆ ว่า อะไร

เอ่ย ชื่อว่า ๔ ในปัญหาข้อนี้ ในฝ่ายพยากรณ์ปัญหานี้ บางแห่ง ท่านประ-
สงค์เอาอาหาร ๔ ตามนัยก่อน ๆ เหมือนอย่างตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๔ ภิกษุเมื่อหน่าย
 ฯลฯ เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ ในธรรม ๔ คือ อาหาร ๔.
 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมเท่านั้นแลภิกษุเมื่อหน่าย
 โดยชอบ ฯลฯ เป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. คำนั้นใดว่า
 ปัญหา ๔ อุทเทส ๔ ไวยากรณ์ ๔ ดังนี้ คำนี้เรา
 อาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

บางแห่ง ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วในคุณธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นผู้ทำ
 ที่สุดทุกข์ได้โดยลำดับ คุณธรรมเหล่านั้น ก็คือสติปัญญานี่ เหมือนอย่าง
 พระกษัตริย์กล่าวไว้ว่า

ผู้มีอายุ ในธรรม ๔ ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วโดย
 ชอบ เห็นที่สุดโดยชอบ ตรัสรู้ความเป็นธรรมโดยชอบ
 ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน ในธรรม ๔ คือ
 สติปัญญาน ๔ ผู้มีอายุ ในธรรม ๔ เหล่านี้แล ภิกษุ
 มีจิตอบรมดีแล้วโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์
 ได้ คำนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญหา ๔
 อุทเทส ๔ ไวยากรณ์ ๔ คำนี้ ดิฉันอาศัยข้อนั้น
 กล่าวแล้ว ดังนี้.

แต่ในที่นี้ การตัดภวตัณหาไม่ได้ เพราะตรัสรู้ตามและแทงตลอด
 อริยสัจ ๔ เหล่าใด เพราะเหตุที่อริยสัจ ๔ เหล่านั้น ท่านประสงค์เอาแล้ว
 หรือเพราะเหตุที่ปัญหากรรมที่ท่านพยากรณ์ด้วยปริยายนี้ เป็นอันพยากรณ์ดี

แล้วทั้งนั้น ฉะนั้น พระเถระกล่าวซ้ำว่า จตุตถาริ ๔ จึงทูลตอบว่า อริยสัจจานิ อริยสัจทั้งหลาย. ในคำนั้นศัพท์ว่า จตุตถาริ ๔ เป็นการกำหนดด้วยจำนวน. บทว่า อริยสัจจานิ ได้แก่ สัจจะที่เป็นอริยะ อธิบายว่า ไม่ผิดไม่คลาดเคลื่อน เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล เป็น
ของแท้ ไม่ผิด ไม่แปรเป็นอื่น เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงเรียกว่า อริยสัจ.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุใดท่านอธิบายไว้ว่า เพราะเป็นสัจจะอันโลก
ทั้งเทวโลกพึงดำเนิน พึงบรรลุ. เพราะดำเนินไปในทางเจริญที่เข้าใจกันว่า
ฐานที่ควรพยายามบ้าง เพราะไม่ดำเนินไปในทางไม่เจริญบ้าง พระพุทธเจ้า
ปฐมปัจเจกพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกทั้งหลาย ที่รับรู้กันว่าเป็นพระอริยะ
เพราะประกอบพร้อมด้วยอริยธรรม คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ย่อม
แทงตลอดอริยสัจเหล่านี้ แม้เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า อริยสัจ เหมือน
อย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้ ฯลฯ
อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล พระอริยะทั้งหลายอยู่อมแทงตลอด
อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าอริยสัจ เพราะเป็นสัจจะของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นอริยะ เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอริยะในโลกทั้ง
เทวโลก ฯลฯ ทั้งเทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึง
เรียกว่าอริยสัจ.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าอริยสัจ แม้เพราะทำให้สำเร็จความเป็นอริยะ เพราะอริยสัจเหล่านั้น ทรงรู้อย่างด้วยพระองค์เองแล้ว เหมือนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอริยสัจ ๔ เหล่านี้แล

ตถาคตตรัสรู้อย่างตามเป็นจริง ตถาคตจึงถูกเรียกว่า

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ความแห่งบทของอริยสัจเหล่านั้นมีดังนี้ ความตัดขาดภวตัณหา ย่อม มีได้ เพราะความตรัสรู้ตามและแทงตลอดอริยสัจเหล่านั้น เหลื่อนอย่างที่ได้ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจนี้นั้น อันเรา

ตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว ฯลฯ ทุกขนิโรธ

คามินีปฏิบัติทาอริยสัจ อันเราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทง

ตลอดแล้ว ภวตัณหาเราตถาคตก็ถอนได้แล้ว ตัณหา

ที่นำไปในภพ ก็สิ้นแล้ว บัดนี้ การเกิดอีกไม่มีกันละ

ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๕

พระศาสดา มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา แม่นี่แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปตามนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๕. พระเถระกล่าวชื่อว่า **ปญจ ๕** จึงทูลตอบว่า อุปาทานชั้น ในคำเหล่านั้น คำว่า **ปญจ ๕** เป็นการกำหนดจำนวน. ชั้นทั้งหลาย ที่ถูกอุปาทานให้ เกิดมา หรือที่ทำอุปาทานให้เกิด ชื่อว่าอุปาทานชั้น. รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง มีอาสวะ อันบุคคลพึงยึดถือ คำนี้ เป็นชื่อของอุปาทานชั้นเหล่านั้น ก็ในที่นี้ พระเถระกล่าวว่า อุปาทานชั้น ๕

ตามนัยก่อนนั้นแล มิใช่กล่าวเพราะไม่มีกรรม ๕ อย่างอื่น. เหมือนอย่างที
ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกรรม ๕ ภิกษุเมื่อนำย
โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้. ในกรรม ๕
คืออุปาทานขันธ ๕ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกรรม ๕
เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อนำยโดยชอบ ฯลฯ ย่อเป็นผู้
ทำที่สุดทุกขได้ คำนี้ได้ว่า ปัญหา ๕ อุทเทส ๕
ไวยากรณ์ ๕ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

ก็ในปัญหาข้อนี้ ภิกษุเมื่อพิจารณาโดยความเกิดความดับเป็นอารมณ์
ได้มตะด้วยวิปัสสนาแล้ว ย่อมทำให้แจ้งมตะคือพระนิพพาน โดยลำดับ.
เหมือนอย่างทีตรัสไว้ว่า

ยโต ยโต สมมุตติ ขนฺธานํ อุทฺทพฺพํ
ลภตี ปิติปโมชชํ อมตํ ตํ วิชานตํ
พิจารณาความเกิดความดับแห่งขันธทั้งหลาย
โดยประการใด ๆ ปิติและปราโมชอันเป็นอมตะ ย่อม
ได้แก่ท่านผู้เห็นความเกิดความดับนั้น โดยประการนั้น ๆ
ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๖

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์เมื่อนี้
อย่างนี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปตามนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๖
พระเถระกล่าวซ้ำว่า ฉ หก จึงทูลตอบว่า อายุตนะภายใน. ในคำเหล่านั้น
คำว่า ๖ เป็นการกำหนดจำนวน. อายุตนะทั้งหลายที่ประกอบในภายใน

หรือกระทำตนให้เป็นที่อาศัยเป็นไป ชื่อว่า **อชฌัตติก**. ชื่อว่า **อายตนะ** เพราะต่อหรือเพราะก่อความเจริญ หรือเพราะนำสังสารทุกข์มายืดยาว คำนี้เป็นชื่อของจักขุ ตา, โสตะ หู, ฆานะ จมูก, ชิวหา ลิ้น, กายะ กาย, มนะ ใจ. ก็ในที่นี้ พระเถระกล่าวว่า **อายตนะภายใน ๖** ตามนัยก่อน มิใช่กล่าวเพราะไม่มีกรรม หก อย่างอื่น. เหมือนอย่างที่เราได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๖ ภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม ๖

คืออายตนะภายใน ๖ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๖

เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้

ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนี้ได้ว่า ปัญหา ๖ อุทเทศ ๖

ไวยากรณ์ ๖ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว.

ก็ในปัญหาข้อนี้ ภิกษุพิจารณาอายตนะภายใน ๖ โดยความเป็นของว่างตามพระบาลี **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า สุญฺโหล คาโม บานฺ** ว่าง **นี้** เป็นชื่อของอายตนะภายใน ๖ ดังนี้ โดยความเป็นของเปล่าและ โดยความเป็นของลวง เพราะตั้งอยู่ได้ไม่นานเหมือนฟองน้ำและพยับแดดฉะนั้น ก็หน่าย. ทำที่สุดทุกข์โดยลำดับ ย่อมเข้าถึงที่ซึ่งมัจจราชมองไม่เห็น เหมือนอย่างที่เราได้

ยถา ปุพฺพพุกํ ปสฺเส ยถา ปสฺเส มรีจิกํ

เอวํ โลกํ อเวกฺขณฺตุ มจฺจราชา น ปสฺสตี.

มัจจราชย่อมมองไม่เห็นผู้ที่มองเห็นโลกเหมือน

เห็นฟองน้ำ เหมือนเห็นพยับแดดฉะนั้น.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๗

พระศาสดาผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหานี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไป ตามนัยก่อน ๆ ว่า อะไรเอ๋ย ชื่อว่า ๗. วิญญูณฐิติ ๗ พระเถระกล่าวในการพยากรณ์ปัญหาใหญ่ก็จริง ถึงอย่างนั้น ภิกษุผู้มีจิตชอบรมดีแล้วในธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ พระเถระเมื่อแสดงธรรมเหล่านั้น จึงทูลตอบว่า โภชณงค์ ๗. อนึ่งเล่าความข้อนี้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุมัติแล้ว เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย กชังคลาภิกษุณีเป็น
บัณฑิต ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย กชังคลาภิกษุณี มี
ปัญญามาก พวกท่านเข้าไปหาคฤหบดีแม่ที่เตียง สอบ
ถามข้อความนี้ แม้เราก็จึงพยากรณ์ความข้อนั้นเหมือน
อย่างที่ว่า กชังคลาภิกษุณี พยากรณ์ฉะนั้น.

กชังคลาภิกษุณี นั้นพยากรณ์ไว้อย่างนี้ว่า

ผู้มีอายุ ในธรรม ๗ ภิกษุผู้มีจิตชอบรมดีแล้ว โดย
ชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้. ในธรรม ๗
คือโภชณงค์ ๗ ผู้มีอายุ ในธรรม ๗ เหล่านี้แล ภิกษุ
ผู้มีจิตชอบรมดีแล้ว โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุด
ทุกข์ได้. คำนั้นใดว่าปัญหา ๗ อุตเทศ ๗ ไวยากรณ์
๗ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว. ดังนี้.

ความข้อนี้นี้ ฟังทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุมัติแล้วด้วยประการฉะนี้.

ในคำเหล่านั้น คำว่า **สตุต ๗** เป็นการกำหนดจำนวนเด็ดขาดไม่ขาดไม่เกิน. คำว่า **โพชฌงค์** นี้เป็นชื่อของธรรมมีสติเป็นต้น. ความของบทในโพชฌงค์ ๗ นี้มีดังนี้ ชื่อว่า **โพธิ** เพราะวิเคราะห์ว่า พระอริยสาวกย่อมตรัสรู้ ด้วยธรรมสามัคคี กล่าวคือ สติ ฌมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัททิสมาธิและอุเบกขา อันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปาทะเป็นอันมาก มีความหลุดพ้นความฟุ้งซ่าน ความหยุดเพียร ความพยายาม กามสุขัลลิกานุโยค อตตกิลมถามุโยค และความยึดถือด้วยอุจเฉททิฏฐิและสัสสตทิฏฐิเป็นต้น อันเกิดขึ้นในขณะที่แห่งมรรคจิต ส่วนโลกิยะและโลกุตระนั้น ท่านอธิบายว่า ลุกขึ้นจากความหลับคือสันดานที่มีกิเลส หรือแทงตลอดอริยสัง ๔ หรือทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นแล เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตรัสรู้ยิ่งเองซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิ.

อีกอย่างหนึ่งแม้พระอริยสาวก ชื่อว่าโพธิ เพราะวิเคราะห์ว่า ตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีนั่น มีประการตามที่กล่าวมาแล้ว. ดังนั้น ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นองค์คือส่วนแห่งโพธิ กล่าวคือธรรมสามัคคีนั่น เหมือนอย่างองค์แห่งฌานและองค์แห่งมรรค อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าโพชฌงค์ แม้เพราะเป็นองค์ของพระอริยสาวกที่ได้ไวยหารว่าโพธินั้น เหมือนอย่างองค์คือส่วนของกองทัพและองค์คือส่วนของรถเป็นต้นฉะนั้น.

อีกประการหนึ่ง พึงทราบอรรถว่าโพชฌงค์แห่งโพชฌงค์ทั้งหลาย โดยวิธีที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาอย่างนี้ว่า ในบทว่า **โพชฌงค์** ชื่อว่า **โพชฌงค์** เพราะอรรถว่าอะไร ชื่อว่า **โพชฌงค์** เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ชื่อว่า **โพชฌงค์** เพราะตรัสรู้ ชื่อว่า **โพชฌงค์** เพราะตรัสรู้ตาม ชื่อว่า **โพชฌงค์** เพราะแทงตลอด ชื่อว่า **โพชฌงค์** เพราะตรัสรู้พร้อม. พระโยคาวจร เมื่อ

เจริญทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ เหล่านี้แบบนี้ไม่นานนัก ก็จะเป็นผู้ได้คุณมี
ความหน่ายโดยส่วนเดียวเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่า ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์
ได้ในปัจจุบัน สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้ อัน
บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อความ
หน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนด เพื่อ
ความดับ เพื่อความระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความ
รู้พร้อม เพื่อความดับ ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่าอะไรเอ่ย ชื่อว่า ๘

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
เมื่อนี้แบบนี้แล้ว จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่าอะไรเอ่ยชื่อว่า ๘. พระเถระ
กล่าวโลกธรรม ๘ ไว้ในการพยากรณ์มากปัญหา ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ภิกษุ
ผู้มีจิตอบรมดีแล้วในธรรมเหล่าใด ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ พระเถระเมื่อ
แสดงธรรมเหล่านั้น ไม่กล่าวว่า องค์อริยะแห่งมรรค ๘ เพราะเหตุที่ ธรรมคา
มมรรคอันพ้นจากองค์ ๘ หามีไม่ แต่ว่ามีเพียงองค์ ๘ เท่านั้น ฉะนั้น
เมื่อจะให้สำเร็จความข้อนั้นจึงทูลตอบ โดยวิลาสแห่งเทศนาว่า อริยมรรคมี
องค์ ๘ ความและเทศนานัยข้อนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุมติแล้วทั้งนั้น
เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย กังขลภิกษุณี เป็น
บัณฑิต ฯลฯ แม้เราก็จึงพยากรณ์เหมือนกังขลภิกษุณี
พยากรณ์ นั้นแล.

ก็พระกษัตริย์กษัตริย์นั้น พยากรณ์ไว้อย่างนี้ว่า

ผู้มีอายุ ในธรรม ๘ ภิกษุผู้มีจิตอบรมดีแล้วโดย
ชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ คำนั้นใด
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญหา ๘ อุทเทส ๘
ไวยากรณ์ ๘ คำนี้ ดิลินอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว ดังนี้.

ความและเทศนานั้น ฟังทราบว่าเป็นผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุมัติแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อริโย แปลว่า อันผู้ต้องการพระนิพพาน
ฟังบรรลุ. อนึ่งมรรคฟังทราบว่าเป็นพระอริยะ เพราะเป็นไปห่างไกลจากกิเลสทั้ง-
หลาย. เพราะกระทำให้เป็นพระอริยะ และแม้เพราะได้อริยผล. องค์ของ
มรรคนั้นมี ๘ เพราะเหตุนี้ มรรคนั้น จึงชื่อว่าที่องค์ ๘. มรรคนั้นฟังทราบ
ว่าเป็นเพียงองค์เท่านั้น เพราะมรรคมีสภาพที่บุคคลจะไม่ฟังได้ โดยแยก
ออกจากองค์ เหมือนกองทัพอ้อมค์ ๔ และคนตรีอ้อมค์ ๕. บุคคลย่อมค้นหา
พระนิพพานด้วยทางนี้หรือแสวงหาเอง หรือฆ่ากิเลสไป เหตุนี้ ทางนี้จึงชื่อว่า
มรรค.

ภิกษุเมื่อเจริญมรรคมีประเภท ๘ และมีองค์ ๘ นี้อย่างนี้ ย่อมทำลาย
อวิชชา ทำอวิชชาให้เกิด ทำให้แจ้งพระนิพพานด้วยเหตุนี้ ทำนี้จึงกล่าวว่าเป็น
ผู้ทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน สมดังตรัสไว้โดยนัยนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หางเมล็ดข้าวสาลี หรือหาง
เมล็ดข้าวเหนียว ที่เขาค้างไว้ชอบ เอามือหรือเท้า
เหยียบ จักตำเอามือหรือเท้าได้ หรือจักทำให้ห้อยเลือด
ได้ ข้อนี้เป็นไปได้. เพราะอะไร. เพราะหางเมล็ด

เขาตั้งไว้ชอบ จันใด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น
หนอกันนั้นเหมือนกัน จักทำลายอวิชา ทำวิชาให้
เกิด จักทำให้แจ้งพระนิพพานได้ ก็ด้วยทิวฐิที่ตั้งไว้
ชอบ ด้วยมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ ข้อนี้เป็นไปได้
ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ่ยชื่อว่า ๕

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระกระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหา
นี้ จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่า อะไรเอ่ยชื่อว่า ๕. พระเถระกล่าวชื่อว่า
นว ๕ จึงทูลตอบว่า สัตตาวาส.

ในคำนั้น คำว่า นว ๕ เป็นการกำหนดจำนวน. คำว่า สัตว์ ได้แก่
สัตว์มีชีวิต ที่ท่านบัญญัติที่อาศัยชั้นธัมมอันนับเนื่องในชีวิตินทรีย์. คำว่า อาวาส
ได้แก่ชื่อว่าอาวาส เพราะเป็นที่อยู่อาศัย. ที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า
สัตตาวาส นับเป็นทางแห่งเทศนา. แต่เมื่อว่าโดยอรรถใจความ คำนี้เป็นชื่อ
ของสัตว์ ๕ ประเภท เหมือนอย่างที่ท่าน* กล่าวไว้ว่า

ผู้มีอายุ เหล่าสัตว์มีกายต่างกันมีสัญญาต่างกัน

- มีอยู่ เหมือนมนุษย์บางพวก เทพบางพวก และวินิ-
ปาติกะทางพวก นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๑. เหล่าสัตว์มีกาย
ต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน มีอยู่ เหมือนทวยเทพ
ที่อยู่ในหมู่พรหมผู้เกิดเป็นพวกแรก นี้เป็นสัตตาวาสที่
๒. เหล่าสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน
มีอยู่ เหมือนทวยเทพเหล่าอภัสสระ นี้เป็นสัตตาวาส
๓. เหล่าสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่าง
เดียวกัน มีอยู่ เหมือนทวยเทพเหล่าสุภิกณหะ นี้เป็น

สัตตาวาสที่ ๔. เหล่าสัตว์ที่ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์
มีอยู่ เหมือนทวยเทพเหล่าอัญญาสัตว์นี้เป็นสัตตาวาส
ที่ ๕. เหล่าสัตว์ ฯลฯ ที่เข้าถึงอากาศาณัญญาตนะ นี้
เป็นสัตตาวาสที่ ๖. เหล่าสัตว์ ฯลฯ ที่เข้าถึงวิญญาณัญญา
ตนะ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๗. เหล่าสัตว์ ฯลฯ ที่เข้าถึง
อากิญจัญญาตนะ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๘. เหล่าสัตว์ ฯลฯ
ที่เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๙.

ก็ในที่นี้ พระเถระ กล่าวว่า สัตตาวาส ๙ ก็ตามนัยก่อน ๆ นั้น-
แหละ มิใช่กล่าวเพราะไม่มีกรรม ๙ อย่างอื่น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกรรม ๙ ภิกษุเมื่อหน่าย
โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ ในกรรม ๙
คือ สัตตาวาส. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกรรม ๙
เหล่านี้แล ภิกษุเมื่อหน่ายโดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำ
ที่สุดทุกขได้ คำนั้นใด เรากล่าวว่า ปัญหา ๙ อุทเทส ๙
ไวยากรณ์ ๙ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าวแล้ว.

ก็ในปัญหานี้ ภิกษุละความเห็นว่ายั่งยืนงามความเป็นคนสุขเสียดด้วยญาณ
ปริยญา ในสัตตาวาส เพราะบาปคือ ธรรม ๙ ความกำหนดรู้ คือ สัตตาวาส
๙. หน่ายด้วยการเห็นเป็นเพียงกองสังขารล้วน ๆ คลายกำหนดด้วยการเห็น
อนิจจลักษณะด้วยตริณปริยญา หลุดพ้นด้วยการเห็นทุกขลักษณะ เห็นที่สุดโดย
ชอบด้วยการเห็นอนัตตลักษณะ ตรัสรู้ความเป็นธรรมชอบด้วยปหานปริยญา
ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้ ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพุทธดำรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกรรม ๙ ภิกษุเมื่อหน่าย
โดยชอบ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขได้. ในกรรม ๙
คือ สัตตาวาส ๙ ดังนี้.

พรรณนาปัญหาว่า อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐

พระศาสดา ผู้มีจิตอันพระเถระทำให้ทรงยินดีด้วยการพยากรณ์แม้นี้
อย่างนี้ จึงตรัสถามปัญหายิ่งขึ้นไปว่า อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐ ในปัญหานั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอภิสกลกรรมบถ ๑๐ ไว้ในการพยากรณ์ทั้งหลาย นอก
จากการพยากรณ์ปัญหานี้ เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรม ๑๐ ภิกษุเมื่อหน่าย

โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้ทำที่สุดทุกขีได้. ในธรรม
๑๐ คือ อภิสกลกรรมบถ ๑๐ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใน
ธรรม ๑๐ ภิกษุเมื่อหน่าย โดยชอบ ฯลฯ ย่อมเป็นผู้
ทำที่สุดทุกขีได้ คำนั้นใดเรากล่าวว่า ปัญหา ๑๐
อุทเทส ๑๐ ไวยากรณ์ ๑๐ คำนี้เราอาศัยข้อนั้นกล่าว
แล้ว ดังนี้.

ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ในที่นี้ เพราะเหตุที่พระเถระไม่นำตัวเองเข้าไป ประ-
สงค์แต่จะพยากรณ์พระอรหันต์ หรือเพราะเหตุที่ปัญหากรรม ที่พระเถระพยา-
กรณ์โดยปริยายนี้ เป็นอันพยากรณ์ดีแล้ว ฉะนั้น ท่านที่ประกอบองค์ ๑๐
เหล่าใดท่านเรียกว่าพระอรหันต์ พระเถระเมื่อแสดงการบรรลุองค์ ๑๐ เหล่านั้น
จึงทูลตอบด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐานว่า ท่านผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๑๐
ท่านเรียกว่า พระอรหันต์. เพราะในข้อนี้ ท่านผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๑๐
เหล่าใด ท่านเรียกว่า พระอรหันต์ ฟังทราบว่าองค์ ๑๐. เหล่านั้น พระเถระ
ถูกตรัสถามว่า อะไรเอ๋ยชื่อว่า ๑๐ จึงทูลชี้แจง. ก็องค์ ๑๐ เหล่านั้น ฟัง
ทราบโดยนัยที่ตรัสไว้ในพระสูตรทั้งหลายเป็นต้น อย่างนี้ว่า

ภิกษุทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรียกกันว่า อเสขะ อเสขะ ภิกษุเป็นอเสขะ ด้วยเหตุเท่าไร
พระเจ้าข้า. ตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เป็นอเสขะ
สัมมาสังกัปปะ เป็นอเสขะ สัมมาวาจา เป็นอเสขะ
สัมมากรรมันตะ เป็นอเสขะ สัมมาอาชีวะ เป็นอเสขะ
สัมมาวายามะเป็นอเสขะ สัมมาสติเป็นอเสขะ สัมมา
สมาธิเป็นอเสขะ สัมมาญาณะเป็นอเสขะ และสัมมา
วิมุติเป็นอเสขะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุ
ชื่อว่า เป็นอเสขะแล.

จบพรรณานากุมารปัญหา

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ปรมัตถโชติกา

มงคลสูตรในขุททกปาฐะ

[๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้. สมัยหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร
อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น
เมื่อล่วงปฐมยามไปแล้ว เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณงด
งามเปล่งรัศมีสว่างตัวพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มี
พระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืน
ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยพระคาถาว่า

[๖] เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ปรรธนาความ
สวัสดิ พากันคิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์โปรดตรัส
บอกมงคลอันอุดมด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยคาถาเหล่านั้นว่า

การไม่คบพาล การคบแต่บัณฑิต และการบูชา
ผู้ที่ควรบูชา นี้ก็เป็นมงคลอุดม

การอยู่ในประเทศอันเหมาะสม ความเป็นผู้ทำบุญ
ไว้แต่ก่อน การตั้งตนไว้ชอบ นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้มีศีลปะ มีวินัยที่
ศึกษามาดี มีวาจาเป็นสุภาษิต นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภริยา
การทำงานอันไม่อาภูล นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

ทาน ธรรมจริยา การสงเคราะห์ญาติ การงาน
อันไม่มีโทษ นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

การงดเว้นจากบาป งดเว้นการดื่มน้ำเมา ความ
ไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

ความเคารพ ความยอมตน ความสันโดษความ
กตัญญู การพึงธรรมตามกาล นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

ความอดทน ความว่าง่าย การเห็นสมณะ การ
สนทนาธรรมตามกาล นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

ตบะ พรหมจรรย์ การเห็นอริยสัจ การทำพระ-
นิพพานให้แจ้ง นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้ว ไม่หวั่นไหว
ไม่เศร้าโศก ไม่เศร้าหมองด้วยละอองกิเลส เกษม
ปลอดโปร่ง นี้ก็เป็นมงคลอุดม.

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทำมงคลดังนี้แล้ว
ไม่พ่ายแพ้ในข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิในทุก
สถาน นี้แลมงคลอุดม ของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

จบมงคลสูตร

๕. อรรถกถามงคลสูตร

ประโยชน์แห่งบทตั้ง

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความแห่งมงคลสูตรที่ยกเป็นบทตั้ง ต่อลำดับจากกุมารปัญหา. ในที่นี้ข้าพเจ้าจะกล่าวประโยชน์แห่งบทตั้งแล้วจึงจักพรรณนาความแห่งมงคลสูตรนั้น. อย่างไรก็ตาม. ความจริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้มิได้ตรัสตามลำดับนี้ แต่ข้าพเจ้ากล่าวเพื่อแสดงว่าการนับถือพระศาสนาด้วยการถึงสรณะ และนัยตามประเภทศีลสมาธิปัญญา ทรงแสดงไว้ด้วยสิกขาบท ทวัตติงสาการและกุมารปัญหา นี้ใด แม้ทั้งหมดนั้น ก็เป็นมงคลอย่างยิ่ง เพราะผู้ต้องการมงคล จำต้องทำปากเพียรอย่างยิ่งในมงคลนั้นนั้นแล. ส่วนความที่การนับถือพระศาสนาเป็นต้นนั้น เป็นมงคลนั้นบัณฑิตพึงทราบตามแนวพระสูตรนี้.

นี่เป็นประโยชน์แห่งบทตั้งในมงคลสูตรนั้น ในที่นี้

กถาพรรณนาปฐมมหาสังคายนา

ก็เพื่อพรรณนาความแห่งมงคลสูตรนั้น ซึ่งยกเป็นบทตั้งไว้อย่างนี้ มีมาติกาหัวข้อ ดังนี้.

ข้าพเจ้าจะกล่าววิธีนี้กันว่า คำนี้ผู้ใดกล่าว
กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุไร เนื้อจะพรรณนาความ
แห่งปาฐะมี เอว เป็นต้น ก็จะกล่าวสมุฏฐานที่เกิด
มงคลกำหนดมงคลนั้นแล้ว จะชี้แจงความมงคลแห่ง
มงคลสูตรนั้น.

ในมาติกานั้น ก่อนอื่น กิ่งคานี้ว่า วุตฺตํ เยน ยथा ยสุมา
เจตํ วตุวา อิมํ วิธึ. ท่านกล่าวหมายถึงคำคือ เอวมฺเม สุตฺตํ ๗ป.๗ ภควนฺตํ
คากาย อชฺฌภาสิ. จริงอยู่. พระสูตรนี้ ท่านกล่าวโดยฟังต่อ ๆ กันมา
ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นสยัมภูคือเป็นพระพุทธเจ้าเองไม่มีอาจารย์ เพราะ
ฉะนั้น คำนี้ [นิทานวจนะ] จึงไม่ใช่พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น. เพราะเหตุที่มีคำกล่าวว่ คำนี้ ใครกล่าว
กล่าวเมื่อใด และกล่าวเพราะเหตุใด. ฉะนั้น จึงขอกล่าวชี้แจง. ดังนี้
คำนี้ท่านพระอานนทฺกล่าว และกล่าวในเวลาทำมหาสังคายนาครั้งแรก

ความจริง การทำมหาสังคายนาครั้งแรกนี้ ควรทราบมาตั้งแต่ต้น
เพื่อความฉลาดในนิทานวจนะคำต้นของสูตรทั้งปวง ดังต่อไปนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นนาถะที่พึ่งของโลก ทรงบำเพ็ญพุทธ-
กิจ เริ่มต้นแต่ทรงประกาศพระธรรมจักรจนถึงทรงโปรดสุภทฺทปริพาชก แล้ว
เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสตนิพพานธาตุ เวลาใกล้รุ่งวันวิสาขบูชาวันมีระหว่าง
ต้นสาละคู่ ในศาลาโนทยานอันเป็นที่เว้าพักของมัลลภคัยตรีย์ใกล้กรุงกุสินารา
ท่านพระมหากัสสปะผู้เป็นสังฆเถระของภิกษุประมาณเจ็ดแสนรูปที่ประชุมกันใน
วันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้ามาระลึกถึงคำของ ขรวิดา
สุภทฺททะ กล่าวเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๗ วันว่า "พอที่
เกิด ผู้มีอายุ ท่านทั้งหลาย อย่างเศร้าโศกไปเลย อย่างรำไรไปเลย
พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะนั้น แต่ก่อนพวกเราถูกพระ-
มหาสมณะผู้นั้น บังคับจู้จี้ว่า 'สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอบ้างละ สิ่งนี้ไม่
ควรแก่พวกเธอบ้างละ' มาบัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่ง
นั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น" ท่านดำริว่า "พวกภิกษุชั่ว

เข้าใจว่า" ปาพจน์ คือ ธรรมวินัย มีศาสดาล่วงไปแล้ว ได้สมัครพรรคพวก ก็พากันย่ำยีพระสัทธรรมให้อันตรธานไปไม่นานเลย ข้อนี้อย่อมเป็นไปได้. トラบใด ธรรมวินัยยังดำรงอยู่ トラบนั้น ปาพจน์ คือ ธรรมวินัยก็หาชื่อว่า มีศาสดาล่วงไปแล้วไม่ สมจริง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยอันใด อันเรตถาคตแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป ดังนี้.

อย่างกระนั้นเลย จำเราจะช่วยกันสังคายนารธรรมและวินัย โดยวิธีที่พระศาสนานี้จะพึงดำรงอยู่ยั่งยืนยาวนาน.

อนึ่งเล่า เรากัสสปะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์ด้วยสาธาณบริโภคนในจิรว ตรัสว่า

ดูก่อนกัสสปะเธอจักครองผ้าป่านบังสกุลที่ใช้แล้วของเราไหมหรือ และทรงอนุเคราะห์ด้วยทรงสถาปนาเราไว้เสมอ ๆ กับพระองค์ในอุตตริมนุสสธรรม ธรรมอัน ยิงยวดของมนุษย์ ต่างโดยอนุปปุพวิหาร ๘ และ อภิญญา ๖ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรตถาคตต้องการสังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงใด แม้กัสสปะก็ต้องการสังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌานอยู่เพียงนั้น. ดังนี้.

เรานั้นจะมีหนี้อื่นอะไรเล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ กัสสปะผู้นี้จักเป็น
ผู้ดำรงวงศ์พระสัทธรรมของเรา จึงทรงอนุเคราะห์เรา ด้วยการอนุเคราะห์ที่
ไม่ทั่วไปนี้ เหมือนพระราชาทรงอนุเคราะห์พระราชโอรส ผู้ดำรงวงศ์ตระกูล
ด้วยทรงมอบเกราะและพระราชอิสริยยศ มิใช่หรือ จึงทำความอุตสาหะให้เกิด
แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย เหมือนอย่างที่ท่าน
พระอานนทกล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสปเล่ากะภิกษุทั้งหลายว่า
ผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้งหนึ่ง เราเดินทางไกล
จากนครปาวามาสู่นครกุสินารา พร้อมกับภิกษุหมู่
ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ดังนี้.

สุภททกัณท์ ควรกล่าวให้พิศดารทั้งหมด. ต่อจากนั้น ท่านพระมหากัสสป
กล่าวว่า

ผู้มีอายุทั้งหลายเอาเถิด เรามาช่วยกันสังคายนา
ธรรมและวินัย ต่อไปเมื่อหน้าธรรมรุ่งเรือง ธรรมก็
จะร่วงโรย. อวินัยรุ่งเรือง วินัยก็จะร่วงโรย เมื่อหน้า
อธรรมวาทีมิกำลัง ธรรมวาทีก็น่าอ่อนกำลัง อวินัยวาที
มีกำลัง วินัยวาทีก็น่าอ่อนกำลัง.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระเถระ
โปรดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิด. พระเถระละเว้น ภิกษุที่เป็นปุถุชน โสคาบัน สกทา-
คามิ อนาคามีและพระชีนาสพสุกขวิปัสสก ผู้ทรงพระปริยัติคืออนวัคส์ตฤศาสน์
ทรงสิ้น เป็นจำนวนหลายร้อยหลายพันรูป เลือกเอาเฉพาะภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์
ประเภทตวิชชาเป็นต้น ผู้ทรงปริยัติคือพระไตรปิฎกทั้งหมด บรรลุปฏิสัมภิ-
ทา มีอานุภาพยิ่งใหญ่โดยมาก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะที่

พระสังคีติกาจารย์มุ่งหมายกล่าวไว้ว่า **ครั้งนั้นแล ท่านพระมหากัสสป**
คัดเลือกพระอรหันต์ ๕๐๐ รูปหย่อนอยู่รูปหนึ่ง ดังนี้.

ถามว่า ทำไม พระเถระจึงทำให้หย่อนอยู่รูปหนึ่ง. ตอบว่า เพื่อไว้
ช่องโอกาสแก่ท่านพระอานนท์เถระเพราะว่า ทั้งร่วมกับท่านพระอานนท์ ทั้ง
เว้นท่านพระอานนท์เสียไม่อาจทำสังคายนาธรรมได้ ด้วยว่าพระอานนท์นั้น เป็น
พระเสขะยังมีกิจที่ต้องทำอยู่ ฉะนั้น จึงไม่อาจร่วมได้ แต่เพราะเหตุที่นวังคัสถุ-
ศาสน์มีสุตตะและเคยยะเป็นต้น ข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งพระทศพลทรงแสดง
แล้ว ที่ชื่อว่า ท่านพระอานนท์ไม่ได้รับต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่มีฉะนั้น จึงไม่อาจเว้นเสียได้. ฉะนั้นท่านพระอานนท์แม้เป็นเสขะอยู่ ก็น่า
ที่พระเถระจะพึงเลือก เพราะเป็นผู้มีอุปการะมาก ต่อการทำสังคายนาธรรม
แต่เพราะเหตุไร พระเถระจึงไม่เลือกเล่า. เพราะจะหลีกเลี่ยงการดำเนินคดี
เสีย. ความจริง พระเถระมีความสนิทสนมอย่างเหลือเกินในท่านพระอานนท์.
จริงอย่างนั้น ถึงท่านพระอานนท์จะมีศีรษะหงอกแล้ว. พระเถระก็ยังสั่งสอน
ท่านด้วยวาตะว่า เด็ก ว่า "เด็กคนนี้ **ไม่รู้จักประมาณเสียเลย**". อนึ่ง
ท่านพระอานนท์นี้เกิดในตระกูลศากยะ เป็นพระอนุชาของพระตถาคต เป็น
โอรสของพระเจ้าอา. ในการคัดเลือกท่านพระอานนท์ ภิกษุทั้งหลายจะสำคัญ
ประการหนึ่งท่านลำเอียงเพราะรัก จะพึงดำเนินคดีเถินว่าพระเถระละเว้นเหล่าภิกษุ
ผู้บรรลุนิเสขปฏิบัติสมาธิเสียไปเลือกพระอานนท์ ผู้บรรลุนิเสขปฏิบัติสมาธิ. พระ-
เถระเมื่อจะหลีกเลี่ยงดำเนินคดีเถินนั้น คิดว่า "เว้นพระอานนท์เสีย ก็ไม่
อาจทำสังคายนากันได้ เราจะเลือก ก็ต่อเมื่อภิกษุทั้งหลายอนุโมทนาท่านั้น" ดังนี้
จึงไม่เลือกเอง.

ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายพากันร้องขอพระเถระ เพื่อเลือกท่านพระ-
อานนท์เสียเองเลย เหมือนอย่าง que พระอานนท์กล่าวไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ได้กรายเรียนท่านพระมหากัสสป
อย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพระอานนท์นี้ ถึง
แม้จะเป็นพระเสขะ แต่ก็ไม่ควรจะลำเอียงเพราะรัก
เพราะเกลียด เพราะหลง เพราะกลัว ก็ท่านพระ-
อานนท์นี้ ได้ร่ำเรียนธรรมและวินัยมาในสำนักพระ-
มีพระภาคเจ้าเป็นอันมา ถ้าอย่างนั้น ขอพระเถระ
โปรดเลือกท่านพระอานนท์ด้วยเถิดเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล
ท่านพระมหากัสสป จึงได้เลือกท่านพระอานนท์ด้วย
ดังนี้.

พระเถระจึงได้มีจำนวนครบ ๕๐๐ รูป รวมทั้งท่านพระอานนท์ ที่
พระเถระเลือกโดยอนุมัติของภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนั้น ภิกษุผู้เถระทั้งหลายปรึกษากันว่า เราจะช่วยกันสังคายนา
ธรรมและวินัย ที่ไหนเล่าหนอ. ได้ตกลงกันว่า กรุงราชคฤห์ มีโคจรที่หาอาหาร
มาก มีเสนาสนะมาก ถ้ากระไร เราจะอยู่จำพรรษา ช่วยกันทำสังคายนา ณ
กรุงราชคฤห์ ภิกษุเหล่าอื่น [ที่ไม่ได้รับคัดเลือก] ไม่พึงเข้าจำพรรษา
กรุงราชคฤห์. ก็เหตุไร ภิกษุผู้เถระเหล่านั้น จึงได้ตกลงกันดั่งนั้น. เพราะท่าน
ดำริว่า การทำสังคายนา นี้ เป็นถาวรกรรมของเรา บุคคลผู้เป็นวิสภาคไม่ถูก
กัน จะพึงเข้ามาท่ามกลางสงฆ์ แล้วรื้อถาวรกรรมนั้นเสีย. ครั้งนั้น ท่าน
พระมหากัสสปจึงประกาศด้วยญัตติทุติยกรรม. คำประกาศนั้น พึงทราบตาม
นัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในสังคีติขันธกะนั้นแล.

ครั้งนั้น นับแต่พระตถาคตเสด็จปรินิพพาน เมื่อการเล่นสาธกกีฬา ล่วงไป ๗ วัน การบูชาพระธาตุล่วงไปอีก ๗ วัน พระมหากัสสปเถระรู้ว่า เวลาล่วงไปครึ่งเดือนแล้ว ยังเหลือเวลาเดือนครึ่ง ก็กระชั้นชิดดิถีเข้าจำพรรษา จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย เราจะพากันไปกรุงราชคฤห์ ก็พาหมู่ภิกษุครั้งหนึ่งเดินทางแยกไปทางหนึ่ง แม้พระอนุรุทธเถระ ก็พาหมู่ภิกษุครั้งหนึ่งแยกไปอีกทางหนึ่ง. ส่วนพระอานนทเถระถือบาตรจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันหมู่ภิกษุแวดล้อม ประสงค์จะไปกรุงสาวัตถี [ก่อน] แล้ว จึงจะไปกรุงราชคฤห์ ก็แยกทางจาริกไปทางกรุงสาวัตถี. ในสถานที่พระอานนทเถระไปถึง ๆ ก็ได้มีเสียงครวญคร่ำรำพันขนานใหญ่ว่า ท่านอานนทเจ้า ท่านอานนทเก็บ พระศาสดาไว้เสียที่ไหนมาแล้ว. เมื่อพระเถระถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ ได้มีเสียงครวญคร่ำรำพันขนานใหญ่ เหมือนในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน.

ข่าวว่า สมัยนั้น ท่านพระอานนท ต้องปลอบมหาชนนั้น ด้วยธรรมิกถาที่ประกอบด้วยอนิจจตาความไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วจึงเข้าไปยังพระเชตวันวิหาร เปิดพระทวารแห่งพระคันธกุฎีที่พระทศพลประทับแล้วนำเตียงตั้งออกเคาะปิดกวาดพระคันธกุฎี ทิ้งขยะคือดอกไม้แห้ง นำเตียงตั้งเข้าไปตั้งไว้ตามเดิมอีก ได้กระทำวัตรปฏิบัติทุกอย่างที่ควรทำ เหมือนในครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่.

พระเถระแจ้งใจดีมีयरบายเจื่อน้ำนมในวันที่ ๒ เพื่อทำกายที่มีธาตุหนักให้เบา เพราะตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน ท่านต้องยืนมาก. นั่งมาก จึงนั่งอยู่แต่ในวิหารเท่านั้น ซึ่งท่านอ้างถึง จึงกล่าวกะเด็กหนุ่ม ที่สุภมาณพใช้ไปดังนี้ว่า

ดูก่อนพอหนุ่ม วันนี้ยังไม่เหมาะ เพราะเรตัม

ยถาย ต่อพรุ่งนี้เราจึงจะเข้าไป.

วันที่ ๒ พระเถระ มีพระเจตกเถระ เป็นปัจฉาสมณะผู้ติดตาม จึงเข้าไป ถูกสุภมาณพถามปัญหาแล้วได้กล่าวสูตรที่ ๑๐ ชื่อ **สุภสูตร** ใน ทิฆนิกาย. คราวนั้นพระเถระขอให้สุภมาณพ ช่วยปฏิสังขรณ์สิ่งสลักหักพังใน พระเชตวันวิหาร ครั้นจวนจะเข้าพรรษาจึงไปยังกรุงราชคฤห์. พระมหากัสสปเถระและพระอนุรุทธเถระก็อย่างนั้น พาหมู่ภิกษุทั้งหมดไปยังกรุงราชคฤห์ เหมือนกัน.

สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์มีวัดใหญ่อยู่ ๑๘ วัด ทุกวัดมีหยากเยื่อที่เขา ทิ้งตกเรียกราคไปทั้งนั้น. เพราะในเวลาที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน ภิกษุทั้งหลายถือบาตรจีวรของตนทอดทิ้งวัดและบริเวณไปกันหมด ครั้งนั้น พระเถระทั้งหลาย คิดกันว่า เราจะช่วยกันปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุดโทรม ตลอดเดือนแรกแห่งพรรษา เพื่อบูชาพระพุทธรูปและปลดเปลื้องคำตำหนิติเตียนของพวกเขาเดี๋ยย. ด้วยว่า พวกเขาเดี๋ยยพากันติเตียนว่า พวกเขาของพระสมณโคดม เมื่อศาสดายังมีชีวิตอยู่ ก็ช่วยกันทะนุบำรุง ครั้นศาสดาปรินิพพานแล้ว ก็พากันทอดทิ้งไป. ท่านอธิบายว่า พระเถระทั้งหลายคิดกัน ดังนี้ ก็เพื่อปลดเปลื้องคำตำหนิติเตียนของพวกเขาเดี๋ยยพวกนั้น. สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**ภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลาย ปรีกษากันดังนี้ว่า ผู้มี
อายุทั้งหลาย การปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุดโทรม
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ เอาเถิดผู้มีอายุ
ทั้งหลาย จำเราจะช่วยกันปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุด-**

โทมม ตลอดเดือนแรก เดือนกลางเราจึงจักประชุม

ช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย.

วันที่สอง พระเถระเหล่านั้น พากันไปยืนอยู่ใกล้ประตูพระราชานิเวศน์ พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จมาทรงไหว้แล้วปวารณาว่า ท่านเจ้าข้า โยมจะช่วยอะไร ได้บ้าง พระคุณเจ้าต้องการอะไร. พระเถระทั้งหลาย ถวายพระพรขอหัตถกรรมงานฝีมือ เพื่อต้องการปฏิสังขรณ์วัดใหญ่ ๑๘ วัด. พระราชาทรงรับว่า สาธุ ดิละ เจ้าข้า แล้วพระราชทานผู้คนที่ช่างฝีมือ. พระเถระทั้งหลาย ให้ปฏิสังขรณ์วิหารทั้งหมด ตลอดเดือนแรก. ต่อมา จึงกราบทูลพระราชาวา ขอดถวายพระพร งานปฏิสังขรณ์วิหารเสร็จแล้ว บัดนี้ อาตมาภาพทั้งหลาย จะช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย. พระราชามีพระดำรัสว่า ดิละ เจ้าข้า ขอ พระคุณเจ้าโปรดทำอย่างสบายใจเถิด การอาณาจักรไว้เป็นพระของโยม ฝ่ายการ ธรรมจักรเป็นธุระของพระคุณเจ้า โปรดสั่งมาเถิดเจ้าข้า จะให้โยมช่วยอะไร. พระเถระทั้งหลาย ถวายพระพรทูลว่า ถวายพระพร โปรดให้สร้างสถานที่นั่ง ประชุมสำหรับภิกษุทั้งหลาย ผู้จะช่วยกันทำสังคายนาธรรม. ตรัสถามว่า จะ ทำที่ตรงไหนเล่า เจ้าข้า. ทูลว่า ถวายพระพร ทำใกล้ประตูถ้าสัตตบรรณ ช้างภูเขาเวการะน่าจะเหมาะสมหาบพิตร. พระเจ้าอชาตศรรู้รับสั่งว่า ดิละ เจ้าข้า แต่โปรดให้สร้างมณฑปใหญ่ มีฝา เสาและบันไดอันจัดไว้อย่างดี วิจิตรด้วย ลายดอกไม้และลายเครือเถานานาชนิด เสมือนวิสุกรรมเทพบุตรเนรมิตไว้ แต่มณฑปใหญ่นั้น ให้มีเพดานทองกลมกลืนกับพวงดอกไม้ชนิดต่าง ๆ อัน ห้อยย้อยอยู่ งานภาคพื้นดินก็ปรับเสร็จเป็นอันดี งดงามด้วยดอกไม้บุษบานา พันธุ์ ประหนึ่งพื้นทางเดินอันปรับด้วยลูกธัญดงมณีรัตนวิจิตร เสมือนวิมาน พรหม โปรดให้ปูลาดอาสนะอันเป็นกัปปิยะ ๕๐๐ ที่ มีค่านับมิได้ ในมณฑป

ให้ฉัน สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป ให้ปลูลาดอาสนะพระเถระ หันหน้าทางทิศเหนือ หันหลังทางทิศใต้ ให้ปลูลาดธรรมาสน์ ที่นั่งแสดงธรรม อันควรเป็นอาสนะสำหรับ พระผู้มีพระภาคเจ้า หันหน้าทางทิศตะวันออก ท่ามกลางมณฑป วางพัดทำด้วยงาช้างไว้บนธรรมาสน์นั้น แล้วมีรับสั่งให้เผด็จแจ้งแก่ภิกษุสงฆ์ว่า กิจกรรมเสร็จแล้ว เจ้าข้า.

ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ พรุ่งนี้เป็นวันประชุมสงฆ์ ส่วนตัวท่านเป็นเสขะ ยังมีกิจที่จะต้องทำ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงไม่ควรไปประชุม ขอท่านจงอย่าประมาทนะ. ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ดำริว่า พรุ่งนี้เป็นวันประชุม การที่เรายังเป็นเสขะไปประชุม ไม่สมควรเลย ดังนี้. จึงยับยั้งอยู่ด้วยกายคตาสติ ตลอดราตรีเป็นอันมาก เวลาใกล้รุ่งจึงลงจากที่จงกรมเข้าไปยังวิหาร นึกถึงกาย หมายจะนอนพัก. แต่ทั้งสองพนักพื่น และศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ในระหว่างนั้น จิตไม่ยึดมั่น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย.

ความจริง ท่านพระอานนท์นี้ ยับยั้งอยู่ภายนอก ด้วยการจงกรม ไม่อาจทำคุณวิเศษให้เกิดได้ จึงดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราไว้ มิใช่หรือว่า อานนท์ เธอมีบุญที่ทำไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเนื่อง ๆ ก็จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะได้ฉับพลัน ก็ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสไว้ไม่ผิด เราคงปรารถนาความเพียรเกินไป ด้วยเหตุนี้ จิตของเราจึงเป็นไปทางฟุ้งซ่าน เอาเถิด จำเราจะประกอบความเพียรแต่พอดี จึงลงจากที่จงกรม ยืน ณ ที่ข้างเท้า ล้างเท้าแล้วก็เข้าวิหาร นั่งบนเตียง คิดจะพักเสียบ่อยหนึ่ง ก็เอนกายลงบนเตียง แต่ทั้งสองพนักพื่น และศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ในระหว่างนั้น จิตไม่ยึดมั่น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย. พระอรหันต์ของพระ-

เถระ. เว้นจากอิริยาบถ ๔ ด้วยเหตุนี้ เมื่อถามกันว่า ในพระศาสนา
ภิกษุรูปไร ไม่นั่ง ไม่นอน ไม่ยืน ไม่เดิน บรรลุพระอรหัต ก็ควรจะ
ตอบว่า พระอานนเถระ.

ในวันที่สอง พระภิกษุเถระทั้งหลาย ฉันทกตอาหาร เก็บงำบาตรจีวร
แล้ว ก็ประชุมกัน ณ ธรรมสภา. ส่วนพระอานนที่เถระประสงค์จะให้สงฆ์รู้
การบรรลุพระอรหัตของตน จึงไม่ไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย
เมื่อนั่งเหนืออาสนะที่ถึงแก่ตน ๆ ตามอาวุโส ก็นั่งเว้น อาสนะของพระอานนท-
เถระไว้. ในที่นั้น เมื่อมีพระเถระบางเหล่าถามว่า นอนอาสนะของใคร ก็มี
เสียงตอบว่า ของพระอานนท. ถามว่า ก็พระอานนทไปไหนเสียเล่า. สมัย
นั้น พระเถระดำริว่า บัดนี้ เป็นเวลาที่เราไปได้ละ ดังนั้น เมื่อสำแดง
อานุภาพของตน จึงดำเนินไปแสดงตัวเหนืออาสนะของคนเลย. อาจารย์บาง
พวกกล่าวว่า เหาะมานั่งก็มี.

เมื่อพระอานนทนั่งเรียบร้อยแล้ว ท่านพระมหากัสสปเถระจึงปริกษา
ก็ภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราจะสังคายนาอะไรก่อน ธรรม
หรือวินัย

ภิกษุทั้งหลายจึงเรียนว่า ข้าแต่ท่านมหากัสสปะ ธรรมคาววินัยเป็น
อายุของพระพุทธศาสนา เมื่อวินัยยังดำรงอยู่ พระศาสนาก็ชื่อว่าดำรงอยู่ด้วย
เพราะฉะนั้น เราจะสังคายนาวินัยก่อน. พระเถระถามว่า จะมอบให้ใครเป็น
สังคายนาวินัยเล่า. ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า ท่านพระอุบาลี เจ้าข้า. พระเถระ
ถามแย้งว่า พระอานนทที่ไม่สามารถหรือ. ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า ไม่ใช่ไม่
สามารถดอกเจ้าข้า แต่ทว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อยังดำรงพระชนม์อยู่
ทรงอาศัยการเล่าเรียนพระปริยัติ [ของท่าน] จึงทรงสถาปนาท่านพระอุบาลีไว้

ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุบาสิเป็นเลิศกว่าภิกษุ**
สาวกของเราผู้ทรงพระวินัย ดังนี้ เพราะฉะนั้น เราจะถามพระอุบาสิเถระ
ช่วยกันสังคายนาวินัย. แต่ฉัน พระเถระจึงสมมติตนด้วยตนเอง เพื่อถามวินัย
ฝ่ายพระอุบาสิเถระก็สมมติตน เพื่อตอบวินัย. ในข้อนั้น มีบาลีดังนี้

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะ เผด็จสงฆ์ว่า

สุณาตุ เม อวฺโส สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกถถํ

อหํ อุปาสิ วินยํ ปุจฺเจยฺย.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผิดว่า สงฆ์พร้อม
พร้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะถามวินัยกะท่านอุบาสิ.

แม้ท่านพระอุบาสิ ก็เผด็จสงฆ์ว่า

สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกถถํ

อหํ อายสฺมตา มหากสฺสเปน วินยํ ปุญฺโฐ วิสฺสชฺเชยฺย.

ข้าแต่ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผิดว่า สงฆ์พร้อม
พร้อมแล้ว ข้าพเจ้าอันท่านพระมหากัสสปะ ถามแล้ว จะตอบวินัย.

ท่านพระอุบาสิ ครั้นสมมติตนด้วยตนเองอย่างนี้แล้ว ก็ลุกจากอาสนะ
ห่มจีวรเฉียงบ่า ไหว้พระภิกษุชั้นเถระแล้ว นั่งเหนือธรรมาสน์จับพัดทำด้วย
งา ต่อนั้น ท่านพระมหากัสสปเถระจึงถามวินัยทั้งหมดตั้งแต่ปฐมปาราชิกเป็น
ต้นไป กะท่านพระอุบาสิเถระ. ท่านพระอุบาสิเถระก็ตอบ พระภิกษุหมดทั้ง
๕๐๐ รูป ก็สวดเป็นหมู่พร้อม ๆ กัน ตั้งแต่ปฐมปาราชิกสิกขาบท พร้อมทั้ง
นิทานไป แม้สิกขาบทนอกนั้น ก็สวดอย่างนั้น เพราะเหตุนี้ ฟังถือเรื่อง
ทั้งหมดตามอรรถกถาวินัย. ท่านพระอุบาสิเถระครั้ง สังคายนาวินัยปิฎกทั้งสิ้น
พร้อมทั้งวิภังค์ทั้งสอง [ภิกขุวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์] พร้อมด้วยคัมภีร์ชั้นธกะ

และปริวารโดยนัยนี้แล้ว ก็วางพัตงา ลงจากธรรมาสน์ ไหว้ภิกษุผู้เฒ่าแล้ว ก็นั่งเหนืออาสนะที่ถึงแก่ตน.

ท่านพระมหากัสสปเถระ ครั้นสังคายनावินัยแล้วประสงค์จะสังคายนาธรรม จึงถามภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายเมื่อจะสังคายนาธรรม จะมอบบุคคลใดเป็นธุระสังคายนาธรรม. ภิกษุทั้งหลาย จึงเรียนว่า มอบท่านพระอานนท์เถระให้เป็นธุระ.

ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสป. จึงเปลี่ยงสงฆ์ว่า

สุณาตุ เม อวูโส สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกถํ อหํ
อานนฺทํ ฌมมํ ปุจฺเจยฺย.

ดูก่อนท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผิดว่า สงฆ์
พริกกพร้อมแล้ว ข้าพเจ้าจะถามธรรมกะท่านอานนท์.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ ก็เปลี่ยงสงฆ์ว่า

สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ, ยถิ สงฺฆสฺส ปตฺตกฺกถํ อหํ
อายสุมฺตา มหากสฺสเปฺน ฌมมํ ปุฏฺโฐ วิสฺสชฺเชยฺย.

ข้าแต่ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดฟังข้าพเจ้า ผิดว่า สงฆ์
พริกกพร้อมแล้ว ข้าพเจ้าอันท่านพระมหากัสสปะถามแล้ว จะตอบ
ธรรม ดังนี้.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะ. ห่มจีวร เฉลี่ยงบ่า ไหว้
พระภิกษุชั้นเถระแล้ว ก็นั่งเหนือธรรมาสน์ถือพัตงา. ลำดับนั้น ท่านพระมหา-
กัสสปเถระ ถามธรรมกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ พรหมชาลสูตร
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ณ ที่ไหน. ตอบว่า ตรัสที่พระตำหนักในพระราช-
อุทยานชื่ออัมพลัญญิกา ซึ่งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา. ถามว่า

ทรงปรารภใคร. ตอบว่า ทรงปรารภอุปปิยปริพาชกกับ พรหมทัตตมาณพ.
ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปถามท่านพระอานนท์ถึงนิทานแห่งพรหมชาลสูตร
ถามทั้งบุคคล. ถามว่า ท่านอานนท์ ก็สามัญญผลสูตรเล่าตรัสที่ไหน. ตอบว่า
ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก กรุงราชคฤห์ เจ้าข้า. ถามว่า ตรัสกับใคร. ตอบ
ว่า กับพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร โอรสพระนางเวเทหิ เจ้าข้า. ลำดับนั้น
ท่านพระมหากัสสปะจึงถามท่านพระอานนท์ ถึงนิทานแห่งสามัญญผลสูตร ถาม
ทั้งบุคคล. ท่านพระมหากัสสปะถามแม่ทั้ง ๕ นิกาย โดยอุบายนี้แลท่านพระ-
อานนท์ ถูกถามแล้วถามเล่าก็ตอบได้หมด. ปฐมมหาสังคีตสังคายนาใหญ่ครั้งแรก
เรื่องนี้ พระเถระ. ๕๐๐ รูปช่วยกันทำ

สเตหิ ปญฺจหิ กตา เตน ปญฺจสตาคิ จ

เถเรหเว กตตตฺตา ๗ เกริกาคิ ปวฺจจติ.

ปฐมมหาสังคีต การทำสังคายนาใหญ่ครั้งแรก อันพระเถระ
๕๐๐ รูป ช่วยกันทำ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า ปญฺจสตาคิ และ
เพราะภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระเถระทั้งนั้น จึงเรียกว่า เกริกาคิ ลัทธิ-
เถระวาท.

เมื่อปฐมมหาสังคีตนี้ กำลังดำเนินไป เมื่อท่านพระอานนท์ อันท่าน
พระมหากัสสปะ ครั้นถามคัมภีร์ทีฆนิกายและคัมภีร์มัชฌิมนิกายเป็นต้นหมด
แล้ว เมื่อจะถามคัมภีร์ขุททกนิกาย ตามลำดับ ในท้ายคำที่ท่านถามเป็นต้น
อย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ มงคลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ณ ที่ไหน ดังนี้
จึงถามถึงนิทานในคำนี้ว่า ถามทั้งนิทาน ถามทั้งบุคคล. ท่านพระอานนท์
ประสงค์จะกล่าวนิทานนั้นให้พิศดารว่า ตรัสอย่างไร ผู้ใดฟังมา ฟังเมื่อใด
และผู้ใดกล่าว กล่าวที่ใด กล่าวแก่ผู้ใด จะกล่าวข้อความนั้นให้หมด เมื่อ

จะแสดงความเห็นว่า ตรัสไว้อย่างนี้, ข้าพเจ้าฟังมา, ฟังมาสมัยหนึ่ง, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส, ตรัสที่กรุงสาวัตถี, ตรัสแก่เทวดา ดังนี้จึงกล่าวว่า เอมเม สุตฺ อัง สมนฺ ภควา สาวตฺถิยฺ วิหริติ เขตฺวเน อนาถ- ปิณฺฑิกิสฺส อารามे ๗๒๗ ภควนฺตุ คาถาย อชฺฌภาสิ. คำนี้ ท่าน พระอานนทกล่าวไว้อย่างนี้. ก็แลคำนั้นฟังทราบ ว่า ท่านกล่าวไว้ในเวลาทำ ปฐมมหาสังคีติ.

บัดนี้ จะอธิบายในข้อนี้ว่า ตรัสเพราะเหตุไร. เพราะเหตุที่ท่าน พระมหากัสสปะถามถึงนิทาน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวนิทานนั้นไว้พิศดารตั้งแต่ ต้น อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่เทวดาบางเหล่าเห็นท่านพระอานนทนั่งเหนือ ธรรมาสน์ ห้อมล้อมด้วยคณะผู้เชี่ยวชาญ จึงเกิดจิตคิด ว่า "ท่านพระอานนท นี้เป็นเวทเหตุนี้ แม้โดยปกตินับเพียงอยู่ในสากยตระกูล เป็นทนายาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงยกย่องไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะถึง ๕ สถาน เป็นผู้ประกอบด้วยอัจฉริยอัปภูตธรรม ๔ ประการ เป็น ที่รักที่ตองใจของบริษัท ๔ บัดนี้ เห็นทีจะเป็นรัชทายาทโดยธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดเป็นพุทธะ ผู้รู้".

ฉะนั้น ท่านพระอานนท รู้ทั่วถึงความปริวิตกทางใจของเทวดาเหล่า นั้นด้วยใจตนเอง ทนการยกย่องคุณที่ไม่เป็นจริงนั้นไม่ได้เพื่อแสดงภาวะที่ตน เป็นเพียงสาวก จึงกล่าวว่า เอมเม สุตฺ อัง สมนฺ ภควา ๗๒๗ อชฺฌภาสิ. ในระหว่างนี้พระอรหันต์ ๕๐๐ รูปและเทวดาหลายพัน ก็ชื่อชม ท่านพระอานนทว่า สาธุ สาธุ. แผ่นพื้นมหาปฐพีก็ไหว ฝนดอกไม้มานานา ชนิดก็หล่นลงจากอากาศ ความอัศจรรย์อย่างอื่นก็ปรากฏมากมาย และเทวดา มากหลายก็เกิดความสังเวชว่า คำใด เราฟังมาต่อพระพักตร์ของพระผู้

มีพระภาคเจ้า คำนั้น แม่เหตุการณ์ผ่านพ้นสายตามาแล้ว ก็มาเกิดได้.
คำนี้ ท่านพระอานนท์ แม่จะกล่าวในเวลาทำปฐมมหาสังคีติ ก็พึงทราบว่าท่าน
กล่าวเพราะเหตุนี้ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยการพรรณนามาเพียงเท่านี้ ก็เป็น
อันประกาศความแห่งกิ่งคานี้ว่า วุตฺตึ เยน ยทา ยส มา เจตฺ วตฺวา
อิมี วิธึ กล่าววิธีนี้ว่า ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวเพราะเหตุใด.

พรรณนาปาฐะว่า เอว เป็นต้น

เพื่อประกาศความที่รวบรัดไว้ด้วยหัวข้อเป็นต้น อย่างนี้ว่า เอวมิจฺจา-
ทิปาสฺส อุตฺถึ นานปฺปการโธ ความแห่งปาฐะว่า เอว เป็นต้น โดย
ประการต่าง ๆ บัดนี้ ขออธิบายดังนี้ ศัพท์ว่า เอว นี้ พึงเห็นว่า

ใช้ในอรรถทั้งหลายมีเป็นต้นว่า ความเปรียบเทียบ ความแนะนำ
ความยกย่อง ความติเตียน การรับคำ อาการ การชี้แจง การห้ามความอื่น.
จริงอย่างนั้น เอว ศัพท์นี้

ใช้ในความเปรียบเทียบ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า

เอว ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ สัตว์

เกิดมาแล้ว ควรบำเพ็ญกุศลให้มาก ฉะนั้น

ใช้ในความแนะนำ ได้ในประโยคเป็นต้น เอว เต อภิกฺกมิตพฺพํ
เอว เต ปฏิกฺกมิตพฺพํ เธอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับ อย่างนี้.

ใช้ในความยกย่อง ได้ในประโยคเป็นต้น เอวเมตํ ภควา เอว-
เมตํ สุกตํ ข้อนั้นเป็น อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนั้นเป็น อย่างนี้
พระสุกต.

ใช้ในความติเตียน ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เอวเมว ปนาย
วสตี ยสฺมี วา ตสฺส มุญฺสกสฺส สมณกสฺส วณฺณํ ภกตฺติ ก็หญิง

ถ้อยคนนี้ก็กล่าวสรรเสริญสมณะหัวโล้นนั้น อย่างนี้ อย่างนี้ ทุกหน
ทุกแห่ง.

ใช้ในการรับคำ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ ว่า เอวัง ภนฺเตติ
โข เต ภิกขุ ภควโต ปจฺจุสฺสํ ภิขุเหล่านั้น ทูลรับพระดำรัส
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า.

ใช้ในอาการ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เอวัง พุยา โข อหิ
ภนฺเต ภควตา ฆมฺมํ เทสํ อชานามิ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้า
ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว อย่างนี้ จริง.

ใช้ในการชี้แจง ได้ในประโยคเป็นต้นว่า

เอहि ตฺวํ มาณวก เยน สมฺโณ อานนฺโท เตนฺ-
ปสงฺกม. อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณฺ อานนฺทํ
อปฺปาพาสํ อปฺปาตงฺกํ ลหฺภูจฺฉานํ พลํ ฆาสุวิหารํ
ปฺจุจฺจ สฺสโณ มาณโว โตเทยฺยปฺตุตฺโต ภวนฺตํ อานนฺทํ
อปฺปาพาสํ อปฺปาตงฺกํ ลหฺภูจฺฉานํ พลํ ฆาสุวิหาร
ปฺจุจฺจตีติ เหวณฺจ วเทหิ สาสฺว กิร ภวํ อานนฺโท เยน
สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปฺตุตฺตสฺส นิเวสนํ เตนฺ-
ปสงฺกมตุ อนฺุคมฺเป อฺปาทาย

มานี้แน่ะ พ่อหนุ่ม เจ้าจงเข้าไปทาทานพระ-
อานนทฺ์ แล้วเรียนถามท่านพระอานนทฺ์ ถึงความไม่
มีอาพาธ ความไม่มีโรค ความคล่องแคล่ว ความมี
กำลัง ความอยู่สำราญ และจงพูดอย่างนี้ว่า สุภมาณพ

โศททยบุตร เรียนถามท่านพระอานนท์ถึงความไม่มี
อาพาธ ความไม่มีโรค ความคล่องแคล่ว ความมี
กำลัง ความอยู่สำราญ และจงกล่าวอย่างนี้ว่า สาธุ
ขอท่านพระอานนท์ โปรดอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์
ของสุภมาณโศททยบุตรด้วยเถิด.

ใช้ในการห้ามความอื่น ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ตัม กิ มลฺยถ กาลามา อิมะ ชมฺมา กุสลา วา
อกุสลา วาติ. อกุสลา ฆนฺเตติ. สาวชฺชา วา อน-
วชฺชา วาติ. สาวชฺชา ฆนฺเตติ. วิญญฺครหิตา วา
วิญญฺปุปฺสตุลา วาติ. วิญญฺครหิตา ฆนฺเตติ. สมตฺตา
สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย ลํวตฺตฺนฺติ โน วา กถํ
โว เอตฺถ โหตีติ. สมตฺตา ฆนฺเต สมาทินฺนา ปหิ-
ตาย ทุกฺขาย ลํวตฺตฺนฺติ เอว โน เอตฺถ โหตีติ.

ตรัสถามว่า ดูก่อนชาวกาลามะทั้งหลาย ท่าน
จะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล
หรืออกุศล. ทูลตอบว่า เป็นอกุศล พระเจ้าข้า ตรัส
ถามว่า มีโทษหรือไม่มีโทษ. ทูลตอบว่า มีโทษ
พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า วิญญูชนติเตียนหรือสรรเสริญ
เล่า. ทูลตอบว่า ตีเตียน พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า
บุคคลสมาทานบริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งมิใช่ประ-
โยชน์ เพื่อทุกข์หรือมิใช่ ในข้อนี้ท่านมีความเห็น
อย่างไร. ทูลตอบว่า บุคคลสมาทานบริบูรณ์แล้ว เป็น

ไปเพื่อสิ่งมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ ข้อพระองค์มี

ความเห็นในข้อนี้ อย่างนี้ พระเจ้าข้า.

แต่ในที่นี้ ฟังเห็นว่า เอวักขัฏฐ์ ใช้ในอรรถ คืออาการ การชี้แจง และการห้ามความอื่น.

ในอรรถทั้ง ๓ นั้น พระเถระแสดงอรรถนี้ด้วย เอวักขัฏฐ์ ที่มีอรรถ เป็นอาการว่า พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ละเอียดโดยนัย ต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยมากอธยายัย สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ. มีปาฏิหาริย์ ต่าง ๆ อย่าง ลุ่มลึกโดยธรรม อรรถ เทศนาและปฏิเวธ มากระทบโสต พอ เหมาะแก่ภาษาของตน ๆ ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ใครจะสามารถรู้ได้โดย ประการทั้งปวง แต่ข้าพเจ้าแม้ใช้เรียวแรงทั้งหมดให้เกิดความอยากจะฟัง ก็ ได้ฟังมาอย่างนี้ คือแม้ข้าพเจ้าก็ได้ฟังมาแล้วโดยอาการอย่างหนึ่ง.

ด้วยเอวักขัฏฐ์ ที่มีอรรถเป็นการชี้แจง พระเถระเมื่อจะเปลื้องตนว่า ข้าพเจ้ามิใช่พระสยัมภู พระสูตรนี้ ข้าพเจ้ามิได้ทำให้แจ้ง จึงแสดงพระสูตร ทั้งสิ้นที่ควรกล่าวในบัดนี้ว่า **เอวมุเม สุตติ** คือแม้ข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างนี้.

ด้วยเอวักขัฏฐ์ ที่มีศัพท์เป็นการห้ามความอื่น พระเถระเมื่อแสดง พลังความทรงจำของตน อันควรแก่ภาวะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญ ไว้อย่างนี้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** อานนทที่เป็นยอดของภิกษุสาวกของเรา ซึ่ง เป็นพหูสูต มีคติ มีสติ มีริติ เป็นพุทธอุปัฏฐาก ดังนี้ ย่อมให้เกิดความ อยากฟังแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยกล่าวว่า ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้ คำนั้น ไม่ ขาดไม่เกิน ไม่ว่าโดยอรรถหรือพยัญชนะ บัณฑิตฟังเห็นอย่างนี้เท่านั้น ไม่ ฟังเห็นเป็นอย่างอื่น.

แก้บท เม

เมศัพท์ พบกันอยู่ในความ ๓ ความ. จริงอย่างนั้น เมศัพท์ มีความว่า มยา อันเรา ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ภาตถิกิถิถิ เม อโฆชนเยยฺย โภชนะที่ได้มาด้วยการจับกล่อม อันเราไม่ควรบริโภค.

มีความว่า มยฺหิ แก่เรา ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สาธุ เม ภาณุต ภาควา สงฺขิตฺเตน ฌมฺมํ เทเสตุ คีละ พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด.

มีความว่า มม ของเรา ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ฌมฺมทายาทา เม ภิกฺขเว ภาต ถุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด.

แต่ในที่นี้ เมศัพท์ ย่อมถูกต้องในความทั้งสองคือ เม สุตฺ อันข้าพเจ้าฟังมา มม สุตฺ การฟังของข้าพเจ้า.

แก้บท สุตฺ

สุตศัพท์นี้ มีอุปสรรคและไม่มีอุปสรรค ต่างกันโดยความหลายความ เช่นมีความว่า ไป ปราภฺว กำหนด สังสม ขวนขวาย เสียงที่รู้ทางโลดตะ และรู้ตามแนวโสตทวารเป็นต้น. จริงอย่างนั้น สุตศัพท์นั้น

มีความว่าไป ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เสนาย ปสฺสโต เคลื่อนทัพไป.

มีความว่า ปราภฺว ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สุตตมฺมสฺส ปสฺสโต ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว เห็นอยู่.

มีความว่า กำหนด ได้ในประโยคเป็นต้นว่า อวสฺสฺสตา อวสฺสฺสฺส ภิกษุณีมีความกำหนด ยินดีการที่ชายผู้มีความกำหนดมาลูบคลำจับต้องกาย.

มีความว่า **สังสม** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **ตุมุเหหิ ปุณณ**
ปสุตฺต อณุปฺปกั ท่านทั้งหลายสังสมบุญเป็นอันมาก.

มีความว่า **ขวนขวาย** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **เย ฌานปฺปสุตา**
ธีรา ปราชญ์เหล่าใดขวนขวายในฌาน.

มีความว่า **เสียงที่รู้ทางโสตะ** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **ทิกฺขุจํ**
สุตฺตํ มุตฺตํ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ทราบ.

มีความว่า **รู้ตามแนวโสตทวาร** ได้ในประโยคเป็นต้นว่า **สุตฺตโร**
สุตฺตสนฺนิโย ทรงสุตะ สังสมสุตะ.

แต่ในที่นี้ ศัพท์ว่า **สุตะ** มีความว่า เข้าไปทรงไว้หรือการทรงจำ
ไว้ด้วยวิถีวิญญาณ ซึ่งมีโสตวิญญาณเป็นหัวหน้า. ในคำนั้น เมื่อใด เมศัพท์
มีความว่า **มยา** อันข้าพเจ้า เมื่อนั้นก็ประกอบความว่า อันข้าพเจ้าฟังมา
แล้ว คือทรงจำไว้แล้วด้วยวิถีวิญญาณ อันมีโสตวิญญาณเป็นหัวหน้า อย่างนี้.
เมื่อใด เมศัพท์ มีความว่า **มม** ของข้าพเจ้า เมื่อนั้น ก็ประกอบความว่าการ
ฟังของข้าพเจ้าคือการทรงจำไว้ ด้วยวิถีวิญญาณอันมีโสตวิญญาณเป็นหัวหน้า.

บรรดาบททั้ง ๓ เหล่านี้ ดังพรรณนามานี้ บทว่า **เอวํ** เป็นบท
ชี้ถึงกิจคือหน้าที่ของโสตวิญญาณ. บทว่า **มยา** เป็นบทชี้ถึงบุคคลผู้ประกอบ
ด้วยโสตวิญญาณที่กล่าวแล้ว. บทว่า **สุตฺตํ** เป็นบทชี้ถึงการถือเอาไม่ขาดไม่
เกินและไม่วิปริต เพราะปฏิเสธภาวะคือการไม่ได้ฟัง.

นัยหนึ่ง บทว่า **เอวํ** เป็นบทแสดงถึงภาวะที่มีจิตคิดจะฟังเป็นต้น
เป็นไปในอารมณ์ โดยประการต่าง ๆ. บทว่า **เม** เป็นบทแสดงถึงตัว. บทว่า
สุตฺตํ เป็นบทแสดงถึงธรรม.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า เอว เป็นบทชี้แจงธรรมที่ควรชี้แจง. บทว่า เม เป็นบทชี้แจงตัวบุคคล. บทว่า สุต เป็นบทชี้แจงกิจคือหน้าที่ของตัวบุคคล.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว อธิบายถึงประการต่าง ๆ ของวิถิจิตทั้งหลาย เป็นอาการบัญญัติ ศัพท์ว่า เม อธิบายถึงตัวผู้ทำ. ศัพท์ว่า สุต อธิบายถึงวิสัย.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว อธิบายถึงกิจหน้าที่ของบุคคล. ศัพท์ว่า สุต อธิบายถึงกิจหน้าที่ของวิญญาณ. ศัพท์ว่า เม อธิบายถึงบุคคลผู้ก่อไปด้วยกิจทั้งสอง.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เอว แสดงถึงภาวะ. ศัพท์ว่า เม แสดงถึงบุคคล. ศัพท์ว่า สุต แสดงถึงกิจของบุคคลนั้น.

ในคำเหล่านั้น คำว่า เอว และว่า เม เป็นวิชมานบัญญัติ โดยเป็นสังกัถตปรมัตถ์. คำว่า สุต เป็นวิชมานบัญญัติ.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า เอว และ เม ชื่อว่า อุปาทาบัญญัติ เพราะกล่าวอาศัยอารมณ์นั้น ๆ. คำว่า สุต ชื่อว่า อุปนิธาบัญญัติ เพราะกล่าวอ้างอารมณ์มีอารมณ์ที่เห็นแล้วเป็นต้น.

ก็ในคำทั้ง ๓ นั้น พระเถระแสดงไม่หลงเลื่อนด้วยคำว่า เอว. ความไม่หลงลืมเรื่องที่ฟังมาด้วยคำว่า สุต อนึ่ง พระเถระแสดงการใส่ใจโดยแยกคายด้วยคำว่า เอว เพราะไม่มีการแทงตลอดโดยประการต่าง ๆ สำหรับผู้ใส่ใจโดยไม่แยกคาย. แสดงความไม่ฟังชานด้วยคำว่า สุต เพราะไม่มีการฟังสำหรับผู้มีจิตฟังชาน. จริงอย่างนั้น บุคคลผู้มีจิตฟังชาน แม้ท่านจะกล่าวครบถ้วนทุกอย่าง ก็จะไม่กล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ยิน โปรคพุดซัสสิ. ก็ในข้อนี้

บุคคลจะให้สำเร็จการยังตนไว้ชอบและความเป็นผู้ทำบุญไว้ก่อน ก็ด้วยการใส่ใจโดยแยบคาย จะให้สำเร็จการฟังธรรมของสัตว์บุรุษ และการฟังพาอาศัยสัตว์บุรุษ ก็ด้วยความไม่ฟังชาน ก็พระเถระแสดงความถึงพร้อมด้วยจักรธรรม ๒ ข้อหลังของด้วยอาการอันงาม ด้วยบทว่า เอวํ นี้ แสดงความถึงพร้อมด้วยจักรธรรม ๒ ข้อต้น ด้วยความเพียรฟัง ด้วยบทว่า สุตํ อนึ่ง พระเถระแสดงความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัย และความบริสุทธิ์แห่งความเพียรอย่างนั้น คือ แสดงความฉลาดในอริคมด้วยความบริสุทธิ์แห่งอชยาศัย ทั้งแสดงความฉลาดในปริยัติ ด้วยความบริสุทธิ์แห่งความเพียร.

อนึ่ง พระเถระแสดงความถึงพร้อมด้วยอรรถปฏิสัมภิตาและปฏิภาณปฏิสัมภิตาของตน ด้วยถ้อยคำอันแสดงปฏิเวธมีประการต่างๆ ด้วยคำว่า เอวํ นี้ แสดงความถึงพร้อมด้วยธรรมปฏิสัมภิตาและนิรุกติปฏิสัมภิตา ด้วยถ้อยคำอันแสดงปฏิเวธอันต่างด้วยข้อที่ควรฟัง ด้วยคำว่า สุตํ นี้ อนึ่งพระเถระเมื่อกล่าวคำที่แสดงถึงความใส่ใจโดยแยบคายนี้ ก็ประกาศให้เขารู้ว่า ธรรมเหล่านี้ ข้าพเจ้าฟังด้วยใจแล้วรู้ทะลุปรุโปร่งแล้วด้วยทิฐฐิ ด้วยคำว่า เอวํ เมื่อกล่าวคำอันแสดงถึงความเพียรฟังนี้ ก็ประกาศให้เขารู้ว่า ธรรมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าฟังแล้วทรงจำแล้ว คล่องปากแล้ว ด้วยคำว่า สุตํ เมื่อแสดงความบริบูรณ์แห่งอรรถและพยัญชนะให้เกิดความเอื้อเฟื้อที่จะฟัง แม้ด้วยคำทั้งสองนี้.

อนึ่ง ท่านพระอานนทที่ไม่ตั้งธรรมที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว เพื่อตน ล่วงเสียซึ่งภูมิของอสัตว์บุรุษ เมื่อปฏิญาณความเป็นพระสาวก จึงก้าวลงสู่ภูมิของสัตว์บุรุษ ด้วยคำแม่ทั้งสิ้น ว่า เอวํ เม สุตํ นี้. อนึ่ง พระเถระชื่อว่า ยกจิตขึ้นจากสัตว์ธรรม ทั้งจิตไว้ในพระสัตถธรรม. อนึ่งเมื่อแสดงว่า พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ข้าพเจ้า

ฟังมาแล้วอย่างสิ้นเชิง ชื่อว่า เปลื้องตน อ่างพระศาสนา แนบสนิทพระพุทธร-
คำรัส ตั้งแบบแผนธรรมไว้.

อนึ่งเล่า พระเถระไม่ยอมรับความที่คำว่า **เอว เม สุต** คนทำให้
เกิดขึ้น เมื่อเปิดการฟังมาก่อนใคร จึงควรทราบ ว่า ท่านชื่อว่าทำลายความ
ไม่เชื่อ ทำให้เกิดสัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความเชื่อในพระธรรมนี้
แก่มวลเทวดาและมนุษย์ว่า พระคำรัสนี้ ข้าพเจ้ารับมาต่อพระพักตร์ของพระผู้-
มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้แก้แค้นด้วยจตุเวสารัชชญาณ ผู้ทรงทศพล ผู้
ดำรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ผู้บันลือสีหนาท ผู้ทรงเป็นยอดของสรรพสัตว์
ทรงเป็นใหญ่ในธรรม ทรงเป็นราชาแห่งธรรม อธิบดีแห่งธรรม ทรงมีธรรม
เป็นที่พึ่งอาศัย ทรงหมุนจักรอันประเสริฐ คือ สัทธรรม ทรงเป็นพระสัมมา-
สัมพุทธะตรัสรู้ชอบดำฟังพระองค์ ในบทคำรัสนั้น ไม่ควรทำความสงสัยเคลือบ
แคลงในอรรถหรือธรรม บทหรือพยัญชนะเลย. ก็ในข้อนี้มีคำกล่าวว่

วินาสยติ อสทริยิ สทุธิ วาทุเมติ สาสนเน

เอวมเม สุตมิจเจว วท โคตมสาวโก.

ท่านพระอานนท์ สาวกของพระโคตมพุทธเจ้า
เมื่อกล่าวคำว่า **เอวมเม สุต** ชื่อว่าทำลายอัสทริยยะ
ความไม่เชื่อ เพิ่มพูนศรัทธาความเชื่อในพระศาสนา.

แก้อรรถ เอก์ และ สมย

ศัพท์ว่า **เอก์** แสดงการกำหนดจำนวน. ศัพท์ว่า **สมย** แสดงกาล
ที่กำหนด. สองคำว่า **เอก์ สมย** แสดงกาลไม่แน่นอน ในคำนั้น **สมย**
ศัพท์ มีความว่า **พร้อมเพรียง ขณะ กาล ประชุม เหตุลัทธิ**
ได้เฉพาะ ละ และแทงตลอด.

จริงอย่างนั้น สมยศัพท์นั้น มีความว่าพร้อมเพรียงได้ในประโยคมี
เป็นต้นว่า อปุเปว นาม เสวปี อุปสงกเมยยาม กาลญจ สมยญจ
อุปาทาย ถ้ากระไร เราทั้งหลายกำหนดกาลและความพร้อมเพรียง ฟังเข้าไป
ไปหาแม่ในวันพรุ่งนี้

มีความว่า ขณะ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เอโก ว โข ภิกขเว
ขโณ จ สมโย จ พุรหุมจริยวาสาย คู่ก่อน ภิกขุทั้งหลาย โอภาสและ
ขณะ เพื่อกาลอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ มีอย่างเดียวแล.

มีความว่า กาล ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ออุหสมโย ปริพาหสมโย
กาลร่อน กาลกระวนกระวาย.

มีความว่า ประชุม ได้ในประโยคเป็นต้นว่า มหาสมโย ปวนสมิ
การประชุมใหญ่ในป่าใหญ่.

มีความว่า เหตุ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สมโยปิ โข เต
ภทฺทาลี อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ, ภควา โข สวตฺถึยฺ วิหริติ, โสปี
มํ ชานิสฺสุตฺติ ภทฺทาลี นาม ภิกขุ สตฺถุสฺสาเสเน สิกฺขาย อปริปุร-
การิตฺติ อยมฺปิ โข เต ภทฺทาลี สมโย อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ. คู่ก่อน
ภทฺทาลี เธอก็ไม่รู้ตลอดถึงเหตุว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงสาวัตถี
แม้พระองค์ก็จักทรงทราบตัวเราว่า ภิกขุชื่อภทฺทาลีไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์ใน
คำสอนของของพระศาสดา คู่ก่อนภทฺทาลี เธอไม่รู้ตลอดถึงเหตุแม้นี้แล.

มีความว่าลัทธิ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า เตน โข ปน สมเยน
อุคฺคหฺมานโน ปริพฺพาชโก สมณฺมุฑฺทิกาปฺตุโต สมยฺปฺปวาทเก ตินฺดู-
ทฺทากีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อารามे ปฏฺิวสฺติ. สมัยนั้น ปริพาชก
ชื่อ อุคฺคหฺมานะ บุตรของ นางสมณฺมุฑฺทิกา อาศัยอยู่ในอารามของพระ-
นางมัลลิกา ซึ่งมีศาลาหลังเดียว มีต้นมะพลับเรียงรายอยู่รอบ เป็นสถานที่
สอนลัทธิ

มีความว่า ได้เฉพาะ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า

ทีฏฺเฐ ฐมฺเม จ โย อตุโถ โย จตุโถ สมฺปรายโก
อตุถาภิสฺมยา ธีโร ปณฺทิตฺติ ปวฺจจติ.

ผู้มีปัญญา ท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะได้เฉพาะ
ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายภาคหน้า.

มีความว่า ละ ได้ในประโยคเป็นต้นว่า สมฺมา มานาภิสฺมยา
อนุตฺมกาสิ ทฺกุขสฺสุส ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะ ละ มานะได้โดยชอบ.

มีความว่า ทางตลอด ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ทฺกุขสฺสุส ปิพฺพนฺญ-
โส สขฺขตฺตฺวโส สนตาปฺญโส วิปริณามฺญโส อภิสฺมาภฺญโส มีความ
ปีบคั่นปรุ้งแต่ง เราร้อน แปรปรวน ทางตลอด.

แต่ในที่นี้ สมยศัพท์นั้น มีความว่า กาล. ด้วยเหตุนี้ พระเถระจึง
แสดงว่า เอก์ สมยฺ สมัยหนึ่ง บรรดาสมัยทั้งหลาย ที่เรียกว่ากาล เป็นต้น
ว่า ปี ฤดู เดือน ครึ่งเดือน คืน วัน เช้า กลางวัน เย็น ยามต้น ยามกลาง
ยามท้าย และครู.

ท่านอธิบายว่า สมัยของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ใด ที่เรียกว่ากาลมีมาก
ซึ่งปรากฏอย่างยิ่งในหมู่เทวดาและมนุษย์ เป็นต้นอย่างนี้คือ สมัยเสด็จลงสู่
พระครรภ์ สมัยประสูติ สมัยทรงสังเวช สมัยเสด็จออกทรงผนวช สมัยทรง
ทำทุกกรกิริยา สมัยทรงชนะมาร สมัยตรัสรู้ สมัยประทับอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
สมัยเทศนา สมัยปรินิพพาน บรรดาสมัยเหล่านั้น พระเถระแสดงสมัยหนึ่ง
กล่าวคือสมัยเทศนา.

ท่านอธิบายว่า บรรดาสมัยทรงทำกิจด้วยพระญาณ และทรงทำกิจด้วย
พระกรุณา สมัยทรงทำกิจด้วยพระกรุณานี้ใด บรรดาสมัยทรงปฏิบัติเพื่อ

เพื่อประโยชน์ส่วนผู้อื่นนี้ไฉน บรรดาสมัยทรงปฏิบัติกรณียกิจทั้งสอง แก่บริษัท
ที่ประชุมกัน สมัยทรงกล่าวธรรมีกถานี้ไฉน บรรดาสมัยเทศนาและปฏิบัติ สมัย
เทศนานี้ไฉน บรรดาสมัยแม่เหล่านั้น พระเถระแสดงว่า เอก์ สมัย สมัยหนึ่ง
หมายเอาสมัยใดสมัยหนึ่ง.

ในข้อนี้ ผู้ที่ทักท้วงกล่าวว่า ก็เพราะเหตุไร ในพระสูตรนี้ ท่านจึงทำ
นิเทศเป็นตติยวิภักติ ไม่ทำเหมือนในอภิธรรม ที่ท่านนิเทศเป็นสัตตมวิภักติว่า
ยสุมี สหย กามาวจร และในสุดตบอื่นนอกจากอภิธรรมนี้ว่า ยสุมี สมย
ภิกขเว ภิกขุ วิวิจุเจว กามเมหิ และเหมือนในวินัย ที่ท่านนิเทศเป็นตติ-
ยวิภักติว่า เตน สมยเนน พุทฺโธ ภควา. ขอกล่าวชี้แจงดังนี้ เพราะใน
พระอภิธรรมและพระวินัยนั้น สมยศัพท์มีอรรถเป็นอย่างนั้น ส่วนในพระสูตร
นี้มีอรรถเป็นอย่างอื่น. ความจริงบรรดาปิฎกทั้งสามนั้น ในอภิธรรมปิฎก
สมยศัพท์มีอรรถว่ากำหนดภาวะ. จริงอยู่ อธิกรณ์ะ ก็คือสมยศัพท์ที่มีความว่า
กาล และมีความว่าประชุม และภาวะแห่งธรรมมีผัสสะเป็นต้นนั้นกำหนดได้
ด้วยภาวะแห่งสมยคือขณะ ความพร้อมเพรียงและเหตุแห่งธรรมทั้งหลายมี
ผัสสะเป็นต้น ที่กล่าวแล้วในอภิธรรมปิฎกและสุดตบอื่นนั้น เพราะฉะนั้น
ท่านจึงท่านนิเทศเป็นสัตตมวิภักติ ในอภิธรรมปิฎกนั้น เพื่อส่องความนั้น.

ส่วนในวินัยปิฎก สมยศัพท์ มีความว่าเหตุและมีความว่า ภาวะ. จริง
อยู่ สมัยทรงบัญญัติสิกขาบทนั้นไฉน แม้พระเถระมีพระสารีบุตรเป็นต้น ยังรู้
ได้โดยยาก โดยสมัยนั้นอันเป็นเหตุ และเป็นภาวะ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ
ทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลาย ก็ทรงเพ่งถึงเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทจึงประทับ
อยู่ ณ สถานที่นั้น ๆ เพราะฉะนั้น ท่านจึงท่านนิเทศเป็นตติยวิภักติไว้ใน
วินัยปิฎกนั้น เพื่อส่องความนั้น.

ส่วนในสูตรนี้ และในปาฐะแห่งสุตตันตปิฎก ซึ่งมีกำเนิดอย่างนี้อื่น ๆ สมยศัพท์มีอรรถว่า อัจฉันตสังโยค คือทุตติยาวิภัตติ ที่แปลว่าตลอด. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสูตรนี้หรือสูตรอื่น ตลอดสมัยใด ก็ประทับอยู่ด้วย พระกรณวิหารตลอดไปคือตลอดสมัยนั้น เพราะฉะนั้น สมย ศัพท์จึงควร ทราบว่า ท่านทำนิเทศเป็นทุตติยาวิภัตติไว้ในสูตรนี้ ก็เพื่อส่องความนั้น. ใน ข้อนี้ มีคำกล่าวว่

ตํ ตํ อตฺถมเปกิขิตฺวา ภูมฺเมน กรณฺน จ
อณฺนตฺร สมโย วุตฺโต อุปโยเคน โส อิทฺ.

ท่านพิจารณาอรรถนั้น ๆ กล่าวสมยศัพท์ในปิฎก
อื่นด้วยสัตตมวิภัตติและด้วยตติยาวิภัตติ แต่ในสุต-
ตันตปิฎกนี้ สมยศัพท์นั้น ท่านกล่าวด้วยทุตติยาวิภัตติ.

แก้อรรถบท ภควา

คำว่า ภควา นี้เป็นคำเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ผู้วิเศษโดยพระ-
คุณเป็นยอดของสัตว์ เป็นครูและควรเคารพเหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ ภควาติ จนนมุตตมํ
ครุการวฺยตฺโต โส ภควา เตน วุจฺจติ.

คำว่า ภควา เป็นคำประเสริฐสุด คำว่า ภควา เป็น
คำสูงสุด พระองค์ทรงเป็นครู และควรแก่ความเคารพ
ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตจึงเรียกว่า ภควา.

ความจริง นามคือชื่อมี ๔ คือ อาวัตถิกะ ชื่อตามรุ่น ถึงกิกะชื่อตามเพศ
เนमितตกะ. ชื่อตามคุณ อธิจสมุปันนะ ชื่อตั้งลอย ๆ. ชื่อว่าอธิจสมุปันนนาม
ท่านอธิบายว่า เป็นนามที่ตั้งตามความพอใจ. ในนามทั้ง ๔ นั้น นามเป็นต้น

อย่างนี้ว่า โคลุก โคลีก โกงาน ชื่อว่า อาวัตถิกนาม. นามเป็นต้นอย่างนี้ว่า คนมีไม้เท้า [คนแก่] คนมีฉัตร [พระราชา] สัตว์มีหงอน [นกยูง] สัตว์มีงวง [ช้าง] ชื่อว่าลึงคิกนาม. นามเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้มีวิชา ๓ ผู้มีภิญญา ๖ ชื่อว่า เนมิกิกนาม. นามเป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้เจริญด้วยสิริ ผู้เจริญด้วยทรัพย์ ซึ่งเป็นไปไม่เพ่งความของคำ ชื่อว่า อธิจสมุปปีนนาม. ส่วนนามว่าภควานี้ เป็นเนमितตกนามโดยพระคุณ ไม่ใช่พระนางเจ้ามหายา พุทธมารดาตั้ง ไม่ใช่พระเจ้าสุทโธทรมหาราช พุทธบิดาตั้ง ไม่ใช่พระประยูรญาติ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ตั้ง ไม่ใช่เทวดาพิเศษมีท้าวสักกะ ท้าวสันดุสิตเป็นต้นตั้ง เหมือนอย่างที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระนามว่า ภควา นี้พระพุทฺธมารดา มิได้ตั้ง ฯลฯ. พระนามคือภควา เป็นสัจฉิกาบัญญัติ. เพื่อประกาศพระคุณทั้งหลาย ที่เป็นคุณเนमितตกนาม พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวภาวนานี้ว่า

ภที ภซี ภาคี วิภตุตวา อิติ

อกาสี ภคฺคฺนฺติ คฺรุติ ภาคฺยวา

พฺหุหิ ฌายะหิ สุภาวิตตฺตโน

ภวนฺตโค โส ภควาติ วุจฺจติ.

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงพระนามว่า ภควา

เพราะทรงเป็นผู้มีภคะคือโชค เพราะทรงเป็นผู้เสพ [ที่สังัด] เพราะทรงมีภาค [ส่วนที่ควรได้รับจตุปัจจัย หรือมีส่วนแห่งธรรม] เพราะทรงเป็นผู้จําแนกธรรม เพราะได้ทรงทำการหักบาปธรรม เพราะทรงเป็นครู เพราะทรงมีภาคยะคือบุญ เพราะทรงอบรมพระองค์ดี แล้วด้วยญาณธรรมเป็นอันมาก เพราะเป็นผู้ถึงที่สุดภพ.

ก็ความแห่งพระคุณบทว่า ภควา นั้น พึงเห็นตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว
ในนิเทศเป็นต้นนั้นแล.

อนึ่ง ปริยายอื่นอีก มีดังนี้

ภคฺยฺวา ภคฺควา ยุตฺโต ภคฺเห จ วิภตฺตฺวา
ภตฺตฺวา วนฺตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโต.

พระองค์ทรงมีบุญ ทรงหักกิเลส ทรงประกอบ
ด้วยภคธรรม ทรงจำแนกธรรม ทรงเสพธรรม ทรง
คายกิเลสเป็นเหตุไปในภพทั้งหลายได้แล้ว เพราะ
ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบว่าเป็นลักษณะแห่งนิรุตติศาสตร์อย่าง
นี้ว่า ลงอักษรใหม่ ย้ายอักษร เป็นต้น หรือชื่อลักษณะการรวมเข้าในชุด
ศัพท์มี ปิโสทรศัพท์ เป็นต้น ตามนัยแห่งศัพทศาสตร์ เมื่อน่าจะเรียกว่า
พระภคยวา เพราะพระองค์มีภคยะคือบุญบารมีมีทานและศีลเป็นต้น อย่าง
เยี่ยม อันให้เกิดความสุขทั้งโลกิยะและโลกุตระ แต่ก็เรียกเสียว่า ภควา.

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระองค์ทรงหักรานกิเลส อันทำความกระวน
กระวายเร่าร้อนนับแสนประเภท คือประเภทโลภะ โทสะ โมหะ ประเภทวิปริต.
มนสิการ ประเภทอหิริกะ อโนตตปปะ ประเภทโกธะ อุปนาหะ ประเภทมักขะ
ปลาสะ ประเภทอิสสา มัจฉริยะ ประเภทมาयाสาถยยะ ประเภทถัมภะ สारัมภะ
ประเภทมานะ อตินานะ ประเภทมทะ ปมาทะ ประเภท ตัณหา อวิชชา.
ประเภท อกุศลมูล ๓ ทุจจริต ๓ สังกิเลส ๓ มละ ๓ วิสมะ ๓ สัญญา ๓
วิตก ๓ ปปัญจธรรม ๓. ประเภทวิปริเยสะ ๔ อาสวะ ๔ คันถะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ
๔ อคติ ๔ ตัณหุปปาทะ ๔. ประเภทเจโตจีละ ๕ วินิพันธ ๕ นีวณะ ๕

อภินันทะ ๕ ประเภทวิวาทมูล ๖ ตัณหากายะ ๖ ประเภทอนุสัย ๗ ประเภท
มิถัตตะ ๘ ประเภทตัณหามูลกะ ๙ ประเภทอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประเภท
ทิฏฐิคติ ๖๒ ประเภทตัณหาวิจริต ๑๐๘ หรือว่าโดยสังเขป ก็อमार ๕ คือ
กิเลสมาร ชันธมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวปุตตมาร ฉะนั้น เมื่อ
น่าจะเรียกว่า ภคควา ก็เรียกเสียว่า ภควา เพราะทรงหักกรานอันตรายเหล่านั้น
เสียได้ ในข้อนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า

ภคฺคราโค ภคฺคโทโส ภคฺคโมโห อนาสโว

ภคฺคาสฺส ปาปกา ชฺมุมา ภควา เตน วุจฺจติ.

ทรงหักกราคะ หักโทสะ หักโมหะ ไม่มีอาสวะ ทรงทัก

บาปธรรมได้แล้ว ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่าภควา.

ก็แลความถึงพร้อมแห่งพระรูปกายของพระองค์ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระบุญ-
ลักษณะนับร้อย เป็นอันท่านแสดงด้วยความที่ทรงมีภาคยะคือบุญ ความถึง
พร้อมแห่งพระธรรมกาย เป็นอันท่านแสดงด้วยความที่ทรงหักโทสะได้แล้ว.
ความเป็นผู้ที่ชาวโลกและคนใกล้เคียงนับถือมากก็ดี ความเป็นผู้ที่ศฤหส์ถ์และ
บรรพชิตทั้งหลายไปมาหาสู่ก็ดี ความเป็นผู้สามารถในอันช่วย จัดทุกข์กายและ
ทุกข์ใจ แก่ผู้ไปมาหาสู่ก็ดี ความเป็นผู้ทำอุปการะเขาด้วยอามิสทานและธรรม
ทานก็ดี ความเป็นผู้สามารถในอันประกอบเขาไว้ด้วยโลกียสุขและโลกุตตรสุข
ก็ดีเป็นอันท่านแสดงด้วยพระคุณสองอย่างนั้น.

อนึ่ง เพราะเหตุที่ ภค ศัพท์ในโลก เป็นไปในธรรม ๖ คือ อีสริยะ
ธรรมะ ยสะ ลิริ กามะ ปยัตตะ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมี
อิสริยะความเป็นให้ในจิตของพระองค์เองอย่างเยี่ยม หรือทรงมีอิสริยะ
บริบูรณ์โดยอาการทุกอย่างที่สมมติว่าเป็นโลกียะ มือนิมา ทำตัวให้เล็ก
[ย่อส่วน] ลังนิมาทำตัวให้เบา [เหาะ] ทรงมีโลกุตตรธรรมก็เหมือนกัน ทรงมี

ยศบริสุทธิอย่างยิ่ง ที่ทรงได้โดยพระคุณตามเป็นจริง ปรากฏทั่วสามโลก ทรงมีพระสิริสง่างามทั่วสรรพางค์ บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ทรงสามารถให้เกิดขวัญตาขวัญใจแก่ผู้ชวนขวายเป็นชมพระรูปพระโฉมได้ทรงมีพระกามะ อันหมายถึงความสำเร็จแห่งประโยชน์ที่ทรงประสงค์ เพราะประโยชน์ใด ๆ ที่ทรงประสงค์แล้ว ปรารถนาแล้วจะเป็นประโยชน์ นี้ก็ตามประโยชน์ผู้อื่นก็ตามประโยชน์นั้น ๆ ก็สำเร็จสมพระประสงค์ทั้งนั้น และทรงมีพระปรีชาญาณ กล่าวคือ สัมมาเวทยามะ อันเป็นเหตุเกิดความเป็นครูของโลกทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ภควา โดยอรรถนี้ว่าทรงมีภคธรรม เพราะความที่ทรงประกอบด้วยภคธรรมเหล่านั้น.

แก้บทวิภุตตวา

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็น วิภุตตวา ท่านอธิบายว่า ทรงจำแนก เปิดเผย แสดง ซึ่งธรรมทั้งปวงโดยประเภที่มีประเภทกุศล เป็นต้น หรือซึ่งธรรมมีกุศลธรรม เป็นต้น โดยประเภที่มีขั้นชั้น อย่างตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์และปฏิเจตสมุปปาท เป็นต้น หรือซึ่งทุกขอริยสัจ โดยอรรถคือ ปิณฑะบีบคั้น สังขตะอันปัจฉัยปรุงแต่ง สันตปาปะแผดเผา วิปริณามะแปรปรวน หรือซึ่งสมุทัยอริยสัจ โดยอรรถคือ อายุหนะ ประมวลทุกข์มา นิทานะเหตุแห่งทุกข์ สังโยคะผูกไว้กับทุกข์ ปลิวโถะหน่วงไว้มิให้ถึงมรรค ซึ่งนิโรธอริยสัจโดยอรรถคือ นิสสรณะออกไปจากทุกข์ วิเวกะสังคจากทุกข์ อสังขตะอันปัจฉัยมิได้ปรุงแต่ง อมตะเป็นสภาพไม่ตาย ซึ่งมรรคอริยสัจโดยอรรถคือ นิยานิกะ นำออกจากทุกข์ เหตุ เหตุแห่งนิโรธ ทัสสนะเห็นพระนิพพาน อธิปไตย ใหญ่ในการเห็นพระนิพพาน ฉะนั้น เมื่อน่าจะเรียก วิภุตตวา แต่ก็เรียกเสียว่า ภควา.

แก้บท ภตุตวา

อนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงคบ ทรงเสพ ทรงทำให้มาก ซึ่งธรรมอันเป็นทิพพิหาร พรหมวิหารและอริยวิหาร ซึ่งกายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวก ซึ่งสุญญตวิโมกข์ อัปณิหิตวิโมกข์ และ อนิมิตตวิโมกข์ และซึ่งอุตตริมนุสสรธรรมทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระอื่นๆ ฉะนั้น เมื่อนำที่จะเรียกว่า ภตุตวา แต่ก็เรียกเสี่ยวว่า ภควา

แก้บท ภเวสุ วนุตคมน

อนึ่งเล่า เพราะเหตุที่การไป กล่าวคือ ตัณหาในภพทั้ง ๓ อันพระองค์ทรงกายเสียแล้ว ฉะนั้น เมื่อนำที่จะเรียกว่า ภเวสุ วนุตคมน แต่ท่านถืออักษรจากภวศัพท์ ค้ออักษรจากคมนศัพท์ และว้ออักษรจากวันตศัพท์ แล้วทำให้เป็นที่ฆะเสียงยาว เรียกเสี่ยวว่า ภควา เหมือนในทางโลก เมื่อนำจะเรียกเต็ม ๆ ว่า เมहनสุส ขสุส มาลา แต่ปราชญ์ท่าน [ถือเอา เม จาก เมहनสุส ข จาก ขสุส ลา จากมาลา] ก็เรียกเสี่ยวว่า เมขลา ฉะนั้นแล.

ก็ท่านพระอานนทเถระเมื่อแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา เล่าเรียนมา จึงประกาศพระสรีธรรม [ตัวธรรม] ของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ประจักษ์ ด้วยคำว่า เอวมุเม สุตํ ในพระสูตรนี้ ด้วยคำเพียงเท่านี้ ด้วยเหตุฉนั้น พระเถระจึงปลอบชนผู้มีใจพลุ่งพล่าน เพราะไม่พบพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ปาพจน์ [คือกรรมวินัย] นี้ ชื่อว่ามีศาสดาล่วงแล้ว หามิได้ ธรรมวินัยนี้เป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย.

ด้วยคำว่า เอกํ สมยํ ภควา พระเถระเมื่อแสดงความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีอยู่ในสมัยนั้น ชื่อว่าแสดงปรินิพพานแห่งพระรูปกาย. ด้วย

ค่านั้น พระเถระย่อมยังชนผู้มัวเมา เพราะมัวเมาในชีวิตให้สลัดใจ และยัง
อุตสาหกรรมให้เกิดแก่นั่นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่พระองค์นั้น ผู้
ทรงแสดงอริยธรรมนั้นอย่างนั้น ทรงทศพล มีพระกายคจฺจรัสเพชร ก็ยังเสด็จ
ปรินิพพาน ในข้อนั้น คนอื่นใครเล่าจะพึงให้เกิดความหวังในชีวิตได้.

ก็พระเถระเมื่อกล่าวว่ เอว ชื่อว่าแสดงเทศนาสมบัติ ความถึง
พร้อมแห่งเทศนา เมื่อกล่าวว่ เม สุตฺ ชื่อว่าแสดงสาวกสมบัติ ความถึง
พร้อมแห่งสาวก. เมื่อกล่าวว่ เอก สมยฺ ชื่อว่าแสดงกาลสมบัติ ความ
ถึงพร้อมแห่งกาล เมื่อกล่าวว่ ภควา ชื่อว่าแสดงสภสมบัติ ความถึงพร้อม
แห่งผู้แสดง.

แก้บท สาวตฺถิ วิหริ

กล่าว สาวตฺถิ ในคำว่ สาวตฺถิ วิหริ นี้ ได้แก่นครอันเป็น
สถานที่อยู่ประจำของฤษีชื่อสวัตถะ เหมือนคำว่ กากนฺที มากนฺที ฉะนั้น
ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่ สวัตถิ เป็นศัพท์อดีตติลลิต์ [เพศหญิง] ปราชญ์ทาง
อักษรศาสตร์กล่าวกันอย่างนี้. ส่วนพระอรธกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่ เครื่อง
อุปโภคบริโภคสำหรับมนุษย์มีอยู่ทุกสิ่งทุกอย่างในนครนั้น เหตุฉนั้น นครนั้น
จึงชื่อว่ สวัตถิ. แต่ในการประกอบศัพท์ เมื่อถูกถามว่ มีสิ่งของอะไร
จึงอาศัยคำว่ มีทุกอย่าง ประกอบว่ สวัตถิ มีของทุกอย่าง.

เครื่องอุปกรณฺ์ทุกอย่าง มีพร้อมในกรุงสวัตถิ
ทุกเมื่อ เพราะฉนั้น หมายถึงของทุกอย่างจึงเรียกว่
สวัตถิ.

ราชธานีแห่งแคว้นโกศล นำรินรมย์ นำชม นำ
ชื่นใจ ไม่เจียบจากเสียงทั้ง ๑๐ พรั่งพร้อมด้วยข้าวนำ

กรุงสาวัตถีราชธานี ถึงความเจริญไพบุลย์มั่งคั่ง

รุ่งเรือง น่ารื่นใจ ดังกรุงอาพกมันทาเทศธานีของ

เหล่าทวยเทพ ฉะนั้น.

ใกล้กรุงสาวัตถีนั้น คำนี้เป็นสัตตมวิภักติ ลงในอรรถว่าใกล้.

คำว่า วิหริติ นี้ เป็นคำแสดงความพร้อมด้วยวิหารการอยู่ บรรดา อริยาบถวิหาร ทิววิหาร พรหมวิหาร และอริยวิหาร แบบใดแบบหนึ่ง โดยไม่แปลกกัน แต่ในพระสูตรนี้ แสดงความประกอบพร้อมด้วยอริยาบถวิหาร ในบรรดาอริยาบถต่างโดยยืน เดิน นั่ง นอน อริยาบถหนึ่ง ด้วย เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนก็ดี ทรงดำเนินก็ดี ประทับนั่งก็ดี บรรทมก็ดี ก็พึงทราบว่าเป็น วิหริติ อยู่ทั้งนั้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงตัดความลำบากแห่งอริยาบถอย่างหนึ่งด้วยอริยาบถอีกอย่างหนึ่ง [เปลี่ยนอริยาบถ] ทรงบริหารอรรถภาพให้เป็นไปไม่ลำบาก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิหริติ ประทับอยู่.

แก้อรรถบท เขตวเน

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า เขตวเน นี้ ดังนี้. พระราชากุมารชื่อว่า เขตตะ เพราะขณะชนผู้เป็นศัตรูของตน หรือว่า เขตตะ เพราะประสูติ เมื่อพระราชาทรงขณะชนผู้เป็นศัตรู หรือว่า ชื่อว่า เขตตะ แม้เพราะพระราชาทรงขนานพระนามอย่างนี้แก่พระราชากุมาร เพราะมีพระราชประสงค์จะให้เป็นมงคล. ที่ชื่อว่า วนะ เพราะให้คบหา อธิบายว่า ให้ทำความกักดีแก่ตน เพราะความถึงพร้อมแห่งตน คือให้เกิดความรักในตน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า วนะ เพราะเรียกร้อง อธิบายว่า ประหนึ่งว่า วอนขอสัตว์ทั้งหลายว่า เชิญมาใช้สอยเราเถิด. วนะของเขตราชากุมาร ชื่อว่า เขตวัน. จริงอยู่ เขตวัน

นั่น อันพระราชกุมารพระนามว่า เขตตะ ปลูกสร้างบำรุงรักษา. เขตราชกุมาร
นั่นเป็นเจ้าของเขตวันนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกกันว่าเขตวัน. ในพระเขตวัน
นั่น.

แก้อรรถบท อนาคตปิณฑิกสุต อาราม

ฟังทราบวินิจฉัยในบทว่า อนาคตปิณฑิกสุต อาราม นี้ ดังนี้.
คฤหบดีนั้น ชื่อสุทัตตะ โดยบิดามารดาตั้งชื่อให้ อนึ่งท่านได้ให้ก้อนข้าวเป็น
ทานแก่คนอนาถาเป็นประจำ เพราะท่านเป็นคนปราศจากมลทินคือความตระหนี่
และเพราะเป็นผู้พร้อมด้วยคุณ มีกรุณาเป็นต้น เหตุท่านเป็นผู้มั่งคั่งด้วย
สมบัติที่น่าปรารถนาทุกอย่าง ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงได้รับขนานนามว่า อนาคต-
ปิณฑิกะ. ประเทศที่ชื่อว่า อาราม เพราะเป็นที่สัตว์ทั้งหลาย หรือโดย
เฉพาะอย่างยิ่งบรรพชิตทั้งหลายพากันมาอภิรมย์ อธิบายว่า บรรพชิตทั้งหลาย
พากันมาจากที่นั่น ๆ ยินดีอภิรมย์ อยู่อย่างไม่เบื่อหน่าย เพราะพระเขตวันนั้น
งดงามด้วยดอกไม้ ผลไม้ ใบไม้อ่อนเป็นต้น และเพราะถึงพร้อมด้วยองค์ของ
เสนาสนะ ๕ ประการ มีไม้ไผ่ไกลเกินไปไม้ไผ่ใกล้เกินไปเป็นต้น. อีกประการหนึ่ง
ชื่อว่าอาราม เพราะน้ำที่ท่านที่ไปในที่นั้น ๆ มาภายในของตนแล้วยินดี เพราะ
สมบัติดังกล่าวมาแล้ว. จริงอยู่ อารามนั้น อันท่านอนาคตปิณฑิกคฤหบดี
ชื่อจากพระหัตถ์ของเขตพระราชกุมาร ด้วยปูนเงิน ๑๘ โกฏิ ให้สร้างเสนาสนะ
เป็นเงิน ๑๘ โกฏิ เสร็จแล้วฉลองวิหารเป็นเงิน ๑๘ โกฏิ มอบถวายพระภิกษุ
สงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยบริจาคนเงิน ๕๔ โกฏิ อย่างนี้ เพราะ
ฉะนั้น จึงเรียกกันว่า อารามของท่านอนาคตปิณฑิกะ. ในอารามของ
อนาคตปิณฑิกะนั้น.

ก็ในคำเหล่านั้น คำว่า เขตวัน ระบุถึงเจ้าของตนก่อน คำว่า
อนาคตปิณฑิกสุต อาราม ระบุถึงเจ้าของตนหลัง. มีคำทักท้วงว่า ในการ

ระบุดังพระเชตวันและอารามเหล่านั้น มีประโยชน์อะไร. ขอชี้แจงดังนี้. กล่าวโดยอริการก่อน ประโยชน์ก็คือเป็นการทำการกำหนด [ตอบ] คำถามที่ว่าตรัสไว้ ณ ที่ไหนอย่างหนึ่ง เป็นการประกอบผู้ที่ต้องการบุญอื่น ๆ ไว้ในการถึง [ถือเอา] แบบอย่าง อย่างหนึ่ง. จริงอยู่ ในประโยชน์สองอย่างนั้น ทรัพย์ ๑๘ โกฏิ ที่ได้จากการขายที่ดิน ในการปลูกสร้างปราสาทที่มีประตูและซุ้มและต้นไม้ทั้งหลายที่มีค่าหลายโกฏิ เป็นการบริจาคของพระเชตรากุมาร. ทรัพย์ ๕๔ โกฏิ เป็นการบริจาคของท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดี. ด้วยการระบุดังพระเชตวันและอารามนั้น ท่านพระอานนท์ เมื่อแสดงว่าผู้ต้องการบุญย่อมทำบุญทั้งหลายอย่างนี้ ก็ย่อมประกอบผู้ต้องการบุญอื่น ๆ ไว้ในการถือเอาเป็นแบบอย่าง โดยประการใด. การประกอบผู้ต้องการบุญไว้ในการถือเอาแบบอย่าง ก็พึงทราบว่าเป็นประโยชน์ในข้อนี้โดยประการนั้น.

ในข้อนี้ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ผิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ใกล้กรุงสาวัตถีก่อน ท่านพระอานนท์ก็ไม่ควรกล่าวว่า ในพระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกะ แต่ถ้าประทับอยู่ในพระเชตวันนั้น ก็ไม่ควรกล่าวว่า ใกล้กรุงสาวัตถี. ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่อาจประทับ อยู่ในสถานที่สองแห่งในเวลาเดียวกันได้. ขอชี้แจงดังนี้ ข้าพเจ้ากล่าวมาแล้วมิใช่หรือว่า คำว่า สาวตฺถิย เป็นสัตตมวิภักตติลงในอรรถ ว่าใกล้ เพราะว่า เปรียบเหมือนฝูงโค เที้ยวไปอยู่ใกล้แม่น้ำคงคาและยมนาเป็นต้น เขาก็เรียกว่า เที้ยวไปใกล้แม่น้ำคงคา เที้ยวไปใกล้แม่น้ำยมนา ฉนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับ อยู่ ณ พระเชตวันอารามของท่านอนาถปิณฑิกะใกล้กรุงสาวัตถี ก็พึงทราบว่า ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกะใกล้กรุงสาวัตถี แม้ในพระสูตรนี้ ก็ฉนั้น. จริงอยู่ คำว่า สาวตฺถิ ของพระเถระ ก็เพื่อแสดงโคจรตาม คำที่เหลือ ก็เพื่อแสดงสถานที่อยู่ประจำอันเหมาะแก่บรรพชิต.

ในคำทั้งสองนั้น พระเถระแสดงการอนุเคราะห์กฤหัสถ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการระบุงรุงสาวัตถิ แสดงการอนุเคราะห์บรรพชิตด้วยการระบุงรุงพระเชตวัน เป็นต้น . อีกนัยหนึ่ง แสดงการงดเว้น อัตตกิลมณานุโยค เพราะถือเอาปัจจัย ด้วยคำตัน แสดงอุบายงดเว้น กามสุขัลลิกานุโยค เพราะละวัตถุกามด้วยคำหลัง. อนึ่ง แสดงความพากเพียรในเทศนาด้วยคำตัน แสดงความน้อมไปในวิเวก ด้วยคำหลัง แสดงการเข้าไปด้วยกรุณา ด้วยคำตัน และแสดงการเข้าไปด้วยปัญญา ด้วยคำหลัง. แสดงความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงน้อมไปในอันจะให้สำเร็จहितสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยคำตัน แสดงความที่ทรงไม่ติดอยู่ในการบำเพ็ญहितสุขแก่ผู้อื่น ด้วยคำหลัง. แสดงความอยู่ผาสุก อันมีการทรงสละสุขที่ประกอบด้วยธรรมเป็นนิमित ด้วยคำตัน แสดงการอยู่ผาสุก อันมีการประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งอุตตริมนุสสรธรรมเป็นนิमित ด้วยคำหลังที่แสดงความที่ทรงมีอุปการะมากแก่มนุษย์ทั้งหลาย ด้วยคำตัน . แสดงความที่ทรงมีอุปการะมากแก่เทวดาทั้งหลาย ด้วยคำหลัง. แสดงความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติในโลก เจริญเติบโตใหญ่ในโลก ด้วยคำตัน แสดงความที่โลกจลาพทาพระองค์ไม่ได้ ด้วยคำหลัง มีอย่างดังกล่าวมานี้ เป็นต้น.

คำว่า **อล** ใช้ในอรรถว่าไม่ขาดสาย ศัพท์ว่า **โ** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่า แสดงเรื่องอื่น ๆ ด้วยสองคำนั้น พระเถระแสดงว่า เรื่องอื่น ๆ นี้เกิดขึ้นในพระวิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ขาดสายเลย. เรื่องนั้นคืออะไรคือเรื่องเทวดาองค์หนึ่ง เป็นต้น . ศัพท์ว่า **อญฺยตฺรา** องค์หนึ่ง ในคำว่า **อญฺยตฺรา** เทวดาองค์หนึ่งนั้น แสดงความไม่แน่นอน. จริงอยู่ เทวดานั้นไม่ปรากฏนามและโคตร เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อญฺยตฺรา**. เทวดาก็คือเทพนั้นแล คำว่า **อญฺยตฺรา** นี้ สาธารณะทั่วไปแก่หญิงและชาย แต่ในที่นี้ผู้ชายเท่านั้น คือเทพบุตร. ก็คำอะไรเล่า เทพบุตรท่านกล่าวว่า เทวดา โดยเป็นสาธารณนาม.

แก้ อภิกกนุตศัพท

ในคำว่า อภิกกนุทาย รตติยา นี้ อภิกกนตศัพทใช้ในความ
ทั้งหลาย มี ลีนไป ดี งาม ยินดียิ่ง เป็นต้น.

ในความเหล่านั้น ใช้ในความว่า ลีนไป ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้
ว่า อภิกกนุตา ภนุเต รตติ, นิกุขนุโต ปจโม ยามो จิรินิสินโน
ภิกขุสงฺโฆ อุตฺทิสฺสุ ภนุเต ภควา ภิกขุโน ปาฏิโมกข์ ข้าแต่พระ-
องค์ผู้เจริญ ราตรีลีนไปแล้ว ปฐมยามล่วงไปแล้ว ภิกขุสงฆ์นั่งนานแล้ว ขอ
พระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกขุทั้งหลายเถิดพระเจ้าข้า.

ใช้ในความว่า ดี ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อัย อิมสฺ จตฺตุนัน
ปุคฺคาลานัน อภิกกนุตฺตโต จ ปณฺธิตฺตโร จ นีดีกฺวา ประณฺธิตฺกฺวา บุคฺคล
๔ จำพวกนี้.

ใช้ในความว่า งาม ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า

โก เม วนฺทติ ปาทานิ อิทฺธิยา ยสฺสา ชล

อภิกกนุเตน วณฺเณน สพฺพา โอภาสยํ ทิสฺวา.

ใครหนอ รุ่งเรืองด้วยฤทธิด้วยยศ มีวรรณะงาม

ส่องรัศมีสว่างทั่วทิศ มาไหว้ทำเรา.

ใช้ในความว่า ยินดียิ่ง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อภิกกนุตฺ
โก โคตม อภิกกนุตฺ โก โคตม ไไพเราะจริง ท่านพระโคตม
ไไพเราะจริง ท่านพระโคตม.

แต่ในพระสูตรนี้ ใช้ในความว่า ลีนไป. ท่านอธิบายว่า บทว่า
อภิกกนุทาย รตติยา แปลว่า เมื่อราตรีลีนไปแล้ว.

ในคำว่า อภิกกนุตวณฺณา นี้ อภิกกนตศัพทในความว่า งาม.
วัณฺณศัพท ใช้ในความว่า ผิว วรรณะริยฺ พวคฺตระกฺกุล เหตุ ทรวตฺตทฺร
ขนาด รูปายตนะ เป็นต้น.

ใช้ในความว่า ผิว ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า สุวณฺณวณฺโณ
ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้ามี พระฉวี คังทอง.

ใช้ในความว่า สรรเสริญ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า คู่ก่อน
คฤหบดี คำสรรเสริญพระสมณโคดมเหล่านั้น ท่านรวบรวมไว้เมื่อไร.

ใช้ในความว่า พวกตระกูล ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ท่านพระ-
โคดม วรรณะ ๔ เหล่านั้น.

ใช้ในความว่า เหตุ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เกน นะ วณฺเณน
คณะเถโณติ วุจฺจติ เพราะเหตุอะไรเล่าหนอ จึงมาว่าเราเป็นผู้ขโมยกลิ่น.

ใช้ในความว่า ทรวดทรง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า มหฺนุคฺติ
หตุธีราชวณฺณํ อภินิมฺมิตฺวา เนรมิตวรวดทรงเป็นพระยาช้าง.

ใช้ในความว่า ขนาด ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ตโย ปตฺตสฺส
วณฺณา ขนาดของบาตรสามขนาด.

ใช้ในความว่า รูปายตนะ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า วณฺโณ
คฺนุโธ รโส โอชา รูป กลิ่น รส โอชา.

วัณฺณศัพท์นั้น ในสูตรนี้ ฟังเห็นว่าใช้ในความว่า ผิว ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงอธิบายว่า บทว่า อภิกฺกนฺตวณฺณา แปลว่า มีวรรณะน่ารัก.

แก้อรธบท เกวลกุปป์

เกวลศัพท์ในบทว่า เกวลกุปป์นี้ มีความหมายเป็นอนง เช่น ไม่
มีส่วนเหลือ โดยมาก ไม่ปน [ล้วน ๆ] ไม่มากเกินไป มันคง ไม่เกาะ
เกี่ยว จริงอย่างนั้น เกวลศัพท์นั้นมีความว่าไม่มีส่วนเหลือ ได้ในประโยค
เป็นต้นอย่างนี้ว่า เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พุทฺทมฺจริยํ พรหมจรรยฺบริ-
สุทฺธิ์บริบูรณฺํ ไม่มีส่วนเหลือ.

มีความว่า โดยมาก ได้ในประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า เกลลกปฺปา
จ องฺกมคฺชา ปหฺตุตฺ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อฺปสฺสํกมิตฺตฺสนฺหิตฺติ
ชาวอังคะและชาวมคฺชะ ส่วนมาก ถือของเกี่ยว ของกิน เข้าไปเฝ้า.

มีความว่าไม่ปน [ล้วน ๆ] ได้ในประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า เกลลสฺส
ทฺถุขกฺขณฺนฺสฺส สฺมทฺทโย โหติ ความเกิดแห่งทุกขันธ์ ล้วน ๆ มีอยู่.

มีความว่า ไม่มากเกินไปในประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า เกลล สฺสทฺธา-
มตฺตกํ ญฺน อยมายสฺมา ท่านผู้นี้มีเพียงศรัทธาอย่างเดียว แน่แท้.

มีความว่า มั่นคง ได้ในประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า อายสฺมโต
ภนฺเต อนฺนุทฺตฺส พาทิโย นาม สฺสทฺธิวิหาริกิเณ เกลลกปฺปิ
สงฺฆมทฺทาย จิโต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทฺธิวิหาริกิ ของท่านพระอนฺนุทฺตฺชะ
ชื่อว่าพาทิยะ ตั้งอยู่ในสังฆมทฺท การทำสงฆ์ให้แตกกัน ตลอดกัปป มั่นคง.

มีความว่าไม่เกาะเกี่ยว ได้ในประโยชน์เป็นต้นอย่างนี้ว่า เกลลิตฺติ วุสิตฺวา
อฺตุตฺตมปฺริโสติ วุจฺจติ ผู้ไม่เกาะเกี่ยวอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ท่านเรียกว่า
บุรุษสูงสุด.

แต่ในสูตรนี้ เกลลศัพฺพทํนั้น ท่านประสงค์เอาความว่า ไม่มีส่วน
เหลือ.

ส่วนกัปปศัพฺพทํ มีความหมายมากเป็นต้นว่า ความเชื่อมั่น โวหาร
กาล บัญญัติ ตัดแต่ง วิกัปปํ เลิศ และโดยรอบ.

จริงอย่างนั้น กัปปศัพฺพทํนั้น มีความว่าเชื่อมั่น ได้ในประโยชน์เป็นต้น
อย่างนี้ว่า โอกปฺปนียเมตฺตํ โภโต โคตมสฺส ยถา ตํ อรฺหโต
สฺมมาสมฺมทฺตฺส นั้นเป็นความเชื่อมั่นต่อท่านพระโคตม เหมือนอย่าง
เชื่อมั่น ต่อพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

มีความว่า โวหาร ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อนุชานามิ ภิกขเว ปล่อยหิ สมณกบฺเปหิ ผล ปริณฺยุชิตุ่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายเรา อนุญาต ฉันทผลไม้ด้วยสมณโวหาร ๔ ประการ.

มีความว่า กาล ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เยน สุทํ นิจฺจ กบฺปิ วิหฺรามิ ได้ยินว่า เราจะอยู่ตลอดกาล เป็นนิตย์ ด้วยธรรมใด.

มีความว่า บัญญัติ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อิจฺจายสุมา กบฺโป ทาน กปฺปะ อย่างนี้.

มีความว่า ตัดแต่ง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อลงฺกโต กบฺปิ ต- เกสมสุสุ แต่งตัว แต่งผมและหนวด.

มีความว่า ควร ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า กบฺปติ ทฺวงฺกุลกบฺโป ภิกษุไว้ผมสององคฺลีย่อมควร.

มีความว่า เลศ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อตฺถิ กบฺโป นิปฺชฺชิตุ่ ทำเลศเพื่อจะนอนมีอยู่.

มีความว่า โดยรอบ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า เภวลกบฺปิ เภพฺวัน โອภาเสตุวา ส่องรัศมี รอบ ๆ พระเวฬุวัน.

แต่ในสูตรนี้ กปฺปศฺพทํนั้น ท่านประสงคฺเอาความว่า โดยรอบ โดยประการที่ในคํ่าว่า เภวลกบฺปิ เขตฺวณํ นี้ ควรจะทราบความอย่างนี้ว่า ส่องรัศมีตลอดพระเชตะวัน โดยรอบไม่เหลือเลย.

บทว่า โອภาเสตุวา ได้แก่ แผ่ด้วยรัศมี. อธิบายว่า ทำรัศมีเป็น อันเดียวกัน รุ่งโรจน์อย่างเดียวกัน เหมือนพระจันทร์และเหมือนพระอาทิตย์

คํ่าว่า เยน ภควา เตนฺอุปฺสงฺกมิ เป็นตติยาวิภคฺติลงในอรรถแห่ง สัตตมวิภคฺติ โดยประการที่พึงเห็นความในคํ่านี้ อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า

ประทับ อยู่ ณ ที่ใด เทพบุตรก็เข้าไปเฝ้า ณ ที่นั้น. หรือพึงเห็นความในคำนี้
อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชั้นเทวดาและมนุษย์พึงเข้าไปเฝ้า โดยเหตุใด
เทพบุตรก็เข้าไปเฝ้าโดยเหตุที่นั่นนั่นแหละ. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทวดา
และมนุษย์พากันเข้าไปเฝ้า ด้วยเหตุอะไร. ด้วยประสงค์จะบรรลुकุณวิเศษมี
ประการต่าง ๆ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ออกผลอยู่เป็นนิจ อันฝูงนกพากันเข้าไป
ก็ด้วยประสงค์จะบริโภคผลไม้ซึ่งมีรสอร่อย ฉะนั้น. ท่านอธิบายว่า บทว่า
อุปสงฺกมิ แปลว่าไปแล้ว. คำว่า อุปสงฺกมิตฺวา เป็นคำกล่าวถึงสุดท้ายแห่ง
การเข้าไปเฝ้า. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า เทวดาไปอย่างนั้นแล้ว ต่อนั้นก็
ไปยังสถานที่ต่อจากอาสนะ กล่าวคือที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า
ภควนฺตุ อภิวาเทตฺวา ได้แก่ ถวายบังคม น้อมนมัสการพระผู้มีพระภาค
เจ้า.

ศัพท์ว่า เอกมฺนฺตุ เป็นศัพท์นิเทศทำเป็น ภาวนฺปุสฺกฺลิ่งค์. ท่าน
อธิบายว่า โอกาสหนึ่ง ส่วนข้างหนึ่ง. อีกนัยหนึ่ง คำนี้เป็นทุตติยาวิภคฺติ ลง
ในอรรถสัจตมวิภคฺติ. ศัพท์ว่า อฏฺฐาติ ปฏิเสธอิริยาบถนึ่งเป็นต้น อธิบาย
ว่า สำเร็จการยื่น คือได้ยื่นแล้ว.

ถามว่า ก็เทวดานั้นยื่นอย่างไร จึงชื่อว่าได้เป็นผู้ยื่นอยู่ ส่วนข้าง
หนึ่ง.

ตอบว่า ท่านโบราณจารย์กล่าววว่า

น ปจฺจโต น ปุโรโต นาปี อาสนฺนทฺุโรโต
น กจฺเจ โนปี ปฏฺิวาเต น จาปี โอนฺตุณฺณเต
อิเม โทเส วิวชฺเชตฺวา เอกมฺนฺตุ จิตา อหุ.

ไม่ยืนข้างหลัง ไม่ยืนข้างหน้า ไม่ยืนใกล้และไกล ไม่ยืนที่ขึ้นและ ไม่ยืนเหนือลม ไม่ยืนที่ต่ำและที่สูง ยืนเว้นโทษเหล่านี้ ชื่อว่ายืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง ดังนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร เทวดาองค์นี้ จึงยืนอย่างเดียวไม่นั่ง.

ตอบว่า เพราะเทวดาประสงค์จะกลับเร็ว. จริงอยู่ เทวดาทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์บางอย่าง จึงมาสู่มนุษยโลก เหมือนบุรุษผู้สะอาด มาเข้าส้วม. ก็โดยปกติ มนุษยโลก ย่อมเป็นของปฏิกูล เพราะเป็นของเหม็นสำหรับเทวดาเหล่านั้น นับแต่ร้อยละ โทษะ เทวดาทั้งหลาย ไม่อภิมรย์ในมนุษยโลกนั้นเลย ด้วยเหตุนี้ เทวดาองค์นี้ จึงไม่นั่ง เพราะประสงค์จะทำกิจที่มาแล้วรีบกลับไป. ก็มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมนั่งก็เพื่อบรรเทาความลำบากแห่งอิริยาบถมีดินเป็นต้นอันใด ความลำบากอันนั้นสำหรับเทวดาไม่มี เพราะฉะนั้น เทวดาจึงไม่นั่ง.

อนึ่ง พระมหาสาวกเหล่าใด ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงนับถือตอบพระมหาสาวกเหล่านั้น [คือประทับยืน] แม้เพราะเหตุนี้ เทวดาจึงไม่นั่ง.

อนึ่ง เทวดาไม่นั่งก็เพราะเคารพในพระผู้มีพระภาคเจ้า. จริงอยู่ที่นั่ง ย่อมบังเกิดแก่เทวดาทั้งหลายผู้ประสงค์จะนั่ง เทวดาองค์นี้ไม่ปรารถนาที่นั่งนั้น ไม่คิดแม้แต่จะนั่ง จึงได้ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

บทว่า เอกมุนฺติ จิตา โข สว เทวดา ความว่า เทวดาองค์นั้น ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง ด้วยเหตุเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว. บทว่า ภควนฺตฺคาถาย อชฺฌณฺณาทิ ความว่า ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำร้อยกรอง

อันกำหนดด้วยอักษรบท. ว่าอย่างไร. ว่าอย่างนี้ว่า พหู เทวา มนุสสา จ
๗๗ พุริ มงฺกลมุตฺตม.

เรื่องมูลเหตุเกิดมงคลปัญหา

ในการพรรณนามงคลสูตรนั้น เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าตั้งมาติกาหัวข้อไว้
ว่า เนื้อจะพรรณนาความแห่งปาฐะมีอาทิว่า เอว โดยประการต่างๆ จะกล่าว
ถึงสมุฏฐานมูลเหตุ ดังนี้ นี่เป็นโอกาสที่จะกล่าวถึงสมุฏฐานมูลเหตุ นั้น
จะกล่าวถึงสมุฏฐานมูลเหตุเกิดมงคลปัญหาเสียก่อนแล้วภายหลัง จึงจักพรรณนา
ความแห่งบทคาถาเหล่านี้.

เล่ากันมาว่า ในชมพูทวีป มหาชนชุมนุมกันในที่นั้น ๆ เช่น ใกล้ประตู
เมือง สภาแห่งสถานราชการเป็นต้น มอบทรัพย์สินเงินทอง ให้เขาเล่าเรื่อง
ต่าง ๆ เช่น เรื่องนางสีดามาเป็นต้น. เรื่องหนึ่ง ๆ เล่าอยู่ถึง ๔ เดือนจึงจบ
ในสถานที่นั้น. วันหนึ่ง เรื่องมงคลปัญหาก็เกิดขึ้นว่า อะไรเล่าหนอ เป็น
มงคล. สิ่งทีเห็นหรือเป็นมงคล เรื่องที่ได้ยินหรือเป็นมงคล หรือเรื่องที่ทราบ
เป็นมงคล ใครหนอรูจักมงคล ดังนี้.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อทิวฐมัจฉลิกะ [นับถือสิ่งที่เห็นเป็นมงคล]
กล่าวว่า ข้าพเจ้ารู้จักมงคล. สิ่งทีเห็นเป็นมงคลในโลก รูปทีสมมติกันว่า
เป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าทิวฐะ. รูปอย่างไรเล่า. คนบางคนในโลกนี้ ตื่นแต่เช้าเห็น
นกกระเด็นบ้าง เห็นดินมะตูมรุ่มบ้าง เห็นหญิงมีครรภ์บ้าง เห็นเด็กรุ่ม
หนุ่ม ตกแต่งประดับกาย เทินหม้อเต็มน้ำบ้าง ปลาตะเพียนแดงสดบ้าง ม้า
อาชาไนยบ้าง รถเทียมม้าบ้าง. โคผู้บ้าง โคเมียบ้าง โคแดงบ้าง ก็หรือว่าเห็น
รูปแม้อื่นใด เห็นปานนั้น ทีสมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง รูปทีเห็นนี้ เรียกว่า
ทิวฐิมงคล. คนบางพวกก็ยอมรับคำของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกที่ไม่
ยอมรับ ก็ขัดแย้งกับเขา.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ **สุตมังกลิกะ** ก็กล่าวว่า ท่านเอ๋ย ขึ้นชื่อว่า
ตาย่อมเห็นของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง ของดีบ้างของไม่ดีบ้าง ของ
ชอบใจบ้าง ของไม่ชอบใจบ้าง ผิดว่า รูปที่ผู้หนึ่ง เห็นพึงเป็นมงคลไซ้ร้ ก็จะมี
เป็นมงคลทั้งหมดคนละสิ เพราะฉะนั้น รูปที่เห็นไม่เป็นมงคล. ก็แต่ว่าเสียงที่
ได้ยินต่างหากเป็นมงคล. เสียงที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง. ชื่อว่าสุตะ. อย่างไรเล่า.
คนบางตนในโลกนี้ ลูกขึ้นแต่เช้า ได้ยินเสียงเช่นนี้ว่า เจริญแล้ว เจริญอยู่
เต็ม ขาว ใจดี สิริ เจริญด้วยสิริ วันนี้ ฤกษ์ดี ยามดี วันดี มงคลดี
หรือเสียงที่สมมติว่ามงคลยิ่งอย่างใดอย่างหนึ่ง. เสียงที่ได้ยินนี้ เรียกว่าสุตมมงคล.
บางพวกก็ยอมรับคำของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกที่ไม่ยอมรับ ก็ขัดแย้ง
กับเขา.

ครั้งนั้น บุรุษผู้หนึ่ง ชื่อ **มุตมังกลิกะ** กล่าวว่า ท่านเอ๋ย แท้จริง
ขึ้นชื่อว่าหู ย่อมได้ยินเสียงดีบ้างไม่ดีบ้าง ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ผิดว่า
เสียงที่ผู้หนึ่งได้ยิน พึงเป็นมงคลไซ้ร้ ก็จะเป็นมงคลทั้งหมดคนละสิ. เพราะฉะนั้น
เสียงที่ได้ยินจึงไม่เป็นมงคล. ก็แต่ว่าสิ่งที่ทราบแล้วต่างหากเป็นมงคล. กลิ่นรส
และโณภูฏัพพะสิ่งที่พึงถูกต้อง ชื่อว่ามุตตะ. อย่างไรเล่า. คนบางคนลูกแต่เช้า
สูดกลิ่นดอกไม้มีกลิ่นดอกปทุมเป็นต้นบ้าง เคี้ยวไม้สีฟันขาวบ้าง จับต้องแผ่น
ดินบ้าง จับต้องข้าวกล้าเขียวบ้าง มูลโคสดบ้าง เต่าบ้าง งาบ้าง ดอกไม้
บ้าง ผลไม้บ้าง ฉาบทาด้วยดินขาวโดยชอบบ้าง นั่งผ้าขาวบ้าง โปกผ้าโปกขาว
บ้าง ก็หรือว่าสูดกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องโณภูฏัพพะ ที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง
อย่างอื่นใด เห็นปานนั้น สิ่งดังกล่าวมานี้ เรียกว่ามุตมมงคล. บางพวกก็ยอม
รับคำแม่ของเขา บางพวกก็ไม่ยอมรับ.

ในสามพวกนั้น ทิฏฐิมังคลิบุรุษ ก็ไม่อาจทำให้สุตมังคลิบุรุษและ
มุตมังคลิบุรุษยินยอมได้ ทั้งสามฝ่ายนั้น ฝ่ายหนึ่ง ก็ทำอีกสองฝ่ายให้ยินยอม
ไม่ได้ บรรดามนุษย์เหล่านั้น พวกใดยอมรับคำของทิฏฐิมังคลิบุรุษ พวกนั้น
ก็ถือว่ารูปที่เห็นแล้ว เท่านั้นเป็นมงคล. พวกใด ยอมรับคำของสุตมังคลิบุรุษ
และมุตมังคลิบุรุษ พวกนั้นก็ถือว่าเสียงที่ได้ยินเท่านั้นเป็นมงคล สิ่งที่ได้
ทราบเท่านั้น เป็นมงคล. เรื่องมงคลปัญหานี้ ปรากฏไปทั่วชมพูทวีป ด้วย
ประการฉะนี้.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั่วชมพูทวีปถือกันเป็นพวกๆ พวกกันคิดมงคลทั้งหลาย
ว่า อะไรกันหนอเป็นมงคล. อารักขเทวดาของมนุษย์พวกนั้น ฟังเรื่องนั้น
แล้ว ก็พวกกันคิดมงคลทั้งหลายเหมือนกัน. เหล่ากุมมเทวดา เป็นมิตรของ
เทวดาเหล่านั้น ฟังเรื่องจากอารักขเทวดานั้นแล้ว ก็พวกกันคิดมงคลอย่างนั้น
เหมือนกัน. อากาศัญญกเทวดาเป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น จตุมหาราชิกเทวดา
เป็นมิตรของอากาศัญญกเทวดาเหล่านั้น โดยอุบายนี้ ทราบถึงอกนิฏฐเทวดา
เป็นมิตรของสุทสสีเทวดา ฟังเรื่องจากสุทสสีเทวดานั้นแล้ว ก็ถือกันเป็นพวก ๆ
พวกกันคิดมงคลทั้งหลาย ด้วยอุบายอย่างนี้ การคิดมงคลได้เกิดไปในที่ทุกแห่ง
จนถึงหมื่นจักรวาล. ก็การคิดมงคลเกิดขึ้นแล้ว แม้วินิจฉัยว่าเป็นมงคล นี้
เป็นมงคลแต่ก็ยังไม่เด็ดขาด จึงตั้งอยู่ถึง ๑๒ ปี. ทั้งมนุษย์ทั้งเทวดาทั้งพรหม
หมดด้วยกันวัน พระอริยสาวกแตกเป็น ๓ พวก คือทิฏฐิมังคลิกะ สุตมังคลิกะ
และมุตมังคลิกะ แม้แต่พวกหนึ่ง ก็ตกลงตามเป็นจริงไม่ได้ว่า นี่เท่านั้นเป็น
มงคล มงคลโลกาหล การแตกตื่นเรื่องมงคลเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ขึ้นชื่อว่า โกลาหลมี ๕ คือ กัปโกลาหล จักรวัตติโกลาหล
พุทธโกลาหล มงคลโกลาหล โมนะยโกลาหล. บรรดาโกลาหลทั้ง ๕

นั่น เหล่าเทวดาชั้นกามาวจร ปล่อยศิระยะ สยายผม ร้องไห้ เอาหัตถ์เซ็ด น้ำตา นุ่งผ้าสีแดง ทรงเพศแปลก ๆ อย่างยิ่ง เทียวไปในถิ่นมนุษย์ร้องบอก กล่าวว่ ล่วงไปแสนปี ก็จักปรากฏ โลกนี้จักพินาศ มหาสมุทรจักแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ จักถูกไฟไหม้จักพินาศ โลกพินาศจักมีจนถึง พรหมโลก. คุณ่อนท่านผู้นิรทุกข์ ขอนท่านทั้งหลายจงพากันเจริญเมตตาไว้เถิด จงพากันเจริญกรุณา มุทิตา อุเบกขา ไว้เถิด ท่านผู้นิรทุกข์จงบำรุงมารดาบิดา จงยำเกรงท่านผู้เป็นผู้ใหญ่ในตระกูล ตื่นกันเถิด อย่าได้ประมาทกันเลย. นี้ ชื่อว่ **กัปโกลาหล.**

เทวดาชั้นกามาวจรนั้นแล เทียวไปในถิ่นมนุษย์บอกกล่าวว่ ล่วงไป ร้อยปี พระเจ้าจักรพรรดิจักเกิดขึ้นในโลก. นี้ชื่อว่ **จักกวัตติโกลาหล.**

ส่วนเทวดาชั้นสุทธาวาส ประดับองค์ด้วยอาภรณ์พรหม โปกผ้าของ พรหมที่พระเศียรเกิดปีติปราโมทย์ กล่าวพระพุทธรคุณ เทียวไปในถิ่นมนุษย์ บอกกล่าวว่ ล่วงไปพันปี พระพุทธเจ้าจักอุบัติในโลก. มีชื่อว่ **พุทธโกลาหล.**

เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแหละ รู้จิตของพวกมนุษย์ เทียวไปในถิ่น มนุษย์บอกกล่าวว่ ล่วงไปสิบสองปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักตรัสมงคล. นี้ ชื่อว่ **มงคลโกลาหล.**

เทวดาชั้นสุทธาวาสนั้นแหละ เทียวไปในถิ่นมนุษย์ บอกกล่าวว่ ล่วง ไปเจ็ดปี ภิกษุรูปหนึ่งสมาคมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า จักทูลถามโมเนยยปฏิบัติทา นี้ชื่อว่ **โมเนยยโกลาหล.** บรรดาโกลาหลทั้ง ๕ นี้ มงคลโกลาหลของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ครั้งนั้น เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พากันเลือกเฟ้นก็ยังไม่ได้ มงคลทั้งหลาย ล่วงไป ๑๒ ปี เทวดาชั้นดาวดึงส์คบหาสมาคมกัน ก็ช่วยกัน

คิดอย่างนี้ว่า เจ้าของเรือนก็เป็นหัวหน้าของตนภายในเรือน เจ้าของหมู่บ้าน ก็เป็นหัวหน้าของชาวหมู่บ้าน พระราชาก็เป็นหัวหน้าของมนุษย์ทั้งหลาย ท้าว สักกะจอมทวยเทพพระองค์นี้ ก็เป็นผู้เลิศประเสริฐสุดของพวกเรา ก็เป็น อธิบดีของเทวโลกทั้งสอง [ชั้นจาตุมหาราชและดาวดึงส์] ด้วยบุญ เดช อิศริยะ ปัญญา. ถ้ากระไร เราจะพึงพากันไปทูลถามความขื่อนี้กะท้าวสักกะ จอมทวย เทพเถิด. เทวดาเหล่านั้น ก็พากันไปยังสำนักท้าวสักกะ ถวายบังคมจอม ทวยเทพ ซึ่งมีพระสรีระมีสิริด้วยอาภรณ์ประจำพระองค์ อันเหมาะแก่ขณะนั้น มีหม้ออัปสร ๒๕๐ โกฎิห้อมล้อม ประทับนั่งเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์อัน ประเสริฐ ภายใต้อันปาริฉัตรคาะ แล้วยืน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ทูลว่า ขอ ประทานพระวโรกาส พระองค์ผู้นิรทุกข์ โปรดทรงทราบเถิด. บัดนี้ มงคล ปัญหาตั้งขึ้นแล้ว พวกหนึ่งกล่าวว่า รูปที่เห็นเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่า เสียงที่ได้ยินเป็นมงคล พวกหนึ่งกล่าวว่าสิ่งที่ทราบแล้วเป็นมงคล บรรดาท่าน เหล่านั้น พวกข้าพระบาทและพวกอื่นยังไม่ได้ข้อยุติ สาธุ ขอพระองค์โปรด ทรงพยากรณ์ตามเป็นจริง แก่พวกข้าพระบาทด้วยเถิด. ท้าวสักกะเทวราชแม่ โดยปกติ ทรงมีปัญหา จึงตรัสว่าเรื่องมงคลนี้เกิดขึ้นที่ไหนก่อนเล่า. ทูลว่า ข้าแต่เทวราช พวกข้าพระบาทฟังคำของพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช ต่อจาก นั้น พวกเทวดาจาตุมหาราชก็ฟังคำของพวกอากาศัญญูเทวดา พวกอากาศัญญู- เทวดาฟังคำของพวกภุมมเทวดา พวกภุมมเทวดาฟังคำของเทวดาผู้รักษามนุษย์ พวกเทวดาผู้รักษามนุษย์ก็กล่าวว่า เรื่องมงคลเกิดขึ้นในมนุษย์โลก.

ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมทวยเทพตรัสถามจอมเทวดาเหล่านั้นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่ไหน. เทวดาทั้งหลายทูลว่า ประทับอยู่ใน มนุษย์โลก พระเจ้าข้า. ตรัสถามว่า ใครได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นแลหรือ. ทูลว่า ไม่มีใคร พระเจ้าข้า. ตรัสว่า คู่ก่อนท่านผู้นิรทุกข์

ทำไมหนอ ท่านทั้งหลาย จึงมาทิ้งดวงไฟเสียแล้วมาตามไฟต่อจากแสงหิ่งห้อย ด้วยเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงมาล่องเลยพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงแสงมงคลไว้ ไม่เหลือเสียเล่า ยังเข้าใจว่าควรจะได้ตามเรา มาเถิดท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย เรา จะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พวกเราคงจักได้การพยากรณ์ปัญหา อัน มีสิริแน่แท้ จึงมีเทวโองการใช้เทพบุตรองค์หนึ่งว่า ท่านจงไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด. เทพบุตรองค์นั้นแต่งองค์ด้วยเครื่องอลังการ อันเหมาะสมแก่ขณะนั้น รุ่งโรจน์คู่จสายฟ้าแลบ มีหมู่เทพแวดล้อม ไปยังพระเชตวันมหาวิหาร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืน ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง เมื่อ ทูลถามมงคลปัญหา จึงกล่าวเป็นคาถาว่า พหู เทวา มนุสฺสา จ เป็นต้น.

นี่เป็นมูลเหตุเกิดมงคลปัญหา

พรรณนาคาถาว่า พหู เทวา

บัดนี้ จะพรรณนาความแห่งบทคาถา. ศัพท์ว่า พหู แสดงจำนวน ไม่นั่นอน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงอธิบายว่า หลายร้อย หลายพัน หลายแสน ชื่อว่า เทวะ เพราะเล่น อธิบายว่า เล่นกับ กามคุณ ๕ หรือโชติช่วงด้วย สิริของตน. อีกนัยหนึ่ง บทว่า เทวา ได้แก่ เทพทั้ง ๓ คือสมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิตเทพ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บทว่า เทวา ได้แก่ เทพ ๓ คือ สมมติเทพ อุป-
ปัตติเทพ วิสุทธิตเทพ บรรดาเทพทั้ง ๓ นั้น พระราชา
พระราชเทวี พระราชกุมาร ชื่อว่าสมมติเทพ. เทพ
ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาและสูงขึ้นไปกว่านั้น ชื่อว่า
อุปัตติเทพ ท่านที่เรียกกันว่าพระอรหันต์ ชื่อว่า
วิสุทธิตเทพ.

ในเทพทั้ง ๓ นั้น ในสูตรนี้ ท่านประสงค์เอาอุปบัติเทพ. ชื่อว่า มนุษย์ เพราะเป็นเหล่ากของพระมनु. แต่โบราณจารย์กล่าวว่า ชื่อว่า มนุษย์ เพราะเป็นผู้มีใจสูง. มนุษย์เหล่านั้น มี ๔ คือชาวชมพูทวีป ชาว อปรโคยานทวีป ชาวอุตตรกุรุทวีป ชาวปุพพิเทหทวีป ในสูตรนี้ท่านประสงค์ เอามนุษย์ชาวชมพูทวีป. ชื่อว่ามงคล เพราะสัตว์เจริญรุ่งเรืองด้วยคุณเหล่านั้น อธิบายว่า สัตว์ถึงความสำเร็จและความเจริญ. บทว่า อจินตยฺญํ แปลว่า คิดกันแล้ว. บทว่า อากงฺขมานา ได้แก่ ประสงค์ ปรารถนา กระหิ้ม. บทว่า โสตุถานํ แปลว่า ความสวัสดิ ท่านอธิบายว่า ความที่ธรรมทั้งหลาย อันเป็นไปในปัจจุบัน และกายภาคน้ำทุกอย่าง สวยดีงาม. บทว่า พुरुหิ ได้แก่ แสดง ประกาศ บอก เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย. บทว่า มงฺกळิ ได้แก่ เหตุแห่งความสำเร็จ เหตุแห่งความเจริญ เหตุแห่งสมบัติทุกอย่าง. บทว่า อุตฺตมํ ได้แก่ วิเศษประเสริฐ นำประโยชน์สุขมาให้โลกทั้งปวง ดังกล่าวมานี้ เป็นการพรรณนาตามลำดับบทแห่งคาถาทั้งหลาย.

ส่วนความรวมมีดังนี้ เทพบุตรนั้นแลเห็นเทวดาในหมื่น จักรवाल ชุมนุมกันในจักรวาลนี้ เพราะอยากจะฟังมงคลปัญหา พวกนั้นเนรมิตอัฐภาพ อันละเอียด ๑๐ บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง ๗๐ บ้าง ๘๐ บ้าง ขนาดโอกาสปลายขนทรายขนหนึ่ง ยืนห้อมล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐที่จัดไว้ เปล่งพระรัศมี ครอบงำเทวดามารพรหมทั้งหมด ด้วยพระสิริและพระเดช และหยั่งรู้ปริวิตก แห่งใจของเหล่ามนุษย์ชาวชมพู ที่ไม่ได้มาประชุมในสมัยนั้น ด้วยใจตนเอง กล่าวคาถา เพื่อถอนลูกศรคือความสงสัยของเทวดาและมนุษย์ทั้งปวงว่า

เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ปรรณาคความ
สวัสดี จึงพากันคิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกมงคลด้วยเถิด พระเจ้าข้า.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผู้ซึ่งข้าพระองค์ทูลถามแล้ว โดยอนุมัติของเทวดาเหล่านั้น และโดยอนุเคราะห์มนุษย์ทั้งหลาย มงคลอันใด เป็นอุดมสูงสุด เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ข้าพระองค์หมดด้วยกัน โปรด อาศัยพระกรุณาตรัสบอกมงคลอันนั้น แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายแล.

พรรณาคาถาว่า อเสวนา จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำของเทพบุตรนั้น อย่างนี้แล้ว จึงตรัส พระคาถาว่า **อเสวนา จ พาลัน** เป็นต้น. ในพระคาถานั้น บทว่า **อเสวนา** ได้แก่ การไม่คบ ไม่เข้าไปใกล้.

บทว่า **พาลัน** ความว่า ชื่อว่าพาล เพราะเป็นอยู่ หายใจได้ อธิบายว่า เป็นอยู่โดยเพียงหายใจเข้าหายใจออก ไม่เป็นอยู่โดยความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา. ซึ่งพาลเหล่านั้น.

บทว่า **ปณฺฑิตานํ** ความว่า ชื่อว่าบัณฑิต เพราะดำเนินไป อธิบาย ว่า ดำเนินไปด้วยคติ คือความรู้ในประโยชน์ที่เป็นปัจจุบันและกายภาคน้ำ ซึ่งบัณฑิตเหล่านั้น.

บทว่า **เสวนา** ได้แก่ การคบ การเข้าไปใกล้ ความมีบัณฑิตนั้น เป็นสหาย มีบัณฑิตนั้น เป็นเพื่อน ความปรักพร้อมด้วยบัณฑิตนั้น.

บทว่า **ปฺชชา** ได้แก่ การสักการะ เคารพนับถือ กราบไหว้.

บทว่า **ปฺชเนยฺยานํ** แปลว่า ผู้ควรบูชา.

บทว่า **เอตมฺมจฺจลฺมุตฺตมํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประมวลการไม่คบพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ การบูชาผู้ที่ควรบูชา ๑ ทั้งหมด จึงตรัสว่า **เอตมฺมจฺจลฺมุตฺตมํ**. ท่านอธิบายว่า คำใดที่ท่านถามว่า โปรดตรัสบอกมงคลอันอุดมเถิด ท่านจงถือคำนั้นว่า มงคลอันอุดม ในข้อนั้นก่อนนี้เป็นการพรรณานาบทแห่งคานานี้.

ส่วนการพรรณนาความแห่งบทนั้น ฟังทราบดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับคำของเทพบุตรนั้นอย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคานานี้ว่า **อเสวนา จ พาลานํ** เป็นต้น.

ในคานานั้น คามี ๔ คือ **ปฺจฺจิตฺตคาคา อปฺจฺจิตฺตคาคา สานุ-**
สัณฺธิคาคา อนนุสัณฺธิคาคา.

บรรดาคาทั้ง ๔ นั้น คาคาที่ทรงถูกผู้ถามแล้ว จึงตรัสชื่อว่า **ปฺจฺจิตฺตคาคา** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ปฺจฺจามิ ตํ โคตม ภูริปฺลย กถฺกโร สาวโกสาธฺ ุโหติ** ท่านพระโคตม ผู้มีปัญญากว้างขวางดังแผ่นดินข้าพเจ้าขอถามท่าน สาวกทำอะไรจึงเป็นคนดี และประโยคว่า **กถฺ ุ นุ ตฺวํ มาริส โอมมตฺริ** ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านข้ามโสมะอย่างไรเล่าหนอ.

คาคาที่พระองค์ไม่ได้ถูกถามแต่ตรัสโดยพระอริยาศัยของพระองค์เองชื่อว่า **อปฺจฺจิตฺตคาคา** ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ยํ ปเร สุขโต อาหุ ตทฺริยา อาหุ ทฺกฺขโต** คนอื่น ๆ กล่าวสิ่งใดว่าเป็นสุข พระอริยะทั้งหลายกล่าวสิ่งนั้นว่าเป็นทุกข์. คาคาของพระพุทธรทั้งหลายแม่ทั้งหมด ชื่อว่า **सानุสัณฺธิคาคา** เพราะบาลีว่า **สนิทานาหํ ภิกฺขเว ฐมฺมํ เทเสสุสํมิ** คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมมีนี้ท่านคือเหตุ ดังนี้. ที่ชื่อว่า **อนุส-**
สินฺธิคาคา คาคาไม่มีเหตุ ไม่มีในศาสนานี้ ก็บรรดาคาคาเหล่านี้ดังกล่าวมา

นี้ คาทามีชื่อว่า **ปูลงฺกุตคาคา** เพราะเป็นคาคาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าถูก เทพบุตรทูลถามแล้วจึงตรัสตอบ. ก็คาคานี้ บอกคนที่ไม่ควรคบ ในคนที่ ควรคบและไม่ควรคบ แล้วจึงบอกคนที่ควรคบ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาด รู้จักทาง รู้จักทั้งที่มีไช้ทาง ถูกถามถึงทาง จึงบอกทางที่ควรละเว้นเสียก่อน แล้ว ภายหลังจึงบอกทางที่ควรยึดถือไว้ว่า ในที่ตรงโน้นมีทางสองแพร่ง. ในทางสองแพร่งนั้น พวกท่านจงละเว้นทางซ้ายเสียแล้ว ยึดถือเอาทางขวา ฉะนั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเสมือนบุรุษผู้ฉลาดในทางอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนตีสระ คำว่าบุรุษผู้ฉลาดในทางนี้เป็นชื่อ

ของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. จริงอยู่ตถาคต

อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ฉลาดรู้โลกนี้ ฉลาดรู้

โลกอื่น ฉลาดรู้ถิ่นมัจจุ ฉลาดรู้ทั้งมีไช้ถิ่นมัจจุ ฉลาด

รู้ปวงมาร ฉลาดรู้ทั้งมีไช้ปวงมาร.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสบอกถึงบุคคลที่ไม่ควรคบ ก่อน จึงตรัสว่า การไม่คบพาล การคบบัณฑิต ความจริงคนพาลทั้งหลาย ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เหมือนทางที่ควรละเว้น แต่นั้น ก็ควรคบ ควร เข้าใกล้แต่บัณฑิตเหมือนทางที่ควรยึดถือไว้. ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสมงคล จึงตรัสการไม่คบพาลและการคบบัณฑิตก่อน ขอชี้แจงดังนี้ เพราะเหตุที่พวกเทวดาและมนุษย์ยึดความเห็นว่ามีมงคลในสิ่งที่ เห็นแล้วเป็นต้นนี้ ด้วยการคบพาล ทั้งการคบพาลนั้น ก็ไม่เป็นมงคล ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงคิดเทียบการสมคบกับคนที่มีไช้กัลยาณมิตร ซึ่งหัก รานประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าและทรงสรรเสริญการสมาคมกับกัลยาณมิตร ซึ่งให้สำเร็จประโยชน์ในทั้งสอง จึงตรัสการไม่คบพาลและการคบบัณฑิต ก่อน แก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

สัตว์ทั้งหลายทุกประเภท ผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาต เป็นต้น ชื่อว่า พาล ในจำนวนพาลและบัณฑิตนั้น. พาลเหล่านั้น จะรู้ ได้ก็ด้วยอาการทั้งสาม เหมือนอย่างที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้. พระสูตรว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พาลลักษณะของพาล ๓ เหล่านี้. อนึ่ง ครุทั้ง ๖ มี** ปุณณกัสสป เป็นต้น และสัตว์อื่น ๆ เห็นปานนั้นเหล่านั้น คือ เทวทัต โภกาลิกะ กุโหมทกะ **ติสสขัณฑาทิวบุตร สมุทททัตตะ นางจิณฺจมาณวิกา** เป็นต้น และพี่ชายของทิมวิฑะ ครั้งอดีตพึงทราบว่าเป็นพาล.

พาลเหล่านั้น ย่อมยังตนเองและเหล่าคนที่ทำตามคำของตนให้พินาศ ด้วยทิฏฐิทัศนะความเห็นที่คนถือไว้ไม่ดี ดังเรือนที่ถูกไฟไหม้ เหมือนพี่ชายของทิมวิฑะ ล้มลงนอนหงาย ด้วยอัศภพประมาณ ๖๐ โยชน์ หมกไหม้อยู่ ในมหารนรก อยู่ถึง พุทธรันดร และเหมือนตระกูล ๕๐๐ ตระกูล ที่ชอบใจทิฏฐิทัศนะความเห็นของพี่ชายของทิมวิฑะนั้น เข้าอยู่ร่วมเป็นสหายของพี่ชายของทิมวิฑะนั้นแหละ หมกไหม้อยู่ในมหารนรกฉะนั้น. สมจริงดังที่มีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟลามจากเรือนไม้หรือ เรือนหญ้า ย่อมไหม้แม้เรือนยอด ซึ่งฉาบไว้ทั้งข้าง นอกข้างใน กันลมได้ ลงกลอนสนิท ปิดหน้าต่างไว้ เปรียบฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยทุกชนิด ย่อม เกิดเปรียบฉันนั้นเหมือนกัน ภัยเหล่านั้น ทั้งหมดเกิด จากพาล ไม่เกิดจากบัณฑิต. อุปัทวะทุกอย่างย่อม เกิด ฯลฯ อุปสรรคทุกอย่างย่อมเกิด ฯลฯ ไม่เกิดจาก บัณฑิต. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นแลพาลเป็นภัย

บัณฑิตไม่เป็นภัย พาลอุบาทว์ บัณฑิตไม่อุบาทว์
พาลเป็นอุปสรรค บัณฑิตไม่อุปสรรค ดังนี้.

อนึ่ง พาลเสมือนปลาเน่า ผู้คบพาลนั้น ก็เสมือนห่อด้วยใบไม้ที่ห่อปลาเน่า ย่อมประสพภาวะที่วิญญูชนทอดทิ้ง และรังเกียจ. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ปุตติมจฺฉํ กุสฺสเคน โย นโร อุปนยฺติ
กุสาปํ ปุติ วายนฺติ เอวํ พาลูปเสวนา.
นรชนผู้ใดผูกปลาเน่าด้วยปลายหญ้าคา แม่หญ้า
คาของของนรชนผู้นั้น ก็มีกลิ่นเน่าฟุ้งไปด้วย การคบ
พาลก็เป็นอย่างนั้น.

อนึ่งเล่า เมื่อท้าวสักกะจอมทวยเทพประทานพร แก่กิตติบัณฑิต ก็กล่าวอย่างนี้ว่า

พาลํ น ปสฺสเส น สฺสฺส น จ พาลเณ ถํวเส
พาลเณตุลาปสฺสลาปํ น เกร น จ โรจเย.
ไม่ควรพบพาล ไม่ควรฟัง ไม่ควรอยู่ร่วมกับพาล
ไม่พึงทำการเจรจาปราศรัยกับพาล และไม่ควรชอบใจ.
ท้าวสักกะ ตรัสถามว่า

กิณฺหุ เต อกริ พาลो วท กสฺสป การณํ
เคน กสฺสป พาลสฺส ทสฺสนํ นากิณฺขลิตี.
ท่านกัสสปะ ทำไมหนอ พาลจึงไม่เชื่อท่าน
โปรดบอกเหตุมาเถิด เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ยอมเห็น
พาลนะท่านกัสสปะ.

อภัตติบัณฑิตตอบ

อนัน นยติ ทุมเมโธ อชฺฐายํ นิยุตฺตติ
ทุนฺนโย เสยฺยโส โหติ สมนฺมา วุตฺโต ปกุปฺปติ
วินยํ โส น ชานาติ สาธุ ตสฺส อทสฺสนํ.

คนปัญญาทราวม ย่อมแนะนำข้อที่ไม่ควรแนะนำ
ย่อมประกอบคนไว้ในกิจที่มีโทษระ การแนะนำเขาก็
แสนยาก เพราะเขาถูกกล่าวโดยดี ก็โกรธ พาลนั้น
ไม่รู้จักวินัย การไม่เห็นเขาเสียได้ก็เป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงติเตียนการคบพาลโดยอาการทั้งปวงอย่าง
นี้ จึงตรัสว่าการไม่คบพาลเป็นมงคล บัดนี้เมื่อทรงสรรเสริญการคบบัณฑิต
จึงตรัสว่า การคบบัณฑิตเป็นมงคล.

สัตว์ทุกประเภท ผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมมถ ๑๐
มีเจตนางดเว้นปาลณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า บัณฑิต ใน
จำพวกพาลและบัณฑิตนั้น.

บัณฑิตเหล่านั้น จะพึงรู้ได้ก็ด้วยอาการทั้ง ๓ เหมือนอย่างที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ พระสูตรว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตลักษณะของ
บัณฑิต เหล่านั้น. อนึ่ง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอสีติมหา-
สาวก พระสาวกอื่นของพระตถาคต และบัณฑิตมีสุนตตศาสดา มหาโควินท-
ศาสดา พระวิฑูรบัณฑิต สรังกคดาบส พระมโหสถ สุตโตสมบัณฑิต
พระเจ้านิมิราช อโยมรกุมาร และ อภัตติบัณฑิต เป็นต้น พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต.

บัณฑิตเหล่านั้น เป็นผู้สามารถกำจัดภัยอุปัทวะและอุปสรรคได้ทุก
อย่าง แก่พวกที่ทำตามคำของตน ประหนึ่งป้องกันได้ในเวลามีภัย ประหนึ่ง

ดวงประทีปในเวลามืด ประหนึ่งได้ไขว้หน้าเป็นต้น ในเวลาถูกทุกข์มีหิวระหาย
เป็นต้นครอบงำ. จริงอย่างนั้น อาศัยพระตถาคต พวกเทวดาและมนุษย์นับ
ไม่ถ้วน ประมาณไม่ได้พากันบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ดำรงอยู่ในพรหม.
โลก ดำรงอยู่ในเทวโลก เกิดในสุคติโลก ตระกูลแปดหมื่นตระกูล ทำจิต
ให้เลื่อมใสในพระสารีบุตรเถระ และบำรุงพระเถระด้วยปัจจัย ก็บังเกิดใน
สวรรค์. ตระกูลทั้งหลายทำจิตให้เลื่อมใส ในพระมหาสาวกทั้งปวง นับตั้งแต่
พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปเป็นต้นไป ก็อย่างนั้นเหมือนกัน สาวก
ทั้งหลายของสุเนตตศาสนา บางพวกก็เกิดในพรหมโลก บางพวก ก็เข้าเป็น
สหายของเหล่าเทพชน ปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ บางพวกก็เข้าเป็นสหายของ
คฤหบดีมหาศาล. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ไม่มีภิกษุแต่บัณฑิต ไม่มีอุปัทวะแต่บัณฑิต ไม่มีอุปสรรคแต่บัณฑิต.

อนึ่ง บัณฑิตเสมือนของหอมมีกฤษณา และดอกไม้เป็นต้น คนผู้คบ
บัณฑิตก็เสมือนหอมด้วยใบไม้ที่หอมของหอมมีกฤษณาและดอกไม้เป็นต้น ยังประ-
สพภาวะที่วิญญูชนชมเชยและพอใจ. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า

ตครณฺจ ปลาเสน โย นโร อุปนยฺหติ

ปตฺตปิ สุรภิ วายนฺติ เอวํ ชีรูปเสวนา.

นรชนผู้ใดหอมกฤษณาไว้ด้วยใบไม้แม้ใบไม้ของ

นรชนผู้นั้นก็ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง การคบบัณฑิต ก็เหมือน
อย่างนั้น.

อนึ่งเล่า เมื่อท้าวสักกะจอมทวยเทพประทานพรแก่ อภิตติบัณฑิตก็
กล่าวว่า

ชีริ ปสุเส สุณ ชีริ ชีเรน สห สิวเร

ชีเรนลฺลาปสฺลลปํ ตี เกร ตณฺจ โรจเย.

ควรพลบัณฑิต ควรฟังบัณฑิต ควรอยู่ร่วมกับ
บัณฑิต ควรทำการเสนาปราศรัยกับบัณฑิต และ
ควรชอบใจบัณฑิตนั้น.

ท้าวสักกะจอมทวยเทพตรัสถามว่า

กิณฺหุ เต อกริ ชีโร วท กสุสฺส การณํ
เกน กสุสฺส ชีรสฺส ทสฺสนํ อภิกฺขลิตฺติ.

ท่านกัสสปะ ทำไมหนอ บัณฑิตจึงไม่ทำต่อ
ท่าน โปรดบอกเหตุมาสิ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึง
อยากพบบัณฑิต นะท่านกัสสปะ.

อกิตติบัณฑิตตอบว่า

นยํ นยติ เมธาวิ อธฺรายํ น ยฺยชฺชติ
สุนโย เสยฺยโส โหติ สมฺมา วุตฺโต น กุปฺปติ
วินยํ โส ปชานาติ สาธุ เตน สมากโม.

บัณฑิตย่อมแนะนำเรื่องที่ควรแนะนำ ไม่จูงคน
ไปในกิจมิใช่ธุระ แนะนำเขาก็ง่ายดี เพราะเขาถูกว่า
กล่าวโดยดี ก็ไม่โกรธ บัณฑิตนั้นรู้วินัย สมากมกับ
บัณฑิตนั้นได้ เป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสรรเสริญการคบบัณฑิต โดยธรรมทั้ง
ปวงอย่างนี้ จึงตรัสว่า การคบบัณฑิตเป็นมงคล. บัดนี้ เมื่อจะทรงสรรเสริญ
การบูชาบุคคลผู้เข้าถึงความเป็นผู้ควรบูชาโดยลำดับ ด้วยการไม่คบพาลและ
การคบบัณฑิตนั้น จึงตรัสว่า ปุชฺชา จ ปุชฺชนฺยฺยานํ มงคลํ การบูชาผู้ที่
ควรบูชาเป็นมงคล. พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าข้า ชื่อว่า ปุชฺชนฺยฺเย เพราะทรง

เว้นจากโทษทุกอย่าง และเพราะทรงประกอบด้วยคุณทุกอย่าง และภายหลังจากนั้น ก็พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าปุชเนยยะ. จึงอยู่การบูชาปุชเนยยบุคคลเหล่านั้น แม้เล็กน้อย ก็เป็นประโยชน์ตลอดกาลยาวนาน. ในข้อนี้ มีเรื่องนายสุมนมาลาการและนางมัลลิกาเป็นต้น เป็นตัวอย่าง. ใน ๒ เรื่องนั้น จะกล่าวแต่เรื่องเดียว พอเป็นตัวอย่าง.

ความว่า เช้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอันตรวาสกแล้วทรงถือบาตรจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ขณะนั้น นายช่างดอกไม้ชื่อสุมนมาลาการ กำลังเดินถือดอกไม้สำหรับพระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพนคร ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงประตูกรุงส่องใสหน้าเลื่อมใสประดับด้วยพระมหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการและพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการรุ่งเรืองด้วยพระพุทธานุสิริ ครั้นเห็นแล้ว เขาก็คิดว่า พระราชาทรงรับดอกไม้แล้วก็จะพึงประทานทรัพย์ ร้อยหนึ่งหรือพันหนึ่ง ก็อันนั้นก็พึงเป็นความสุขเพียงโลกนี้เท่านั้น. แต่การบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมจะมีผลประมาณไม่ได้ นับไม่ถ้วนนำประโยชน์สุขมาให้ตลอดกาลยาวนาน. เอาเถิดจำเราจะบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยดอกไม้เหล่านั้น ดังนี้เขามีจิตเลื่อมใส จับดอกไม้กำหนึ่งเหวี่ยงไปเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า. ดอกไม้ทั้งหลายไปทางอากาศประดิษฐานเป็นพदानดอกไม้อยู่เหนือพระผู้มีพระภาคเจ้า. นายมาลาการเห็นอานุภาพนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสยิ่งขึ้น จึงเหวี่ยงดอกไม้ไปอีกกำหนึ่ง แม้ดอกไม้เหล่านั้น ก็ไปประดิษฐานเป็นเกราะดอกไม้. นายมาลาการเหวี่ยงดอกไม้ไป ๘ กำ อย่างนี้ ดอกไม้เหล่านั้น ก็ไปประดิษฐานเป็นเรือนยอดดอกไม้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในเรือนยอด มหาชนก็ชุมนุมกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นนายมาลาการ ก็ทรงทำอาการยิ้มให้ปรากฏ พระอานนทเถระก็ทูลถามถึงเหตุที่ทรงยิ้มด้วยคิดว่า พระพุทธเจ้า

ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย จะไม่ทรงเยี่ยมให้ปรากฏ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า อานนท นายมาลาการผู้นี้จักท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์แสนกัป
ด้วยอานุภาพของการบูชาแล้วในที่สุดก็จักเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้า นามว่า
สุมนิสสระ. ตรัสจบก็ได้ตรัสพระคำถาม เพื่อทรงแสดงธรรมว่า

ตลฺยจ กมฺมํ กตฺถิ สฺสจฺจ ยํ กตฺวา นานุตฺตปฺปติ

ยสฺส ปตฺติโต สุมนโณ วิปํกํ ปฏฺฐเสติ.

บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนภายหลัง บุค-
คลใจดีเอิบอ้อมแล้วส่วยผลของกรรมใด กรรมนั้น ทำ
แล้วดี.

จบคาถา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม การบูชาปุชเนยบุคคลเหล่านี้
นั้น แม้เล็กน้อยพึงทราบว่ามีประโยชน์สุขตลอดก็ยาวนาน ด้วยประการ
ฉะนี้.

ก็การบูชานั้นเป็นอามิสบูชา จะป่วยกล่าวไปโยในปฏิบัติบูชา เพราะ
กุลบุตรเหล่าใด บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการรับสรณคัมภ์และศึกษาบท
ด้วยการสมาทานองค์อุโบสถ และด้วยคุณทั้งหลายของตน มีปาริสุทธิศีล ๔
เป็นต้น ใครเล่าจักพรรณนาผลแห่งการบูชาของกุลบุตรเหล่านั้นได้. ด้วยว่า
กุลบุตรเหล่านั้น ท่านกล่าวว่า บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม
เหมือนอย่าง que พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ตฺถุก่อนอานนทํ ผู้ใดแล ไม่ว่าเป็นภิกษุ ภิกษุณี

อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่
ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรมผู้นั้น ชื่อว่า
สักการะเคารพนับถือ บูชาอย่างเกรงนอบน้อมตถาคต
ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม.

ความที่การบูชาแม่พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวกนำมาซึ่งประโยชน์สุข พึงทราบตามแนวนี้.

อนึ่ง สำหรับ คฤหัสถ์ พึงทราบปุชเนยบุคคลในข้อนี้ อย่างนี้ คือ ผู้เจริญที่สุด ทั้งพี่ชาย ทั้งพี่สาว ชื่อว่าปุชเนยบุคคลของน้อง มารดาบิดา เป็นปุชเนยบุคคลของบุตร สามีพ่อผัวแม่ผัวเป็นปุชเนยบุคคลของกุลสตรีทั้งหลาย ด้วยว่า การบูชาปุชเนยบุคคลแม่เหล่านั้น เป็นมงคลทั้งนั้น เพราะนับว่าเป็นกุศลธรรม และเพราะเป็นเหตุเจริญอายุเป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธดำรัสไว้ดังนี้ว่า ชนเหล่านั้น จักเป็นผู้เกี่ยวมูลมารดาเกี่ยวมูลบิดา เกี่ยวมูลสมณะ. เกี่ยวมูลพราหมณ์ เป็นผู้มอบน้อมผู้ใหญ่ในสกุล ยังจักยึดถือกุศลธรรมนี้ปฏิบัติ ก็จักเจริญทั้งอายุ จักเจริญทั้งวรรณะ เพราะเหตุสมათานกุศลธรรมเหล่านั้นเป็นต้น.

บัดนี้ เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าตั้งมาติกาหัวข้อไว้ว่า กล่าวสมุฏฐานเป็นที่เกิดมงคล แล้วกำหนดมงคลนั้น จะชี้แจงความของมงคลนั้น ฉะนั้น จึงขอชี้แจงดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งกาลานี้ไว้ ๓ มงคลคือ การไม่คนพาล, การคบบัณฑิต, และการบูชาผู้ที่ควรบูชา, ด้วยประการฉะนี้. ในมงคลทั้ง ๓ นั้น พึงทราบว่า การไม่คบพาลชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ของโลกทั้งสอง เหตุป้องกัน ภัยมีภัยเกิดแต่คบพาลเป็นปัจจัยเป็นต้น การคบบัณฑิตและการบูชาผู้ที่ควรบูชา ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งนิพพานและสุคติ โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในการพรรณนาความเพิ่มพูนแห่งผลของการคบบัณฑิตและการบูชาผู้ที่ควรบูชา นั้นนั่นแล. แต่ข้าพเจ้าจักยังไม่แสดงหัวข้อต่อจากนี้ไป จักกำหนดข้อที่เป็นมงคลอย่างนี้ จึงจักชี้แจงความที่ข้อนั้น เป็นมงคล.

จบพรรณนาความแห่งกาลานี้ว่า อเสวนา จ พาลาน.

พรรณนาคาถาว่า ปฎิรูปเทสวาโส จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้อุทเทพบุตรขอมงคลอย่างเดียวกันว่า พุรุหิ มงคลมุตฺตนิ ขอได้โปรดตรัสบอกมงคลอันอุดม แต่กัฏฐ์ถึง ๓ มงคล ด้วยคาถาเดียว เปรียบเหมือนบุรุษใจกว้าง ถูกขอแต่น้อยแต่ก็ให้มาก ยิ่งไปกว่านั้น ยังทรงเริ่มที่จะตรัสมงคลอีกเป็นอันมาก ด้วยคาถาทั้งหลายมีว่า ปฎิรูปเทสวาโส จ เป็นต้น ก็เพราะเหตุคาถาทั้งหลายอยากฟัง เพราะมงคลทั้งหลายมีอยู่ และเพราะมงคลใด ๆ อนุกุลแก่สัตว์ใด ๆ ทรงมีพุทธประสงค์จะทรงประกอบสัตว์นั้น ๆ ไว้ ในมงคลนั้น ๆ บรรดาคาถาเหล่านั้น จะกล่าวในคาถาแรกก่อน. บทว่า ปฎิรูป แปลว่า สมควร. โอกาสเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ทุกแห่ง ไม่ว่าจะเป็นตามก็ดี นิคมก็ดี นครก็ดี ชนบทก็ดี ชื่อว่า เทสะ. การอยู่อาศัยในเทสะนั้น ชื่อว่า วาสะ. บทว่า ปุพฺเพ แปลว่า แต่ก่อน คือในชาติที่ล่วงมาแล้ว. ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมแล้ว ชื่อว่า ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว. จิตหรืออรรถภาพทั้งสิ้น เรียกว่า อตตะ. การประกอบไว้ คือการตั้งความปรารถนาของตนไว้ชอบ. ท่านอธิบายว่า การตั้งตนโดยชอบ ชื่อว่า สมุมาปณิธิ การตั้งไว้ชอบ. คำนอกนั้น มีนัยที่กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น. นี่เป็นการพรรณนาบทในคาถาแรกนั้น.

ส่วนการพรรณนาความ ฟังทราบดังนี้. ในประเทศใดบริษัท ๔ ยังจาริกอยู่ ยังบำเพ็ญบุญกิริยาวัตรผู้มีทานเป็นต้นอยู่ นวังสัทธุศาสน์ยังรุ่งเรืองอยู่. ประเทศนั้น ชื่อว่าปฎิรูปเทส การอยู่อาศัยในปฎิรูปเทสนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การทำบุญของสัตว์ทั้งหลาย. ในข้อนี้ มีชาวประมงที่เข้าไปยังเกาะสิงหลเป็นต้น เป็นตัวอยู่.

อีกนัยหนึ่ง ประเทศเป็นที่ตรัสรู้พระโพธิญาณ [ที่ตรัสรู้เป็นพระ-
พุทธเจ้า เรียกโพธิมณฑลสถาน] ประเทศที่ทรงประกาศพระธรรมจักร. ประเทศ
คือโคนต้นมะม่วงของนายคัมภะที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทำลายความเมาของ
พวกเดียริทย์ทั้งปวง ท่ามกลางบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ ประเทศที่เสด็จลง
จากเทวโลก ก็หรือประเทศอื่นใดอันเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้า มีกรุง-
สาวัตถี กรุงราชคฤห์เป็นต้น ประเทศนั้น ชื่อว่า **ปฎิรูปเทศ** การอยู่อาศัย
ในปฎิรูปเทศนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การได้อนุตรริยะ ๖
ของสัตว์ทั้งหลาย.

อีกนัยหนึ่ง ทิศบูรพา ตั้งแต่ชักรณิกมลงมาถึงมหาศาลา รอบนอก
เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท. ทิศอาคเนย์ ตั้งแต่แม่น้ำ
สัลลวตีลงมา รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท.
ทิศทักษิณ ตั้งแต่เสตกัณณิกมลงมา รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท
รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท. ทิศตะวันตก ก็ตั้งแต่ถุณะดำบลบ้านพราหมณ์ลงมา
รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิมชนบท. ทิศอุดร ตั้งแต่
ภูเขาอุสิทธะลงมา รอบนอก เป็นปัจฉิมชนบท รอบใน เป็นมัชฌิม-
ชนบท. นี้เป็นมัชฌิมประเทศ ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ โดยรอบ
๕๐๐ โยชน์. มัชฌิมประเทศนี้ ชื่อว่าปฎิรูปเทศ.

พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ผู้ครองอัสริยาธิปไตยแห่งทวีปใหญ่ทั้ง ๔
ทวีป ทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป ย่อมเกิดในปฎิรูปเทศนั้น พระมหาสาวกทั้งหลาย
มีพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเป็นต้น บำเพ็ญบารมีมาหนึ่งอสงไขย
กับแสนกัป ก็เกิดในปฎิรูปเทศนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญ
บารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัป ก็เกิดในปฎิรูปเทศนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทั้งหลาย บำเพ็ญบารมีมาสื่อสงไขยกับแสนกัปบ้าง แปรคองไขยกับแสนกัปบ้าง สิบหกอสงไขยกับแสนกัปบ้าง ก็เสด็จอุบัติในปฏิรูปเทศนั้น. บรรดาท่านเหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้วก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า, ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เหมือนกัน ส่วนสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้า ของสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า มีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้น การอยู่ในปฏิรูปเทศนั้น จึงตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่านั้น.

ความเป็นผู้ปรารถนาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระจีณาสพ สร้างสมกุศลไว้ในชาติที่ล่วงมาแล้ว ชื่อว่า **ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน.** แม้ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนนั้นก็เป็นมงคล. เพราะเหตุไร เพราะทำอธิบายว่าความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน ย่อมให้บรรลุพระอรหัต เมื่อจบคาถาแม่ ๔ บท ที่แสดงต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือที่ฟังเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า. ก็มนุษย์ผู้ใด สร้างบารมีไว้ มีกุศลมลอันแน่นหนามาก่อน มนุษย์ผู้นั้น ทำวิปัสสนาให้เกิดแล้ว ย่อมบรรลุธรรมที่สิ้นอาสวะ ด้วยกุศลมูลนั้นนั่นแล เหมือนพระเจ้ามหากัปปิณะ และอัครมเหสี ด้วยเหตุนี้ พระผู้พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนเป็นมงคล.

คนบางคนในโลกนี้ ย่อมทำตนที่ทุกสิ่งให้ตั้งอยู่ในสุศีล ตนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในสัทธาสัมปทา ตนที่ตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในจาคสัมปทา การตั้งตนดังกล่าว ชื่อว่า **ตั้งตนไว้ชอบ.** การตั้งตนไว้ชอบนี้ เรียกว่า **อตตสัมมาปณิธิ.** อตตสัมมาปณิธินี้แลเป็นมงคล. เพราะเหตุไร. เพราะเป็นเหตุละแวกที่เป็นไปในปัจจุบันและภายภาคหน้าและประสบอนิสงส์ต่าง ๆ อย่าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานธีไว้ ๓ มงคล คือการอยู่ใน
ปฏิรูปเทศ ๑ ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน ๑ และการตั้งตนไว้ชอบ ๑
ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคล
นั้น ๆ แล้วทั้งนั้น.

จบพรรณนาความแห่งคานธีว่า ปฏิรูปเทศวาโส จ

พรรณาภาถาว่า พาทุสจฺจยจ

บัดนี้ ความเป็นพหูสูต ชื่อว่าพาทุสจจะ ในบทนี้ว่า พาทุสจฺจยจ.
ความฉลาดในงานฝีมือทุกอย่าง ชื่อว่า คิลปะ. การฝึกกายวาจาจิต ชื่อว่า
วินัย. บทว่า สุตฺถิกุชิตฺตํ แปลว่า อันเขาศึกษาด้วยดีแล้ว. บทว่า สุภาสิตา
แปลว่า อันเขากล่าวด้วยดีแล้ว. ศัพท์ว่า ยา แสดงความไม่แน่นอน. คำ
เปล่งทางคำพูด ชื่อว่า วาจา. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล. นี่เป็น
การพรรณนาบทในคานธีว่า พาทุสจฺจยจ นี้.

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้. ความเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งวัตถุ-
ศาสน์ ที่ทรงพรรณาไว้ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า เป็นผู้ทรงสุตตะ ตั้งสม
สุตตะ และว่าภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ มีสุตตะมาก คือ สุตตะ เคยยะ
เวຍยากรณะ เป็นต้น ชื่อว่าความเป็นพหูสูต. ความเป็นพหูสูตนั้น ตรัสว่า
เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุละอกุศลและประสพกุศลและเพราะเป็นเหตุทำให้แจ้ง
ปรมาตตัจจะตามลำดับ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ผู้สดับแล้ว

ย่อมละอกุศล เจริญกุศล ย่อมละสิ่งมีโทษ เจริญสิ่ง
ที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้.

อีกพระดำรัสหนึ่งตรัสว่า

ย่อมพิจารณาความของธรรมทั้งหลาย ที่ทรงจำไว้

ธรรมทั้งหลายย่อมทนการเพ่งพินิจของเธอ ผู้พิจารณา
ความอยู่เมื่อธรรมทนการเพ่งพินิจอยู่ ฉันทะย่อมเกิด
เกิดฉันทะแล้ว ก็อุตสาหะ เมื่ออุตสาหะ ดีใช้ดูดย-
พินิจ เมื่อใช้ดูดยพินิจ ก็ตั้งความเพียร เมื่อตั้งความ
เพียร ย่อมทำให้แจ้งปรมาตตสัจจะ ด้วยกาย [นามกาย]
และย่อมเห็นทะเลอุปรูป่อง ด้วยปัญญา ดังนี้.

อนึ่ง แม้พาสู้จะความเป็นพหูสูตของคฤหัสถ์อันใดไม่มีโทษ อันนั้น
ก็พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้งสอง.

ศิลปะของคฤหัสถ์ และศิลปะของบรรพชิต ชื่อว่า ศิลปะ. บรรดา
ศิลปะทั้งสองนั้น กิจกรรมมิงานของช่างมณี ช่างทองเป็นต้น ที่เว้นจากการ
ทำร้ายชีวิตสัตว์อื่น เว้นจากอกุศล ชื่อว่า อคาริกศิลปะ ศิลปะของ
คฤหัสถ์. อคาริกศิลปะนั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์ใน
โลกนี้.

การจัดทำสมณบริหารมีการก็และเย็บจีวรเป็นต้น ซึ่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ในที่นั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กิจ
ที่ควรทำไร ๆ ของสพรหมจารี ไม่ว่าสูงต่ำเหล่านั้นใด ภิกษุเป็นผู้ขยันในกิจที่
ควรทำไร ๆ นั้น และที่ตรัสว่า เป็นนาถกรรมธรรม ธรรมทำที่พึง ชื่อว่า
อนาคาริกศิลปะ ศิลปะของบรรพชิต. ศิลปะของบรรพชิตนั้น พึงทราบว่าเป็น
มงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้งสองแก่ตนเองและแก่คนอื่น ๆ.

วินัยของคฤหัสถ์และวินัยของบรรพชิต ชื่อว่าวินัย. บรรดาวินัยทั้งสอง
นั้น การงดเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่าวินัยของคฤหัสถ์. วินัยของคฤหัสถ์

นั้น คฤหัสถ์ศึกษาดีแล้วในวินัยนั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้งสอง ด้วยการไม่ต้องสังกิลเสความเศร้าหมอง และด้วยการกำหนดคุณ คืออาจารย์.

การไม่ต้องอาบัติ ๓ กอง ชื่อว่าวินัยของบรรพชิต. แม้วินัยของบรรพชิตนั้น อันบรรพชิตศึกษาดีแล้ว โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว. หรือปาริสุทธิสีล ๔ ชื่อว่าวินัยของบรรพชิต. วินัยของบรรพชิตนั้น อันบรรพชิตศึกษาดีแล้ว ด้วยการศึกษาศิลปะการที่ตั้งอยู่ในปาริสุทธิสีล ๔ นั้น แล้วจะบรรลุพระอรหัตได้ พึงทราบว่าเป็นมงคลเพราะเป็นเหตุประสบสุขทั้งโลกิยะทั้งโลกุตระ.

วาทะที่เว้นจากโทษมีสาวาทเป็นต้น ชื่อว่าวาทสุภาสิต เหมือนอย่าง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย วาทประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นวาทสุภาสิต. หรือว่า วาทที่เจรจาไม่เพื่อเจ้อ ก็ชื่อว่าวาทสุภาสิต. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

สุภาสิตํ อุตตมมาหุ สนุโต

ธมมํ ภณ นามมมํ ตํ ทุตติยํ

ปิยํ ภณ นามปิยํ ลํ ตุตติยํ

สจจํ ภณ นาลิกํ จตฺตถํ.

สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวว่า วาทสุภาสิตเป็นวาทสูงสุดเป็นข้อที่ ๑. บุคคลพึงกล่าวแต่ธรรม ไม่กล่าวไม่เป็นธรรมเป็นข้อที่ ๒. พึงกล่าวแต่คำนี้น่ารัก ไม่กล่าวคำไม่น่ารัก เป็นข้อที่ ๓. กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่กล่าวคำหละหละเป็นข้อที่ ๔.

ส่วนการพรรณนาความ ฟังทราบดังนี้. สตรีผู้ยังบุตรให้เกิด เรียกชื่อว่า มารดา บิดาก็เหมือนกัน. การทำอุปการะด้วยการล้างเท้านวดพื้นขัดสีให้อาบน้ำ และด้วยการมอบให้ปัจจัย ๔ ชื่อว่า การบำรุง. ในการบำรุงนั้น เพราะเหตุที่มารดาบิดา มีอุปการะมาก หวังประโยชน์อนุเคราะห์บุตรทั้งหลาย มารดาบิดาเหล่าใด แลเห็นบุตรทั้งหลายเล่นอยู่ข้างนอก เดินมามีเนื้อตัวเปื้อนฝุ่น ก็เช็ดฝุ่นให้ จูบจอมถนอมเกล้า เกิดความรักเอ็นดู บุตรทั้งหลายใช้ศิระษทูนมารดาบิดาไว้ถึงร้อยปี ก็ไม่สามารถจะทำปฏิการะสนองคุณของมารดาบิดานั้นได้ และเพราะเหตุที่มารดาบิดานั้น เป็นผู้ดูแลบำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้ สมมติว่าเป็นพรหม สมมติว่าเป็นบูรพาจารย์ ฉะนั้น การบำรุงมารดาบิดานั้น ย่อมนำมาซึ่งการสรรเสริญในโลกนี้และละโลกไปแล้วก็จะนำมาซึ่งสุขในสวรรค์ ด้วยเหตุนี้จึงตรัสว่าเป็นมงคล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

มารดาบิดา ท่านเรียกว่าพรหม ว่าบูรพาจารย์ เป็น

**อาทุเนยยบุคคลของบุตร เป็นผู้อนุเคราะห์ บุตรเพราะ
ฉะนั้น บัณฑิตพึงนอบน้อม และพึงสักการะมารดา
บิดานั้น ด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การขัดสี การ
ให้อาบน้ำและล้างเท้า. เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดา
นั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ เขาละ
โลกไปแล้ว ยังบรรเทิงในสวรรค์.**

อีกนัยหนึ่ง กิจกรรม ๕ อย่าง มีการเลี้ยงดูท่าน ทำกิจของท่านและการดำรงวงศ์สกุลเป็นต้น ชื่อว่า การบำรุง. การบำรุงนั้น ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์สุขในปัจจุบัน ๕ อย่างมี การห้ามมิให้ทำบาปเป็นต้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า^๑

๑. ขุ.อ. ๒๕/ข้อ ๒๘๖. ๒. ที.ปา. ๑๑/ข้อ ๑๕๕

ดูก่อนบุตรครุหบดี ทิศเบื้องหน้า คือมารดาบิดา

อันบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน คือ เราท่านเลี้ยงมาแล้ว
จักเลี้ยงดูท่าน จักทำกิจของท่าน จักดำรงวงศ์สกุล
จักปฏิบัติตัวเหมาะที่จะเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับดับ
ชั้นแล้วจักทำบุญอุทิศไปให้ท่าน. ดูก่อนบุตรครุหบดี
ทิศเบื้องหน้าคือมารดาบิดา อันบุตรถึงบำรุงด้วยสถาน
๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตร ด้วยสถาน คือ
ห้ามบุตรจากความชั่ว ให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษา
ศีลปะจัดหาภรรยาที่สมควรให้ มอบทรัพย์มรดกให้
ในเวลาสมควร.

อนึ่ง ผู้ใดบำรุงมารดาบิดา ด้วยให้เกิดความเลื่อมใสในวัตถุ[รัตนะ]
ทั้งสาม ด้วยให้ถึงพร้อมด้วยศีลด้วยการบรรพชา ผู้นี้เป็นยอดของ ผู้บำรุงมารดา
บิดา. การบำรุงมารดาบิดาของผู้นั้นเป็นการตอบแทนอุปการคุณที่มารดาบิดา
ทำมาแล้ว ตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งประโยชน์ทั้งหลาย
ทั้งปัจจุบัน ทั้งภายภาคหน้า เป็นอันมาก.

ทั้งบุตรทั้งธิดา ที่เกิดจากตน ก็นับว่าบุตรทั้งนั้น ในคำว่า **ปุตุต-**
ทธารุสนี. บทว่า ทารา ได้แก่ภรรยา ๒๐ จำพวก จำพวกใดจำพวกหนึ่ง.
บุตรและภรรยา ชื่อว่า **ปุตุตทาระ**. ซึ่งบุตรและภรณานั้น . บทว่า **สงคโห**
ได้แก่ การทำอุปการะตัวด้วยการยกย่องเป็นต้น. การอุปการะนั้น พึงทราบว่า
เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์สุขในปัจจุบัน มีความเป็นผู้จัดการ
งานดีเป็นต้น. ความจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสงเคราะห์บุตรภรรยาที่ทรง

ยกขึ้นแสดงว่า ทิศเบื้องหลัง พึงทราบว่าเป็นบุตรภรรยาไว้ด้วย ภริยา ศัพท์
จึงตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนบุตรศฤหบดี ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อัน
สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยการยกย่อง ด้วย
การไม่ดูหมิ่น ด้วยการไม่นอกใจ ด้วยการมอบความ
เป็นใหญ่ให้ ด้วยการมอบเครื่องประดับให้. ดูก่อน
บุตรศฤหบดี ทิศเบื้องหลังคือภรรยา อันสามบำรุงด้วย
สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ที่สามีด้วยสถาน ๕
คือ จัดการงานดี สงเคราะห์คนข้างเคียง ไม่นอกใจ
รักษาทรัพย์ที่สามีทำมา ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทุก
อย่าง.

หรือ มีอีกนัยหนึ่งดังนี้ บทว่า สงฺคโห ได้แก่ การสงเคราะห์ด้วย
ทานการให้ ปิยวาจาพูดน่ารัก อรรถจริยาการบำเพ็ญประโยชน์อันเป็นธรรม.
คืออะไร. การให้เสบียงอาหารในวันอุโบสถ การให้ดูงานนักขัตฤกษ์ กระทำ
มงคลในวันมงคล การโอวาสสั่งสอน ในประโยชน์ทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบัน
และเป็นไปภายหน้า การสงเคราะห์นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุ
แห่งประโยชน์ในปัจจุบัน เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ในภายหน้า และเพราะ
เป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ที่แม่เฒ่าทั้งหลายพึงนอบน้อม. เหมือนอย่างที่ทำว
สักกะจอมทวยเทพตรัสไว้ว่า

เย คหฺภูจฺจา ปุณฺณกรฺา สีลฺวนุโต อุปาสกา
ธมฺเมเน ทาริ โปเสนฺติ เต นมฺสฺสามิ มาตฺลิ.

๑. ที.ปา. ๑๑/ข้อ ๒๐, ๒. ถัง, สกถ. ๑๕/ข้อ ๕๓๐

ดูก่อนมาตลี คฤหัสถ์เหล่าใด ทำบุญ มีศีล

เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม เราย่อมมอบน้อม

คฤหัสถ์เหล่านั้น.

การงานทั้งหลาย มีกสิกรรมทำไร่่นา โครกขกรรมเลี้ยงโคและวนิชกรรม ค้าขายเป็นต้น เว้นจากภาวะอาภูล มีการล่วงเลยเวลา การทำไม่เหมาะ และการทำย่อหย่อนเป็นต้น เพราะเป็นผู้รู้จักกาล เพราะเป็นผู้ทำเหมาะ เพราะเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน และเพราะไม่ควรพินาศ เหตุถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ชื่อว่าการงานไม่อาภูล. การงานไม่อาภูลเหล่านั้น อันบุคคลประกอบได้อย่างนี้ ก็เพราะตน บุตรภรรยา หรือทาสและกรรมกร เป็นผู้ฉลาดตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้ทรัพย์ ข้าวเปลือกและความเจริญในปัจจุบัน. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ผู้มีฐานะ ทำเหมาะ หมั่น ย่อมได้ทรัพย์.

แลว่า

ผู้ชอบนอนหลับกลางวัน เกลียดการขยันกลาง

คืน เมฆประจำ เป็นนักเลงครองเรือนไม่ได้. ประโยชน์

ทั้งหลายย่อมล่วงเลย พวกคนหนุ่มที่ทอดทิ้งการงาน

ด้วยอ้างว่า หนาวนัก ร้อนนัก เย็นแล้ว. ผู้ใดไม่สำคัญ

ความเย็นและความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ทำกิจของลูก

ชาย ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากสุข.

และว่า

เมื่อคนรวบรวมโภคทรัพย์ เหมือนแมลงผึ้งรวบรวม

รวมน้ำหวาน โภคทรัพย์ย่อมสะสมเป็นกอง เหมือน

จอมปลวกที่ปลวกทั้งหลายก่อขึ้นฉะนั้น.

อย่างนี้เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานีไว้ ๔ มงคล คือการบำรุง
มารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตรภรรยา ๑ และการงาน
ไม่อาภูล ๑ หรือ ๕ มงคล เพราะแยกการสงเคราะห์บุตรและภรรยาออกเป็น
๒ หรือ ๓ มงคล เพราะรวมการบำรุงมารดาและบิดาเป็นข้อเดียวกัน . ก็
ความที่มงคลเหล่านั้น เป็นมงคล ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้ว ทั้งนี้แล.

จบพรรณนาความแห่งคานีว่า มาตาปิตุอุปัฏฐาน

พรรณนาคานีว่า ทานญจ

บัดนี้ จะพรรณนาในคานีว่า ทานญจ. ชื่อว่า ทาน เพราะเขาให้
ด้วยวัตถุนี้ ท่านอธิบายว่า เขามอบทรัพย์ที่มีอยู่ของตนให้แก่ผู้อื่น. การประพฤดิ
ธรรมหรือความประพฤดิที่ไม่ปราศจากธรรม ชื่อว่า ธรรมจริยา. ชื่อว่า ญาติ
เพราะใคร ๆ ก็รู้ว่า ผู้นี้พวกของเรา. ไม่มีโทษ ชื่อว่า อนวัชชะ ท่าน
อธิบายว่า ใคร ๆ นิินทาไม่ได้ ดิเตียนไม่ได้. คำที่เหลื่อมินัยที่กล่าวมาแล้ว
ทั้งนี้แล. นี้เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ พิงทราบดังนี้. เจตนาเป็นเหตุบริจาคนาน.
วัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้น ซึ่งมีความรู้ดีเป็นหัวหน้า เฉพาะผู้อื่น หรือความ
ไม่โลก ที่ประกอบด้วยจากเจตนา นั้น ชื่อว่า ทาน. จริ่งอยู่ บุคคลย่อมมอบ
ให้วัตถุ นั้น แก่ผู้อื่น ด้วยความไม่โลก. ด้วยเหตุ นั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ชื่อว่า
ทาน เพราะเขาให้ทานด้วยวัตถุนี้ ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสพผลวิ-
เศษที่เป็นไปในปัจจุบัน และเป็นไปภายหน้า มีความเป็นผู้ที่ชนเป็นอันมากรัก
และพอใจเป็นต้น. ในเรื่องทานนี้ พิงระลึกถึงสูตรทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า
ดูก่อนสึหะ ทานบดีผู้ทากยอมเป็นที่รักที่พอใจของชนเป็นอันมาก.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ทานมี ๒ คือ อามิสทานและธรรมทาน ในทานทั้งสองนั้น อามิสทาน ได้กล่าวมาแล้วทั้งนั้น . ส่วนการแสดงธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศแล้ว อันนำมาซึ่งความสิ้นทุกข์และสุขในโลกนี้และโลกหน้า เพราะหมายจะให้ประโยชน์แก่คนอื่น ๆ ชื่อว่า ธรรมทาน. อนึ่ง บรรดาทานทั้งสองนี้ ธรรมทานนี้โดยเฉพาะเป็นเลิศ เหมือนอย่างที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ

สพฺพธรรมา ธมฺมธรรมา ชินาติ

สพฺพพรตํ ธมฺมพรตํ ชินาติ

ตณฺหกุขโย สพฺพกุขํ ชินาติ.

การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม
ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้ง
ปวง ความสิ้นตัณหาชนะทุกข์ทั้งปวง.

ในพระสูตรและคานานี้ก็ตรัสความที่อามิสทานเป็นมงคลเท่านั้น ส่วนธรรมทานตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปทัฏฐานแห่งคุณทั้งหลาย มีความเป็นผู้ชาวซึ่งอรรถเป็นต้น สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุแสดงธรรม ตามที่
ฟังมา ตามที่เรียนมา โดยพิศดารแก่คนอื่น ๆ โดย
ประการใด ๆ ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ชาวซึ่งอรรถ และ
ชาวซึ่งธรรม ในธรรมนั้น โดยประการนั้น ๆ อย่างนี้
เป็นต้น.

การประพตฺกุตฺตกรรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า ธรรมจริยา เหมือนอย่างที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นต้นอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย การ

ประพตติธรรม การประพตติสม่าเสมอ มี ๓ อย่าง. ก็การประพตติธรรมนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุเข้าถึงโลกสวรรค์. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า **ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่ประพตติธรรม ประพตติสม่าเสมอ สัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้.**

ชนผู้เกี่ยวข้องข้างมารดาหรือข้างบิดา จนถึง ๗ ชั่วโมง ชื่อว่า ญาติ. การสงเคราะห์ญาติเหล่านั้น ผู้ถูกความเสื่อม โภคะถูกความเสื่อมเพราะเจ็บป่วย ครอบงำแล้วมาหาตน ด้วยอาหารเครื่องนุ่งห่มและข้าวเปลือกเป็นต้น ตามกำลัง ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลพิเศษ ที่เป็นปัจจุบันมีการสรรเสริญเป็นต้น และที่เป็นภายหน้ามิไปสุคติเป็นต้น. กิจกรรมที่เป็นสุจริตทางกายวาจาใจมีการสมาทานองค์อุโบสถ การทำความขวนขวาย การปลูกสวนและป่า และสร้างสะพานเป็นต้น ชื่อว่า **การงานไม่มีโทษ.** การงานไม่มีโทษเหล่านั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ประสบประโยชน์สุขนานาประการ. พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลายที่มีเป็นต้น อย่างนี้ว่า **ดูก่อนวิสาขา สตรีหรือบุรุษบางคนในศาสนา นี้ ถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงความเป็นสหายของทวยเทพ ชั้นจตุรมาหาราชิกาอันใด อันนั้นก็พื้นฐานะเป็นไปได้.**

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งกาลานี้ไว้ ๔ มงคล คือ ทาน ๑ ธรรมจรรยา ๑ การสงเคราะห์ญาติ ๑ การงานไม่มีโทษ ๑ ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้น เป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งกาลานี้ว่า ทานอุจ

พรรณนาคาถาว่า อารตี

บัดนี้ จะพรรณนาในคาถาว่า อารตี วิรตี นี้. ชื่อว่า อารมณะ เพราะจค. ชื่อว่า วิรมณะ เพราะเว้น. อีกนัยหนึ่ง เจตนาชื่อว่า วิรตี เพราะเป็นเครื่องที่สตัดเว้น. บทว่า ปาปา ได้แก่จากอกุศล. ชื่อว่า มัชชะ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา. การดื่มมัชชะ ชื่อว่า มัชชปานะ. ส้ารวมจากมัชชปานะนั้น. ความระวังชื่อว่า สัยมะ. ความไม่ประมาทชื่อว่า อัปฺปมาทะ. บทว่า รมฺเมสุ ได้แก่ ในกุศลทั้งหลาย. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล นี่เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาคความ พึงทราบดังนี้. ความไม่ยินดียิ่งทางใจอย่างเดียวของบุคคลผู้เห็นโทษในบาป ชื่อว่า อารตี. ความเว้นทางกายวาจา โดยกรรมและทวาร ชื่อว่า วิรตี.

ก็ธรรมดาวิริตินั้นนั้นมี ๓ คือ สัมปตตวิรตี ๑ สมาทานวิรตี ๑ สมุจเจทวิรตี ๑. บรรดาวิรตีทั้ง ๓ นั้น วิรตีเจตนาจเว้นจากวัตถุที่ประสบเข้าอันใดของกุศลบุตร โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้อที่เราจะฆ่าสัตว์นี้ จะลักทรัพย์เป็นต้น เมื่อนึกถึงชาติตระกูล หรือโคตรของตน ก็ไม่สมควรแก่เราเลย วิรตีเจตนาจเว้นอันนี้ชื่อว่า สัมปตตวิรตี. กุศลบุตรไม่ทำบาปมีปาณาติบาตเป็นต้น ตั้งแต่ประพฤติวิรัตอันใด วิรตีอันนั้น เป็นไปโดยสมาทานสิกขาบท ชื่อว่า สมาทานวิรตี. ภัยเวร ๕ ของพระอริยสาวกระงับไป ตั้งแต่ประพฤติวิรตีใด วิรตินั้นประกอบด้วยอริยมรรค ชื่อว่า สมุจเจทวิรตี. บาปอกุศลนั้นใด มี ๔ อย่าง กล่าวคือกรรมกิเลส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้พิชิตารอย่างนี้ว่า ลูกก่อนบุตรคฤหบดี กรรมกิเลส คือ ปาณาติบาต กรรมกิเลสคือ อทินนาทาน ฯลฯ กรรมกิเลส คือ มุสาวาส ดังนี้แล้วทรงสังเขปไว้ด้วยคาถาอย่างนี้ว่า

ปาณาติปาโต อทินนาทานํ มุสาวาทो จ วุจจติ

ปรทารคมณญเจว

นปปลัสสูติ ปญฺทิตา

ท่านกล่าวกรรมกิเลส ๔ คือ ปาณาติบาต,

อทินนาทาน, มุสาวาท และการละเมิดภรรยาของผู้

อื่น. บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญเลย.

การงดเว้นจากบาปอกุศลนั้น การงดเว้นแม่ทั้งหมดนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการ มีการละภัยเวรที่เป็นปัจจุบันและเป็นไปภายหน้าเป็นต้น. ก็ในข้อนี้ ฟังระลึกถึงพระสูตรทั้งหลาย โดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนบุตรภคหบดี อริยสาวกเว้นขาดจากปาณาติบาตแล.

จะกล่าวพรรณนาการสำรวมจากการดื่มของเมา. คำนี้เป็นชื่อของเจตนา งดเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาท คือการดื่มของเมา คือสุราและเมรัย ที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว. ก็เพราะเหตุที่ผู้ดื่มของเมาย่อมไม่รู้orroด ไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา ทำอันตรายแก่บิดา แม่แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระสาวกของพระตถาคต ย่อมประสบการติเตียนในภพปัจจุบัน ประสบทุกขในภพเบื้องหน้า และประสบความเป็นบ้าในภพต่อ ๆ ไป. ส่วนการสำรวมจากการดื่มของเมา ย่อมบรรลुการระงับโทษเหล่านั้น และการถึงพร้อมด้วยคุณตรงกันข้ามกับโทษนั้น. ฉะนั้น การสำรวมจากการดื่มของเมานี้ ฟังทราบว่าเป็นมงคล.

ความอยู่ไม่ปราศจากสติในกุศลธรรมทั้งหลาย โดยorroดฟังทราบ โดยเป็นปฏิบัติภัยต่อความประมาท ที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีนี้ ความกระทำโดยไม่เคารพ ความกระทำโดยไม่ต่อเนื่อง ความกระทำไม่มั่นคง ความประพฤติ

ย่อหย่อน ความทอดฉันทะ ความทอดธุระ. การไม่เสพ การไม่เจริญ การไม่ทำให้มาก การไม่ตั้งใจ การไม่ประกอบเนื่อง ๆ ความเลินเล่อในการอบรม กุศลธรรมทั้งหลาย ความประมาท ความเลินเล่อ ความเป็นผู้เลินเล่อ เห็นปานนี้ใด อันนี้เรียกว่า **ประมาท**. ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย. ความไม่ประมาทในกุศลธรรมนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบกุศลานาประการ และเพราะเป็นเหตุบรรลุมตธรรม. ในข้อนี้พึงระลึกถึงคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นต้นอย่างนี้ว่า ผู้ไม่ประมาท ผู้มีความเพียร และว่า ความไม่ประมาทเป็นอมตบพ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานาไว้ ๓ มงคล คือ การงดเว้นจากบาป ๑ การสำรวมจากการดื่มของเมา ๑ **ความไม่ประมาท** ในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานาว่า อารดี

พรรณนาคานาว่า คารโว จ

บัดนี้ จะพรรณนาในคานาว่า **คารโว จ** นี้. บทว่า **คารโว** ได้แก่ ความเป็นผู้หนัก [การณ]. บทว่า **นิวาโต** ได้แก่ ความประพฤดิ่อมตน. บทว่า **สนตุญฺจิ** แปลว่า ความสันโดษ. ความรู้อุปการะคุณที่ท่านทำไว้ ชื่อว่า **กตัญญตา**. บทว่า **กาเลน** แปลว่า ขณะสมัย. การพึงธรรม ชื่อว่า **ธัมมัสสวนะ**. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล นี้เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ ฟังทราบดังนี้. ความเคารพ การทำความเคารพความเป็นผู้มีความเคารพตามสมควรในพระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระตถาคต อาจารย์ อุปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว เป็นต้น เป็นผู้ควรประกอบความเคารพ ชื่อว่า คารวะ. คารวะนี้นั้น เพราะเหตุที่เป็นเหตุแห่งการไปสู่สุคติเป็นต้น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

บุคคลกระทำความเคารพผู้ที่ควรเคารพ ลักการะ

ผู้ที่ควรลักการะ นับถือผู้ที่ควรนับถือ บูชาผู้ที่ควรบูชา. เพราะธรรมนั้น ที่ยึดถือไว้บริบูรณ์อย่างนี้ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. ถ้าเขาไม่เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ หากเขา มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีตระกูลสูงในประเทศที่ กลับมาเกิด ดังนี้.

และเหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความ

ไม่เสื่อม ๗ ประการเหล่านี้. ๗ ประการเป็นไฉน ๗

ประการมี ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา ดังนี้เป็นต้นฉะนั้น จึงตรัสว่าเป็นมงคล.

ความเป็นผู้มีใจลดต่ำ ความเป็นผู้มีความประพฤติน่าพอง ชื่อว่า ความถ่อมตน. บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้ถ่อมตนอันใด กำจัดมานะได้ กำจัด ความกระด้างได้ เป็นเสมือนผ้าเช็ดเท้า เสมอด้วยโคอุสุภะเขาขาด และเสมอด้วยงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว ย่อมเป็นผู้ละเอียดอ่อนละมุนละไม ผ่องแผ้วด้วยสุข ความเป็นผู้ถ่อมตนอันนี้ เป็นนิวาตะ นิวาตะนี้นั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะ

เป็นเหตุได้คุณ มียศเป็นต้น. อนึ่ง ตรัสไว้ว่า ผู้มีความถ่อมตน ไม่
กระด้าง คนเช่นนั้น ย่อมได้ยศ ดังนี้ เป็นต้น.

ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า สันตุฎฐิ. สันโดษนั้น
มี ๑๒ อย่าง คือ ในจิวร ๓ อย่าง คือยถาลภสันโดษ สันโดษตามที่ได้.
ยถาพลสันโดษ สันโดษตามกำลัง ยถาสารูปสันโดษ สันโดษตามสมควร.
ในบิณฑบาตเป็นต้นก็อย่างนี้.

จะพรรณนาประเภทแห่งสันโดษนั้น ดังนี้. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้
จิวรดีหรือไม่ดี ภิกษุนั้น ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิวรนั้นเท่านั้น ไม่ประสงค์
จิวรอื่น เมื่อได้ก็ไม่รับ นี้ชื่อว่า ยถาลภสันโดษในจิวรของภิกษุนั้น.

อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธเมื่อห่มจิวรหนักย่อมต้องค้อมตัวลง หรือลำบาก
เธอก็เปลี่ยนจิวรนั้นกับภิกษุที่ชอบกัน ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิวรนั้น ก็
ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในจิวรของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้ได้ปัจจัยอันประณีต เธอได้จิวรบรรดาจิวร
ชั้นดีเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีค่ามาก คิดว่าจิวรนี้เหมาะแก่พระเถระ
พระผู้บวชมานานและพระพหูสูตจึงถวายแก่พระภิกษุเหล่านั้น ตนเองก็เลือก
เอาเศษผ้าจากกองขยะ หรือจากที่ไร ๆ อื่น ทำสังฆาฎิครอง ก็ยังเป็นผู้สันโดษ
อยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในจิวรของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาต ปอนหรือประณีตยังอัตภาพ
ให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้น ไม่ประสงค์บิณฑบาตอื่น. แม้เมื่อได้ก็ไม่รับ
นี้ชื่อว่า ยถาลภสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธจันบิณฑบาตเสรำหมองโรคจะกำเริบหนัก เธอก็
ถวายบิณฑบาตนั้น แก่ภิกษุที่ชอบกัน จันเนยใส น้ำผึ้ง และนนสดเป็นต้น

จากมือของภิกษุนั้น แม้ทำสมณธรรมอยู่ ก็ยังเป็นผู้สันโดษ นี่เป็น ยถาพล-
สันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตอันประณีต เธอคิดว่า บิณฑบาตนี้
เหมาะแก่พระเถระ พระผู้บวชมานาน และแม่แก่สพรหมจารีอื่น ผู้เว้น บิณฑ-
บาตอันประณีตเสีย ก็ยังอรรถภาพให้เป็นไปไม่ได้ จึงได้ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น
ตนเองเที่ยวบิณฑบาต แม้ฉันอาหารที่ปนกันก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า
ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

อนึ่ง เสนาสนะมาถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอก็สันโดษด้วยเสนาสนะ
นั้นนั่นแหละ ไม่ยอมรับเสนาสนะอื่น แม้ดีกว่าที่มาถึงอีก นี้ชื่อว่า ยถา-
ลาภสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธอยู่ในเสนาสนะที่อับลม ย่อมจะทรมนทรมายอย่าง
เหลือเกิน ด้วยโรคดีเป็นต้น เธอจึงถวายเสนาสนะแก่ภิกษุที่ชอบกัน แล้วอยู่
เสียในเสนาสนะอันเย็น มีลม ที่ถึงแก่ภิกษุนั้น แม้กระทำสมณธรรม ก็ยัง
เป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่ยอมรับเสนาสนะที่ดีแม้มาถึง คิดว่าเสนาสนะดี
เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อภิกษุนั่งในเสนาสนะนั้น ดินมีทระย่อมครอบ
ง่า เมื่อหลับแล้วตื่นขึ้นมาอีก กามวิตกย่อมฟุ้งขึ้น เธอจึงปฏิเสธเสนาสนะ
นั้นเสีย อยู่แต่ในที่แจ้ง โคนไม้และกุฏิมุงบังด้วยใบไม้ แห่งใดแห่งหนึ่ง
ก็ยิ่งเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะของภิกษุ

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เกสัชไม่ว่าผลสมอหรือมะขามป้อม เธอ
ก็ยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยเกสชุนั้น. ไม่ประสงค์เกสชอย่างอื่น มีเนยใส น้ำผึ้ง

น้ำอ้อยเป็นต้นที่ได้แล้ว แม้เมื่อได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยถาสถันโดยใน
คิลานปัจฉัยของภิกษุนั้น.

อนึ่ง ภิกษุอาพาธ ต้องการน้ำมัน แต่ได้น้ำอ้อย เธอก็ถวายน้ำอ้อย
นั้นแก่ภิกษุที่ชอบกัน แต่ทำยาด้วยน้ำมันจากมือของภิกษุนั้น แม้กระทำ
สมณธรรม ก็ยังเป็นผู้สั่นโดยอยู่ นี่ชื่อว่า ยถาผลสถันโดยในด้านปัจฉัย
ของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ใ้สมอดองกับมูตรเน่าลงในภาชนะใบหนึ่ง ใ้
ของมีรสอร่อย ๔ อย่างลงในภาชนะใบหนึ่ง เมื่อถูกเพื่อนภิกษุบอกว่า ท่าน
ต้องการสิ่งใด ก็ถือเอาเถิดท่าน ถ้าวา อาพาธของภิกษุนั้น ระวังไปด้วย
สมอดองน้ำมูตรเน่าและของรสอร่อยทั้งสองนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งไซ้ร้ เมื่อเป็น
ดังนั้นเธอก็คิดว่า ธรรมดาว่าสมอดองด้วยมูตรเน่า พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรง
สรรเสริญแล้ว และพระพุทธเจ้าตรัสว่า บรรพชาอาศัยมูตรเน่าเป็นเภสัช พึง
ทำความอุตสาหะในมูตรเน่าเป็นเภสัชนั้น จนตลอดชีวิต ปฏิเสชของมีรสอร่อย
เป็นเภสัช แม้กระทำเภสัชด้วยสมอดองด้วยมูตรเน่า ก็เป็นผู้สั่นโดยอย่างยิ่ง
นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสถันโดยในคิลานปัจฉัยของภิกษุนั้น.

สั่นโดยแม่ทั้งหมดนั้น มีประเภทอย่างนี้ ก็เรียกว่า สันตุฎฐี สันตุฎฐี
นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสพการละบาปกรรมทั้งหลาย
มีความปรารถนาเกินส่วน ความมักมาก และความปรารถนาลามกเป็นต้น
เพราะเป็นเหตุแห่งสุคติ เพราะเป็นเครื่องอบรมอริยมรรค และเพราะเป็น
เหตุแห่งความเป็นผู้อยู่ได้สบายในทิศทั้ง ๘ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

จาคุฑุทิสโ อปปฏิโม จ โหติ

สนตุฎฐสมาคน อิตริตเรน.

ผู้สันโดษด้วยปัจจัยตามมีความได้ ย่อมเป็นผู้

อยู่สบายในทิศทั้ง ๔ และไม่มีปฏิฆะเลย ดังนี้ เป็นต้น

ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้ว ไม่ว่าจะมากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ ชื่อว่า กตัญญูตา. อนึ่ง บุญทั้งหลายนั้นแล มีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลายเพราะป้องกันทุกข์มีทุกข์ในนรกเป็นต้นได้. ดังนั้น การระลึกถึงอุปการะของบุญแม้เหล่านั้น ก็พึงทราบว่าเป็น กตัญญูตา. กตัญญูตานั้นตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษมีประการต่างๆ มีเป็นผู้ อันสัตบุรุษทั้งหลายพึงสรรเสริญเป็นต้น. ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้ หาได้ยากในโลก คือ บุพพการี ๑ กตัญญูกตเวที ๑.

การฟังธรรม เพื่อบรรเทาความวิตกในกาลที่จิตประกอบด้วยอุทธัจจะ หรือจิตถูกวิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ ชื่อว่าการฟังธรรมตามกาล. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การฟังธรรมทุก ๆ ๕ วัน ชื่อว่าการฟังธรรมตามกาล เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวว่า ท่านพระอนุรุทธะ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์นี้ประชุมกันด้วยธรรมมีกาคืนยังรุ่งทุก ๕ วันแล.

อนึ่ง ในกาลใด ภิกษุเข้าไปหากัลยาณมิตรแล้วอาจฟังธรรมบรรเทาความสงสัยของตนเสียได้ การฟังธรรมแม้ในกาลนั้น ก็พึงทราบว่าการฟังธรรมตามกาล เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุเข้าไปหากัลยาณมิตรเหล่านั้น สอบถามไล่เลียงตลอดกาล ตามกาล. การฟังธรรมตามกาลนั้นนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการมีการ ละนิเวรณได้ อานิสงส์ ๔ และบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะเป็นต้น. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด พระอริยสาวก
ใส่ใจทำให้เป็นประโยชน์ รวบรวมทุกอย่างไว้ด้วยใจ
เจียโรตพึงธรรม ในสมัยนั้น นิเวศน์ ของพระ
อริยสาวกนั้น ย่อมไม่มี.

และว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พึงหวังอานิสงส์ ๔ ประการ
แห่งธรรมทั้งหลายที่ลุ่มโศต ฯลฯ ที่แทงตลอดด้วย
ดีแล้ว.

และว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ เหล่านี้ อันภิกษุ
อบรมโดยชอบ หมุนเวียนไปโดยชอบ ตลอดกาล
ตามกาล ย่อมให้ถึงธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะโดยลำดับ
ธรรม ๔ ประการ คือ การพึงธรรมตามกาล.

อย่างนี้เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานานี้ไว้ ๕ มงคล คือ ความ
เคารพ ๑ การถ่อมตน ๑ สันโดษ ๑ กตัญญูตา ๑ และการพึงธรรมตามกาล ๑
ด้วยประการฉะนี้. ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ที่ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ
แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานานี้ว่า การโว จ

พรรณนาคาถาว่า ขนฺตี จ

บัดนี้ จะพรรณนาในคาถาว่า **ขนฺตี จ** นี้. ความอดทนชื่อว่าขันติ
ชื่อว่าสุวจะ เพราะมีความว่าง่าย เพราะเป็นผู้ถือเอาโดยเบื่องขวา กรรมของ
ผู้ว่าง่าย ชื่อว่า โสวัจฉสสะ. ความเป็นแห่งกรรมของผู้ว่าง่าย ชื่อว่า โสว-
ัจฉสตา. ชื่อว่าสมณะ เพราะระงับกิเลสทั้งหลายได้. บทว่า **ทสฺสนํ** ได้แก่
การเพ่งดู. การสนทนาธรรม ชื่อว่า **ธรรมสากัจฉา**. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าว
มาแล้วทั้งนั้นแล. นี้เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้.

อริวาสนขันติ ชื่อว่า **ขันติ** ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยขันตินั้น แล้วยอม
ไม่มีอาการผิดปกติเป็นผู้เหมือนไม่ได้ยินบุคคลที่ด่าด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐ และ
เหมือนไม่เห็นบุคคลผู้เบียดเบียนด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้น เหมือนขันติ-
วาที่คาบสละนั้น. เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

อหุ อตีตมทฺธานํ สมโณ ขนฺตีที่ปโน

ตํ ขนฺติยาเยว จิตฺตํ กาสีราชา อเฉยฺยิ.

สมณะผู้แสดงขันติ ได้มีมาแล้วในอดีตกาล

พระเจ้ากาสิได้ทรงทำลายสมณะผู้ตั้งอยู่ในขันตินั้นแล.

หรือยอมใ้ใจว่าเขาทำดีแล้ว เพราะไม่มีความผิดยิ่งไปกว่านั้น เหมือน ท่าน
ปุณณเถระ ฉะนั้น อย่างที่ท่านกราบทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าผู้คนชาวสุนาปรันตกะ

จักด่าจกบริภาษข้าพระองค์ไซ้ไร ในข้อนั้น ข้าพระองค์

จักใ้ใจว่า. ผู้คนชาวสุนาปรันตกะเหล่านี้ เป็นผู้

เจริญหนอ ผู้คนชาวสุนาปรันตกะเหล่านี้ เป็นผู้เจริญ

ดีหนอ ผู้คนเหล่านี้ไม่ตีข้าพระองค์ด้วยมือดังนี้ เป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 205
และที่ภิกษุประกอบด้วยขันตินั้นแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่แม่แต่ฤๅษีทั้งหลายก็พึงสรร-
เสริญ. อย่าง ท่านสรังคฤๅษี กล่าวไว้ว่า

โกธั วธิตฺวา น กทาจิ โสจติ

มกฺขปฺปทานํ อิตฺโข วณฺณยฺนฺติ

สพฺเพถั วุตฺตํ ผรุสํ ขมมถ

เอตํ ขนฺตี อุตฺตมมาหุ สนฺโต.

คนฆ่าความโกรธได้แล้วย่อมไม่เศร้าโศกในกาล

ไหน ๆ ฤๅษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละความลบหลู่

คนควรอดทนคำหยาบที่คนทั้งปวงกล่าวแล้ว สัตบุรุษ

ทั้งหลายสรรเสริญขันตินั้นว่าสูงสุด.

ย่อมเป็นผู้ที่แม่แต่เทวดาทั้งหลายก็พึงสรรเสริญ อย่างที่ท้าวสักกะจอมทวยเทพ
ตรัสไว้ว่า

โย หเว พลฺวา สนฺโต ทฺพฺพลสฺส ติตฺติกฺขติ

ตนาหุ ปรมํ ขนฺตี นิจุจํ ขมฺติ ทฺพฺพโล.

ผู้ใดเป็นคนแข็งแรง อดทนต่อคนอ่อนแอ

สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญขันตินั้นของผู้้นั้นว่าเป็น

เยี่ยมคนอ่อนแอยอมต้องอดทนอยู่เป็นประจำ.

ย่อมเป็นผู้ที่แม่แต่พระพุทธรูปทั้งหลายก็พึงสรรเสริญ. อย่างที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสไว้ว่า

อกฺโกถั วธฺพนฺชณฺจ อทฺถุโธ โย ติตฺติกฺขติ

ขนฺตีพลํ พลาณิกํ ตมฺหํ พฺรุมิ พฺราหฺมณฺ.

**ผู้ใดไม่โกรธ อดกลั้นการด่าการฆ่าและการจอง
จำได้ เราเรียกผู้นั้น ซึ่งมีขันติเป็นกำลังมีกองกำลังว่า
พราหมณ์.**

ก็ขันตินั้นนั้น ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบคุณเหล่านี้ และคุณอื่น ๆ ที่ทรงสรรเสริญในที่นี้.

เมื่อถูกเพื่อนสพรหมจารีว่ากล่าวโดยธรรม ก็ไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ความนิ่งงันหรือคิดถึงคุณและโทษ วางความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ และความมีใจตกลงต่ำเป็นเบื้องหน้าอย่างยิ่งแล้ว เปล่งถ้อยคำว่า ดิละขอรับ ดังนี้ ชื่อว่า โสวัจัสสตา ความว่าง่าย. โสวัจัสสตานั่น ตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุได้โอวาทและอนุศาสน์ จากสำนักเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย และเพราะเป็นเหตุละโทษและบรรลुकคุณ.

การเข้าไปหาการบำรุงการระลึก การฟังและการเห็นนักบวชทั้งหลาย ผู้ระงับกิเลสแล้ว อบรมกายวาจาจิตและปัญญาแล้ว ประกอบด้วยความสงบอย่างสูง ชื่อว่า การเห็นสมณะทั้งหลาย. การเห็นสมณะแม้ทั้งหมด ท่านกล่าวว่ามีโทษ โดยเทศนาอย่างต่ำ. การเห็นสมณะนั้น ฟังทราบว่าเป็นมงคล. เพราะเหตุไร. เพราะมีอุปการะมาก จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่าการเห็นภิกษุเหล่านั้น มีอุปการะมาก เพราะบุญอันใด กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลมาถึงประตูเรือน ฆราวาสไทยธรรมมีอยู่ ก็ฟังนับถือด้วยไทยธรรมตามกำลัง ฆราวาสไม่มี ก็ฟังไหวอย่างเบญจางคประดิษฐ์ เมื่อการไหวอย่างเบญจางคประดิษฐ์ยังไม่พร้อม ก็ฟังประคองอัญชลินมัสการ เมื่อการนอบน้อม ยังไม่พร้อม ก็มีจิตผ่องใส แลดูด้วยจักขุที่น่ารัก ด้วยบุญที่มีการแลดูเป็นมุลอย่างนี้ โรคหรือโทษ ฝ้าหรือต่อมจะไม่มีในจักขุ ตลอดหลายพันชาติ จักขุทั้งสองก็จะผ่องใส มีสิริ มี

วรรณะ ๕ เสมือนบานประตูแก้วมณีที่เปิดในรัตนวิมาน เขาจะได้สมบัติใน
เทวดาและมนุษย์ ประมาณแสนกัป ข้อที่เขาเกิดเป็นมนุษย์เป็นคนมีปัญญา
พึงเสวยวิปากสมบัติเห็นปานนี้ ก็ด้วยบุญที่สำเร็จมาแต่การเห็นสมณะ ซึ่งเขา
ประพฤติมาโดยชอบ ไม่น่าอัศจรรย์เลย แม้สำหรับสัตว์เดียรัจฉาน บัณฑิต
ทั้งหลาย ก็พรรณนาวิปากสมบัติของการเห็นสมณะ ที่เพียงทำศรัทธาให้เกิดแล้ว
อย่างเดียวไว้อย่างนี้ ในบาลีประเทศใด บาลีประเทศนั้นมีว่า

นกุสฺส ตากลฺม อาศึยฺยอยู่ที่เวทียกบรรพตมาตลอด
กาลยาวนาน นกุสฺสตัวนี้สุขแท้หนอ เห็นพระพุทฺธเจ้า
ผู้ประเสริฐ ซึ่งลุกขึ้นแต่เช้า.

มันทำจิตให้เลื่อมใสในตัวเรา และภิกษุสงฆ์ผู้
ยอดเยี่ยม ไม่ต้องไปทุกคิถึงแสนกัป มันจุติจากเทวโลก
อันกุศลกรรมตักเตือนแล้วจักเป็นพระพุทฺธะ ผู้มีอนัน-
ตยามล ปราบกฐพระนามว่า โสมนัสสะ ดังนี้.

ในเวลาพลบค่ำ หรือในเวลาอรุณ ภิกษุฝ่ายพระสูตร ๒ รูป ย่อม
สนทนาพระสูตรกัน ฝ่ายพระวินัยก็สนทนาพระวินัยกัน ฝ่ายพระอภิธรรมก็
สนทนาพระอภิธรรมกัน ฝ่ายชาดกก็สนทนาชาดกกัน ฝ่ายอรรถกถาก็สนทนา
อรรถกถากันหรือสนทนากันในกาลนั้นๆ เพื่อชำระจิตที่ถูกรบกวน ความ
ฟุ้งซ่านและความสงสัยชักนำไป การสนทนาตามกาลนี้ ชื่อว่า การสนทนาธรรม
ตามกาล การสนทนาธรรมตามกาลนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่ง
คุณทั้งหลายที่มีความฉลาดในอาคมคือนิกายทั้ง ๕ เป็นต้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งกาลานี้ไว้ มงคล คือ ความอดทน
๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ การเห็นสมณะ ๑ และการสนทนาธรรมตามกาล ๑
ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ได้ชี้แจงไว้ในมงคล
นั้นๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งกาลว่า ขนฺดี จ

พรรณนาคาถาว่า ตโป จ

บัดนี้ จะพรรณนาในคาถาว่า **ตโป จ** นี้. ชื่อว่า **ตปะ** เพราะเผา
นาปธรรม. ความประพฤติอย่างพรหม หรือความประพฤติของพรหม ชื่อว่า
พรหมจรรย์ ท่านอธิบายว่า ความประพฤติอย่างประเสริฐ. การเห็นอริยสัจ
ทั้งหลาย ชื่อว่า **อริยสัจจान ทสฺสนํ**. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อริยสัจจानิ**
ทสฺสนํ คำนี้อีกมี. ชื่อว่า **นิพพาน** เพราะออกจากภาวะค้นหาเครื่องร้อยรัด
การทำให้แจ้งชื่อว่า **สัจฉิกิริยา**. การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ชื่อว่า **นิพพาน-**
สัจฉิกิริยา. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล นี้เป็นการพรรณนาบท

ส่วนการพรรณนาความ พึงทราบดังนี้ อินทริยสังวรชื่อว่า **ตปะ**
เพราะเผาอกิขณาและโทมนัสเป็นต้น หรือความเพียรชื่อว่า **ตปะ** เพราะเผา
ความเกียจคร้าน บุคคลผู้ประกอบด้วยตปะเหล่านั้น ท่านเรียกว่า **อาตาปี**
ตปะ นั้นนั้น พึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุละอกิขณาเป็นต้น และได้ฉาน
เป็นอาทิ.

ชื่อว่าพรหมจรรย์เป็นชื่อของ **เมถุนวิริติ สมณธรรม ศาสนาและ**
มรรค. จริงอย่างนั้น **เมถุนวิริติ** ท่านเรียกว่า **พรหมจรรย์** ได้ในประโยค
เป็นต้นว่า **พฺรหฺมจริยํ ปหาย พฺรหฺมจาริ โหติ** ละ**เมถุนวิริติ** เป็นพรหม.
จาริ. **สมณธรรม** เรียกว่า**พรหมจรรย์** ได้ในประโยค เป็นต้น อย่างนี้ว่า
ภควติ โน อาวุโส พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ ผู้มีอายุ เราอยู่ประพฤติสมณ-
ธรรม ในพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ศาสนา เรียกว่า**พรหมจรรย์** ได้ในประโยคเป็นต้น อย่างนี้ว่า **น**
ตาวาหํ ปาปิเม ปรินิพฺพายิสฺสามิ ยาว เม อิหํ พฺรหฺมจริยํ น
อิทฺทญฺเจว ภวิสฺสติ ผีตญฺจ วิตุถาริกํ พาหุชฺฌณฺถํ คู่ก่อนมาร トラบ

โคศาสนาของเรา จักยังไม่มั่นคงเจริญแพร่หลายรู้กันมากคน เราก็จักยังไม่ปรินิพพานตรานั่น.

มรรคเรียกว่า พรหมจรรย์ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า อยมเว
โฆ ภิกขุ อริโย อฏฺฐงฺกโก มคฺโค พุรฺหมจฺริยํ เสยฺยถิทํ สุมมา-
ทิกฺขุจิ คู่ก่อนภิกขุ อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น เป็นพรหม
จรรย์. แต่ในที่นี้ พรหมจรรย์เมื่อก่ออย่างไม่เหลือ ย่อมควร เพราะมรรค
ท่านสงเคราะห์ด้วยอริยสัจจาทสสนะข้างหน้าแล้ว. ก็พรหมจรรย์นั้นนั้น พึง
ทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบผลวิเศษนานาประการ นั้นสูง ๆ.

การเห็นมรรค โดยตรัสรู้อริยสัจ ๔ ที่กล่าวไว้แล้วกุมาร
ปัญหา ชื่อว่า อริยสัจจาทสสนะ. อริยสัจจาทสสนะนั้น ตรัสว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นเหตุล่วงทุกข์ในสังสารวัฏ.

อรหัตผล ท่านประสงค์เอาว่า นิพพาน ในที่นี้. ชื่อว่า นิพพาน-
สังฆิกิริยา กระทำให้แจ้งในพระนิพพาน. จริงอยู่อรหัตผลเมื่อนั้น ท่าน
กล่าวว่านิพพานเพราะออกจากตัณหา ที่เข้าใจกันว่า วาณะ เพราะร้อยไว้ใน
คติ ๕. การถึงหรือการพิจารณาพระนิพพานนั้น เรียกว่า สังฆิกิริยาแต่การ
ทำให้แจ้งพระนิพพานนอกนี้สำเร็จได้ด้วยการเห็นอริสัจ ๔ นั้นแล ด้วยเหตุ
นั้น การเห็นอริยสัจนั้น ท่านจึงไม่ประสงค์ในที่นี้. การทำให้แจ้งพระนิพพาน
นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเป็นต้น ด้วย
ประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งกาลานี้ไว้ มงคล คือ ตปะ ๑
พรหมจรรย์ ๑ อริยสัจจาทสสนะ ๑ และนิพพานสังฆิกิริยา ๑ ด้วยประการ
ฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ได้ชี้แจงไว้ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้ง
นั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งกาลานี้ว่า ตโป จ

พรรณนาคาถาว่า ศุภฺจสุตฺต โลกธมฺเมหิ

บัดนี้ จะพรรณนาในคาถาว่า ศุภฺจสุตฺต โลกธมฺเมหิ บทว่า
ศุภฺจสุตฺต ได้แก่ ถูกแล้ว ต้องแล้ว ประสบแล้ว. ธรรมทั้งหลายในโลก
ชื่อว่า โลกธรรม. ท่านอธิบายว่า ธรรมทั้งหลาย จะไม่หวนกลับตราบเท่าที่
โลกยังดำเนินไป. บทว่า จิตฺตํ ได้แก่ มโน มานัส. บทว่า ยสุตฺต ได้แก่
ของภิกษุใหม่ ภิกษุปุณกลาง หรือภิกษุผู้เถระ. บทว่า น กมฺปติ ได้แก่
ไม่หวน ไม่ไหว. บทว่า อโสภํ ได้แก่ ไร้ความโสภ ถอนโสภศีลเสีย
แล้ว. บทว่า วรชํ ได้แก่ ปราศจากละอองกิเลส กำจัดละอองกิเลสแล้ว.
บทว่า เขมํ ได้แก่ ไม่มีภัย ไร้อุปัทวะ. คำที่เหลือมีนัยที่กล่าวไว้แล้วแล
นี่เป็นการพรรณนาบท.

ส่วนการพรรณนาคความ พึงทราบดังนี้ จิตของผู้ใด อันโลกธรรม ๘
มี มีลาภ ไม่มีลาภ เป็นต้น ถูกต้องครบจำแล้ว ย่อมไม่หวน ไม่ไหว ไม่
กระเทือน ชื่อว่า จิตของผู้ใดอันโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวนไหว จิตนั้นของ
ผู้นั้นพึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้สูงสุดเหนือโลก ซึ่ง
ธรรมใดๆ ให้หวนไหวไม่ได้.

ถามว่า ก็จิตของใคร ถูกโลกธรรมเหล่านั้นกระทบแล้วไม่หวนไหว.
ตอบว่า จิตของพระอรหันตปัจฉิมาสพ ไม่ใช่จิตของใครอื่น. จริงอยู่ พระผู้
มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า

เสโล ยถา เอกกฺขมโน เวเตน น สมิริติ
เอวํ รุปา รสา สทฺฐทา คนฺธา ผสฺสา จ เกวลา
อิฏฺฐา ธมฺมา อนิฏฺฐา จ นปฺปเวเชนฺติ ตาทิโน
จิตฺตํ จิตฺตํ วิปฺปมุตฺตํ วยญฺจสุตฺตานุปฺปสุตฺติ.

ภูเขาคิน ทิเบตเพียงเดียว ย่อมไม่ไหวด้วยลม จัน

ใด รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ และธรรมทั้งสิ้น ทั้ง
ส่วนอิฏฐารมณ์ ทั้งส่วนอนิฏฐารมณ์ ย่อมทำจิตของ
ท่านผู้คงที่ให้หวั่นไหวไม่ได้ ฉะนั้น ด้วยว่าจิต
ของท่านที่มั่นคง หลุดพ้นแล้ว ย่อมเห็นความเสื่อม
อยู่เนื่อง ๆ.

จิตของพระชีณาสพท่านั้น ชื่อว่า อโศกะ ไม่เศร้าโศก. จริงอยู่
จิตของพระชีณาสพท่านั้น ชื่อว่า อโศกะ เพราะไม่มีความเศร้าโศก ที่ท่าน
กล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า ความโศก ความเศร้า ความเป็นผู้เศร้าโศก ความ
แห่งใจ ความแห่งผากภายใน ความที่ใจถูกความเศร้าโศกแผดเผา. อาจารย์
บางพวกกล่าวถึงพระนิพพานคำนั้น เชื่อมความไม่ได้กับบทต้น ๆ. จิตของพระ
ชีณาสพท่านั้น ชื่อว่า อโศกะ ฉะนั้นใด ก็ชื่อว่า วิริยะ เขมระ ฉะนั้นจริง
อยู่ จิตของพระชีณาสพท่านั้น ชื่อว่า วิริยะ เพราะปราศจากละอองกิเลสมีราคะ
โทสะ โมหะ เป็นต้น และชื่อว่า เขมระ เพราะปลอดจากโยคะทั้ง ๔. เพราะ
ว่า จิตทั้ง ๓ อย่างนั้น โดยที่ท่านถือเอาแล้วในขณะที่จิตเป็นไปในอารมณ์นั้น ๆ
โดยอาการนั้น ๆ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้สูงสุดเหนือ
โลกมีความเป็นผู้มีขันธอันไม่เป็นไปแล้ว [ไม่เกิดอีก] และเพราะนำมาซึ่ง
ความเป็นอาหุไนยบุคคลเป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานานี้ไว้ ๔ มงคล คือ จิตที่ไม่
หวั่นไหวด้วยโลกธรรมแปด ๑ จิตไม่เศร้าโศก ๑ จิตปราศจากละอองกิเลส ๑
จิตเกษม ๑ ด้วยประการฉะนี้. ก็ความที่มงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ก็ได้ชี้แจงไว้
ในมงคลนั้น ๆ แล้วทั้งนั้นแล.

จบพรรณนาความแห่งคานานี้ว่า สุญจสุต โลกขมุเมหิ

พรรณนาคาถาว่า เอตาทิสานิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัส มหามงคล ๓๘ ประการ ด้วยคาถา ๑๐ คาถา มีว่า อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบพาลเป็นอาทิ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงชมเชยมงคลที่พระองค์ตรัสเหล่านั้นแล จึงได้ตรัสคาถาสุดท้าย ว่า เอตาทิสานิ กตฺวาน เป็นต้น.

พรรณนาความแห่งคาถาสุดท้ายนั้นดังนี้ บทว่า เอตาทิสานิ แปลว่า เช่นนี้ เหล่านั้น คือมีการไม่คบพาล เป็นต้น มีประการที่เรากล่าวมาแล้ว. บทว่า กตฺวาน แปลว่า กระทำ. ความจริงคำนี้ไม่นอกเหนือไปจากคำว่า กตฺวาน กติวา กริตฺวา [ซึ่งแปลว่าการทำเหมือนกัน]. บทว่า สพฺพตฺตมฺปฺราจิตฺตา ความว่า สัตว์ทั้งหลาย กระทำมงคลเช่นนี้เหล่านั้น อันเข้าสี่ก ๔ ประเภท คือ ขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมารและเทวปุตตมาร แม้แต่ประเภทเดียวทำให้พ่ายแพ้ไม่ได้ ในที่ทั้งปวง ท่านอธิบายว่า ยังมารทั้ง ๔ นั้นให้พ่ายแพ้ด้วยตนเอง. ก็ ม อักษรในคำว่า สพฺพตฺตมฺปฺราจิตฺตา นี้ พึงทราบว่าเป็นเพียงทำการต่อบท.

บทว่า สพฺพตฺต สุตฺถิ กจฺจนฺติ ความว่า สัตว์ทั้งหลายกระทำมงคลเช่นที่กล่าวมานี้ เป็นผู้อันมารทั้ง ๔ ทำให้พ่ายแพ้ไม่ได้แล้ว ย่อมถึงความสวัสดิในทั้งปวง คือ ในโลกนี้ และโลกหน้า และที่ยืนและที่เดินเป็นต้น อาสวะเหล่าใดที่ทำความคับแค้นและเร่าร้อน พึงเกิดขึ้นเพราะการคบพาล เป็นต้น เหตุไม่มีอาสวะเหล่านั้น จึงถึงความสวัสดิ ท่านอธิบายว่า เป็นผู้อันอุปัทวะไม่ขัดขวาง อันอุปสรรคไม่ขัดข้อง เกษมปลอดโปร่ง ไม่มีภัยเฉพาะหน้าไป. ถิ่นคคหิต ในคำว่า สพฺพตฺต สุตฺถิ กจฺจนฺติ นี้พึงทราบว่า ตรัสเพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยบทแห่งคาถาว่า ตํ เตถฺ มงฺกฺลฺมฺตฺตมฺ. ทรงจบอย่างไร. ทรงจบว่า คุณก่อนเทพบุตร เพราะเหตุที่ชน

ผู้กระทำความงกลเช่นที่กล่าวนี้ย่อมถึงความสวัสดิในที่ตั้งปวงอย่างนี้ ฉะนั้น ท่านจึงถือว่า มงกลทั้ง ๓๘ ประการ มีการไม่คบพาลเป็นต้นนั้นสูงสุด ประเสริฐสุด ดีที่สุด สำหรับชนเหล่านั้น ผู้กระทำความงกลเช่นที่กล่าวมานี้.

ตอนสุดท้าย เทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบอย่างนี้ เทวดา แสน โภกวิบรรลุพระอรหันต์. จำนวนผู้บรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล นับไม่ได้. ครั้งนั้น วันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก พระอานนท์เถระ มาตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เมื่อคืนนี้ เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาถามมงกลปัญหา ครั้งนั้นเราได้กล่าวมงกล ๓๘ ประการแก่เทวดาองค์นั้น คุณก่อนอานนท์ เธอจงเรียนมงกลปริยายนี้ ครั้นเรียนแล้วจงสอนภิกษุทั้งหลาย. พระเถระเรียนแล้วก็สอนภิกษุทั้งหลาย. มงกลสูตรนี้นั้น อาจารย์นำสืบ ๆ กันมาเป็นไปอยู่จนทุกวันนี้ ฟังทราบทั่วว่า ศาสนพรมหจรรย์นี้มั่นคงเจริญแพร่หลาย รู้กันมากคนพาแน่น トラบเท่าที่เทวดาและมนุษย์ประกาศดีแล้ว.

เพื่อความฉลาดในการสะสมความรู้ในมงกลเหล่านั้นเอง บัดนี้ จะประกอบความตั้งแต่ต้นดังนี้.

สัตว์ทั้งหลายผู้ปรารถนาสุขในโลกนี้โลกหน้าและโลกุตระสุขเหล่านั้น ละการคบคนพาลเสีย อาศัยแต่บัณฑิต, บุชาผู้ที่ควรบูชา. อันการอยู่ในปฏิรูปเทศ, และความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนตักเตือนในการบำเพ็ญกุศล. ตั้งตนไว้ชอบ มีอรรถภาพอันประดับด้วยพาสุขจะ ศิลปะ และวินัย, กล่าวสุภาษิตอันเหมาะสมแก่วินัย. ยังไม่ละเพศกฤหัสถ์ตราบใด, ก็ชำระมูลหนี้เก่าด้วยการบำรงมารดาบิดา, ประกอบมูลหนี้ใหม่ด้วยการสงเคราะห์บุตรและภรรยา ถึงความมั่งคั่งด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก ด้วยความเป็นผู้มีภาระงานไม่อาภูล, ยึดสาระแห่งโภคะด้วยทาน และสาระแห่งชีวิตด้วยการประพฤติธรรม, กระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนของตน ด้วยการสงเคราะห์ญาติ และประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนอื่น ๆ

ด้วยความเป็นผู้มีการงานอันไม่มีโทษ. งดเว้นการทำร้ายผู้อื่นด้วยการเว้นบาป
การทำร้ายตนเอง ด้วยการระวังในการค้ำกินของเมา, เพิ่มพูนฝ่ายกุศลด้วย
ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย, ละเพศกฤหัตถ์ด้วยความเป็นผู้เพิ่มพูนกุศล
แม้คงอยู่ในภาวะบรรพชิต ก็ยังวัตรสัมปทาให้สำเร็จด้วยความเคารพในพระ-
พุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าและอุปัชฌายาจารย์เป็นต้น และด้วยความ
ถ่อมตน, ละความละโมภในปัจจัยด้วยสันโดษ, ตั้งอยู่ในสัปปริสภูมิด้วยความ
เป็นผู้กตัญญู, ละความเป็นผู้มีจิตหดหู่ด้วยการฟังธรรม, ครอบงำอันตรายทุก
อย่างด้วยขันติ, ทำคนให้มีที่พึ่ง ด้วยความเป็นผู้ว่าง่าย, ครอบงำข้อ
ปฏิบัติด้วยการเห็นสมณะ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้ง
แห่งความสงสัย ด้วยการสนทนาธรรม, ถึงศีลวิสุทธิตั้งแต่ศีลอินทริย-
สังวร ถึงจิตตวิสุทธิตั้งแต่พรหมจรรย์คือสมณธรรม และยังวิสุทธิตั้ง
ให้ถึงพร้อม, ถึงญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นปริยายแห่งการเห็นอริยสัจด้วยปฏิบัติ
นี้ กระทำให้แจ้งพระนิพพานที่นับได้ว่าอรหัตผล, ซึ่งครั้ง กระทำให้แจ้งแล้ว
เป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ เหมือนสีเนรุบรรพต ไม่หวั่นไหวด้วย
ลมและฝน ย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก ปราศจากละอองกิเลส มีความเกษมปลอด
โปร่ง และความเกษมปลอดโปร่งย่อมเป็นผู้แม้แต่ศัตรูผู้หนึ่งให้พ่ายแพ้ไม่ได้
ในที่ทั้งปวง ทั้งจะถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สัตว์ทั้งหลายกระทำมงคลเช่นที่กล่าวมานี้แล้ว

เป็นผู้อันมารให้พ่ายแพ้ไม่ได้ในที่ทั้งปวง ย่อมถึงความ
สวัสดิ์ในที่ทุกสถาน นั้นเป็นมงคลอุดมของสัตว์เหล่า
นั้น.

จบพรรณนามงคลสูตร

แห่ง

ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะ

รัตนสูตร

ว่าด้วยรัตนอันประณีต

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรัตนสูตรเป็นคาถาว่าดังนี้

[๗] หมู่ภูตเหล่าใด อยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศ มาประชุมกันแล้วในที่นี้ ขอหมู่ภูตทั้งหมด จงมีใจดี และจงพึงสุภามิตโดยเคารพ เพราะฉะนั้น ขอท่านพึงหมจงตั้งใจฟัง จงแผ่เมตตาในหมู่ประชาที่เป็นมนุษย์ มนุษย์เหล่าใด ย่อมนำพาลิกรรมไปทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลาย จงไม่ประมาท ช่วยรักษามนุษย์เหล่านั้น.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่งในที่นี้ หรือในโลกอื่น หรือรัตนะใดอันประณีตในสวรรค์ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจและรัตนะนั้นที่เสมอด้วยพระตลาคตไม่มีเลย แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมี.

พระศากยมุนี พระหฤทัยตั้งมั่นทรงบรรลुธรรม ใด เป็นที่สิ้นกิเลส ปราศจากราคะ เป็นอมตธรรม ประณีต สิ่งไร ๆ ที่เสมอด้วยธรรมนั้นไม่มี แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จงมี.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรงสรรเสริญสมาธิ

อันใดว่าเป็นธรรมอันสะอาด ปราชญ์ทั้งหลายกล่าว
สมาธิอันใดที่ให้ผลโดยลำดับ สมาธิอื่นที่เสมอด้วย
สมาธิอันนั้นไม่มี แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีต
ในพระธรรม. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

บุคคลเหล่าใด ๘ จำพวก ๔ คู่ อันสัตบุรุษทั้ง
หลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้นเป็นสาวกของ
พระสุคต ควรแก่ทักษิณาทาน ทานทั้งหลาย ที่เขา
ถวายในบุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก แม้อันนี้ เป็น
รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดิจึงมี.

พระอริยบุคคลเหล่าใด ในศาสนาของพระพุทธ-
โคดม ประกอบดีแล้ว มีใจมั่นคง ปราศจากความ
อาลัย พระอริยบุคคลเหล่านั้น ถึงพระอรหันต์ที่ควรถึง
หยั่งเข้าสู่พระนิพพาน ได้ความดับกิเลสเปล่า ๆ เสวย
ผลอยู่ แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์
ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

พระโสดาบันจำพวกใด ทำให้แจ้งอริยสัจ ที่
พระศาสดามีปัญญาลึกซึ้งทรงแสดงดีแล้ว ถึงแม้ว่า
พระโสดาบันจำพวกนั้น จะเป็นผู้ประมาทอย่างแรง

กล้า ท่านก็ไม่ถือเอาภพที่ ๘ แม้อันนี้ เป็นรัตนะอัน
ประณีตในพระสงฆ์ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิจึงมี.

สักกายทิฎฐิ วิจิกจจา และสัลลพตปรามาส

อย่างใดอย่างหนึ่งมีอยู่ สัจโยชน์ธรรมเหล่านั้นย่อมเป็น
อันพระโศดาบันละได้แล้ว พร้อมกับทัสสนสัมปทา
[คือโศดาปัตติมรรค] ที่เดียว อนึ่ง พระโศดาบัน
เป็นผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ ไม่อาจที่จะทำภิกฐาน ๖
[คืออนันตริยธรรม ๕ กับการเข้ารีต] แน่อนนี้เป็น
รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดิ จงมี.

ถึงแม้ว่าพระโศดาบันนั้น ยังทำบาปกรรมทาง
กายวาจาหรือใจไปบ้าง [เพราะความประมาท] ท่าน
ไม่อาจจะปกปิดบาปกรรมนั้นได้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ตรัสความที่พระโศดาบัน ผู้เห็นบทคือพระนิพพาน
แล้ว ไม่อาจปกปิดบาปกรรมนั้นไว้แล้ว แม้อันนี้ เป็น
รัตนะอัน ประณีตในพระสงฆ์ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความ
สวัสดิ จงมี.

พุ่มไม้งามในป่า ยอดมีดอกบานสะพรั่งในต้น
เดือนกิมหะ แห่งฤดูกิมหันต์ฉันได พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ อันให้ถึงพระนิพพาน
เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ก็อุปมาฉนั้น
แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ด้วยคำ
สัตย์นี้ ขอความสวัสดิ จงมี.

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงรู้ธรรมอันประเสริฐ
ประทานธรรมอันประเสริฐ ทรงนำมาซึ่งธรรมอัน

ประเสริฐ เป็นผู้ยอดเยี่ยม ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ. แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี.

กรรมเก่าของพระอริยบุคคลเหล่าใดสิ้นแล้วกรรมสมภพใหม่ ย่อมไม่มี พระอริยบุคคลเหล่าใด มีจิตอันหน่ายแล้วในภพต่อไป พระอริยบุคคลเหล่านั้น มีพิษสิ้นไปแล้ว มีความพอใจงอกไม่ได้แล้ว เป็นผู้มิปัญญา ย่อมปรินิพพานดับสนิท เหมือนประทีปดวงนี้ ฉะนั้น. แม้อันนี้ เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมี.

ท้าวสักกเทวราชตรัสเสริมเป็นคาถาดังนี้

หมู่ภูตเหล่าใดอยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศมาประชุมกันในที่นี้ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตพุทธะ ผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์ จงมี.

หมู่ภูตเหล่าใดอยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศมาประชุมกัน แล้วในที่นี้ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตธรรม อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์ จงมี.

หมู่ภูตเหล่าใด อยู่ภาคพื้นดิน หรือเหล่าใดอยู่ภาคพื้นอากาศ มาประชุมกันแล้วในที่นี้ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตสงฆ์ อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์ จงมี.

จบรัตนสูตร

พรรณนารัตนสูตร

ประโยชน์แห่งบทตั้ง

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความแห่งรัตนสูตรที่ยกขึ้นตั้งในลำดับต่อจากมงคลสูตรนั้น โดยนัยเป็นคืบว่า ยานีธ ภูทานิ. ข้าพเจ้าจักกล่าวประโยชน์แห่งการตั้งรัตนสูตรนั้น ไว้ในที่นี้ ต่อจากนั้น เมื่อแสดงการหยั่งลงสู่ความแห่งสูตรนี้ ทางนิทานวจนะอันบริสุทธิ์ดี เหมือนการลงสู่แม่น้ำในแม่น้ำ และหนองเป็นต้น ทางทำน้ำที่หมดจดดี ประกาศนัยนี้ว่า สูตรนี้ผู้ใดกล่าวกล่าวเมื่อใด กล่าวที่ไหน กล่าวเพราะเหตุใด แล้วจึงทำการพรรณนาความแห่งรัตนสูตรนี้.

ในสองสูตรนั้น เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการรักษาตัวเอง และการกำจัดอาสวะทั้งหลายที่มีการทำไม่ดี และการไม่ทำดีเป็นปัจจัยด้วยมงคลสูตร ส่วนสูตรนี้ ให้สำเร็จการรักษาผู้อื่น และการกำจัดอาสวะทั้งหลายที่มีอมนุษย์เป็นต้นเป็นปัจจัย ฉะนั้น สูตรนี้จึงเป็นอันตั้งไว้ในลำดับต่อจากมงคลสูตรนั้นแล.

ประโยชน์แห่งการตั้งรัตนสูตรนั้น ไว้ในที่นี้เท่านั้นก่อน

เรื่องกรุงเวสาลี

บัดนี้ ในชื่อว่า เยน วุตฺติ ยทา ยติถ ยสุมา เจติ นี้ ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ก็สูตรนี้ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ไหน และกล่าวเพราะเหตุใด. ขอชี้แจงดังนี้ ความจริง สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวตรัส พระสาวกเป็นต้นหากกล่าวไม่. ตรัสเมื่อใด. ตรัสเมื่อกรุงเวสาลีถูกอุบัพพะโทษทั้งหลาย มีทุพภิกข-

ภัยเป็นต้นเข้าขัดขวาง พระผู้มีพระภาคเจ้าอันพวกเจ้าลิจฉวีทูลร้องขอนำเสด็จ มาแต่กรุงราชคฤห์ เมื่อนั้น รัตนสูตรนั้น พระองค์ก็ตรัสเพื่อบำบัดอุปัทวะ เหล่านั้น ในกรุงเวสาลี. การวิสันหาปัญหาเหล่านั้น โดยสังเขปมีเท่านี้. ส่วน พิศดาร พระโหราจารย์ทั้งหลาย พรรณนาไว้ นับแต่เรื่องๆ กรุงเวสาลีเป็นต้น ไป.

ดังได้สดับมา พระอักรมเหสีของพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระครรภ์ พระนางทรงทราบแล้วก็ได้กราบทูลพระราชินีให้ทรงทราบ. พระราชินีพระราชทานเครื่องบริหารพระครรภ์. พระนางได้รับบริหารพระครรภ์มาเป็นอย่างดี ก็เสด็จเข้าสู่เรือนประสูติ ในเวลาพระครรภ์แก่. เหล่าท่านผู้มีบุญยอมออกจาก ครรภ์ในเวลาใกล้รุ่ง. ก็ในบรรดาท่านผู้มีบุญเหล่านั้น พระอักรมเหสีพระองค์ นั้น ก็เป็นผู้มีบุญพระองค์หนึ่ง ด้วยเหตุนั้น เวลาใกล้รุ่ง พระนางก็ประสูติ ขึ้นเนื้อเหมือนดอกชะบา มีพื้นกลีบสีแดงดังครั้ง ต่อจากนั้น พระเทวีพระองค์ อื่นๆ ก็ประสูติพระโอรสเหมือนรูปทอง. พระอักรมเหสีประสูติขึ้นเนื้อ ดังนั้น พระนางทรงดำริว่า "เสียงติเตียนจะพึงเกิดแก่เรา ต่อเบื้องพระพักตร์ของ พระราชา" เพราะทรงกลัวการติเตียนนั้น จึงทรงสั่งให้ใส่ขึ้นเนื้อนั้นลงใน ภาชนะใบหนึ่ง เอาภาชนะอีกใบหนึ่งครอบปิดไว้ ประทับตราพระราชลัญจกร แล้ว ให้ลอบไปตามกระแสน้ำคางคา พอเจ้าหน้าที่ทั้งหลายทิ้งลงไป เทวดา ทั้งหลายก็จัดการรักษา ทั้งเอาขางมหาหิงคุ์จากริกแผ่นทองผูกติดไว้ที่ภาชนะ นั้นว่า พระราชโอรสธิดาของพระอักรมเหสีแห่งพระเจ้ากรุงพาราณสี. ต่อ นั้น ภาชนะนั้น มิได้ถูกภัยคือคลื่นรบกวน ก็ลอบไปตามกระแสน้ำคางคา.

สมัยนั้น ดาบสรูปหนึ่งอาศัยครอบครัวของคนเลี้ยงโค อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ คางคา. เจ้าตรู ดาบสรูปนั้นก็ลงสู่น้ำคางคา แลเห็นภาชนะนั้นลอยมา ก็ ถือเอาด้วยบังสุกุลสัตตัญญา ด้วยเข้าใจว่าเป็นของที่เขาทิ้งแล้ว. ต่อ นั้น ก็แล

เห็นแผ่นจารึกอักษรและตราพระราชลัญจกร ก็แก้ออกเห็นขึ้นเนื้อนั้น ครั้นเห็นแล้ว ดาบสรูปนั้นก็คิดว่า เห็นทีจะเป็นสัตว์เกิดในครรภ์ ดังนั้น จึงไม่น่าเหม็น ก็นำขึ้นเนื้อนั้น ไปยังอาศรม วางไว้ในที่สะอาด. ล่วงไปครึ่งเดือน ขึ้นเนื้อก็แยกเป็น ๒ ชิ้น ดาบสเห็นแล้ว ก็วางไว้อย่างดี. ต่อจากนั้น ล่วงไปอีกครึ่งเดือน ขึ้นเนื้อแต่ละชิ้นก็เกิดปมขึ้นละ ๕ สาขา เพื่อเป็นมือ เท้า และศีรษะ ดาบสก็บรรจงวางไว้เป็นอย่างดีอีก. ต่อขึ้น อีกครึ่งเดือน ขึ้นเนื้อชิ้นหนึ่งก็เป็นทารก เหมือนรูปทอง อีกชิ้นหนึ่งก็เป็นทารก ดาบสเกิดความรักดังบุตรในทารกทั้งสองนั้น. นานมาก็บังเกิดจากหัวนมมือของดาบสนั้น ตั้งแต่นั้นมา ดาบสได้น้ำนมและอาหารมาก็บริโภคอาหาร หยอคน้ำนมในปากของทารกทั้งสอง. สิ่งใด ๆ เข้าไปในท้องของทารกนั้น สิ่งนั้น ๆ ทั้งหมดก็จะแลเห็นเหมือนเข้าไปในภษณะทำด้วยแก้วมณี. ทารกทั้งสอง ไม่มีผิวอย่างนี้. แต่อาจารย์พวกอื่น ๆ กล่าวว่า ผิวของทารกทั้งสองนั้น ใสถึงกันและกัน เหมือนถูกร้อยด้วยวางไว้. ทารกเหล่านั้น จึงปรากฏชื่อว่า ลิจฉวี เพราะไม่มีผิว หรือเพราะมีผิวใส ด้วยประการฉะนี้.

ดาบสเลี้ยงทารก พอตะวันขึ้นก็เข้าบ้านแสวงหาอาหาร ตอนสาย ๆ ก็กลับ. คนเลี้ยงโคทั้งหลาย รู้ถึงการขวนขวายนั้นของดาบสนั้น ก็กล่าวว่า ท่านเจ้าข้า การเลี้ยงทารกเป็นกังวลห่วงใยของเหล่านักบวช ขอท่านโปรดให้ทารกแก่พวกเราเถิด พวกเราจะช่วยกันเลี้ยง ขอท่านโปรดทำกิจกรรมของท่านเถิด. ดาบสก็ยอมรับ. วันรุ่งขึ้น พวกคนเลี้ยงโคก็ช่วยกันทำหนทางให้เรียบแล้วโรยทราย ยกชง มีคนตริบรรเลงพากันมายังอาศรม. ดาบสกล่าวว่า ทารกทั้งสองมีบุญมาก พวกท่านจงช่วยกันเลี้ยงให้เจริญวัย ด้วยความไม่ประมาท ครั้นให้เจริญวัยแล้ว จงจัดการอาวาหวิวาหกันและกัน ให้พระราชา

ทรงยินดีด้วยปัญจโครส จงเลือกหาภูมิประเทศช่วยกันสร้างพระนครขึ้น จง
อภิเษกพระกุมารเสีย ณ ที่นั้น แล้วมอบทารกให้. พวกคนเลี้ยงโครับคำแล้ว
ก็นำทารกไปเลี้ยงดู.

ทารกทั้งสอง เจริญเติบโตก็เล่นการเล่น ใช้มือบ้าง เท้าบ้าง ทูบ
ตีบพวกเด็กลูกของคนเลี้ยงโคอื่น ๆ ในที่ทะเลาะกัน เด็กลูกคนเลี้ยงโคเหล่านั้น
ก็ร้องให้ ถูกมารดาบิดาถามว่าร้องให้ทำไม ก็บอกว่า เจ้าเด็กไม่มีพ่อแม่ที่
ดาบสเลี้ยงเหล่านั้น ช่มเหงเรา. แต่นั้น มารดาบิดาของเด็กเหล่านั้น ก็กล่าวว่า
ทารกสองคนนี้ชอบช่มเหงให้เด็กอื่น ๆ. เดือดร้อน จะไม่สงเคราะห์มัน ละเว้น
มันเสีย. เขาว่าตั้งแต่นั้นมา ประเทศที่นั้น จึงถูกเรียกว่า วัชชี ขนาด ๓๐๐
โยชน์. ครั้งนั้น พวกคนเลี้ยงโคทำพระราชพิธียินดีแล้ว เลือกเอาประเทศที่นั้น
สร้างพระนครลงในประเทศนั้น แล้วอภิเษกพระกุมาร ซึ่งพระชนม์มได้ ๑๖
พรรษา ตั้งเป็นพระราชบิดา ได้ทำการวิวาห์มงคลกับทาริกาของพระองค์ ได้วาง
กติกากฎเกณฑ์ไว้ว่า จะไม่นำทารกมาจากภายนอก และไม่ให้นำทารกจากที่นี้
แก่ใคร ๆ โดยการอยู่ร่วมกันครั้งแรกของพระกุมารกุมารินั้น ก็เกิดทารกคู่
หนึ่ง เป็นธิดา ๑ โอรส ๑ โดยอาการอย่างนี้ ก็เกิดเป็นคู่ ๆ ถึง ๑๖ ครั้ง.
แต่นั้น เมื่อทารกเหล่านั้น เจริญวัยโดยลำดับ นครนั้นก็ไม่มีพอบที่บรรจุนคร
อุทยาน สถานที่อยู่ บริวารและสมบัติ จึงล้อมรอบด้วยประการ ๓ ชั้น ระหว่าง
คาวุต หนึ่ง ๆ เพราะนครนั้น ถูกขยายกว้างออกบ่อย ๆ จึงเกิดนามว่าเวสาลีนี้แล.

นี้เรื่องกรุงเวสาลี

การนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า

ก็กรุงเวสาลีนี้ ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติก็มั่นคงไพบุลย์
ด้วยว่า ในกรุงเวสาลีนี้มีเจ้าอยู่ถึง ๗,๗๐๗ พระองค์. พระยุพราชเสนาบดี
และภคินทาคาริกเป็นต้นก็เหมือนกัน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สมัยนั้นแล กรุงเวสาลีมั่นคงเจริญ มีคนมาก

มีคนเกื่อนกล่น มีอาหารหาได้ง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗

หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง มีอาราม ๗,๗๐๗

อาราม มีสระโบกขรณี ๗,๗๐๗ สระ.

สมัยต่อมา กรุงเวสาลีนั้นเกิดทุพภิกขภัย ฝนแล้งข้าวกล้าตายหนึ่ง. คนยากคนจนตายก่อน เขาทิ้งคนเหล่านั้นไปนอกนคร. พวกอมนุษย์ได้กลืนคนตายก็พากันเข้าพระนคร. แต่่นั้น ผู้คนก็ตายเพิ่มมากขึ้น. เพราะความปฏิญญานั้น อหิวาตโรคก็เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย. ชาวกรุงเวสาลีถูกภัย ๓ อย่าง คือ ทุพภิกขภัย อมนุษย์ภัย และโรคภัยเบียดเบียน ก็เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ขอเดชะ เกิดภัย ๓ อย่างในพระนครนี้แล้ว พระเจ้าข้า แต่ก่อนนี้ นับได้ ๗ ชั่วราชสกุล ไม่เคยเกิดภัยเช่นนี้เลย ชรอยพระองค์ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม บัดนี้ ภัยนั้นจึงเกิดขึ้น. พระราชาทรงประชุมเจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ในที่ว่าราชการตรัสว่า ขอได้โปรดพิจารณาทบทวนข้อที่เราไม่ตั้งอยู่ในธรรมเกิด เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น พิจารณาทบทวนถึงประเพณีทุกอย่าง ก็ไม่ทรงเห็นข้อบกพร่องไร ๆ แต่่นั้น ก็ไม่เห็นโทษขององค์พระราชา จึงพากันคิดว่า ภัยนี้ของเรา จะระงับไปได้อย่างไร. ในที่ประชุมนั้น เจ้าลิจฉวีบางพวก อ้างถึงศาสดาทั้ง ๖ ว่า พอสาศดาเหล่านั้นย่างเท้าลงเท่านั้น ภัยก็จะระงับไป บางพวกตรัสว่า ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้วในโลก, พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ปวงสัตว์ ทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก พอพระองค์ย่างพระบาทลงเท่านั้น ภัยทุกอย่าง ก็ระงับไป ด้วยเหตุนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงดีพระทัยตรัสว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ ประทับอยู่ที่ไหนเล่า พวกเราส่งคนไปเชิญ

จะไม่เสด็จมานะสิ. เจ้าลิจฉวีอีกพวกหนึ่งตรัสว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้า ทรงเอ็นดูสัตว์ เหตุไร จะไม่เสด็จมาเล่า. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ประทับอยู่กรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารทรงอุปฐากอยู่ เกรงท้าวเธอจะไม่ให้เสด็จมา. ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเราจะทูลพระเจ้าพิมพิสารให้ทรงเข้าพระทัยแล้ว นำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา แล้วทรงมอบเครื่องบรรณาการเป็นอันมากส่งเจ้าลิจฉวีสองพระองค์ พร้อมด้วยกองกำลังขนาดใหญ่ไปยังราชสำนักพระเจ้าพิมพิสาร โดยสั่งว่า ขอท่านทูลพระเจ้าพิมพิสารให้เข้าพระทัยแล้ว นำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา เจ้าลิจฉวีทั้งสองพระองค์เสด็จไปถวายเครื่องบรรณาการแก่พระเจ้าพิมพิสาร แล้วแจ้งให้ทรงทราบเรื่องราวแล้วทูลว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังนครของข้าพระองค์ด้วยเถิด. พระราชาไม่ทรงรับรองตรัสว่า พวกท่านทรงรู้เอาเองเถิด. เจ้าลิจฉวีก็ทูลรับว่า ดิละ พระเจ้าข้า แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภัย ๓ อย่างเกิดขึ้นในนครของข้าพระองค์ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าพึงเสด็จมาไซ้ ความสวัสดิก็จะพึงมีแก่พวกข้าพระองค์ พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณาว่าเมื่อตรัสรัตนสูตรในกรุงเวสาลีการอารักขาจักแผ่ไปแสน โกฎิจักรวาส จบสูตรสัตว์ ๘๔,๐๐๐ จักตรัสรู้ธรรม แล้วจึงทรงรับนิมนต์. ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว โปรดให้โฆษณาไปในพระนครว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์เสด็จไปกรุงเวสาลีแล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงรับ จะเสด็จไปกรุงเวสาลีหรือพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตร. ท้าวเธอทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้นโปรดทรงรอนกว่าจะจัดแจงหนทางถวายนะ พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำพื้นที่ ๕ โยชน์ ระหว่างกรุง-
ราชคฤห์และแม่น้ำคงคาให้ราบเรียบแล้ว ให้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
เวลาที่จะเสด็จไป พระผู้มีพระภาคเจ้า อันภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมแล้วเสด็จ
ไป พระราชาทรงเอาดอกไม้ ๕ สีโปรยหนทาง ๕ โยชน์เพียงหัวเข้า ให้ยกธง
ผ้า หมอน้ำและต้นกล้วยเป็นต้น ให้กั้นเสวตฉัตร ๒ ชั้นสำหรับพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ฉัตรชั้นเดียวสำหรับพระภิกษุแต่ละรูป ทรงทำการบูชาด้วยดอกไม้และ
ของหอมเป็น นี้อพร้อมด้วยราชบริพารของพระองค์ ให้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ใน วิหารหลังหนึ่ง ๆ ถวายมหาทาน ทรงนำเสด็จสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา ๕
วัน . ณ ที่นี้ ทรงประทับเรือด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง แล้วทรงส่งสาสน์ไป
ถวายเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลีว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว ขอเจ้าลิจฉวีทุก
พระองค์ ตกแต่งหนทางถวายการรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด. เจ้าลิจฉวี
เหล่านั้น ตกลงกันว่า จะทำการบูชาเป็นสองเท่า ทำพื้นที่ ๑ โยชน์ระหว่าง
กรุงเวสาลี และแม่น้ำคงคาให้เรียบร้อย จัดเสวตฉัตร ๔ ชั้น สำหรับพระผู้
มีพระภาคเจ้า สำหรับพระภิกษุแต่ละรูป ๆ ละ ๒ ชั้น ทำการบูชา เสด็จมา
คอยอยู่.

ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทำเรือขนาน ๒ ลำแล้วสร้างมณฑป
ประดับด้วยพวงดอกไม้ ปลูกพฤกษอาสน์ทำด้วยรัตนะล้วน ณ มณฑปนั้น.
ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือพฤกษอาสน์นั้น. แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ลง
เรื่อนั่งกันตามสมควร พระราชาส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ลงน้ำประมาณ
แต่พระศอกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จกอยู่กับริมฝั่งแม่น้ำ
คงคานี้แหละ จนกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จกลับมา แล้วก็เสด็จกลับ.
เทวดาเบื้องบนจนถึงอกนิษฐุภพ ได้พากันทำการบูชา. นาคราชทั้งหลาย มี

กัมพลนาคและอัสสตรนาคเป็นต้น ซึ่งอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำคงคา ก็พากันทำการบูชา. ด้วยการบูชาใหญ่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา ลี้ในระยะทางไกลประมาณโยชน์หนึ่ง ก็เข้าเขตแดนของพวกเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลี.

ต่อนั้น พวกเจ้าลิจฉวีก็ทำการบูชาเป็น ๒ เท่าที่พระเจ้าพิมพิสารทรงทำการบูชา ออกไปรับเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงในน้ำประมาณแค่พระศอ. ขณะนั้นเอง ครุ่นเอง มหาเมฆมียอดคลุมด้วยความมืดมีแสงฟ้าแลบเคลื่อนตัวไปส่งเสียงคำรามครืนครื้นก็ดังขึ้นทั้งสี่ทิศ. ลำดับนั้น พอพระผู้มีพระภาคเจ้ายกพระบาทแรกวางลงริมฝั่งแม่น้ำคงคา ฝนโบกขรพรรษก็โปรยเม็ดลงมา ชนเหล่าใดต้องการจะเปียก ชนเหล่านั้นเท่านั้นยอมเปียก ผู้ไม่ต้องการเปียกก็ไม่เปียก ในที่ทุกแห่ง น้ำยอมไหลไปเพียงแค่เข้า แค่ขา แค่สะเอว แค่คอ ซากศพทั้งปวงถูกน้ำพัดส่งลงสู่แม่น้ำคงคา พื้นดินก็สะอาดสะอาด.

พวกเจ้าลิจฉวีให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ทุก ๆ หนึ่งโยชน์ในระหว่างทางถวามหาทาน ทรงทำการบูชาเป็นทวีคูณ ๓ วัน จึงนำเสด็จสู่กรุงเวสาลี. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลี ท้าวสักกะจอมทวยเทพ อันหมู่เทพห้อมล้อมก็เสด็จมาถึง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ ยืนใกล้ประตูพระนครทรงเรียกท่านพระอานนทีมาส่งว่า คุณก่อนอานนที เธอจงเรียนรัตนสูตรนี้ ถือเครื่องประกอบพิธีกรรม เทียวเดินไประหว่างปราการ ๓ ชั้นแห่งกรุงเวสาลีกับพวกเจ้าลิจฉวีราชกุมาร ทำพระปริตร แล้วได้ตรัสรัตนสูตร.

การวิชันษาปัญหาเหล่านั้นว่า ก็พระสูตรนี้ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใดและกล่าวเพราะเหตุใด ท่านโบราณจารย์ทั้งหลาย พรรณนาไว้พิสดารตั้งแต่เรื่องกรุงเวสาลีเป็นต้นไป ด้วยประการฉะนี้.

ดังนั้น ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลีนั่นเอง รัตนสูตรนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสใกล้ ประตูกรุงเวสาลี เพื่อกำจัดอุปัทวะเหล่านั้นท่านพระอานนท์ก็เรียนเอา เมื่อจะกล่าวเพื่อเป็นปริตร [ป้องกันอุปัทวะ] จึงเอาบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตักน้ำมา เดินประพรมไปทั่วพระนคร. พอพระเถระกล่าวว่า **ยงฺกิลฺลิจิ** เท่านั้น พวกอมนุษย์ที่อาศัยกองขยะและที่ฝาเรือนเป็นต้น ซึ่งยังไม่หนีไปในตอนแรก ก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง ๔. ประตูทั้งหลาย ก็ไม่มีที่ว่าง อมนุษย์บางพวก เมื่อไม่ได้ที่ว่างที่ประตูทั้งหลาย ก็หลยกำแพงเมืองหนีไป. พอพวกอมนุษย์พากันไปแล้ว ที่เนื้อตัวของพวกอมนุษย์ทั้งหลาย โรคก็สงบไป พวกอมนุษย์ทั้งหลาย ก็พากันออกมาบูชาพระเถระ ด้วยดอกไม้ของหอมเป็นต้นทุกอย่าง มหาชนเอาของหอมทุกอย่างฉาบตามสถานการที่ประชุม ท่ามกลางพระนคร ทำเพดานขจิตด้วยรัตนะ ประดับด้วยเครื่องประดับทั้งปวง ปุพฺพุทฺธอาสน์ลง ณ ที่นั้นแล้วนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าสู่สถานการ ประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขาปูไว้. ทั้งภิกษุสงฆ์ คณะเจ้า และอมนุษย์ทั้งหลายก็นั่ง ณ อาสนะที่เหมาะสมที่ควร. แม้ท้าวสักกะ จอมทวยเทพก็ประทับนั่งใกล้กับเทวบริษัท ในเทวโลกทั้งสอง ทั้งเทวดาอื่น ๆ ด้วย. แม้ท่านพระอานนทเถระ ก็เที่ยวเดินไปทั่วกรุงเวสาลี ทำอารักขาแล้ว ก็มาพร้อมกับชาวกรุงเวสาลี นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสรัตนสูตรนั้นนั่นแหละแก่ทุกคนแล.

ก็มาติกา หัวข้อใด ข้าพเจ้าตั้งไว้ว่า ข้าพเจ้าจักประกาศนัยนี้ว่า รัตนสูตรนี้ผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใด และกล่าวเพราะเหตุใด มาติกา นั้น เป็นอันข้าพเจ้ากล่าวไว้พิสดารแล้วโดยประการทั้งปวง ด้วยถ้อยคำมีประมาณเท่านั้น.

พรรณนาคาถาว่า ยานีธ

บัดนี้ จะเริ่มพรรณนาคาถา เพราะข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ว่าจักพรรณนาคาถาความแห่งรัตนสูตรนั้น แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ๕ คาถา นี้ ที่เหลือท่านพระอนนทเถระกล่าวจะอย่างไรก็ตาม ประโยชน์อะไรของเราด้วยคาถาเล็กน้อย ที่ยังไม่ได้ตรวจตรา นี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาคาถาความแห่งรัตนสูตรนี้ แม้โดยประการทั้งปวง.

จะพรรณนาคาถาแรกว่า ยานีธ ภูตานิ เป็นต้น. ในคาถาแรกนั้น บทว่า ยานี ได้แก่ เช่นใด ไม่ว่าจะมัสกคีน้อยหรือศกคีมาก. บทว่า อิธ แปลว่า ในประเทศนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงสถานที่ประชุมในขณะนั้น. ในบทว่า ภูตานิ ภูตศัพท์ ใช้หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างว่า ภูตสุมี ปาจิตติย เป็นอาบัติปาจิตติย เพราะภูตคาม. ใช้หมายถึง ชั้นขันธ์ปญจก ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตมิตฺถํ ภิกขเว สมฺมปฺสฺสสฺส คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงพิจารณาเห็นชั้นขันธ์ปญจกนี้. ใช้หมายถึงรูป มีปฐวีธาตुเป็นต้น ๔ อย่าง ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า จตฺตารโห โข ภิกขุ มหาภูตา เหตุ คุณก่อนภิกษุ มหาภูตรูป ๔ แลเป็นเหตุ. ใช้หมายถึงพระชินาสพ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า โย จ กาลมโส ภูโต ก็พระชินาสพใดแล กินกาลเวลา. ใช้หมายถึงสรรพสัตว์ ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า สพฺเพว นิกฺขิปปิสฺสนฺติ ภูตา โลเก สมฺมสฺสยฺ สรรพสัตว์จักทอดทิ้งเรือนร่างไว้ในโลก. ใช้หมายถึงต้นไม้เป็นต้นได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตคามปาทพฺยุตฺตาย ในเพราะพราภภูตคาม. ใช้หมายถึงหมู่สัตว์ภายใต้เทพชั้นจาตุम्मหาราช ได้ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตฺ ภูโต สญฺขานาติ จํได้ซึ่งหมู่สัตว์โดยเป็นหมู่สัตว์ก็จริง ถึงกระนั้น ภูตศัพท์ ฟังทราบว่าเป็นในอรรถว่า อมนุษย์ โดยไม่ต่างกัน.

บทว่า สภาคทานิ แปลว่า ประชุมแล้ว. บทว่า ภูมฺมานิ ได้แก่ อันบังเกิดที่พื้นดิน. ศัพท์ว่า วา ใช้ในความว่า ไม่แน่นอน. ด้วย วา ศัพท์ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำวิกิบัติอันหนึ่งนี้ว่า ยานีธ ภูมฺมานิ วา ภูตานิ สภาคทานิ แล้วตรัสว่า ยานี ว อนุตฺตลิกฺเข เพื่อทรงทำวิกิบัติที่สอง อีก. ความว่า หรือสัตว์เหล่าใด เป็นแล้วเกิดแล้วในอากาศสัตว์เหล่านั้นทั้งหมด มาประชุมแล้วในที่นี้. ก็ในข้อนี้สัตว์ทั้งหลายที่บังเกิดแล้ว เป็นแล้ว ตั้งแต่เทพชั้นยามา จนถึงชั้นนอกนิษฐะ พึงทราบว่าเป็นแล้ว [เกิดแล้ว] ในอากาศ เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิดในวิมานอันปรากฏในอากาศ. สัตว์ทั้งหลายภายใต้แต่นั้น ตั้งแต่ขุนเขาสิเนรุ จนถึงจำพวกที่สิงอยู่ในต้นไม้และถ้ำวัลย์เป็นต้น และจำพวกที่บังเกิดแล้วเป็นแล้วที่แผ่นดิน สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด พึงทราบว่าสัตว์เกิดที่พื้นดิน เพราะเป็นสัตว์ที่บังเกิด ณ พื้นดิน และ ณ ต้นไม้ถ้ำวัลย์และภูเขาเป็นต้น ที่เกี่ยวเนื่องกับพื้นดิน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงกำหนดหมู่สัตว์อมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ด้วยสองบทว่า ภูมฺมานิ วา ยานี ว อนุตฺตลิกฺเข ทรงกำกับด้วยอีกบทหนึ่ง จึงตรัสว่า สพฺเพว ภฺตา สุมฺนา ภวนฺตุ. บทว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่เหลือเลย. ศัพท์ว่า เอว ลงในอรรถว่าอวธารณะ ห้ามความอื่น อธิบายว่า ไม่ละเว้น แม้แต่ผู้เดียว. บทว่า ภฺตา ได้แก่ พวกอมนุษย์. บทว่า สุมฺนา ภวนฺตุ ได้แก่ จงเป็นผู้เกิดปิดโสมนัส. คำว่า อโลปี เป็นนิบาตทั้งสองคำ ลงในอรรถคือ การยึดพากย์ [ประโยชน์] เพื่อประกอบไว้ในกิจคือหน้าที่อื่น. บทว่า สกฺกจฺจ สฺถนฺตุ ภาสิตํ ได้แก่ ทำให้ประโยชน์ ทำไว้ในใจ รวบรวมโดยใจทั้งหมดแล้วจึงพึงเทศนาของเรา อันจะนำมาซึ่งทิพย์สมบัติและโลกุตระสุข.

ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงระบุพวกภูกุดด้วยพระคำรัสที่ไม่แน่นอนว่า ยานีธ ภูตานิ สภาคทานิ แล้วจึงทรงกำหนดเป็นสองส่วนอีกว่า ภูมมานิ วา ยาน ว อนุตฺตลิกฺเข ต่อจากนั้น ก็ตรัสรวมอีกว่า สพฺเพว ภูตา ทรงประกอบสัตว์ไว้ในอาสยสมบัติ ด้วยพระคำรัสที่ว่า สุมฺนา ภวนฺตุ ทรงประกอบสัตว์ในประโยชน์สมบัติด้วยพระคำรัสว่า สกุกฺจํ สฺสนฺตุ ภาสิตํ ทรงประกอบสัตว์ไว้ในสมบัติคือโยนิโสมนสิการ และในสมบัติ คือการโฆษณาจากผู้อื่น ก็เหมือนกัน ทรงประกอบสัตว์ไว้ในสมบัติ คือการตั้งตนไว้ชอบและการเข้าหาสัตบุรุษ และในสมบัติ คือเหตุแห่งสมาธิ และปัญญา ก็เหมือนกัน จึงทรงจบพระคาถา.

พรรณนาคาถาว่า ตสฺมา หิ

จะกล่าวคาถาที่ ๒ ว่า ตสฺมา หิ เป็นต้น . ในคานานั้น บทว่า ตสฺมา เป็นคำกล่าวเหตุ. บทว่า ภูตา เป็นคำเรียกเชิงุ. บทว่า นิสาเมถ ได้แก่ จงฟัง. บทว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่เหลือเลย. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายว่า เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย ละทิพยสถานและความพร้อมแห่งเครื่องอุปโภคบริโภคในทิพยสถานนั้น มาประชุมในที่นี้ ก็เพื่อฟังธรรม ไม่ใช่เพื่อดูการรำการฟ้อน เป็นต้น ฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายที่เป็นภูกุดทั้งหมด โปรดตั้งใจฟัง.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยพระคำรัสว่า สุมฺนา ภวนฺตุ สกุกฺจํ สฺสนฺตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่า ภูตเหล่านั้นมีใจดี และอยากฟัง โดยเคารพจึงตรัสว่า เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย ประกอบด้วยความเป็นผู้มีใจดี ด้วยอัครตสัมมาปณิธิ โยนิโสมนสิการ และอาสยสุทธิ ด้วยความเป็นผู้อยากฟังโดยเคารพ และด้วยปโยคสุทธิ โดยเป็นปทัฏฐานแห่งการเข้าหาสัตบุรุษ และการโฆษณาจากผู้อื่น ฉะนั้นแล ขอภูกุดทั้งหลายทั้งหมด โปรดตั้งใจฟังเถิด.

อีกอย่างหนึ่ง คำใด ตรัสว่า **ภาสิตํ** ท้ายคาถาดั้น ทรงอ้างคำนั้น เป็นตัวเหตุ จึงตรัสว่า เพราะเหตุที่กรรมทายิตของเรา หาได้ยากยิ่ง เพราะ ขณะที่เว้นจากขณะทั้งปวง หาได้ยาก และมีอันสังสัยมาก เพราะปฏิบัติด้วย พระคุณมีปัญญาคุณและกรุณาคุณเป็น ทั้งเราก็อประสงค์จะกล่าวภาสิตนั้น จึงได้กล่าวว่า **สุณนุสุ ภาสิตํ** ฉะนั้นแล ขอท่านภูตทั้งหลายทุกท่าน โปรด จงใจฟังเถิด. พระคำรัสนี้เป็นอันทรงอธิบายด้วยบทแห่งคาถานี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงยกเหตุนี้ขึ้นอย่างนี้ ทรงประกอบภูตทั้งหลายไว้ในกาตั้งใจฟังทายิตของพระองค์ จึงทรงเริ่มตรัสทายิต ที่ฟังตั้งใจฟัง ว่า **เมตตุํ กโรธ มานุสฺสึยา ปชาย.** ทายิตนั้นมีความว่า ประชาชน ชาวมนุษย์นี้ไฉนถูกอุปัทวะทั้ง ๓ ขัดขวางแล้วขอท่านทั้งหลายจงเข้าไปตั้งเมตตา ความเป็นมิตร ความมีอหยาตย์ เอื้อประโยชน์แก่ประชาชนคนมนุษย์นั้นเถิด. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **มานุสสิกํ** คำนั้น ไม่ถูก เพราะภูตที่อยู่พื้นดินไม่ เกิด อาจารย์พวกอื่นพรรณนาความแม้อันใด ความแม้อันนั้นก็ไม่ได้ถูก. ส่วน ในที่นี้มีอธิบายว่า เราไม่กล่าวด้วยกำลังความเป็นใหญ่ว่าเป็นพุทธะ. ก็แต่ว่า สิ่งนี้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกท่าน และแก่ประชาชนคนมนุษย์นี้ เราจะ กล่าวสิ่งนั้น ว่า **เมตตุํ กโรธ มานุสฺสึยา ปชาย** ขอพวกท่านจงทำเมตตา แก่ประชาชนคนมนุษย์เถิด.

อนึ่งในข้อนี้ เมตตาฟังทราบว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ทำเมตตา โดยพระสูตรทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า

**ราชฤษีเหล่าใด ชนะแผ่นดิน ๗ ทวีป ท่อง
เทียวบุชายัญ อัสสเมระ ปริสเมระ สัมมาปาสะ
วาชเปยยะและนริคคพะ ราชฤษีเหล่านั้น ไม่ได้เสวย**

แม้แต่เสียวที่ ๑๖ แห่งเมตตาคิจิต ที่อบรมดีแล้ว. ถ้าบุคคลมีจิตไม่คิดร้ายสัตว์ แม้แต่ตัวเดียว ประพฤติเมตตา ย่อมเป็นผู้ฉลาดด้วยจิตนั้น อริยชนมีใจเอ็นดูสัตว์มีชีวิตทุกหมู่เหล่า ชื่อว่าประกอบบุญเป็นอันมาก. ดังนี้.

และโดยอานิสงส์ ๑๑ ประการ.

เมตตา พึงทราบว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูล แม้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เขาทำเมตตา โดยพระสูตรเป็นต้นอย่างนี้ว่า

เทวดานุกุมปิโต โปโส สทา ภทรานิ ปสฺสติ
บุคคลอันเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นความเจริญ
ทุกเมื่อ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่าเมตตามีประโยชน์เกื้อกูลแก่คน แม้ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ จึงตรัสว่า เมตฺตํ กโรธ มานุสฺสียา ปชาย บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเมื่ออุปการะจึงตรัสว่า

ทิวา จ รตฺโต จ หรฺนติ เย พลี
ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา.
เพราะฉะนั้นแล ขอท่านทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประ-
มาท ช่วยปกป้องรักษาพวกคนที่นำพลีมาบูชา ทั้ง
กลางวันทั้งกลางคืนด้วยเถิด.

ภายิตนั้น มีความว่า มนุษย์เหล่าใดสร้างเทวดาแม้ด้วยภาพเป็นและแกะด้วยไม้เป็นต้นแล้วเข้าไปยังรุกขเจดีย์เป็นต้น ทำพิธีกรรมเช่นสรงในเวลากลางวัน และทำพิธีกรรมในเวลากลางคืน วันข้างแรมเป็นต้น อุทิศเทวดาทั้งหลาย หรือ

ถวายเป็นอภิวาทเป็นอาทิ ทำพิธีกรรมมุ่งถึงอาร์ก เทวดาจนถึงด้วยการมอบ
ปิตติทานให้ส่วนบุญแก่พรหมและเทวดาทั้งหลายและทำพิธีกรรมในเวลากลาง
คืน ด้วยการยกฉัตรตามประทีปประดับมาลัย และด้วยจัดให้มีการฟังธรรม
ตลอดคืนยังรุ่งเป็นต้น มนุษย์เหล่านั้น พวกท่านจะไม่พึงอาร์กหาได้อย่างไร.
เพราะเหตุที่มนุษย์พวกใดทำพิธีกรรมอุทิศพวกท่านทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืนอย่าง
นี้ ฉะนั้น พวกท่านโปรดรักษามนุษย์พวกนั้นเถิด. อธิบายว่า ฉะนั้น พวก
ท่านจงคุ้มครองรักษามนุษย์พวกนั้น คือเป็นผู้ไม่ประมาท ทำความเป็นผู้
กตัญญูนั้น ไว้ในดวงใจ ระลึกถึงอยู่เป็นนิตย์ จงนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล
แก่พวกเขาออกไป จงนำเข้าไปแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล.

พรรณนาภาตาว่า ยงฺกิญฺจิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงว่ามนุษย์มีอุปการะในเทวดาทั้ง
หลายอย่างนี้แล้ว จึงทรงเริ่มประกอบสังฆวจนะ. โดยนัยว่า ยงฺกิญฺจิ วิตุตฺถํ
ดังนี้เป็นต้น เพื่อทรงระงับอุปัทวะของมนุษย์เหล่านั้น และเพื่อการฟังธรรม
ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายด้วยการประกาศคุณของพระรัตนตรัยมีพระพุทธ-
เจ้าเป็นต้น . ในสังฆวจนะนั้น บทว่า ยงฺกิญฺจิ ความว่า ท่านยึดถือไม่เหลือ
เลยโดยไม่กำหนดไว้ คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ควรทำการแลกเปลี่ยนได้ในดินนั้น ๆ.
บทว่า วิตุตฺถํ ได้แก่ทรัพย์. จริงอยู่ทรัพย์นั้น ชื่อว่า วิตุตตะ เพราะให้เกิด
ความปลื้มใจ. ทรงแสดงมนุษย์โลกด้วยบทว่า อิธ วา. ทรงแสดงโลกที่เหลือ
นอกจากมนุษย์โลกนั้น ด้วยบทว่า หุริ วา. ด้วยสองบทนั้น ฟังทราบวาเกิน
ความถึงนาคและสุบรรณ เป็นต้น ที่เหลือ เว้นมนุษย์และเทวดาทั้งหลายเพราะ
เมื่อพร้อมที่จะถือเอาโลกทั้งปวง เว้นมนุษย์ทั้งหลาย ก็ได้ตรัสไว้ข้างหน้า
ว่า สตฺเตสุ วา.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใด สำหรับมนุษย์ ที่เป็นทรัพย์ใช้แลกเปลี่ยน และที่ใช้เป็นเครื่องประดับเครื่องบริโภคและเครื่องอุปโภค มี ทอง เงิน แก้ว มุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ แก้วประพาพ แก้วทับทิมและแก้วลายเป็นต้น และทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใด สำหรับนาคและครุฑเป็นต้น ที่อุบัติในภพทั้งหลาย อันกว้างหลายร้อยโยชน์ในวิมานรัตนะ ณ ภาคพื้นดินที่ลาดด้วยทราย แก้วมุกดาและแก้วมณี ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันนั้น ก็เป็นอันแสดงแล้วด้วย บททั้งสองนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สกุเลสุ วา ได้แก่ เทวโลกที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร. เทวโลกเหล่านั้น ชื่อว่า สัตตะ สวรรค์ เพราะดำเนินไป ก็ถึงได้ ด้วยกรรมอันงาม. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สักกะ เพราะมีอารมณ์ดีเลิศ. บทว่า ย ได้แก่ที่มีเจ้าของหรือไม่มีเจ้าของอันใด. บทว่า รตนํ ได้แก่ ชื่อว่า รัตนะ เพราะนำพาให้เกิด เพิ่มพูนความยินดี. คำว่า รัตนะ นี้ เป็นชื่อของทุกสิ่ง ที่ทำให้งดงาม มีค่ามาก ชั่งไม่ได้ เห็นยาก และเป็นของบริโภคนิสัยของ สัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

จิตตีกตํ มหคฺขมญฺจ อตุลฺลํ ทูลลภทสฺสนํ

อนอมสตุตฺตปริภกฺกํ รตนํ เตน วุจฺจติ.

ของที่ทำให้เขายำเกรง มีค่ามาก ชั่งไม่ได้เห็น

ได้ยาก เป็นเครื่องใช้สอยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม ด้วย

เหตุนั้น จึงเรียกว่า รัตนะ.

บทว่า ปณฺธิตํ ได้แก่สูงสุด ประเสริฐสุด ไม่น้อยเลย น่าเฝออบใจ รัตนะใด ในสวรรค์ทั้งหลายดังนี้ แต่วิมานสุธรรมสภา ไพชยนต์ปราสาทที่เป็นรัตนะล้วนขนาดหลายร้อยโยชน์มีเจ้าของ และรัตนะใดที่เกี่ยวข้องอยู่ใน

วิมานอันว่างเปล่าในสวรรค์ทั้งหลาย ที่ทำอบายเท่านั้น ให้เต็มปรี เพราะไม่ใช่สมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ไม่มีเจ้าของ ก็หรือว่ารัตนะแม่อื่นใด ที่อาศัยอยู่ในพื้นดิน มหาสมุทร และภูเขาหิมวันต์ เป็นต้น ไม่มีเจ้าของ รัตนะอื่นนั้น ก็เป็นอันทรงแสดงแล้วด้วยบทแห่งคถานี้ ด้วยประการฉะนี้.

ศัพทว่า น ในบทคถาว่า น โน สม อตุลิต ตถาคเตน ลง ในความปฏิเสธ. ศัพทว่า โน ลงในความห้ามความอื่น. บทว่า สม ได้แก่ เทียบ. บทว่า อตุลิต แปลว่า มีอยู่. บทว่า ตถาคเตน ได้แก่ ด้วยพระพุทธเจ้า. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายไว้ดังนี้ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจและรัตนะ นั้นใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศไว้แล้ว บรรดาทรัพย์เครื่องปลื้มใจ และรัตนะนั้น รัตนะแม่แต่สักอย่างหนึ่ง ซึ่งเสมอด้วยพุทธรัตนะ ไม่มีเลย จริงอยู่ ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแม่นั้นใด ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ทำให้เกิดความขำเกรง ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร คือจักรรัตนะและมณีรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วมหาชนจะไม่ทำความเคารพขำเกรงในที่อื่น ใคร ๆ ถือเอาดอกไม้และของหอมเป็นต้นแล้ว จะไม่ไปสถานของยักษ์หรือสถานของภูต ชนแม้ทุกคน จะทำความเคารพขำเกรง บูชา เฉพาะจักรรัตนะและมณีรัตนะเท่านั้น ปรารณาพรนั้นๆ และพรบางอย่างที่ปรารณาแล้ว ๆ ของเขาก็สำเร็จผลได้ รัตนะแม่นั้น เสมอด้วยพุทธรัตนะ ย่อมไม่มี.

ก็หากว่าทรัพย์เครื่องปลื้มใจชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ทำให้เกิดความเคารพขำเกรง พระตถาคตเท่านั้น ก็ชื่อว่า รัตนะ. จริงอยู่ เมื่อพระตถาคตเสด็จอุบัติแล้ว เทวดาแลมนุษย์ ผู้มีศักดิ์มาก ทุกหมู่เหล่า เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ย่อมไม่ทำความเคารพขำเกรงในรัตนะอื่น ย่อมไม่บูชารัตนะไร ๆ อื่น. จริงอย่างนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ก็บูชาพระ

ตถาคต ด้วยพวงรัตนะขนาดเท่าภูเขาสิเนรุ. และเทวดาเหล่าอื่นและมนุษย์ทั้งหลายมีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศลและท่านอนาถบิณฑิกะ เป็นต้น ก็บูชาตามกำลัง. พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสละพระราชทรัพย์ ๕๖ โกฏิ ทรงสร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลัง ท้าวชมพูทวีป อุทิศถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เสร็จปรินิพพานแล้ว. ก็จะป่วยกล่าวไปใย สำหรับหมู่คนที่เคารพ ยำเกรงเหล่าอื่นเล่า. อนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ๆ อื่น แม้ปรินิพพานแล้ว การทำความเคารพยำเกรง อุทิศสถานที่สุดดี ที่ตรัสรู้ ที่ประกาศ พระธรรมจักรและสถานทีปรินิพพาน หรือเจดีย์ คือ พुरुปฏิมา [พระพุทธรูป] ก็เป็นไปเหมือนของพระผู้มีพระภาคเจ้า. รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าทำให้เกิดความเคารพยำเกรง ย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ แม้นั้นใด ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่ามีค่ามาก ก็เหมือนกัน ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร. คือ ผ้าแคว้นกาสิ เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าแคว้นกาสิแม้เก่า ก็ยังมีสีสรร มีสัมผัสสบาย และมีค่ามาก. ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแม้นั้น เสมอด้วยพุทธะรัตนะ ย่อมไม่มี. ก็หากว่าทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่า มีค่ามาก. พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่ารัตนะ จริงอยู่ พระตถาคตทรงรับแม้บังสุกุลจีวรของชนเหล่าใด ทานนั้นของชนเหล่านั้น ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ทั้งนี้ ก็เพราะพระตถาคตนั้นมีค่ามาก. ด้วยคำกล่าวถึงข้อที่พระตถาคตทรงมีค่ามากอย่างนี้ ฟังทราบบทแห่งพระสูตร ที่สาธกความไม่มีโทษในข้อนี้ดังนี้ว่า

ตถาคตนั้น รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและ
คิลานปัจจัยเภสัชบริวารของตนเหล่าใด ทานนั้นของ
ชนเหล่านั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เรากล่าว

ดังนั้นก็เพราะพระตถาคตนั้นมีค่ามาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสินธุ์ มีค่ามาก แม้นั้นใด
เราก็กล่าวว่า บุคคลนี้มีอุปมาฉันนั้น.

รัตนะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่ามีค่ามาก ย่อมไม่มีด้วยประการ
ฉะนี้.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ แม้นั้นใด ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่า ชั่งไม่ได้
ก็เหมือนกัน. ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น คืออะไร คือ จักรรัตนะ ของพระเจ้า
จักรพรรดิมีคুমเป็นมณีอินทนิล มีซึ่งเป็นรัตนะ ๗,๐๐๐ ชั่ง มีกงแก้วประพาพ
มีที่ต่อเป็นทองสีแดง เกิดขึ้น ซึ่งซึ่งกำเกลี้ยงวางบนซึ่งทุกสิบซึ่ง รับลมแล้วจะทำ
เสียงเป็นเหมือนเสียงดนตรีเครื่อง ๕ ที่ผู้ชำนาญบรรเลงแล้ว ทั้งสองข้างของ
คুমมีหน้าราชสีห์สองหน้า ข้างในล้อมมีรู ไม่มีคนทำหรือคนให้ทำ มัน
ตั้งขึ้นแต่อดีต มีกรรมเป็นปัจจัย ซึ่งพระราชาทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐
ประการแล้ว วันอุโบสถ ๑๕ คำ ทรงสนานพระเศียรแล้ว ทรงถืออุโบสถ
เสด็จขึ้นบนพระมหาปราสาท ทรงชำระศีล ประทับนั่งแล้วจะทอดพระเนตร
เห็นจักรรัตนะปรากฏขึ้น เหมือนดวงจันทร์เพ็ญและดวงอาทิตย์ จะทรงได้ยิน
เสียงมาตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ เห็นสีสรรมาแต่ ๓ โยชน์ ซึ่งมหาชนแลเห็นจะพา
กันแตกตื่นอย่างเหลือเกินว่า ชรอยดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิด
ขึ้นแล้ว แล่นมาเหนือพระนคร ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ทางด้านทิศตะวันออก
ภายในพระราชนิเวศน์แล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาคัก ในที่ที่มหาชนควรบูชาด้วย
ของหอมและดอกไม้เป็นต้น.

หัตถิรัตนะ ข้างแก้วก็เกิดขึ้นติดตามจักรรัตนะนั้นนั้นแล คือข้าง
เผือกปลอด เท้าแดง มีกำลัง ๗ ข้างสาร มีฤทธิ์ไปทางอากาศได้ มาจากข้าง

ตระกูลอุโบสถก็มี จากตระกูลช้างฉัททันต์ก็มี ถ้ามาจากตระกูลอุโบสถก็เป็นพี่ของช้างทั้งหมด ถ้ามาจากตระกูลฉัททันต์ ก็เป็นน้องของช้างทั้งหมด มีการศึกษาที่ศึกษาแล้ว ฝึกมาแล้ว ช้างนั้นพาบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ ตระเวนทั่วชมพูทวีป ไปแล้วกลับมาเอง ก่อนอาหารเข้านั้นแล.

อัสสรัตนะ ก็เกิดติดตามหัตถิรัตนะแม่นั้นนั่นแล คือม้าขาวปลอดเท้าแดง สีระชะดังกา มีผมดั่งหุ้มนุงกระด่าย มาจากตระกูลพระยาม้าพลาหก. ในข้อนี้ คำที่เหลือก็เช่นเดียวกับหัตถิรัตนะนั่นแหละ.

มณิรัตนะ ก็เกิดติดตามอัสสรัตนะแม่นั้น มณินั้นเป็นแก้วไพฑูรย์งามโดยธรรมชาติ แปรเหลี่ยม เจียรระโนอย่างดี โดยยาวก็เสมือนคุมแห่งจักรมาจากเวปุลลบรรพต มณินั้น ยามมีคแม่ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ อยู่ถึงยอดธงของพระราชาก็ส่องแสงสว่างไปตั้งโยชน์ ซึ่งโดยแสงสว่าง พวกมนุษย์สำคัญว่ากลางวัน ก็ประกอบการทำงาน มองเห็นโดยที่สุคแม่กระทั้งมดดำมดแดง.

อิตถิรัตนะ ก็เกิดติดตามมณิรัตนะแม่นั้นนั่นแล คือสตรีที่เป็นพระอักรรมเหสีโดยปกติหรือมาจากอูตตรกุรุทวีป หรือจากราชตระกูลมัททราช เว้นจากโทษ ๖ มีสูงเกินไปเป็นต้น ล่วงวรรณะของมนุษย์ แต่ไม่ถึงวรรณะทิพย์ ซึ่งสำหรับพระราชาก็จะมีกายอุ่นเมื่อยามเย็น จะมีกายเย็นเมื่อยามร้อน มีสัมผัสเหมือนปุยนุ่นที่ซี้แล้ว ๗ ครั้ง กลิ่นจันทน์จะโชยออกจากกาย กลิ่นอุบลจะโชยออกจากปาก และเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติเป็นอันมาก มีต้นก่อนเป็นต้น.

คหปตรัตนะ ก็เกิดติดตามอิตถิรัตนะแม่นั้นนั่นแล ก็คือเศรษฐี ผู้ทำการงานโดยปกติของพระราชาก็พอจักรัตนะเกิดขึ้น ก็ปรากฏทิพยจักขุเห็นขุมทรัพย์ได้ประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ ทั้งที่ไม่มีเจ้าของ ทั้งที่มีเจ้าของก็เข้าเฝ้าพระราชาทูลปรารธนาว่า ข้าแต่ท้าวราช ขอพระองค์โปรดทรงวาง

พระราชภาระกิจเกิด ข้าพระบาทจักทำกิจที่ควรทำเกี่ยวกับทรัพย์สินของพระองค์เองพระเจ้าข้า.

ปริณายกัรณะ ก็เกิดติดตามคหปติรณะเมื่อนั้นแลโดยปกติ ก็คือ พระเชษฐราชโอรสของพระราชา พอจักรัรณะเกิดขึ้น ก็เป็นผู้ประกอบด้วย ปัญญาความฉลาดอย่างเหลือเกิน สามารถกำหนดรู้จิตใจของบริษัทประมาณ ๒ โยชน์ ด้วยใจคนแล้ว ทำการ निकะลงโทษและปิดกั้นยกย่อง ปริณายก นั้น ก็เข้าเฝ้าพระราชาทูลปรารภว่า ข้าแต่ท้าวราช ขอพระองค์โปรดทรงวางพระราชภาระเกิด ข้าพระบาทจักบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์เองพระเจ้าข้า. ก็หรือว่าทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจแม้อันใด เห็นปานเป็น ชื่อว่า รัณะ เพราะอรรถว่าชั่งไม่ได้ ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจอันใด ไม่สามารถพิจารณา ราคาว่า มีค่าร้อยหนึ่ง พันหนึ่ง หรือโกฏิหนึ่ง ในทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจนั้น แม้รัณะสักอย่างหนึ่ง ซึ่งเสมอด้วยพุทธรัณะ ไม่มีเลย หากว่าทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจ ชื่อว่ารัณะ เพราะอรรถว่าชั่งไม่ได้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่ารัณะ. จริงอยู่พระตถาคตใครๆ ก็ไม่สามารถพิจารณาโดยศีล โดยสมาธิหรือโดย บรรดาปัญญาเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วกำหนดว่า ทรงมีพระคุณเท่านี้ ทรงเสมอ หรือเทียบเคียงกับผู้นี้ รัณะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่า ชั่งไม่ได้ ไม่มีเลย ด้วยประการฉะนี้.

ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจเมื่อนั้นใด ชื่อว่ารัณะ เพราะอรรถว่า เห็นได้ ยาก ก็เหมือนกัน. ทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจนี้ ก็คือความเป็นของปรากฏได้ยาก ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิ และรัณะ ๘ ประการของพระเจ้าจักรพรรดินั้น รัณะเมื่อนั้น ที่เสมอด้วยพุทธรัณะไม่มี. ก็หากว่าทรัพย์สินเครื่องปลื้มใจ ชื่อว่า รัณะ เพราะอรรถว่า เห็นได้ยากไซ้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่า รัณะ. ความเป็นรัณะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น จักเห็นได้ยากมาแต่ไหนเล่า.

จริงอยู่รัตนะเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นเป็นอันมาก ในกัปเดียวเท่านั้น แต่เพราะเหตุที่โลกต้องว่างเปล่าจากพระตถาคตนับเป็นอสงไขยกัป ฉะนั้น พระตถาคตเท่านั้นชื่อว่าเห็นได้ยาก เพราะเกิดขึ้นบางครั้งบางคราว. สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสมัยปรินิพพาน* ดังนี้ว่า

ดูก่อนอานนท์ เทวดาทั้งหลายกล่าวโทษว่า พวก

เราพากันมาแต่ไกล หมายถึงเฝ้าพระตถาคต เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในโลกในกาลบางครั้งบางคราว วันนี้นี้แหละ ยามท่ายแห่งราตรี พระตถาคตก็จักเสด็จปรินิพพาน แต่ภิกษุผู้มีศักดิ์มากรูปนี้ ยืนอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้ากีดขวางอยู่ พวกเราไม่ได้โอกาสจะเฝ้าพระตถาคต

รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าเห็นได้ยากย่อมไม่มีด้วยประการฉะนี้

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแก่นั้นได้ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องบริโภคนิสัยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม ก็เหมือนกัน. ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้นคืออะไร ก็รัตนะเป็นต้นของพระเจ้าจักรพรรดิ. จริงอยู่ รัตนะนั้นไม่ใช่บังเกิด เพื่อเป็นเครื่องบริโภคนิสัย แม้ด้วยความฝืน ของบุรุษต่ำทรามผู้มีตระกูลต่ำ เช่นคนจันฑาล ช่างจักสาน พราน ช่างรถ และ คนเทขยะ เป็นต้น ซึ่งมีทรัพย์ตั้งแสน โกฏิก็ดี อยู่บนมหาปราสาท ๗ ชั้นก็ดี แต่เป็นเครื่องบริโภคนิสัยของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม เพราะบังเกิดเพื่อเป็นเครื่องบริโภคนิสัยของพระราชามหากษัตริย์ ผู้เป็นอุภโตสุชาติ บำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการบริบูรณ์ แม้รัตนะนั้น ที่เสมอกับพุทธรัตนะ ไม่มีเลย. ก็หากว่าทรัพย์เครื่อง

ปลื้มใจ ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องบริโภคนของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทราม ไชว์ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่า รัตนะ. จริงอยู่ พระตถาคต มิใช่เป็นเครื่องบริโภคนแม้ด้วยความฝืนของครูทั้ง ๖ มีบูรณกัศปเป็นต้น ซึ่งสมมติกันว่าเป็นสัตว์ต่ำทราม ผู้ไม่ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย มีทิสณะอันวิปริต และของสัตว์เหล่าอื่นเห็นปานนั้น แต่เป็นเครื่องบริโภคนของเหล่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยผู้สามารถบรรลุพระอรหัต เมื่อจบคาถาแม่ ๔ บท ผู้มีญาณทัสสนะทำลายกิเลส มีท่านพระพาหิยทารุจิริยะเป็นต้น และของพระมหาสาวกทั้งหลายอื่นๆ ผู้เป็นบุตรของตระกูลใหญ่ จริงอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามเหล่านั้น เมื่อยังทัสสนานุตตริยะ สวานานุตตริยะ และปาริจริยานุตตริยะเป็นต้น ให้สำเร็จชื่อว่าบริโภคนใช้สอยพระตถาคต. รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องบริโภคนของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามไม่มีเลย ด้วยประการฉะนี้.

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจเมื่อนั้นใด โดยไม่วิเศษชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่า ให้เกิดความยินดี ทรัพย์เครื่องปลื้มใจนั้น ก็อะไร คือจักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ. จริงอยู่ พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงเห็นจักรรัตนะเมื่อนั้นแล้ว ก็ทรงดีพระราชนุททัย จักรรัตนะนั้น นำความยินดีมาให้แก่พระราชา แม้ด้วยประการฉะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจับพระสุวรรณภิงคารด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงประนมด้วยพระหัตถ์ขวา มีพระราชโองการว่า จักรรัตนะจงดำเนินไป จักรรัตนะ จงมีชัยชนะ. แต่นั้น จักรรัตนะก็เปล่งเสียงไพเราะดังดนตรีเครื่อง ๕ เหาะไปทิศบูรพา. พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงยกจตุรงคเสนาแผ่กว้างประมาณ ๑๒ โยชน์ติดตามไป ด้วยอำนาจของจักรรัตนะ ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ภาคพื้นดินอย่างต่ำแค่นั้นไม้สูง อย่างสูงแค่นั้นไม้ต่ำ ทรงรับเครื่อง

บรรณาการจากมือของพวกที่ถือบรรณาการ มีดอกไม้ ผลไม้และหน่อไม้ใน
ต้นไม้เป็นต้นถวาย ฝ่ายพระราชาก็เคยเป็นปฏิปักษ์ ที่มาเฝ้าด้วยความเคารพ
นบนอบอย่างยิ่งว่า ขอเชิญเสด็จมาเถิด พระมหาราชเจ้า ก็ทรงอนุสาสน์สั่ง
สอนโดยนัยว่า ไม่ควรฆ่าสัตว์มีชีวิต ดังนี้เป็นต้น จึงเสด็จไป. ก็ในที่ใด
พระราชามีพระราชประสงค์จะเสวย หรือประสงค์จะบรรทมกลางวัน ในที่นั้น
จักรวรรณะก็จะลงจากอากาศแล้วหยุดอยู่เหมือนเพลาคัก ณ พื้นดินที่ราบเรียบ
เหมาะแก่กิจทุกอย่าง มีกิจเกี่ยวกับน้ำเป็นต้น เมื่อพระราชาก็เกิดจิตคิดจะเสด็จ
ไปอีก จักรวรรณะก็กระทำเสียงโดยนัยก่อนนั้นแล จึงเล่นไป. ฝ่ายบริษัท
[ขบวนทัพ] ขนาด ๒ โยชน์ ได้ยินเสียงนั้น ก็พากันเหาะไป. จักรวรรณะ
ลงสู่มหาสมุทรทิศบูรพาโดยลำดับ เมื่อจักรวรรณะนั้น ลงสมุทรน้ำก็หดตัวไป
ประมาณโยชน์หนึ่ง หยุดนิ่งเหมือนทำความจงรักภักดี. มหาชนก็ถือวรรณะทั้ง
๗ ตามความต้องการ พระราชาทรงจับสุวรรณกิงคารอีก ทรงประพรมด้วย
น้ำว่า ราชกิจของเราดำเนินตั้งต้นแต่นี้ไป แล้วเสด็จกลับ. กองทัพอยู่ข้างหน้า
จักรวรรณะอยู่ข้างหลัง พระราชาอยู่กลาง. น้ำเข้าเต็มที่ตลอดสถานที่จักรวรรณะ
ถอนตัวไป. จักรวรรณะก็ไปในสมุทรด้านทิศทักษิณ ทิศปัจฉิม และทิศอุดร
โดยอุบายนี้แล.

จักรวรรณะตระเวนไปตลอด ทิศอย่างนี้แล้ว ก็ขึ้นสู่อากาศประมาณ
๓๐๐ โยชน์. พระราชาประทับยืนบนจักรวรรณะนั้น ทรงพิชิตชัยชนะด้วย
อานุภาพจักรวรรณะ ทรงตรวจดูจักรวาลหนึ่ง ซึ่งประดับ ด้วยทวีปใหญ่ ๔ ทวีป
และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป เหมือนสวนบัวบุณฑริกที่บ้านเต็มที่แล้ว อย่างนี้
คือ บุปผวิเทหทวีปประดับด้วยทวีปน้อย ๕๐๐ ทวีป มีปริมาตร ๙,๐๐๐
โยชน์ อุตตรกุรุทวีปก็เหมือนกัน มีปริมาตร ๘,๐๐๐ โยชน์ อปรโคยาน-

ทวิป มีปริมาตร ๗,๐๐๐ โยชน์เหมือนกัน และชมพูทวิป มีปริมาตร ๑,๐๐๐ โยชน์. พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น กำลังทรงตรวจดูอย่างนี้ ก็ทรงเกิดความยินดีมีใช้น้อยเลย จักรรัตนะนั้น ให้เกิดความยินดีแก่พระราชามัด้วยอาการอย่างนี้. จักรรัตนะเมื่อนั้น ที่เสมอด้วยพุทธรัตนะ หามิได้. ก็หากว่าชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าให้เกิดความยินดีไซ้ พระตถาคตเท่านั้น ชื่อว่า รัตนะ จักรรัตนะอย่างเดียวนั้น จักทำอะไรได้.

จริงอยู่ ความยินดีในจักรวรรดิ ที่รัตนะแม้ทุกอย่างมีจักรรัตนะเป็นต้นทำให้เกิด ก็ยังไม่นับไม่เท่าเสี้ยว แม้ส่วนของความยินดี ที่เป็นทรัพย์อันใด พระตถาคตทรงทำให้เกิดความยินดีในปฐมฌาน ความยินดีในปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน ความยินดีในอากาสนัญญาจายตนฌาน วิญญาณัญญาจายตนฌาน อากิญจัญญาจายตนฌาน และเนวสัญญานา สัญญาจายตนฌาน ความยินดีในโสดาปัตติมรรค ความยินดีในโสดาปัตตผล และสกทามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตมรรค และอรหัตผลแก่เทวดาและมนุษย์ นับจำนวนไม่ได้ ผู้รับสนองพระโอวาทของพระองค์. ยิ่งกว่า ประณีตกว่า ความยินดีแม้อันนั้น รัตนะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าให้เกิดความ ยินดี ไม่มีด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง ธรรมดาร์ัตนะนี้มี ๒ อย่าง คือ สวิญญาณกรัตนะ และ อวิญญาณกรัตนะ. บรรดาร์ัตนะทั้งสองนั้น อวิญญาณกรัตนะ ได้แก่ จักรรัตนะ และมณีรัตนะ ก็หรือรัตนะแม่อื่นใด มีทองและเงินเป็นต้นที่เกี่ยวข้องด้วยอินทรีย์, สวิญญาณกรัตนะ ได้แก่ รัตนะมีหัตถิรัตนะเป็นต้นมี ปริณายกรัตนะเป็นที่สุด ก็หรือว่า รัตนะแม่อื่นใดเป็นปานนั้น ที่เกี่ยวข้องด้วยอินทรีย์. เมื่อเป็นดังนั้น ในรัตนะทั้งสองอย่าง สวิญญาณกรัตนะกล่าว

กันว่าเป็นเลิศ ในข้อนี้. เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า รัตนะมีทอง เงิน แก้วมณี แก้วมุกดาเป็นต้น ถูกนำเข้าไปใช้เป็นเครื่องประดับของหัตถิรัตนะ เป็นต้น ที่เป็นสวัญญาณกรัตนะ.

แม้สวัญญาณกรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือรัตนะที่เป็นสัตว์เดียรฉาน และรัตนะที่เป็นมนุษย์. บรรดาสวัญญาณกรัตนะ ๒ อย่างนั้น รัตนะที่เป็น มนุษย์กล่าวกันว่าเป็นเลิศ. เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า รัตนะที่เป็นสัตว์ เดียรฉาน ย่อมเป็นพาหนะของรัตนะที่เป็นมนุษย์. แม่มนุสสรัตนะก็มี ๒ อย่าง คืออิตถิรัตนะ และปฐิสรัตนะ. บรรดามนุสสรัตนะทั้งสองนั้น ปฐิสรัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ. เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า อิตถิรัตนะต้องเป็นบริจาริกา ของปฐิสรัตนะ. แม้ปฐิสรัตนะก็มี ๒ คือ. อนคาริกรัตนะ และอนคาริกรัตนะ บรรดาปฐิสรัตนะทั้ง ๒ นั้น . อนคาริกรัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ. เพราะ เหตุไร เพราะเหตุว่า ในอนคาริกรัตนะ แม้พระเจ้าจักรพรรดิเป็นเลิศ ก็ยัง ไหว้อนคาริกรัตนะ. ผู้ก่อปรด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ บำรุง นังใกล้ ประสบสมบัติที่เป็นทิพย์และมนุษย์ บรรลุนิพพานสมบัติในที่สุด

เมื่อเป็นดั่งนั้น แม้อนคาริกรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือ อริยรัตนะ และปุลุชนรัตนะ.

แม้อริยรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือเสขรัตนะ และอเสขรัตนะ

เมื่อเสขรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือ สุกขวิปีสสกรัตนะ และ สมายานิกรัตนะ.

แม้สมายานิกรัตนะ ก็มี ๒ อย่าง คือที่บรรลุสาวกบารมี และไม่ บรรลุ.

บรรดาสมณยานิกรัตนะทั้งสองนั้น สมณยานิกรัตนะที่บรรลुสาวกบารมี กล่าวกันว่าเป็นเลิศ เพราะเหตุไร. เพราะเหตุว่า มีคุณมาก. ปัจเจกพุทธ-
รัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ แม้กว่าสาวกปารมีปิตตรัตนะ. เพราะเหตุไร.
เพราะเหตุว่า มีคุณมาก. พระสาวกหลายร้อย แม้เช่นท่านพระสารีบุตร ท่าน
พระโมคคัลลานะ ก็ไม่ถึงแม้ส่วนร้อยแห่งคุณทั้งหลายของพระปัจเจกพุทธเจ้า
องค์เดียว.

สัมมาสัมพุทธรัตนะ กล่าวกันว่าเป็นเลิศ แม้กว่าปัจเจกพุทธรัตนะ
เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า มีคุณมาก. ก็หากว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
นั่งขัดสมาธิเบียดกัน ท้าวทั้งชมพูทวีป ก็ไม่เท่า ไม่เท่าเสี้ยว ไม่เท่าส่วนเสี้ยว
แห่งพระคุณทั้งหลายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว. สมจริงดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่
ทำหรือ ฯลฯ พระตถาคตกล่าวกันว่า เป็นเลิศแห่งสัตว์เหล่านั้น
เป็นต้น. รัตนะที่เสมอด้วยพระตถาคต ไม่มีเลย โดยปริยายบางอย่าง ด้วย
ประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า น โน สม อตุลิต
ตถาคต** รัตนะที่เสมอด้วยตถาคตไม่มีเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่พระพุทธรัตนะ อันรัตนอื่น ๆ
เปรียบไม่ได้เช่นนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อระงับอุปัทวะที่เกิดแก่สัตว์เหล่านั้น ไม่
ทรงอาศัยชาติ ไม่ทรงอาศัยโคตร ไม่ทรงอาศัยความเป็นกุลบุตร ไม่ทรง
อาศัยความเป็นผู้มีวรรณะงามเป็นต้น หากแต่ทรงอาศัยความที่พระพุทธรัตนะ
ไม่มีอะไรเทียบเทียมได้ด้วยคุณทั้งหลาย มีศีลขันธและสมาธิขันธเป็นต้น ใน
โลกที่มีโอเวจีเป็นต้น มีภวัคคพรหมเป็นที่สุด จึงทรงประกอบสัจจวจนะว่า

อิทฺมปิ พุทฺเธ รัตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺจนํ สุวตฺถุติ โหตุ แมอันนี้ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยคำสัจนี้ ขอความสวัสดิจึงมี ดังนี้

สัจจนะนั้น มีความดังนี้ว่า ความที่พระพุทธเจ้าไม่มีใครเทียบได้ โดยพระคุณทั้งหลายนั้น ๆ กับทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนะทุกอย่างที่มีในโลกนี้หรือโลกอื่น หรือในสวรรค์ทั้งหลายแมอันนี้ ชื่อว่าเป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ก็หากว่า ข้อนี้เป็นสัจจะไซ้ร้ เมื่อเป็นดั่งนั้น ด้วยสัจจะนี้ ขอความสวัสดิจึงมี ขอความที่สิ่งดีงามทั้งหลายมีอยู่ ความไม่มีโรค ความปราศจากอุปัทวะ จงมีแก่สัตว์เหล่านี้. ก็ในข้อนี้ ฟังทราบความว่า รัตนะประณีต ได้แก่ ความเป็นรัตนะประณีต คือภาวะที่พระพุทธเจ้าเป็นรัตนะประณีต เหมือนความที่ว่า เพราะเป็นคน หรือเพราะเนื่องอยู่กับคน นี้ ประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า จกฺขุ โข อานนฺทํ สุญฺญํ อตฺตเตน วา อตฺตนิเยน วา คู่ก่อนอานนทํ จกฺขุแลวางเปล่าจากตน หรือจากสิ่งที่เนื่องอยู่กับตน. จริงอยู่ นอกจากนี้ จกฺขุก็เป็นอันปฏิเสธไม่ได้ว่าตน หรือสิ่งที่เนื่องอยู่กับตน ฉะนั้น . แท้จริง โดยประการนอกจากนี้ พระพุทธเจ้าย่อมไม่สำเร็จเป็นรัตนะด้วยว่ารัตนะไม่มีอยู่ในสิ่งใด สิ่งนั้นก็ย่อมไม่สำเร็จเป็นรัตนะ. แต่ว่ารัตนะที่เกี่ยวข้องโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม ที่นับว่าเป็นประโยชน์ มีผู้คนทำความเคารพ ยำเกรงเป็นต้น มีอยู่ในสิ่งใด เพราะเหตุที่สิ่งนั้น ท่านมุ่งหมายเอาความเป็นรัตนะ จึงบัญญัติว่ารัตนะ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสำเร็จว่ารัตนะ เพราะรัตนะนั้นมีอยู่. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **อิทฺมปิ พุทฺเธ รัตนํ ปณฺธิตํ** ฟังทราบความอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นรัตนะ โดยประการแม่นี้. พอพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถา ความสวัสดิก็เกิดแก่ราชสกุล ภัยก็ระงับไป พวกกอมมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถานี้แล.

พรรณนาคาถาว่า ขยี้ วิจารณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสั่งจวจนะอย่างนี้แล้ว บัดนี้จึงทรงเริ่ม
ตรัสว่า **ขยี้ วิจารณ์** เป็นต้น. ในคำนั้น เพราะเหตุที่กิเลสทั้งหลายมีราคะ
เป็นคนหมดสิ้นไป เพราะทำให้แจ้งพระนิพพาน หรือเพราะเหตุที่พระนิพพาน
นั้น พอกิเลสเหล่านั้นสิ้นไป โดยดับไม่เกิด และเพราะเหตุที่พระนิพพานนั้น
ไม่ประกอบด้วยกิเลสมีราคะ เป็นต้น โดยความประจวบ และโดยอารมณ์หรือ
เพราะเหตุที่เมื่อบุคคลทำให้แจ้งพระนิพพานนั้นแล้ว กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็น
ต้น ก็คลายออกไปสิ้นเชิงปราศจากไป ถูกกำจัดไป ฉะนั้นพระนิพพาน ท่าน
จึงเรียกว่า **ขยี้** ว่า **วิจารณ์** แต่เพราะเหตุที่พระนิพพานนั้น ความเกิดไม่
ปรากฏ ความเสื่อมไม่ปรากฏ ความที่จิตแปรปรวนไม่มี ฉะนั้น พระนิพ
พานนั้น ท่านจึงทำว่าไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย เรียกว่า **อมตะ** แต่ [ในที่นี้]
ท่านเรียกว่า **ประณีต** เพราะอรรถว่า สูงสุด และเพราะอรรถว่า ไม่อ้อม.
บทว่า **ยทชุลลกา** ได้แก่ บรรลุ พบ ได้กระทำให้แจ้งด้วยกำลังญาณ
ของตน ซึ่งพระนิพพานนั้น. บทว่า **สกุญฺญนิ** ได้แก่ ชื่อว่า ศากยะเพราะ
ทรงเป็นโอรสของสกุลศากยะ ชื่อว่า **มุนี** เพราะประกอบด้วย โมนะยธรรม
มุนีคือศากยะ ชื่อว่า **พระศากยมุนี**. บทว่า **สมาหิตโต** ได้แก่ ผู้มีจิตตั้ง
มั่นแล้วด้วยสมาธิเป็นอริยมรรค. บทว่า **น เตน ฐมฺเมน สมคฺคิ**
กิลฺยจि ความว่า ธรรมชาติใด ๆ ที่เสมอด้วยธรรมที่พระศากยมุนีทรงบรรลุ
แล้ว มีนามว่า **ขยี้** เป็นต้นนั้น ไม่มี. เพราะฉะนั้น แม้ในพระสูตรอื่นพระผู้
มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้เป็นต้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายไม่ว่าเป็น
สังขตะหรืออสังขตะ เพียงใด **วิจารณ์** ท่านกล่าวว่าเป็นยอดของธรรม
เหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่นิพพานธรรมอันธรรมอื่น ๆ เทียบไม่ได้แบบนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อระงับอุปัทวะที่เกิดแก่สัตว์เหล่านั้น ทรงอาศัยความที่รตนะ คือนิพพานธรรม ไม่มีธรรมอื่นจะเหมือน ด้วยคุณทั้งหลาย คือความเป็นธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส สාරอกกิเลส เป็นอมตธรรมและธรรมอันประณีต จึงทรงประกอบสังัจจวณะว่า **อิทมุปี ฌมุเม รตนํ ปณิตํ เอ-**
เตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ แม้อันนี้ก็เป็นที่รตนะอันประณีตในพระธรรม ด้วยสังัจจวณะนี้ ขอความสวัสดิ จงมี. ความของสังัจจวณะนั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วในคาถาดังนั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถาเมื่อนี้แล.

พรรณนาคาถาว่า ยมฺพุทฺธเสฏฺโฐ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสสังัจจวณะ ด้วยคุณแห่งนิพพานธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสด้วยพระคุณแห่งมรรคธรรมว่า **ยมฺพุทฺธ-**
เสฏฺโฐ เป็นต้น. ในค่านั้น ชื่อว่า **พุทธะ** โดยนัยเป็นต้นว่า ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย. ชื่อว่า **เสฏฐะ** เพราะเป็นผู้สูงสุด และควรสรรเสริญ, ชื่อว่า **พุทธเสฏฐะ** เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ เป็นผู้สูงสุดและควรสรรเสริญ. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า **พุทธเสฏฐะ** เพราะเป็นผู้ประเสริฐสุด ในพระพุทธะทั้งหลาย ที่เรียกว่าอนุพุทธะปัจเจกพุทธะและสุตพุทธะ. พระพุทธะผู้ประเสริฐสุดพระองค์นั้น ทรงชม สรรเสริญ ประกาศสมาธิธรรมใดไว้ในบาลีนั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า มรรคมืองค์ ๘ ประเสริฐสุดแห่งมรรคทั้งหลาย เกษมเพื่อบรรลุพระนิพพาน และว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เราจักแสดงสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีเหตุมีเครื่องประกอบแก่ท่านทั้งหลาย. มทว่า **สุจิ** ได้แก่ ผ่องแผ้วสิ้นเชิง เพราะทำการตัดมลทินคือกิเลสได้เด็ดขาด. บทว่า **สมาธิมานนุตริกญฺลมาหุ**

ความว่า บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวถึงสมาธิอันใดว่า อนันตริกสมาธิ สมาธิเกิดในลำดับ เพราะอำนวยการผลแน่นอนในลำดับการดำเนินการปฏิบัติของตน. อันตรายใด ๆ ที่ห้ามกั้นความเกิดผลแห่งอนันตริกสมาธินั้น เมื่อสมาธิอันเป็นตัวมรรคเกิดขึ้นแล้ว หามีไม่. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ก็บุคคลนี้ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโศดา-
ปัตติผล และพึงเป็นเวลาทีที่กัปใหม่ กัปก็จะยังไม่พึง
ใหม่ตราบเท่าที่บุคคลนี้ ยังไม่ทำให้แจ้งโศดาปัตติผล
บุคคลผู้นี้เรียกว่า ฐิตกัปปี ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัป บุคคลผู้มี
มรรคพร้อมทั้งหมด ก็เป็นฐิตกัปปี ผู้ตั้งอยู่ตลอด
กัป.

บทว่า สมาธินา เตน สโม น วิชชติ ความว่า รูปาวจรสมาธิ หรืออรูปาวจรสมาธิใด ๆ ที่เสมอด้วยอนันตริกสมาธิอันสะอาด ที่พระพุทธะผู้ประเสริฐสุดสรรเสริญแล้วนั้น ไม่มีเลย. เพราะเหตุไร เพื่อสัตว์แม่เกิดในพรหมโลกนั้น ๆ เพราะอบรมสมาธิเหล่านั้นแล้ว ก็ยังมีการเกิดในอบายมีนรก เป็นต้นอีกได้ และเพราะพระอริยบุคคลตัดการเกิดทุกอย่างได้เด็ดขาด เพราะอบรมสมาธิที่เป็นตัวพระอรหันต์นี้แล้ว. เพราะฉะนั้น แม้ในสูตรอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตะ

[อันปัจจุปัจจุต่าง] มีประมาณเท่าใด ฯลฯ อริยมรรค

มีองค์ ๘ กล่าวกันว่าเป็นเลิศว่าสังขธรรมเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสความที่อนันตริกสมาธิ อันสมาธิอื่น ๆ เทียบไม่ได้แบบนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยความที่รัตนะคือมรรคธรรม อันรัตนะอื่นไม่เทียบได้ โดยนัยก่อนนั้นแล จึงทรงประกอบสัจจนะว่า **อทมุปี ฐมเม** ฯลฯ **สุวตฺติ โหตุ** แม้อันนี้ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระธรรม ฯลฯ ขอ

๑. ปสาทสตร อัง. จตุกนิบาท.

ความสวัสดิังมี. ความของสังฆวณะนั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวมาก่อนแล้ว
นั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล พวกนั้นยอมรับพุทธอาชญาแห่ง
พระกาลานี้แล.

พรรณนาคาวา เย ปุคฺคลา

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสังฆวณะ แม้ด้วยคุณแห่งมรรคธรรม
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสแม้ด้วยสังฆคุณว่า เย ปุคฺคลา เป็นต้น.
ในค่านั้น ศัพท์ว่า เย เป็นนิเทศไม่แน่นอน. บทว่า ปุคฺคลา ได้แก่
สัตว์ทั้งหลาย. ศัพท์ว่า อฏฺฐ เป็นการกำหนดจำนวนสัตว์เหล่านั้น จริงอยู่
สัตว์เหล่านั้น มี ๘ คือ ผู้ปฏิบัติ [มรรค] ๘ ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔. บทว่า สติ
ปสฺสุธา ได้แก่อสัตตบุรุษ คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระ-
สาวก และเทวดาและมนุษย์เหล่านี้ สรรเสริญแล้ว. เพราะเหตุไร. เพราะ
ประกอบด้วยคุณ มีศีลที่เกิดร่วมกันเป็นต้น. ความจริง คุณทั้งหลายของ
สัตตบุรุษเหล่านั้น มีศีลสมาธิเป็นต้นเกิดร่วมกัน เหมือนสีและกลิ่นเป็นต้นที่
เกิดร่วมกันของดอกจำปาและดอกพิกุลเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ บุคคลเหล่านั้น
จึงเป็นที่รัก .ที่ต่องใจ ที่น่าสรรเสริญ ของสัตตบุรุษทั้งหลาย เหมือนดอกไม้
ทั้งหลาย ที่พร้อมด้วยสีและกลิ่นเป็นต้น เป็นที่รักที่ต่องใจน่าสรรเสริญของ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เย
ปุคฺคลา อฏฺฐ สติ ปสฺสุธา.

อีกนัยหนึ่ง ศัพท์ว่า เย เป็นนิเทศไม่แน่นอน. บทว่า ปุคฺคลา
ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย. ศัพท์ว่า อฏฺฐ สติ เป็นการกำหนดจำนวนสัตว์เหล่านั้น.
จริงอยู่ สัตว์เหล่านั้น ได้แก่พระโสดาบัน ๓ พวก คือ เอกพิณี ไกลังไกละ
และสัตตตักขัตตุปรมะ พระสกทาคามี ๓ พวก ผู้บรรลุผลในกามภพ รูปภพ

และอรุภพ. พระโศดาบันและพระสกทาคามีเหล่านั้นทั้งหมดมี ๒๔ พวกโดย
ปฏิปทา ๔. พระอนาคามีในเทพชั้นอวิหามี ๕ พวกคือ อันตราปรินิพพายี อุ-
ปัจจปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี อุทธังโสโตอกนิฐ-
คามิ. พระอนาคานีในเทพชั้นอตปปา สุทัสสา สุทัสสี ก็มีชั้นละ ๕ พวกเหมือนกัน.
ส่วนในเทพชั้นอกนิฐมี ๔ พวกเว้นอุทธังโสโต รวมพระอนาคามี ๒๔ พวก.
พระอรหันต์มี ๒ พวกคือ สุกขวิปัสสกและสมถยานิก. พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ใน
มรรคมี ๔ พวก รวมเป็นพระอริยบุคคล ๕๔ พวก. พระอริยบุคคลเหล่านั้น
ทั้งหมดคุณด้วย ๒ พวกคือ ฝ่ายสัทธาธุระและฝ่ายปัญญาธุระรวมเป็น ๑๐๘ พวก.
คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

บทว่า จตุตถริ เอตานิ ยุกานิ โหนตุ ความว่า บุคคลที่ทรง
ยกอุเทศไว้โดยพิศดารว่าพระอริยบุคคลเหล่านั้น ทั้งหมดมี ๘ พวกก็ดี ๑๐๘ พวก
ก็ดี ว่าโดยสังเขป พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตตมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตตติผล
รวมเป็น ๑ คู่. อย่างนี้จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัต-
ผล รวมเป็น ๑ คู่ รวมทั้งหมดเป็น ๔ คู่. ศัพท์ว่า เต ในบทว่า เต ทุกฺขิ-
ณฺเวยฺยา เป็นศัพท์นิเทศอธิบายกำหนดแน่นอน ซึ่งบทอุเทศ ที่ยกตั้งไว้ไม่แน่
นอน. บุคคลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้พิศดารว่ามี ๘ พวกหรือ ๑๐๘ พวก
สังเขปว่า มี ๔ คู่ แม้ทั้งหมด ย่อมควรทักขิณาเหตุนี้ จึงชื่อว่า ทักขิณฺเวยฺย.
ไทยธรรมที่บุคคลเชื่อกรรมและผลแห่งกรรมไม่ค้ำนึ่งถึงว่า ภิกษุรูปนี้จักทำกิจ
กรรมเป็นมอหารหรือกิจกรรมรับใช้อันนี้แก่เรา ดังนี้เป็นต้นแล้วถวาย ชื่อว่า
ทักขิณา. บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น สละบุคคลเหล่านี้ผู้เป็นเช่นนั้น
ชื่อว่า ย่อมควรแก่ทักขิณานั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เต
ทุกฺขิณฺเวยฺยา.

บทว่า สุกตสุต สาวกา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า สุกต เพราะทรงประกอบด้วยการเสด็จไปงดงาม เพราะเสด็จไปสู่สถานที่อันงาม เพราะเสด็จไปด้วยดี และเพราะตรัสดี. เป็นสาวกของพระสุต พระองค์นั้น ท่านเหล่านั้น ทั้งหมดชื่อว่า สาวก เพราะฟังพระดำรัส. คนอื่น ๆ ถึงฟังก็จริง ถึงเช่นนั้น เขาฟังแล้วก็ไม่ทำกิจที่ควรทำ. ส่วนท่านที่เป็นสาวกเหล่านั้น ฟัง แล้ว ทำกิจที่ควรทำคือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บรรลุมรรคผล เพราะ ฉะนั้น ท่านเหล่านี้ จึงตรัสเรียกว่า สาวก.

บทว่า เอเตสุ ทินฺนุณานิ มหปฺผลานิ ความว่า ทานทั้งหลายแม้ เล็กน้อย ที่ถวายในสาวกของพระตถาคตเหล่านั้น ชื่อว่ามีผลมาก เพราะเป็น ทานที่เข้าถึงความเป็นทักษิณาวริสุทธิฝ่ายปฏิคาหก เพราะฉะนั้น พระผู้มี- พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แม้ในสูตรอื่นว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สงฆ์ คือคณะมีประมาณเพียง

**ใด คือสงฆ์สาวกของพระตถาคต กล่าวกันว่าเป็นเลิศ
ของสงฆ์คณะเหล่านั้น คือสงฆ์ ๔ คู่ ๘ บุคคล นี้
สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ เป็นวิบาก
อันเลิศ.**

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังฆรัตนะโดยพระผู้ตั้งอยู่ใน มรรค พระผู้ตั้งอยู่ในผลทั้งหมดอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล จึงทรงประกอบสังฆจวนะว่า อิทมฺปิ สงฺฆเ รตนํ ปญฺตํ แม้อันนี้ก็เป็น รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ความของสังฆจวนะนั้น ก็พึงทราบตามนัยที่กล่าว มาก่อนนั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่ง พระคาถาแม้นี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสั่งจวณะด้วยคุณของสังฆรัตนะ โดย พระผู้ตั้งอยู่ในมรรคและพระผู้ตั้งอยู่ในผล อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงเริ่มตรัสด้วย คุณของพระชีนาสวบุคคลทั้งหลาย ผู้เสวยสุขในผลสมาบัติบางเหล่าเท่านั้น ว่า **เย สุปฺปยุตฺตา** เป็นต้น. ในคำนั้น คำว่า **เย** เป็นคำอุเทศที่ไม่แน่นอน. บทว่า **สุปฺปยุตฺตา** แปลว่า ประกอบดีแล้ว อธิบายว่า ละอเนสนา การแสวงหาที่ไม่สมควรหลายอย่างเสีย แล้วอาศัยการเลี้ยงชีวิตที่บริสุทธิ์ เริ่มประกอบตนไว้ในวิปัสสนา. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **สุปฺปยุตฺตา** ได้แก่ประกอบด้วยกายประโยคและวาจีประโยคอันหมดจดดี. ทรงแสดงศีลชั้นของพระชีนาสวบุคคลเหล่านั้น ด้วยบทว่า **สุปฺปยุตฺตา** นั้น. บทว่า **มนสา ทพฺพฺเห** ได้แก่ ด้วยใจที่หนักแน่น. อธิบายว่า ด้วยใจอันประกอบด้วยสมาธิที่มั่นคง. ทรงแสดงสมาธิชั้นของพระชีนาสวบุคคลเหล่านั้นด้วยบทว่า **มนสา ทพฺพฺเห** นั้น. บทว่า **นิกฺกามิโน** ได้แก่ เป็นผู้ไม่อาลัย ในกายและชีวิต มีความพยายามออกจากกิเลสทั้งปวง อันผู้มีปัญญาเป็นธุระกระทำแล้วด้วยความเพียร. ทรงแสดงปัญญาชั้นที่ประกอบด้วยความเพียร ของพระชีนาสวบุคคลเหล่านั้น ด้วยบทว่า **นิกฺกามิโน** นั้น.

บทว่า **โคตมสาสนนฺหิ** ได้แก่ ในศาสนาของพระตถาคตผู้มีพระนามว่าโคตมโดยพระโคตรนั้นแล. ด้วยบทว่า **โคตมสาสนนฺหิ** นั้น ทรงแสดงว่า พวกคนนอกศาสนานี้ ผู้ทำตบะเพื่อเทพเจ้า แม้มีประการต่างๆ ก็ไม่มีความพยายามออกจากกิเลสทั้งหลาย เพราะไม่มีคุณมีความประกอบอย่างดี เป็นต้น คำว่า **เต** เป็นคำอธิบายอุเทศที่ตั้งไว้ก่อน. ในคำว่า **ปตฺติปตฺตา** นี้ คุณควรบรรลุนั้นจึงชื่อว่า **ปตฺติ** คุณที่ควรบรรลุนั้นซึ่งบุคคลบรรลุนั้นแล้วจะเป็นผู้เกษมปลอดจากโยคะสิ้นเชิง ซึ่งว่า **ปตฺตพฺพา**. คำนี้เป็นชื่อของ

พระอรหันต์ผล. ผู้บรรลुकุณควรบรรลุนั้น เหตุ นั้น จึงชื่อว่า **ปตฺติปตฺตา**.
บทว่า **อมตํ** ได้แก่ พระนิพพาน. บทว่า **วิคฺยห** ได้แก่ เข้าถึงโดยอารมณ์
บทว่า **ลทฺธา** แปลว่า ได้แล้ว. บทว่า **มฺธา** ได้แก่ โดยไม่มีค่าคือ ไม่ทำ
ค่าแม้เพียงกาณณิกหนึ่ง. บทว่า **นิพฺพุตํ** ได้แก่ ผลสมบัติ ที่ระงับความ
กระวนกระวายด้วยอำนาจกิเลสเสียแล้ว. บทว่า **ภฺยชฺชมานา** ได้แก่ เสวย
อยู่. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายว่า ชนเหล่าใด ในศาสนาของพระ
โคตมนี้ เชื่อว่าประกอบดีแล้ว เพราะถึงพร้อมด้วยศีล เชื่อว่า มีใจหนักแน่น
เพราะถึงพร้อมด้วยสมาธิ เชื่อว่า ไร้ความอาลัยเพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ชนเหล่า
นั้น ก็เข้าถึงอมตะด้วยสัมมาปฏิบัติเป็นผู้ได้เปล่า ๆ เสวยความดับซึ่งเข้าใจได้
ว่าผลสมบัติ เชื่อว่าเป็นผู้บรรลुकุณที่ควรบรรลุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสคุณของสังฆรัตนะ โดยพระจีณาสว-
บุคคล ผู้เสวยผลสมาบัติอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรง
ประกอบสัจจวณะ ว่า **อิทฺมปิ สงฺฆे รตนํ ปณฺธิตํ** แม้อันนี้ ก็เป็น
รัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ ความแห่งสัจจวณะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าว
ก่อนแล้ว พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่ง
พระคาถาแม้นี้แล.

พรรณนาคาถาว่า ยถินุทฺธิโล

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสสัจจวณะมีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง โดย
จีณาสวบุคคล อย่างนี้แล้ว ทรงเริ่มตรัส โดยคุณของพระโศดาบันเท่านั้นว่า
ยถินุทฺธิโล เป็นต้น. ในคำนั้น บทว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา. คำว่า
อินุทฺธิโล นี้ เป็นชื่อของเสาไม้แก่นที่เขาตอกจมดิน ๘ ศอก หรือ ๑๐ ศอก
ภายในธรณีประตู่ เพื่อป้องกันประตู่พระนคร. บทว่า **ปจฺวี** แปลว่า แผ่นดิน

บทว่า ลีโต ได้แก่ เข้าไปอาศัยอยู่ข้างใน. บทว่า ลียา แปลว่า ฟังเป็น.
บทว่า จตุพฺภิก เวเทหิ แปลว่า อันลมที่พัดมาแค่ ๔ ทิศ. บทว่า อสม-
ปิคมฺปิโย ได้แก่ไม่อาจให้ไหว หรือขยับเขยื้อนได้. บทว่า ตถูปมํ แปลว่า
เหมือนคนนั้น. บทว่า สปุปรึถํ ได้แก่ บรุษสูงสุด บทว่า วทามิ แปลว่า
กล่าว บทว่า โย อริยสจฺจานิ เซอเวจฺจ ปสฺสติ แปลว่า ผู้ใดยังเห็น
อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา. ในข้อนั้น อริยสัจทั้งหลาย ฟังทราบตามนัยที่กล่าว
ไว้แล้วในกุมารปัญหา และคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคนั้นแล.

ส่วนความสังเขปในข้อนี้ มีดังนี้ เหมือนอย่างว่าเสาเขื่อน จมติดดิน
เพราะมีรากลึก ลมพัดมา ๔ ทิศ ก็ฟังให้ไหวไม่ได้ ฉนฺได สัตบุรุษใดยัง
เห็นอริยสัจ เรากล่าวสัตบุรุษแม้นี้ อุปมาฉนฺไดนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุไร
เพราะเหตุว่า สัตบุรุษแม้นั้น เป็นผู้อันลมคือวาตะของเดิรถึยฺทั้งปวงทำให้
ไหวไม่ได้ คือใครๆ ก็ไม่อาจให้ไหวหรือเขยื้อนจากที่สสนะนั้นได้ เหมือน
เสาเขื่อนอันลมพัดมา ๔ ทิศ ทำให้ไหวไม่ได้ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น พระผู้
มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้แม้ในสูตรอื่นว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เสาเหล็กหรือเสาเขื่อนลง
รากลึก ฝังอย่างดี ไม่หวั่น ไม่ไหว แม้หากว่าลมฝน
แรงกล้าพัดมาด้านทิศบูรพา, ก็ไม่ฟังหวั่นไม่ฟังไหว
ไม่ฟังขยับเขยื้อน แม้หากว่าลมฝนแรงกล้าพัดมาด้าน
ทิศปัจฉิม, ทิศทักษิณ, ทิศอุดร ก็ไม่ฟังหวั่นไม่ฟัง
ไหว ไม่ฟังขยับเขยื้อน เพราะเหตุไร เพราะลงราก
ลึก เพราะเสาเขื่อนเขาฝังไว้ดีแล้ว ฉนฺได ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง

ย่อมรู้ความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิบัติ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ตรวจดู
หน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ท่านเมื่อรู้ ก็รู้
เมื่อเห็นก็เห็นอย่างนี้แน่นอน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะอริยสัจ ๔ สมณะหรือ
พราหมณ์ผู้นั้น เห็นอย่างดีแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสคุณของสังฆรัตนะโดยอำนาจพระโศดา-
บัน ที่ประจักษ์แก่คนเป็นอันมากเท่านั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้น
นั้นแล จึงทรงประกอบสัจจวณะว่า อิทมปิ สขุเม รตนํ ปณิตํ แม้อันนี้
ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์. ความของสัจจวณะนั้น ฟังทราบตามนัย
ที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับ
พุทธอาชญาแห่งพระคาถาแม้นี้แล.

พรรณนาคาถาว่า เย อริยสัจจานิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจวณะ อันมีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง
ด้วยคุณของพระโศดาบัน โดยไม่แปลกกันอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัส
ว่า เย อริยสัจจานิ เป็นต้น ด้วยคุณของพระโศดาบันสัตตักขัตตอุปรมะ
น้อยน้อยของพระโศดาบันทั้งหมด บรรดาพระโศดาบัน ๓ ประเภท คือ
เอกพิชิ โกลังโกละ สัตตักขัตตอุปรมะ เหมือนที่ตรัสไว้ว่า

บุคคลบางตนในพระศาสนาย่อมขอว่าโศดาบัน
เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ โศดาบันนั้น บังเกิดภพเดียว
เท่านั้น ก็ทำที่สุดทุกข์ นี้ชื่อ เอกพิชิ. โศดาบันท่อง
เที่ยวอยู่ ๒ หรือ ๓ ตระกูล ก็เหมือนกัน ย่อมทำที่

สุดทุกขี้ได้ นี้ชื่อ โกลังโกละ โสดาบันยังเวียนน่วย
ตายเกิดอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ๗ ครั้ง ก็เหมือนกัน
ย่อมทำที่สุดทุกขี้ได้ นี้ชื่อ สัตตักขัตตุปรมะ.

ในค่านั้น คำว่า เย อริยสัจจანი นี้ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น.
บทว่า วิภาวนนุติ ได้แก่ กำจัดความมืดคือกิเลส อันปกปิดสัจจะแล้ว ทำให้
แจ่มแจ้งปรากฏแก่ตน ด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา. บทว่า คมฺภีรฺปนฺน
ได้แก่ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปัญญา มีกำลัง ซึ่งใคร ๆ ไม่ได้ด้วย
ญาณของโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก ด้วยพระปัญญาที่หาประมาณมิได้ ท่าน
อธิบายว่า ผู้เป็นสัพพัญญู.

บทว่า สุตฺเตตฺตานิ ได้แก่ ทรงแสดงด้วยดี ด้วยนัยนั้น ๆ มีสมาสนัย
อัปพาสนัย สากัลลนัย เวกัลลนัย เป็นต้น. บทว่า กิณฺณจปี เต โหนฺติ
ภุสฺสฺสฺสฺสฺสฺส ความว่า บุคคลทั้งหลาย ผู้อบรมอริยสัจแล้วเหล่านั้น อาศัย
ฐานะแห่งความประมาท มีความเป็นเทวราชและความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
เป็นต้น เป็นผู้ประมาทอย่างร้ายแรง ก็จริง ถึงเช่นนั้น นามรูปใดพึงตั้งอยู่
เพราะวิญญานที่โสคาปัตติมรรคญาณปรุงแต่งดับไป แล้วเกิดในสังสารวัฏที่มี
เบื้องต้นเบื้องปลายตามไปไม่รู้แล้ว ถึง ๗ ภพ ก็ไม่ถือเอาภพที่ ๘ เพราะ
นามรูปนั้นดับไป เพราะตั้งอยู่ไม่ได้ แต่ในภพที่ ๗ นั้นเอง ก็จักเริ่มวิปัสสนา
แล้วบรรลุพระอรหัต.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังฆรัตนะ โดยพระโสดาบัน
สัตตักขัตตุปรมะอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล จึงทรงประกอบ
สัจจวณะว่า อิทฺมฺปิ สฺกฺเข รตนํ ปณฺธิตํ แม้อันนี้ก็เป็นรัตนะอันประณีต
ในพระสงฆ์ ความของสัจจวณะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล.

พวกอมนุษย์ในแสนโกฏจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้
แล.

พรรณนาคาถาว่า สหาวสุต

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสั่งจางนะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง ด้วย
คุณคือการไม่ถือเอาภพที่ ๘ ของพระโศดาบันสกัดกั้นตัดอุปรมะอย่างนี้แล้ว บัดนี้
จึงเริ่มตรัสว่า สหาวสุต เป็นต้น ด้วยคุณของพระโศดาบันสกัดกั้นตัดอุปรมะ
นั้นนั่นแล แม้จะยังถือภพ ๗ ภพ ซึ่งแปลกจากบุคคลอื่น ๆ ที่ยังละการถือภพ
ไม่ได้. ในคำนั้น บทว่า สหาว แปลว่า พร้อมกับ. บทว่า อสุต
ได้แก่ ของบรรดาพระโศดาบันที่ตรัสว่า พระโศดาบันเหล่านั้น ไม่ถือเอา
ภพที่ ๘ ภพใดภพหนึ่ง. บทว่า ทสฺสนสมฺปทาย ได้แก่ ด้วยความ
ถึงพร้อมแห่งโศดาปัตติมรรค. จริงอยู่ โศดาปัตติมรรคเห็นพระนิพพานแล้ว
ท่านจึงเรียกว่า ทสฺสนะ เพราะเห็นพระนิพพานก่อนธรรมทั้งปวง ด้วยความ
ถึงพร้อมแห่งกิจที่ควรทำ. ความปรากฏแห่งโศดาปัตติมรรคนั้นอยู่ในตน ชื่อ
ว่า ทสฺสนสัมปทา. พร้อมด้วยทสฺสนสัมปทานั้นนั่นแล. ศัพท์ว่า สุ ในคำ
ว่า ตยสุสุ ฐมฺมา ชหิตา วนฺตฺติ นี้เป็นนิบาต ลงในอรรถสักกว่าทำบท
ให้เต็ม เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า อิํ สุ เม สาริปฺพุตฺต มหาวิภู-
โภชนสุมี โหติ คู่ก่อนสาริปุตรนี้แล เป็นการฉันอาหารแบบมหาวิภูของ
เราละ ในข้อนี้มีความอย่างนี้ว่า เพราะเหตุว่า ธรรมดา [สังโยชน์เบื้องต่ำ ๑]
ย่อมเป็นอันพระโศดาบัน ละได้แล้ว เป็นอันสละแล้ว พร้อมด้วยทสฺสนสัมปทา
ของพระโศดาบันนั้น.

บัดนี้ เพื่อทรงแสดงธรรมที่พระโศดาบันละได้แล้ว จึงตรัสว่า สกฺกาย-
ทิกฺขุจิ วิจิกฺขณฺติลฺลฺย สึลฺลพฺพตํ วาปี ยทฺตุถิ กิลฺลฺยจิ ในธรรม ๓ อย่างนั้น

เมื่อกายยังมีอยู่ ทิฏฐิมิวัตถุ ๒๐ ในกาย ที่เรียกว่า อูปาทานขันธ ๕ ที่มีอยู่
ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ หรือว่าเมื่อกายยังมีอยู่ ทิฏฐิความเห็นในกายนั้น แม้
เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า สักกายทิฏฐิ อธิบายว่า ทิฏฐิที่มีอยู่ในกาย ตามที่กล่าว
มาแล้ว. หรือทิฏฐิความเห็นในกายที่มีอยู่นั้นแล แม้เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า
สักกายทิฏฐิ อธิบายว่า ทิฏฐิในกายตามที่กล่าวมาแล้ว อันมีอยู่ ซึ่งเป็นไป
อย่างนี้ว่า อตฺตา กล่าวคือรูปเป็นต้น. ทิฏฐิทั้งปวง ย่อมเป็นอันพระโศคา
บันลະแล้วทั้งนั้น เพราะละสักกายทิฏฐินั้นได้แล้ว ด้วยว่า สักกายทิฏฐินั้น
เป็นมูลรากของธรรมคือกิเลสเหล่านั้น ปัญญาท่านเรียกว่า จิกิจิตะเพราะระงับ
พยาธิตคือกิเลสทั้งปวง. ปัญญาจิกิจิตะ ปัญญาแก่นั้น ไปปราศแล้วจากสิ่งนี้
หรือสิ่งนี้ ไปปราศแล้วจากปัญญาจิกิจิตะนั้น เหตุนี้ จึงชื่อว่า วิจิกิจิตะ.
คำนี้เป็นชื่อของความสงสัยที่มีวัตถุ ที่ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า สงสัยในพระ-
ศาสนา. ความสงสัยแม้ทั้งหมด เป็นอันละได้แล้วก็เพราะละวิจิกิจิตานั้นได้แล้ว
จริงอยู่ ความสงสัยนั้นเป็นมูลรากของกิเลสเหล่านั้น. สัตถ์ต่างอย่างมีโคศีล สัตถ์
วั ว กุกกุรศีล สัตถ์สุนัขเป็นต้น และวัตรมีโควัตรและกุกกุรวัตรเป็นต้น ที่มาใน
มาลีประเทศเป็นต้น อย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์ภายนอกพระศาสนานี้ ถือความ
บริสุทธิ์ด้วยศีล บริสุทธิ์ด้วยวัตรเรียกว่า ศีลวัตร. ตบะเพื่อเทพเจ้ามีความเปลือย
กาย ความมีศรัทธาโล้นเป็นต้นแม้ทุกอย่าง เป็นอันละได้แล้ว ก็เพราะละศีลวัตร
นั้น. จริงอยู่ ศีลวัตรนั้นเป็นมูลรากของตบะนั้น. ด้วยเหตุนี้แล พระผู้มี-
พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ทำยาคาถาทั้งหมดว่า ยทฺตุถิ กิณฺุจึ อย่างใดอย่างหนึ่งมี
อยู่. พึงทราบว่ายาคาตั้งโยชน์เบื้องต้น ๓ นั้น สักกายทิฏฐิจะละได้ก็ด้วย
ความถึงพร้อมด้วยการเห็นทุกข์ วิจิกิจิตจะละได้ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการ
เห็นสมุทัย สัตถ์พตตะ [ปรามาส] จะละได้ ก็ด้วยความถึงพร้อมด้วยการ
เห็นมรรคและการเห็นพระนิพพาน.

พรรณนาคาถาว่า จตุหยาเยหิ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการละกิเลสวัฏฏของพระโศดาบันนั้น
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อกิเลสวัฏฏนั้น มีอยู่ วิปากวัฏฏใดพึงมี เมื่อทรงแสดงการละ
วิปากวัฏฏเมื่อนั้น เพราะการละกิเลสวัฏฏนั้น ได้จึงตรัสว่า จตุหยาเยหิ จ วิป-
มุคฺโต ในคำนั้น ชื่อว่าอบายมิ คือ นิระยะ ตีระจฺฉานะ เปตติวิสยะและ
อสุรกายะ อธิบายว่า พระโศดาบันนั้น แม้ยังถือภพ ๗ ก็หลุดพ้นจากอบาย
ทั้ง ๘ นั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการละวิปากวัฏฏของพระโศดาบัน
นั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ กรรมวัฏฏใด เป็นมูลรากของวิปากวัฏฏนี้ เมื่อทรง
แสดงการละกรรมวัฏฏเมื่อนั้น จึงตรัสว่า จ อภิจฺฉานานิ อภพฺโพ กาคู
และไม่ควรทำอภิฐานะ ๖. ในคำนั้น บทว่า อภิจฺฉานานิ ได้แก่ ฐานะอัน
หยาบ. พระโศดาบันนั้น ไม่ควรทำอภิฐานะนั้น. ก็อภิฐานะเหล่านั้น พึง
ทราบว่าการกระทำคือ มาตฺฐมาต ฆามาตฺฐมาต ปิตฺฐมาต ฆ่าบิคา อรหันทฺฐมาต ฆ่า
พระอรหันต์ โลหิตฺฐปาต ทำโลหิตของพระพุทธเจ้าให้หือ สังฆเภททำสงฆ์ให้
แตกกัน อัญญุตตถารุทเทส นับถือศาสนาอื่นคือเข้ารีต ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย โดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฺฐิ [สัมมาทิวฺฐิ] จะพึงปลงชีวิตมารดาเสีย ไม่เป็น
ฐานะ ไม่เป็นโอกาส [คือเป็นไปไม่ได้]. จริงอยู่ อริยสาวก ผู้ถึงพร้อมด้วย
ทิวฺฐิ ไม่พึงปลงชีวิตแม้แต่แม่มดค่อมแดงก็จริง ถึงอย่างนั้น อภิฐานะ ๖ นั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ก็เพื่อดำเนินภาวะแห่งปฺลฺุชน. แท้จริง ปฺลฺุชนยอม
ทำแม้อภิฐานะ ซึ่งมีโทษมากอย่างนี้ได้ ก็เพราะไม่ถึงพร้อมด้วยทิวฺฐิ ส่วน
พระโศดาบัน ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวฺฐิ ไม่ควรจะทำอภิฐานะเหล่านั้น. ส่วนการ

ใช้อภัพพศัพท์ในที่นี้ ก็เพื่อแสดงว่าพระโศดาบันไม่ทำแม่ในภพอื่น. ความจริงแม่ในภพอื่น พระโศดาบันถึงไม่รู้ว่าตนเป็นอริยสาวกโดยธรรมดานั่นเอง ก็ไม่ทำบาป ๖ อย่างนั้น หรือทำเวร ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น หรือถึงฐานะ ๖ พร้อมกับกำกับการนับถือศาสนาอื่น ซึ่งอาจารย์บางพวกหมายถึงแล้วกล่าวว่ ฉ จาภิภูวานานิดังนี้ก็มี ก็พระอริยสาวกและเด็กชาวบ้านผู้จับปลาตายเป็นต้น เป็นตัวอย่างในข้อนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของอริยสาวกแม่ยังถือภพ ๗ อยู่ ซึ่งเป็นสังฆรัตนะ โดยคุณที่แปลกจากบุคคลอื่น ๆ ที่ยังละการถือภพไม่ได้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรงประกอบสัจจวณะว่า อิทมปิ สงฺฆเม รตนํ ปณฺธิตํ แม้อันนี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆนั้น. ความของสัจจวณะนั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั่นแล. พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถามิแล.

พรรณนาคาถาว่า กิณฺจาปี โส

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจจวณะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้ง โดยที่แปลกจากบุคคลอื่น ที่ยังละการถือภพไม่ได้ของพระโศดาบันแม่ยังถือภพ ๗ ภพ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ พระโศดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ. ไม่ใช่ไม่ควรทำ อภิญญา ๖ อย่างเดี๋ยวก็หาไม่ ทั้งยังไม่ควรทำบาปกรรมแม้เล็กน้อยอะไร ๆ แล้วปกปิดบาปกรรมนั้นด้วย ดังนั้น จึงทรงเริ่มตรัสโดยคุณคือพระโศดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ แม้อยู่ด้วยความประมาท ก็ไม่มีการปกปิดกรรมที่ทำมาแล้ว ว่า กิณฺจาปี โส กมฺมํ กโรติ ปาปกํ พระโศดาบันนั้น แม้ทำบาปกรรมก็จริง.

อาบัติเห็นปานนั้น การออกจากอาบัติเห็นปานนั้น ย่อม
ปรากฏ ที่นั่นแหละพระโศดาบันย์ย่อมริบแสดง เปิด
เผย ทำให้ง่าย ในพระศาสดาที่รื้อในเพื่อนสพรหมจารี
ผู้เป็นวิญญูชน ครั้นแล้วก็ตำรวมระวังต่อไป นี่เป็น
ธรรมดาของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ก็ฉนั้น
เหมือนกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของสังฆรัตนะด้วยคุณของพระโศดา-
บันย์เมื่ออยู่ด้วยความประมาท แต่ก็ถึงพร้อมด้วยทัสสนะไม่มีการปกปิดบาปกรรม
ที่ทำแล้วอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นแล จึงทรงประกอบสังฆจวณะ
ว่า อิทมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ แม้อันนี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตใน
พระสงฆ์ ความของสังฆจวณะนั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วทั้งนั้น.
พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้แล้ว.

พรรณนาคาถาว่า วนปุปฺพุมฺพะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสังฆจวณะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้งโดย
ประการแห่งคุณนั้น ๆ ของบุคคลทั้งหลาย ที่เนื่องอยู่ในพระสงฆ์อย่างนี้แล้ว
บัดนี้ ทรงอาศัยพระปริยัติธรรม ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงคุณ
พระรัตนตรัย ก็ทรงแสดงอย่างสังเขปในที่นี้ และทรงแสดงไว้พิศดารในที่อื่น
จึงทรงเริ่มตรัสสังฆจวณะ มีพระพุทธรัตนะเป็นที่ตั้งอีกว่า วนปุปฺพุมฺพะ ยถา
มุสฺสิตคฺคฺเค ในสังฆจวณะนั้น กลุ่มต้นไม้ที่กำหนดด้วยถิ่นที่อยู่ประจำอันใกล้
ชื่อว่า วนะ ป่า. พุ่มไม้ที่งอกงามด้วยรากแก่นกระพี้เปลือกกิ่งและใบ ชื่อว่า
ปุปฺพุมฺพะ. พุ่มไม้ที่งอกงามของป่าหรือในป่า ชื่อว่า วนปุปฺพุมฺโพ. พุ่มไม้
ที่งอกงามในป่านี้นั้น ท่านเรียกว่า วนปุปฺพุมฺพะ เมื่อเป็นดั่งนั้น ก็เรียก

ได้ว่า วนสังฆะ ราวป่าเหมือนในประโยคเป็นต้นว่า **อตุลิต สวิตกุกสวิจาเร,**
อตุลิต อวิตกุกวิจาเรตเต, สฺวเข ทุกฺขเข ชีเว, มีวิตกมวิจารกัมมิ ไม่มี
วิตกมวิจารกัมมิ, ชีพเป็นสุข เป็นทุกฺข. คำว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา ยอดของ
พุ่มไม้นั้นบานแล้ว เหตุนั้น พุ่มไม้นั้นจึงชื่อว่า มียอดบานแล้ว อธิบายว่า
ดอกไม้ที่เกิดเองที่กิ่งใหญ่กิ่งน้อยทุกกิ่ง. ดอกไม้นั้น ท่านกล่าวว่ามียอดอัน
บานแล้ว ตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล. บุทว่า **คิมุหามมาเส ปฐมฺมสุมิ**
คิมุเห ความว่า ในเดือนหนึ่ง แห่งเดือนในฤดูคิมหันต์ ๔ เดือน. ถ้าจะ
ถามว่า ในเดือนไหน. ตอบว่า ในฤดูคิมหันต์เดือนต้น อธิบายว่า ในเดือน
จัตตมาส เดือน ๕. จริงอยู่ เดือนจัตตมาสนั้น ท่านเรียกว่าเดือนต้นฤดูคิมหันต์
และว่าฤดูวัสสานะอ่อนๆ คำนอกจากนั้น ปรากฏชัดโดยอรรถแห่งบทแล้ว
ทั้งนั้น.

ส่วนความรวมในคำนี้มีดังนี้ว่า พุ่มไม้ที่งอกงามมีนามเรียกว่า กอไม้
รุ่ม ยอดกิ่งมีดอกบานสะพรั่ง ย่อมสง่างามอย่างเหลือเกิน ในป่าที่รกชัฏด้วย
ต้นไม้นานาชนิดในฤดูวสันต์อ่อนๆ ที่มีชื่อว่า เดือนต้นฤดูคิมหันต์ ฉันท
พระผู้มีพระภาคเจ้า มิใช่ทรงแสดงเพราะเห็นแก่ลาภ มิใช่ทรงแสดงเพราะเห็น
แก่สักการะเป็นต้น หากแต่มีพระเหตุที่ยอันพระมหากุณาให้ทรงจะมักเขม้น
อย่างเดียว ได้ทรงแสดงพระปริยัติธรรมอันประเสริฐที่ชื่อว่า มีอุปมาเหมือน
อย่างนั้น เพราะสง่างามอย่างยิ่งด้วยดอกไม้ คือประเภทแห่งอรรถนानาประการ
มีชั้นช้อยตะเป็นต้นก็มี มีสติปัญญาและสัมมัมปธานเป็นต้นก็มี มีศีลชั้น
สมาธิชั้นเป็นต้นก็มี ชื่อว่า ให้ถึงพระนิพพาน เพราะแสดงมรรคอันให้ถึง
พระนิพพาน เพื่อเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน
ส่วนในคำว่า **ปรมฺมิ หิตาย** ท่านลงนิคคหิต ก็เพื่อสะดวกแก่การผูกคาถา.
ส่วนความมีดังนี้ว่า ได้ทรงแสดง เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง คือเพื่อพระนิพพาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสพระปริยัติธรรม ที่เสมือนพุ่มไม้งาม
ในป่า ที่ยอดกิ่งออกดอกบานสะพรั่งอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยพระปริยัติ-
ธรรมนั้นนั่นแหละ จึงทรงประกอบสังจวณะ ที่มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้งว่า **อิทฺมปิ**
พุทฺเธ รตนํ ปณฺธิตํ แม้อันนี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. ความ
แห่งสังจวณะนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั่นแหละ. แต่พึงประกอบ
ความอย่างเดียวอย่างนี้ว่า คุณชาตกกล่าวคือพระปริยัติธรรมมีประการตามที่
กล่าวมาแล้ว แม้นี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า. พวกอมนุษย์ใน
แสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถานี้แล้ว.

พรรณนาคาถาว่า วโร วรณฺญ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสังจวณะ ที่มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้ง
ด้วยปริยัติธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสด้วยโลกุตระธรรมว่า **วโร**
วรณฺญ. ในคำนั้น บทว่า **วโร** ความว่า พระพุทธเจ้าผู้อันผู้มีอชยาศัย
น้อมใจเชื่อที่ประณีตปรารถนาว่า โอหนอ! แม้เรา ก็จักเป็นเช่นนี้. หรือ
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสูงสุด ประเสริฐสุด เพราะประกอบด้วยพระคุณอัน
ประเสริฐ. บทว่า **วรณฺญ** ได้แก่ ผู้ทรงรู้พระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพาน
ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะอรรกว่าสูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง. ก็พระพุทธเจ้าพระ-
องค์นั้น ตรัสรู้ปรุโปร่ง ซึ่งพระนิพพานนั้น ที่โคณโฑธิพฤกษ์ ด้วยพระองค์
เอง. บทว่า **วโร**. ความว่า ประทานธรรมอันประเสริฐที่เป็นส่วนตรัสรู้
และส่วนที่อบรมบ่มบารมีแก่สาวกทั้งหลาย มีพระปัญจวัคคีย์ พระภัททวัคคีย์
และชฎิลเป็นต้น และแก่เทวดาและมนุษย์อื่น ๆ. บทว่า **วราหโร** ได้แก่
ที่เรียกว่า วราหโร เพราะทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ จริงอยู่ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ มาตั้งแต่พระพุทธเจ้า

พระนามที่พึงกร ทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐเก่า ๆ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์ก่อน ๆ ทรงดำเนินมาแล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงถูกเรียกว่า วราหโร ผู้นำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ.

อนึ่ง พระพุทธเจ้า ชื่อว่า วโร ผู้ประเสริฐ เพราะทรงได้พระสัมพัชญุตตญาณ. ชื่อว่า วัณฺณญ ผู้รู้ธรรมอันประเสริฐ เพราะทรงทำให้แจ้งพระนิพพาน ชื่อว่า วรโท ผู้ประทานธรรมอันประเสริฐ เพราะประทานวิมุคตีสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า วราโห ผู้นำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ เพราะทรงนำมาซึ่งปฏิบัติทางสูงสุด ชื่อว่า อนุตฺตโร ยอดเยี่ยม เพราะไม่มีคุณอะไร ๆ ที่ยิ่งกว่าโลกุตรคุณเหล่านั้น.

มีนัยอื่นอีกว่า ชื่อว่า วโร เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอริยฐานธรรม คือ อุปสมะ ความสงบระงับ. ชื่อว่า วัณฺณญ เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอริยฐานธรรม คือปัญญาความรอบรู้. ชื่อว่า วรโท เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอริยฐานธรรมคือจาคะ ความสละ ชื่อว่า วราหโร เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยอริยฐานธรรมคือสัจจะ ความจริงใจ. ทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ. อนึ่ง ชื่อว่า วโร เพราะทรงอาศัยบุญ ชื่อว่า วัณฺณญ ก็เพราะทรงอาศัยบุญ ชื่อว่า วรโท เพราะทรงมอบอุบายแห่งบุญนั้น แก่ผู้ต้องการเป็นพระพุทธเจ้า. ชื่อว่า วราโห เพราะทรงนำมาซึ่งอุบายแห่งบุญนั้น แก่ผู้ต้องการเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า. ชื่อว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มีผู้เสมอเหมือนในธรรมนั้น ๆ หรือเพราะเป็นผู้ไม่มีอาจารย์ แต่กลับเป็นอาจารย์ของคนอื่น ๆ ด้วยพระองค์เอง ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ เพราะทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ ที่ประกอบด้วยคุณมีธรรมที่ตรัสดีแล้วเป็นต้น เพื่อผลนั้น แก่ผู้ต้องการเป็นสาวก. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้นแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของพระองค์ด้วยโลกุตระธรรม ๕ ประการ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล จึงทรงประกอบสัจจวณะ ว่า **อิทมุปี พุทุเช** เป็นต้น ความของสัจจวณะนั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล แต่ฟังประกอบความอย่างเดียวยังนี้ว่า พระพุทธเจ้า พระองค์นั้น ได้ตรัสรู้โลกุตระธรรมอันประเสริฐได้ด้วย ได้ประทานโลกุตระธรรมได้ด้วย ทรงนำมาซึ่งโลกุตระธรรมได้ด้วย ทรงแสดงโลกุตระธรรมได้ด้วย แม้ อันนี้ ก็เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า พวกอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระศาสดานี้แล.

พรรณนาคาถาว่า จิณ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยปริยัตติธรรมและโลกุตระธรรมแล้วตรัส สัจจวณะ มีพุทธรัตนะเป็นที่ตั้ง ด้วย ๒ คาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัย คุณคือการบรรลุนุपाภิเสสนิพพาน ของพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งได้สดับปริยัตติ ธรรมนั้น และปฏิบัติตามแนวที่ได้สดับมาแล้ว ได้บรรลุลอกุตระธรรมทั้ง ๕ ประการ จึงทรงเริ่มตรัสสัจจวณะ มีสังฆรัตนะเป็นที่ตั้งอีกว่า **จิณ ปุราณ**. ในสัจจวณะนั้น บทว่า **จิณ** ได้แก่ ตัดขาด. บทว่า **ปุราณ** แปลว่า เก่า. บทว่า **นวิ** ได้แก่ ในบัดนี้ ที่กำลังเป็นไป คือปัจจุบัน. บทว่า **นตฺถิ สมฺภว** ได้แก่ ความปรากฏ [เกิด] ไม่มี. บทว่า **วิรตฺตจิตฺตา** ได้แก่ มีจิตปราศจากราคะ. บทว่า **อายติเก ภวสุมี** ได้แก่ ในภพใหม่ ในอนาคตกาล. บทว่า **เต** ได้แก่ ภิกษุชีณาสพที่สิ้นกรรมภพเก่า ไม่มี กรรมภพใหม่ แสะมีจิตปราศจากกำหนดในภพต่อไป. บทว่า **จิณพีชา** ได้แก่ ผู้มีพีชถูกถอนแล้ว. บทว่า **อวิรุพฺพหิณฺนทา** ได้แก่ ผู้เว้นจากฉันทะ ที่งอกได้. บทว่า **นิพฺพนฺนติ** ได้แก่ สิ้นไป. บทว่า **ธีรา** ได้แก่ ผู้ถึง

พร้อมด้วยปัญญาชื่อ **ธิดิ**. บทว่า **ยถามุขทีโป** แปลว่า เหมือนประทีป
ดวงนี้.

ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่า กรรมนั้นใจของสัตว์ทั้งหลาย
เกิดแล้วดับไป เป็นกรรมเก่า เป็นอดีตกาล ย่อมยังไม่สิ้นไป เพราะสามารถ
นำมาซึ่งปฏิสนธิ เพราะละสินหะคือตัณหาซึ่งไม่ได้ กรรมเก่านั้น ของภิกษุ
จีณาสพเหล่าใด ชื่อว่าสิ้นไป ก็เพราะไม่สามารถให้วิบากต่อไป คุจพีชที่ไฟ
เผาแล้ว เพราะสินหะคือตัณหาเหือดแห้งไปด้วยพระอรหัตมรรค และกรรม
ใจของภิกษุจีณาสพเหล่าใด ที่เป็นไปในปัจจุบัน ด้วยอำนาจพุทธบูชาเป็นต้น
เรียกว่ากรรมใหม่. ก็กรรมใหม่นั้น ของภิกษุจีณาสพเหล่าใด ก็ไม่ก่อภพได้
เพราะไม่สามารถให้ผลต่อไป เหมือนดอกของต้นไม้ที่มีรากขาดแล้ว เพราะ
ละตัณหาได้นั่นเอง.

อนึ่ง ภิกษุจีณาสพเหล่าใดมีจิตหน่ายแล้วในภพต่อไป เพราะละตัณหา
ได้นั้นแหละ ภิกษุจีณาสพเหล่านั้น ชื่อว่ามีพีชสิ้นแล้ว เพราะปฏิสนธิวิญญาณ
ที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่า กรรมคือนา วิญญาณคือพีช สิ้นไป เพราะสิ้นกรรม
นั่นเอง ฉันทะแม้อันใด ของความเกิด กล่าวคือ ภพใหม่ ได้มีมาแล้วแต่
กาลก่อน. ภิกษุจีณาสพทั้งหลาย ชื่อว่ามีฉันทะไม่งอก เพราะไม่เกิดในเวลา
จุดเหมือนแต่ก่อน เพราะฉันทะแม้อันนั้น ละได้แล้ว เพราะละสมุทัยนั่นเอง
ชื่อว่าปราชัญญ์เพราะถึงพร้อมด้วยธิดิปัญญา ย่อมดับเหมือนประทีปดวงนี้ดับไป
ฉะนั้น เพราะจริมวิญญาณดับไป ย่อมล่องทางแห่งบัญญัติเป็นต้นอย่างนี้ว่า
มีรูปหรือไม่มีรูปอีก.

ได้ยินว่า บรรดาประทีปหลายดวง ที่เขาตามไว้เพื่อบูชาเทวดาประจำ
เมืองในสมัยนั้น ประทีปดวงหนึ่งดับไปแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงชี้
ประทีปดวงนั้น จึงตรัสว่า **ยถามุขทีโป** เหมือนประทีปดวงนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณ คือ การบรรลุอนุปาติเสสนิพพาน ของพระจีณาสพ ที่ระดับปริยัตติธรรม ที่ตรัสด้วย ๒ คาถาก่อนนั้น ทั้งปฏิบัติ ตามแนวปริยัตติธรรมที่ระดับแล้ว บรรลุโลกุตระธรรมทั้ง ๕ ประการ อย่างนี้ แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั้นแล เมื่อทรงประกอบสังจัจจนะ มีสังฆรัตนะ เป็นที่ตั้ง จึงทรงจบเทศนาว่า **อิทมุปี สงเข** เป็นต้น ความของสังจัจจนะ นั้น ฟังทราบตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้วนั้นแล. แต่ฟังประกอบความอย่าง เดียวอย่างนี้ว่า คุณชาติกล่าวคือพระนิพพานของภิกษุจีณาสพ โดยประการ ตามที่กล่าวมาแล้ว แม้อันนี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์. พวกอมนุษย์ ในแสนโกฏิจักรวาล ก็พากันยอมรับพุทธอาชญาแห่งพระคาถานี้แล.

จบเทศนา ความสวัสดิก็ให้มีแก่ราชสกุล. อุบัติวะทั้งปวงก็ระงับ ไป สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้ตรัสรู้ธรรม.

พรรณนา ๓ คาถาว่า ยานีธ เป็นต้น

ครั้งนั้น ท้าวสักกะเทวราช ทรงพระดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง อาศัยคุณพระรัตนตรัย ประกอบสังจัจจนะ ทรงทำความสวัสดิแก่ชาวนคร. แม้ตัวเราก็ฟังกล่าวบางอย่างอาศัยคุณพระรัตนตรัย เพื่อความสวัสดิแก่ชาวนคร ดังนี้แล้วจึงตรัส ๓ คาถาทำว่า **ยานีธ ภูตานิ** เป็นต้น. ใน ๓ คาถานั้น เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาอย่างที่คุณทั้งหลาย ต้องชวนขวายพากันมาเพื่อประโยชน์แก่อุคโลก, เพราะเสด็จไปอย่างที่คุณ เหล่านั้น จะฟังไป เพราะทรงรู้ตัวอย่างที่คุณเหล่านั้นจะฟังรู้ทั่ว, เพราะทรง รู้อย่างที่คุณเหล่านั้นจะฟังรู้, เพราะทรงประสบสิ่งที่มีที่เป็นอย่างนั้น อนึ่ง เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บูชาอย่าง เหลือเกิน ด้วยดอกไม้และของหอม เป็นต้น ที่เกิดภายนอก เป็นอุปกรรมและที่

เกิดในตนมีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นต้น ฉะนั้น ท้าวสักกะเทวราช ทรงประมวลเทวบริษัทั้งหมดกับพระองค์แล้วตรัสว่า ตถาคต เทวมนุสสุ-
ปุชิต์ พุทฺธ นมสุสาม สุวคฺติ โหตุ พวกเรานอบน้อมพระตถาคตพุทธเจ้า
ผู้อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิ์ จงมี.

อนึ่ง เพราะเหตุที่ในพระธรรม มรรคธรรมดำเนินไปแล้วอย่างที่พึง
ดำเนินไปด้วยการถอนฝ่ายกิเลส ด้วยกำลังสมถวิปัสสนาซึ่งเป็นธรรมคู่กัน
แม้นิพพานธรรมอันพระพุทฺธเจ้าเป็นต้น ทรงบรรลุแล้วอย่างที่ทรงบรรลุ คือ
แทงตลอดแล้วด้วยปัญญา พร้อมทั้งจะกำจัด ทุกข์ทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจึงเรียก
ว่าตถาคต. อนึ่ง เพราะเหตุที่แม้พระสงฆ์ดำเนินไปแล้วอย่างที่ท่านผู้ปฏิบัติ
เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนพึงดำเนินไปโดยมรรคนั้น ๆ เหตุฉนั้น ท่านจึงเรียก
ว่าตถาคต. ฉะนั้น แม้ใน ๒ คาลาที่เหลือ ท้าวสักกะเทวราชจึงตรัสว่า พวก
เรานอบน้อมตถาคตธรรม ขอความสวัสดิ์จงมี พวกเรานอบน้อมตถาคตสงฆ์
ขอความสวัสดิ์จงมี ดังนี้. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวมาแล้วทั้งนั้น.

ท้าวสักกะเทวราชครั้นตรัส ๓ คาลานี้ อย่างนี้แล้ว ทรงทำประทักษิณ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จกับสู่เทวบุรีพร้อมด้วยเทวบริษั. ส่วนพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงรัตนสูตรนั้นนั่นแล. แม้ในวัน ที่ ๒ สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้
ตรัสรู้ธรรม. ทรงแสดงอย่างนี้ ถึงวันที่ ๗. การตรัสรู้ธรรมก็ได้มีอย่างนั้นนั่น
แหละ ทุก ๆ วัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงเวสาลีถึงเดือนแล้ว จึง
ทรงแจ้งแก่พวกเจ้าลิจฉวีว่าจะกลับ ต่อฉนั้น พวกเจ้าลิจฉวี ก็นำเสด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยสักการะเป็นทิวคณอีก ๓ วัน เหล่าพระยา
นาคที่บังเกิดอยู่ ณ แม่น้ำคงคาคิดกันว่า พวกมนุษย์ทำสักการะแก่พระตถาคต
กัน พวกเราจักไม่ทำกันบ้างหรือ จึงสร้างเรือหลายลำลำนทำด้วยทองเงินและ

แก้วมณี ถาดบัลลังก์ทำด้วยทองเงินและแก้วมณี ทำน้ำให้ปกคลุมด้วยบัว ๕
สี ทูลวอนขอพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอพระองค์โปรดทรงทำความอนุเคราะห์
พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ เสด็จ ขึ้นสู่เรือแก้ว ส่วน
ภิกษุ ๕๐๐ รูป ก็ขึ้นสู่เรือของตนๆ. พวกพระยานาค นำเสด็จพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์เข้าไปยังพิภพนาค. ข้าว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค
เจ้า ทรงแสดงธรรมแก่นาคบริษัท ตลอดคืนยังรุ่ง. วันที่ ๒ พวกพระยานาค
พากันถวายมหาทานด้วยของเคี้ยวของฉันอันเป็นทิพย์. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
อนุโมทนาแล้วเสด็จออกจากพิภพนาค.

พวกภุมมเทวดาพากันคิดว่า พวกมนุษย์และนาคพากันทำสักการะแก่
พระตถาคต พวกเราจักไม่ทำกันบ้างหรือ จึงช่วยกันยกฉัตรใหญ่หน่อย เหนือ
พุ่มไม้งามในป่า ต้นไม้ และภูเขา. โดยอุบายนั้นนั่นแล สักการะวิเศษขนาด
ใหญ่ ก็บังเกิดทราบถึงภพของอกนิษฐพรหม. แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงทำ
เป็นทิวคณ กว่าสักการะที่พวกเจ้าลิจฉวีทรงทำครั้งที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
มา ทรงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า. วันจึงมาถึงกรุงราชคฤห์ โดยนัยที่กล่าว
มาก่อนแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ภายหลังอาหาร พวก
ภิกษุที่นั่งประชุมกัน ณ ศาลาทรงกลมพุดในระหว่างกันอย่างนี้ว่า โอ อานุภาพ
ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. ที่ภูมิภาค ๘ โยชน์ ทั้งฝั่งในทั้งฝั่งนอกแห่ง
แม่น้ำคงคา ถูกเจาะจงปรับที่ลุ่มที่ดอนให้เรียบแล้วโรยทราย ปกคลุมด้วย
ดอกไม้ทั้งหลาย แม่น้ำคงคาประมาณ โยชน์หนึ่งก็ถูกปกคลุมด้วยบัวสีต่าง ๆ
ฉัตรใหญ่หน่อยถูกยกขึ้นตรารับถึงภพของอกนิษฐพรหม. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ทราบเรื่องนั้นแล้ว ออกจากพระคันธกุฎีเสด็จไปยังศาลาทรงกลมด้วยปาฏิหาริย์ที่

เหมาะแก่ขณะนั้น ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันประเสริฐที่เขาจัดไว้ ณ ศาลา
ทรงกลม. ครั้นประทับนั่งแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อที่ พวกเขอนั่งประชุมพูดกัน ด้วยเรื่องอะไร ภิกษุ
ทั้งหลายก็กราบทูลเรื่องทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังนี้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย บุชชาวิเศษนี้มีได้บังเกิดเพราะพุทธานุภาพของเรา ทั้งมิใช่เพราะ
อานุภาพของนาคเทวดาและพรหม ที่แท้บังเกิดเพราะอานุภาพของการบริจาค
เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก่อนต่างหาก. พวกภิกษุจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พวกข้าพระองค์ไม่รู้จักการบริจาคเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้น สาธุ! ขอพระผู้มีพระภาค-
เจ้าโปรดตรัสบอกพวกข้าพระองค์ อย่างที่พวกข้าพระองค์จะรู้จักการบริจาคเล็ก ๆ
น้อย ๆ นั้นด้วยเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่อง
เคยมีมาแล้วในกรุงตักกสิลา มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อ สัจจะ. เขามีบุตร ชื่อ
สุสิมมานพ. มาณพนั้น อายุ ๑๖ ปีโดยวัย วันหนึ่งเข้าไปหาบิดากราบแล้ว
ขึ้น ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง. บิดาถามเขาว่า อะไรพ่อสุสิมะ. เขาตอบว่า ลูก
อยากไปกรุงพาราณสีเรียนศิลปะจะพ่อท่าน. พราหมณ์กล่าวว่า พ่อสุสิมะ ถ้า
อย่างนั้น พ่อมีสหยาเป็นพราหมณ์ชื่อนั้น พ่อจงไปหาเขาเล่าเรียนเถิด แล้ว
มอบทรัพย์ให้พันกหาปณะ. สุสิมมานพนั้น รับทรัพย์แล้ว ก็กราบมารดาบิดา
เดินทางไปกรุงพาราณสีโดยลำดับ เข้าไปหาอาจารย์โดยวิธีประกอบด้วยความ
ละเอียดละไม กราบแล้วรายงานตัว อาจารย์รู้ว่าเป็นลูกของสหยา ก็รับมานพ
ไว้ ได้ทำการต้อนรับอย่างดีทุกอย่าง มาณพนั้นคลายความเมื่อยล้าในการเดิน
ทางไกลแล้ว ก็วางกหาปณะนั้นแทบเท้าอาจารย์ ขอโอกาสเรียนศิลปะ. อาจารย์
ก็เปิดโอกาสให้เล่าเรียน เขาเรียนได้เร็วและเรียนได้มาก ทั้งทรงจำศิลปะที่
รับ ไว้ ๆ ได้ไม่เสื่อมสูญ เหมือนน้ำมันที่ใส่ลงในภาชนะทอง เขาเรียนศิลปะที่
ควรจะเรียนถึง ๑๒ ปี ให้เสร็จสรรพได้โดย ๒ - ๓ เดือนเท่านั้น เขาทำการ

สาธยายเห็นแต่เบื้องต้นและเบื้องกลางเท่านั้นไม่เห็นเบื้องปลาย จึงเข้าไปหา อาจารย์ถามว่า ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าเห็นแต่เบื้องต้น และเบื้องกลางของศิลปะ นี้เท่านั้น ไม่เห็นเบื้องปลายเลย อาจารย์ก็กล่าวว่า เราก็เห็นอย่างนั้นเหมือนกันแหละพ่อเอ๋ย. เขาจึงถามว่า ท่านอาจารย์เมื่อเป็นดั่งนั้น ใครเล่ารู้เบื้องปลายของศิลปะนี้. อาจารย์กล่าวว่าพ่อเอ๋ย ที่ป่าอิสิปตนะมีฤๅษีหลายองค์ ฤๅษีเหล่านั้น คงรู้. เขาบอกว่า อาจารย์ ข้าพเจ้าจะเข้าไปถามฤๅษีเหล่านั้นเอง. อาจารย์ก็บอกว่า ไปถามตามสบายเถิด พ่อเอ๋ย. เขาก็ไปยังป่าอิสิปตนะ เข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านรู้เบื้องปลายศิลปะ บ้างไหม. พระปัจเจกพุทธเจ้า กล่าวว่า เออ เรารู้ดีท่าน. เขาอ้อนวอนว่า โปรดให้ข้าพเจ้าศึกษาเบื้องปลายศิลปะนั้นเถิด. พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น ก็บวชเสียสิ ท่านผู้ไม่ใช่สำนักบวช ศึกษาไม่ได้ดอก. เขารับคำว่า ศิละเจ้าข้า โปรดให้ข้าพเจ้าบวชเถิด. ท่านจงทำแต่ที่ท่านปรารถนาแล้วให้ข้าพเจ้าศึกษาเบื้องปลายศิลปะก็แล้วกัน. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นให้เขาบวชแล้ว ก็ไม่สามารถประกอบเขาไว้ในกรรมฐาน ให้ศึกษาได้แต่อภิสมาจาร โดยนัยเป็นต้นว่า ท่านฟังนังอย่างนี้ ฟังหม่อมอย่างนี้. เขาศึกษาอยู่ในข้อนั้น แต่เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ไม่นานนักก็ตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณ. ท่านสุสิมะถึงลาภยศอันเลิศพร้อมทั้งบริวาร ก็ปรากฏไปทั่วกรุงพาราณสีว่า เกิดเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่ไม่นานนัก ท่านก็ปรินิพพาน เพราะทำกรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้นไว้. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายและหมู่มหาชน ช่วยกันทำฌาปนกิจสรีระของท่าน เก็บธาตุสร้างพระสถูปไว้ใกล้ประตูพระนคร.

ฝ่ายสังขพราหมณ์ คิดว่า ลูกของเราไปตั้งนานแล้ว ยังไม่รู้ข่าวคราวของเขาเลย ประสงค์จะพบบุตร จึงออกจากตักกสิลา เดินทางไปตามลำดับก็

ถึงกรุงพาราณสี เห็นหมู่มหาชนประชุมกัน คิดว่าในหมู่ชนเป็นอันมาก ลักคน
หนึ่ง คงจรรู้ข่าวคราวลูกของเราแน่แท้ จึงเข้าไปที่กลุ่มชนถามว่า มาณพชื่อ
สุสิมะมาในที่นี้มีไหม ท่านรู้ข่าวคราวของเขาบ้างหรือหนอ ชนเหล่านั้น กล่าว
ว่า เออ พราหมณ์ พวกเรารู้ ท่านเรียนจบไตรเพท ในสำนักพราหมณ์ใน
พระนครนี้แล้ว บวชในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นพระปัจเจก-
พุทธเจ้า ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้ว นี่พระสตุป เราสร้าง
ไว้สำหรับท่าน. สังขพราหมณ์นั้นเอามือทุบแผ่นดิน รำให้รำพันไปยังลาน
เจดีย์นั้น ถอนหญ้าแล้ว เอาผ้าห่มห่อทรายนำไปเกลี่ยที่ลานเจดีย์พระปัจเจก
พุทธเจ้า เอน้ำในคนโทน้ำประพรม ทำการบูชาด้วยดอกไม้ป่า เอาผ้าห่มยกขึ้น
ทำเป็นธง ผูกฉัตรล้อมของตนไว้บนสตุปแล้วกลับไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเรื่องอดีตอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงต่อ
เชื่อมชาดก. นั้นกับปัจจุบันจึงตรัสธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอจะพึงมีความคิดว่า คนอื่นเป็นสังขพราหมณ์สมัยนั้น แน่แท้ แต่พวก
เธอไม่พึงเห็นอย่างนี้ สมัยนั้น เราเป็นสังขพราหมณ์ เราถอนหญ้าที่ลานเจดีย์
ของพระสุสิมปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยผลกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายจึงทำทาง ๘
โยชน์ให้ปราศจากตอและหนาม ทำพื้นที่ให้ราบเรียบ สะอาด เราโรยทรายที่
ลานเจดีย์พระสุสิมปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยผลกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลาย
จึงโรยทรายที่หนทาง ๘ โยชน์ เราทำบูชาที่พระสตุปนั้น ด้วยดอกไม้ป่า ด้วย
ผลกรรมของเรานั้น ชนทั้งหลายจึงได้ทำเครื่องลาดดอกไม้ด้วยดอกไม้ป่านานา
ชนิด ทั้งบนบกทั้งในน้ำ ในหนทาง ๘ โยชน์ เราประพรมพื้นดินด้วยน้ำใน
คนโทน้ำที่พระสตุปนั้น ด้วยผลกรรมของเรานั้น ฝนโบกขรพรรษจึงตกลงที่
กรุงเวสาลี เรายกธงแผ่นดินและผูกฉัตรที่พระเจดีย์นั้น ด้วยผลกรรมของเรา

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 275

นั้น ชนทั้งหลายจึงยกธงแผ่นผ้าและฉัตรใหญ่น้อย จนถึงภพอกนิษฐ์.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น บุชาวิเศษนี้ ไม่ใช่บังเกิดเพราะพุทธานุภาพของ
เรา ไม่ใช่เพราะอานุภาพของนาค เทวดา และพรหมดอก ที่แท้ บังเกิด
เพราะอานุภาพของการบริจาคเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่างหากเล่า. จบธรรมกถา ได้
ตรัสพระคาถานี้ว่า

มตฺตาสฺยปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปฺลํ สุขํ

จเช มตฺตาสฺยํ ชีโร สมปสฺสํ วิปฺลํ สุขํ.

ถ้าบุคคลพึงเห็นสุขอันไพบูรณ์ เพราะสละสุขพอ
ประมาณไซ้ร ผู้มีปัญญาเมื่อเห็นสุขอันไพบูรณ์พึงสละ
สุขพอประมาณเสีย ดังนี้.

จบพรรณารัตนสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตตโชติกา

ติโรกฐตสูตร

ว่าด้วยการให้ส่วนบุญแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร เป็นคาถาว่า

[๘] ผู้งเปรตพากันมายังเรือนของตน ยืนอยู่ที่
นอกฝาเรือนบ้าง ยืนอยู่ที่ทาง ๔ แพร่ง ๓ แพร่งบ้าง
ยืนอยู่ใกล้บานประตูบ้าง.

เมื่อข้ามน้ำ ของเคี้ยว ของกินเขาวางไว้เป็นอัน
มาก ญาติใดๆ ของเปรตเหล่านั้น ก็ระลึกไม่ได้ เพราะ
กรรมของสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย.

ชนเหล่าใด เป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้นย่อมให้นำ
ข้าว อันสะอาด ประณีต อันสมควร ตามกาล อุทิศ
เพื่อญาติทั้งหลาย อย่างนี้ว่า ขอทานนี้แล จงมีแก่
ญาติทั้งหลาย ขอญาติทั้งหลาย จงมีสุขเถิด.

ส่วนผู้งเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้น มาแล้ว พร้อม
แล้ว ก็ชุมนุมกันในที่ให้ทานนั้น ย่อมอนุโมทนาโดย
เคารพ ในข้ามน้ำเป็นอันมากกว่า เราได้สมบัติเพราะ
เหตุแห่งญาติเหล่าใด ขอญาติเหล่านั้น ของเรา จงมี
ชีวิตยั่งยืน ทั้งการบูชา ญาติผู้เป็นทายกก็ได้กระทำแก่
พวกเราแล้ว อนึ่ง ทายกทั้งหลาย ย่อมไม่ไร้ผล.

ในปิตติวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรมการทำไร่การทำ
นาไม่มีโครักขกรรม การเลี้ยงโค. ในปิตติวิสัยนั้น การ
ค้าเช่นนั้น การซื้อขายด้วยเงิน ก็ไม่มี.

ผู้ทำกาลกิริยาละไปแล้ว ย่อมยังอัตภาพให้เป็น
ไปในปิตติวิสัยนั้น ด้วยทานที่ญาติให้แล้วจากมนุษย
โลกนี้.

น้ำตกลงบนที่ค้อน ย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่ม ฉนใด
ทานที่ทายกให้ไปจากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่ฝูง
เปรตฉนนั้นเหมือนกัน.

ห้วงน้ำเต็มแล้ว ย่อมยังสาครให้เต็มฉนใด ทาน
ที่ทายกให้ไปนากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่ฝูง
เปรตฉนนั้น เหมือนกัน.

บุคคลเมื่อระลึกถึงกิจที่ท่านทำมาแต่ก่อนว่าท่าน
ได้ทำกิจแก่เรา ได้ให้แก่เรา ได้เป็นญาติมิตรเป็นเพื่อน
ของเรา ดังนี้ จึงควรให้ทักษิณาแก่ฝูงเปรต.

การร้องไห้ การเศร้าโศก หรือการพิไรรำพัน
อย่างอื่น ๆ ก็ไม่ควรทำ เพราะการร้องไห้เป็นต้นนั้น
ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ญาติทั้งหลาย ก็
คงอยู่อย่างนั้น.

ทักษิณานี้แล อันทายกให้แล้ว ตั้งไว้ดีแล้วใน
พระสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ทายกนั้น โดยฐานะ
ตลอดกาลนาน.

ญาติธรรมนี้นั้น ก็ทรงแสดงแล้ว การบูชาผู้ล่วง
ลับไปแล้ว ก็ทรงทำโอฬารแล้ว ทั้งกำลังของภิกษุ
ทั้งหลาย ก็ทรงเพิ่มให้แล้ว บุญพระองค์ก็ทรงชวน
ขยายไว้มิใช่น้อย.

อรรถกถาติโรกฐาสูต

ประโยชน์แห่งการตั้งพระสุต

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความติโรกฐาสูต ที่ยกขึ้นตั้งต่อลำดับรัตนสูตรโดยนัยว่า ติโรกฐาเทศุ ติฏฐนฺติ เป็นต้น จักกล่าวประโยชน์แห่งการตั้งติโรกฐาสูตนั้นไว้ในที่นี้แล้วจึงจักทำการพรรณนาความ.

ในข้อนั้น ความจริง ติโรกฐาสูตนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีได้ตรัสตามลำดับนี้ แต่ก็ทรงแสดงการปฏิบัติกุศลกรรมนี้ได้ โดยประการต่าง ๆ ไว้ก่อนพระสุตนี้ เพราะเหตุที่บุคคลประมาทในการปฏิบัติกุศลกรรมนั้น อยู่เมื่อเกิดในฐานะ ที่แม้เสรำหมองกว่านรกและกำเนิดสัตว์เดียรฉาน ก็ย่อมเกิดในจำพวกเปรตเห็นปานนั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสรัตนสูตร เพื่อแสดงว่าบุคคลไม่ควรทำความประมาทในการปฏิบัติกุศลกรรมนั้น และเพื่อระงับอุปัทวะแห่งกรุงเวสาลี ที่พวกหมู่กุตเหล่าใดเบียดเบียนแล้ว หรือตรัสเพื่อแสดงว่า ในหมู่กุตเหล่านั้น มีหมู่กุตบางพวกมีรูปเห็นปานนั้น ฟังทราบประโยชน์แห่งการตั้งติโรกฐาสูตนี้ในที่นี้.

กถาอนุโมทนา

แต่เพราะเหตุที่ ติโรกฐาสูต ผู้ใดประกาศ ประกาศที่ใด ประกาศเมื่อใด และประกาศเพราะเหตุใด การพรรณนาความของติโรกฐาสูตนั้น ครั้นประกาศติโรกฐาสูตนั้นหมดแล้ว เมื่อทำตามลำดับ ชื่อว่าทำดีแล้ว ฉะนั้น ข้าพเจ้าก็จักทำการพรรณนาความนั้น อย่างนั้นเหมือนกันแล.

ชื่อว่า กิติโรกุตทสูตรนี้ใครประกาศ ประกาศที่ไหน ประกาศเมื่อไร
ขอชี้แจงดังนี้ ติโรกุตทสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศ กิติโรกุตทสูตร
นั้นแล ทรงประกาศเพื่อทรงอนุโมทนา แก่พระเจ้ามครรัฐในวันรุ่งขึ้น เพื่อ
ทำความขื่อนี้ให้แจ่มแจ้ง ควรกล่าวเรื่องไว้พิสดารในข้อนี้ดังนี้.

ในกัปที่ ๕๒ นับแต่กัปนี้ มีนครชื่อกาสี ในนครนั้น มีพระราชา
พระนามว่า ชัยเสน พระเทวีของพระราชา นั้น พระนามว่า สิริมา. พระ-
โพธิสัตว์ พระนามว่า ปุสสะ เกิดในครรภ์ของพระนาง ตรัสรู้สัมมาสัม
โพธิญาณตามลำดับ พระราชาชัยเสนทรงเกิดความรู้สึกถึงความเป็นของพระองค์
ว่า โอรสของเราออกทรงผนวชเกิดเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็เป็นของ
เรา พระธรรมก็ของเรา พระสงฆ์ก็ของเรา ทรงอุปราคด้วยพระองค์เองตลอด
ทุกเวลา ไม่ยอมประทานโอกาสแก่คนอื่น ๆ.

เจ้าพี่เจ้าน้องของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างพระมารดา ๓ พระองค์ พา
กันดำริว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมเสด็จอุบัติ เพื่อประโยชน์แก่อ
กุลแก่โลกทั้งปวง มิใช่เพื่อประโยชน์แก่บุคคลคนเดียวเท่านั้น แต่พระบิดาของ
เรา ไม่ทรงประทานโอกาสแก่เราและคนอื่น ๆ เลย เราจะได้การอุปราคอย่าง
ไรหนอ พระราชโอรสเหล่านั้น จึงตกลงพระหฤทัยว่า จำเราจะต้องทำอุบาย
บางอย่าง ทั้ง ๓ พระองค์จึงให้หัวเมืองชายแดนทำประหนึ่งแต่งเมือง ต่อ นั้น
พระราชาทรงทราบข่าวว่าหัวเมืองชายแดนกบฏ จึงทรงส่งพระราชโอรสทั้ง ๓
พระองค์ออกไปปราบกบฏ. พระราชโอรสเหล่านั้น ปราบกบฏเสร็จแล้วก็
เสด็จกลับมา พระราชาทรงดีพระราชนิเวศน์ พระราชทานพรว่า เจ้าปรารถนา
สิ่งใด ก็จงรับสิ่งนั้น. พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์กราบทูลว่า ข้าพระบาท
ปรารถนาจะอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า เว้นพร

ข้อนั้นเสีย รับพรอย่างอื่นไปเถิด. พระราชโอรสกราบทูลว่า พวกข้าพระบาทไม่
ปรารถนาพรอย่างอื่นดอก พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจง
กำหนดเวลามาแล้วรับไป. พระราชโอรสทูลขอ ๗ ปี. พระราชาไม่พระราชทาน
พระราชโอรสจึงทูลขอลดลงอย่างนี้ คือ ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๗
เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน จนถึงไตรมาส พระราชาจึงพระราชทาน
ว่า รับได้. พระราชโอรสเหล่านั้น ได้รับพระราชทานพรแล้วก็ทรงยินดีอย่างยิ่ง
เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พวกข้าพระองค์ประสงค์จะอุปฐากพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอดไตรมาส ขอพระผู้
มีพระภาคเจ้าโปรดทรงรับจำพรรษาตลอดไตรมาสนี้ สำหรับข้าพระองค์ด้วยเถิด
พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับ โดยอาการคุษณิภาพ คือนิ่ง ต่อ
นั้น พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์ ก็ส่งหัตถเลขา ลายพระหัตถ์ไปแจ้งแก่
พนักงานเก็บส่วย [ผู้จัดผลประโยชน์] ในชนบทของพระองค์ว่า เราจะอุปฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าตลอดไตรมาสนี้ เจ้าจงจัดเครื่องประกอบการอุปฐากพระผู้
มีพระภาคเจ้าไว้ให้พร้อมทุกประการ ตั้งแต่สร้างพระวิหารเป็นต้นไป เจ้า
พนักงานเก็บส่วยนั้น จัดการพร้อมทุกอย่างแล้ว ก็ส่งหนังสือรายงานให้ทรง
ทราบ. พระราชโอรสเหล่านั้น ก็ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ทรงอุปฐากพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าโดยเคารพ ด้วยบุรุษไวยาจักร ๒,๕๐๐ คน นำเสด็จสู่ชนบทมอบถวาย
พระวิหาร ให้ทรงอยู่จำพรรษา.

บุตรคฤหบดีผู้หนึ่ง เป็นพนักงานที่รักษาเรือนคลังของพระราชโอรส
เหล่านั้น พร้อมทั้งภรรยา เป็นคนมีศรัทธาปสาทะเขาได้ปฏิบัติการถวายทานแก่
พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข โดยเคารพ. เจ้าพนักงานเก็บส่วยในชนบท พา
บุตรคฤหบดีนั้น ให้ดำเนินการถวายทานโดยเคารพ พร้อมด้วยบุรุษชาวชนบท

ประมาณ ๑๑,๐๐๐ คน. บรรดาคนเหล่านั้น ชนบางพวก มีจิตถูกอิสสามัจฉริยะครอบงำ พวกเขา ก็พากันทำอันตรายแก่ทาน กินไทยธรรมด้วยตนเอง บ้าง ให้แก่พวกลูกๆ เสียบ้าง และเอาไฟเผาโรงอาหาร. ครั้น ปวารณาออกพรรษา พระราชโอรสทั้งหลาย ก็ทรงทำสักการะยิ่งใหญ่แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปเฝ้าพระราชบิดา. พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปในที่นั้นแล้ว ก็ปรินิพพาน. พระราชา พระราชโอรส เจ้าพนักงานเก็บส่วย ในชนบทและเจ้าพนักงานรักษาเรือนคลัง ทำกาละไปตามลำดับก็เกิดในสวรรค์ พร้อมด้วยบริษัทบริวาร. เหล่าชนที่มีจิตถูกอิสสามัจฉริยะครอบงำ ก็พากันไปเกิดในนรกทั้งหลาย เมื่อคน ๒ คนนั้นจากสวรรค์เข้าถึงสวรรค์ จากนรกเข้าถึงนรกด้วยอาการอย่างนี้ ก็ปีก็ล่วงไป ๕๒ กัป.

ต่อมา ในภัทรกัปนี้ ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสป ชนที่มีจิตถูกอิสสามัจฉริยะครอบงำเหล่านั้น ก็เกิดเป็นเปรต. ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลาย ถวายทาน อุทิศเพื่อประโยชน์แก่พวกเปรตที่เป็นญาติของตนว่า ขอทานนี้จึงมีแก่พวกญาติของเรา. เปรตเหล่านั้นก็ได้สมบัติ. ขณะนั้น เปรตแม่พวกนี้เห็นดังนั้น ก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะ ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทำอย่างไรหนอ พวกข้าพระองค์จึงจะได้สมบัติบ้าง พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บัดนี้ พวกท่านยังไม่ได้ดอก ก็แต่ว่า ในอนาคต จักมีพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จักมีพระราชาพระนามว่าพิมพิสาร ท้าวเธอได้เป็นญาติของพวกท่าน นับแต่นี้ไป ๕๒ กัป ท้าวเธอจักถวายทานแด่พระพุทธเจ้า อุทิศส่วนกุศลแก่พวกท่าน ครั้งนั้น พวกท่านจึงจักได้. เขาว่า เมื่อมีพุทธคำรัสอย่างนี้แล้ว พระพุทธคำรัสนั้น ได้ปรากฏแก่เปรตเหล่านั้น ประหนึ่งตรัสว่า พวกท่านจักได้ในวันพรุ่งนี้.

ต่อมา เมื่อล่วงไปพุทธรัศนฺดรหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา ก็เสด็จอุบัติในโลก. พระราชโอรสทั้ง ๓ พระองค์นั้น ก็จุติจากเทวโลก พร้อมด้วยด้วยบุรุษ ๒,๕๐๐ คนเหล่านั้น ไปเกิดในสกุลพราหมณ์ทั้งหลาย ในแคว้นมคธ บวชเป็นฤาษีโดยลำดับ ได้เป็นขีฎิล ๓ คน ณ คยาตีประเทศ. เจ้าพนักงานเก็บส่วยในชนบท ได้เป็นพระเจ้าพิมพิสาร บุตรคฤหบดี เจ้าพนักงานรักษาเรือนคลัง ได้เป็นมหาเศรษฐีชื่อวิสาขะ ภรรยาของเขาได้เป็นธิดาของเศรษฐีชื่อธรรมทินนา บริษัทที่เหลือ เกิดเป็นราชบริวารของพระเจ้าพิมพิสารทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราเสด็จอุบัติในโลก ล่วงไป ๗ สัปดาห์ ก็เสด็จมายังกรุงพาราณสี โดยลำดับ ประกาศพระธรรมจักร โปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์ เป็นต้นไป จนถึงทรงแนะนำขีฎิล ๓ ท่าน ซึ่งมีบริวาร ๒,๕๐๐° จึงเสด็จไปกรุงราชคฤห์ ณ กรุงราชคฤห์นั้น โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเสด็จเข้าไปเฝ้าในวันนั้นเอง ให้ดำรงอยู่ในโศคาปัตตผล พร้อมด้วยพราหมณ์และคฤหบดีชวามคธ ๑๑ นหุต. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์พระเจ้าพิมพิสาร เพื่อเสวยภัตตาหารในวันรุ่ง. ครั้นวันรุ่งขึ้น อันท้าวสักกะจอมทวยเทพนำเสด็จ ทรงชมเชยด้วยคาถาทั้งหลาย เป็นต้น อย่างนี้ว่า

ทนฺโต ทนฺเตหิ สห ปุราณขีฎิเลหิ

วิปฺปมุตฺโต วิปฺปมุตฺเตหิ

สิงคินิกุขสุวณฺโณ

ราชคหฺ ปาวิลิ ภควา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงฝึกแล้ว กับเหล่า

ปุราณขีฎิล ผู้ฝึกแล้ว พระผู้หลุดพ้นแล้ว กับเหล่า

ปุราณขีฎิลผู้หลุดพ้นแล้ว ผู้มีพระฉวีวรรณงามดั่งแท่ง

ทองถึงคิ เสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ ดังนี้.

เสด็จเข้าสู่กรุงราชคฤห์ ทรงรับมหาทานในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร
เปรตเหล่านั้นยื่นห้อมล้อมด้วยหวังอยู่ว่า บัดนี้ พระราชาจักทรงอุทิศทานแก่
พวกเรา บัดนี้ จักทรงอุทิศทานแก่พวกเรา.

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารถวายทานแล้ว ทรงพระดำริว่า พระผู้มีพระภาค-
เจ้าจะพึงประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ ทรงพระดำริถึงแต่เรื่องที่ประทับอยู่ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น มิได้ทรงอุทิศทานนั้นแก่ใคร ๆ.

เปรตทั้งหลายสิ้นหวัง ตอนกลางคืน จึงพากันทำเสียงแปลกประหลาด
น่าสะพรึงกลัวอย่างเหลือเกินใน พระราชนิเวศน์. พระราชาทรงสดพระราชา-
หฤทัยหวาดกลัว ต่อรุ่งสว่างกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินเสียงเช่นนี้ เหตุอะไรหนอ จักมีแก่ข้าพระองค์
พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพรมหาบพิตร โปรดอย่าทรง
กลัวเลย จักไม่มีสิ่งชั่วร้ายอะไร ๆ แก่มหาบพิตรดอก ก็แต่ว่า พวกพระญาติ
เก่า ๆ ของมหาบพิตร เกิดเป็นเปรตมีอยู่ เปรตเหล่านั้น เทียวอยู่สิ้นพุทธันดร
หนึ่ง หวังอยู่ต่อมหาบพิตรว่า จักทรงถวายทานแด่พระพุทธเจ้า แล้วจักทรง
อุทิศส่วนกุศลแก่พวกเรา เมื่อวันวาน มหาบพิตรมิได้ทรงอุทิศส่วนกุศลแก่
เปรตพวกนั้น เปรตพวกนั้นสิ้นหวัง จึงพากันทำเสียงแปลกประหลาดเช่นนั้น.

พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า พระเจ้าข้า บัดนี้ เมื่อข้าพระองค์ถวาย
ทาน พวกเขาก็ควรได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร มหาบพิตร.

พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ถ้าเช่นนั้น ขอพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า โปรดทรงรับนิมนต์เสวยภัตตาหารเช้าพรุ่งนี้ ของข้าพระองค์ด้วยนะ

พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักอุทิศทานแก่เปรตพวกนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ. พระราชาเสด็จเข้าพระราชานิเวศน์ จัดแจงมหาทาน แล้วให้กราบทูลเวลาภัตตาหารแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าภายในพระราชานิเวศน์ ประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์ที่เขาจัดไว้ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์.

เปรตพวกนั้นพากันไปยืนที่นอกฝาเรือนเป็นต้น ด้วยหวังว่า วันนี้พวกเรารอดได้อะไรกันบ้าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำโดยอาการที่เปรตพวกนั้น จะปรากฏแก่พระราชาหมดทุกคน.

พระราชาถวายน้ำทักษิโณทก ทรงอุทิสว่า ขอทานนี้จึงมีแก่พวกญาติของเรา. ทันใดนั่นเอง สระโบกขรณีคารคายด้วยปทุม ก็บังเกิดแก่เปรตพวกนั้น. เปรตพวกนั้นก็อาบและดื่มในสระโบกขรณีนั้น ระวังความกระวนกระวายความลำบากและหิวกระหายได้แล้ว มีผิวพรรณดุจทอง.

ลำดับนั้น พระราชาถวายข้าวยาจุก ของเคี้ยว ของกินเป็นต้น แล้วทรงอุทิส. ในทันใดนั่นเอง ข้าวยาจุกของเคี้ยวและของกินอันเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่เปรตพวกนั้น. เปรตพวกนั้น ก็พากันบริโภคน้ำทิพย์เหล่านั้น มีอินทรีย์เอิบอิม.

ลำดับนั้น พระราชาถวายผ้าและเสนาสนะเป็นต้น ทรงอุทิสให้เครื่องอลังการต่าง ๆ มีผ้าทิพย์ ยานทิพย์ ปราสาททิพย์ เครื่องปูลาดและที่นอนเป็นต้น ก็บังเกิดแก่เปรตพวกนั้น. สมบัติเหล่านั้นของเปรตพวกนั้น ปรากฏทุกอย่างโดยประการใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงอธิษฐาน (ให้พระราชาทรงเห็น) โดยประการนั้น. พระราชาทรงดีพระทัยยิ่ง. แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยเสร็จแล้ว ทรงห้ามภัตตาหารแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า
ติโรกูฑะทสุ ติญฺจนฺตติ เป็นต้น เพื่อทรงอนุโมทนาแก่พระเจ้ามคธรัฐ.

ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ มาติกาหัวข้อนี้ว่า **เยน ยตุถ ยทา ยสุมา**
ติโรกทฺทํ ปกาสิตํ ปกาสยิตฺวา ตํ สพฺพํ ก็เป็นอันจำแนกแล้วทั้งโดย
สังเขปทั้งโดยพิศดาร.

บัดนี้ จักกล่าวพรรณนาคามแห่งติโรกทฺทสูตรนี้ตามลำดับไป คือ

พรรณนาคาถาที่ ๑

จะพรรณนาคามในคาถาแรกก่อน. ส่วนภายนอกแห่งฝาทั้งหลาย
เรียกกันว่า **ติโรกทฺทะ**. คำว่า **ติฏฺฐนฺติ** เป็นคำกล่าวถึงอิริยาบถยืน
เพราะห้ามอิริยาบถนั่งเป็นต้น. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงพวก
เปรตที่ยืนอยู่ที่ส่วนอื่นของฝาเรือนไว้แม้ในที่นี้ว่า **ติโรกทฺทะสุ ติฏฺฐนฺติ**
ยืนกันอยู่ที่นอกฝาเรือน เหมือนที่ท่านกล่าวถึงท่านผู้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ซึ่งไป
ณ ส่วนอื่นแห่งกำแพง และส่วนอื่นแห่งภูเขาว่า ไปนอกกำแพงนอกภูเขา
ไม่ติดขัด ฉะนั้น. ในคำว่า **สนฺธิสึฆาฏเกสุ จ** นั้น ทาง ๔ แพร่ง หรือ
แม้ที่ต่อเรือนที่ต่อฝาและกรอบหน้าต่าง ท่านเรียกว่า**สนฺธิ** ทาง ๓ แพร่ง ท่าน
เรียกว่า **สิงฆาฏกะ**. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำค่านั้นไว้แห่งเดียวกัน เชื่อม
กับคำต้น จึงตรัสว่า **สนฺธิสึฆาฏเกสุ จ**. บทว่า **ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺติ**
ได้แก่ ยืนพิงบานประตูพระนครและประตูเรือน. เรือนญาติแต่ก่อนก็ดี เรือน
ของตนที่เคยครอบครองเป็นเจ้าของก็ดี ชื่อว่า เรือนของตน ในคำว่า
อาคนฺตุวาน สกํ ฆริ นี้. เพราะเหตุที่ปรตพวกนั้น พากันมาโดยสกสัจญญา
เข้าใจว่าเป็นเรือนของตน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสถึงเรือนทั้งสอง
นั้นว่า **อาคนฺตุวาน สกํ ฆริ** มายังเรือนของตน.

พรรณนาคาถาที่

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงแก่พระราชาดังเปรตเป็นอันมาก ที่พากันมายังพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร อันเป็นเรือนญาติแต่ก่อน แม้คนไม่เคยครอบครองมาแต่ก่อน ด้วยสำคัญว่าเรือนของตน ยืนกันอยู่นอกฝาที่ทาง ๔ แพร่งและทาง ๓ แพร่ง และบานประตู เสวยผลแห่งความริษยา และความตระหนี่ บางพวกมีหนวดและผมยาวหน้า มีอวัยวะใหญ่ผูกร้อย และขาน ผอมหยาบดำ เสมือนต้นตาลถูกไฟป่าไหม้ ยืนต้นอยู่ในที่นั้น ๆ บางพวกมีเรือนร่างถูกเปลวไฟที่ตั้งขึ้นจากห้องแลบออกจากปาก เพราะความติดกันแห่งไม้สีไฟ คือความระหยาบ แผลเผาอยู่ บางพวกไม่ได้รสอื่นนอกจาก รสคือความหิวระหยาบ เพราะถึงได้ข้าน้ำก็ไม่สามารถบริโภคได้ตามต้องการ เพราะมีหลอดค่อมมีขนาดเล็กเท่ารูเข็ม และเพราะมีท้องใหญ่คั่งภูเขา บางพวกมีเรือนร่างไม่น่าดู แปลกประหลาดและน่าสะพึงกลัวเหลือเกิน ได้นำเลือดน้ำหนอง ไขข้อเป็นต้นที่ไหลออกจากแผลหัวฝีที่แตก ของกันและกันหรือของสัตว์เหล่าอื่น ถ่มเลียเหมือนน้ำอมฤต จึงตรัสว่า

ฝูงเปรตพากันมายังเชื่อนี้ตน ยืนอยู่ที่นอกฝา

เรือนก็มี ยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่งสามแพร่งก็มี ยืนใกล้

บานประตูก็มี.

เมื่อทรงแสดงความที่กรรมอันเปรตเหล่านั้น ทำมาแล้วเป็นกรรมทารุณ จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า ปหูเต อนุนปานมฺหิ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปหูเต ได้แก่ ไม่น้อย. ท่านอธิบายว่า มาก จนพอต้องการ. เออ พ เป็น ป ได้ในประโยคเป็นต้นว่า ปหู สนฺโต น ภรติ ผู้มีมากก็ไม่เลี้ยงดู. แต่อาจารย์บางพวกสวดว่า ปหูเต ก็มี พหูเก

ก็มี. ปาฐะเหล่านั้น เป็นปาฐะที่เขียนด้วยความพลั้งเผลอ. ข้าวด้วย น้ำด้วย ชื่อว่าข้าวและน้ำ ของเคี้ยวด้วย ของกินด้วย ชื่อว่าของเคี้ยวและของกิน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอาหาร ๘ อย่าง คือของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว และของลุ่ม ด้วยบทนี้. บทว่า **อุปฏฺฐิต** ได้แก่เข้าไปตั้งไว้. ท่านอธิบายว่า จัดแจง ตบแต่ง รวบรวม. บทว่า **น โภจิ เตสํ สรติ สตุตฺตํ** ความว่า เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดในปิตติวิสัย ใคร ๆ ไม่ว่าจะมารดาหรือบุตร ก็ไม่ระลึกถึง. เพราะเหตุไร. เพราะกรรมเป็นปัจจัย คือเพราะกรรมคือความตระหนี่ที่ตนทำ ต่างโดยปฏิเสธการรับและการให้เป็นต้นเป็นปัจจัย เพราะว่ากรรมของสัตว์เหล่านั้น ไม่ให้ญาติระลึกถึง.

พรรณนาคาถาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงว่าไม่มีญาติไร ๆ ที่พอจะระลึกถึง เพราะกรรมที่มีวิบากเป็นทุกข์เผ็ดร้อน ที่สัตว์เหล่านั้นทำไว้เป็นปัจจัย แก่สัตว์ที่เป็นปรตเหล่านั้น ซึ่งเที่ยวมุ่งหวังต่อญาติทั้งหลายว่า เมื่อข้าน้ำเป็นต้น แม้ไม่ใช้น้อย ที่ญาติเข้าไปตั้งไว้ [ในสงฆ์] นำที่ญาติทั้งหลาย จะพึงให้อะไร ๆ อุทิศพวกเรากันบ้างอย่างนี้ จึงตรัสว่า

เมื่อข้าน้ำ ของเคี้ยว ของกิน อันเขาเข้าไปตั้ง

ไว้เป็นอันมา [ในสงฆ์] ญาติไร ๆ ของสัตว์เหล่านั้น

ก็ระลึกไม่ได้ เพราะกรรมของสัตว์ทั้งหลายเป็นปัจจัย.

เมื่อทรงสรรเสริญทานที่พระราชาถวายอุทิศพวกพระประยูรญาติของพระราชา ที่เกิดในปิตติวิสัย [เกิดเป็นปรต] อีก จึงตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า **เอวํ ททฺหฺนฺติ ญาติินํ เป็นต้น.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เอว** เป็นคำอุปมา. คำว่า **เอว** นั้น สัมพันธ์ความเป็น ๒ นัย คือ

๑. คนเหล่าใดเป็นผู้เอ็นดู. คนเหล่านั้น ย่อมให้ข้าวน้ำเป็นต้น เพื่อญาติทั้งหลาย เมื่อญาติไร ๆ แม้ระลึกไม่ได้ เพราะกรรมของสัตว์เหล่านั้น เป็นปัจจัยอย่างนี้.

๒. ถวายพระพรชนเหล่าใด เป็นผู้เอ็นดู คนเหล่านั้น ย่อมให้ข้าวน้ำอันสะอาด ประณีต เป็นกบปิยะของควรตามกาล เพื่อญาติทั้งหลาย เหมือนอย่างมหาบพิตรถวายทานฉะนั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ททฺหติ** ได้แก่ ให้ อุทิศ มอบให้. บทว่า **ญาติิน** ได้แก่ คนที่เกี่ยวข้องข้างมารดาและข้างบิดา. บทว่า **เย** ได้แก่ พวกใดพวกหนึ่งไม่ว่า บุตร ธิดา หรือพี่น้อง. บทว่า **โหนฺติ** แปลว่า ย่อมมี. บทว่า **อนุกมฺปกา** ได้แก่ผู้ประสงค์ประโยชน์ผู้แสวงประโยชน์แก่กุล. บทว่า **สุจฺจิ** ได้แก่ ไร้มลทิน ควรชม ชื่นใจ เป็นธรรม ได้มาโดยธรรม. บทว่า **ปณฺธิ** ได้แก่สูงสุด ประเสริฐสุด. บทว่า **กาเลน** ได้แก่ ตามกาลที่พวกเปรตผู้เป็นชาติมาขึ้นอยู่ภายนอกฝาเรือน เป็นต้น. บทว่า **กบฺปิยํ** ได้แก่ ควร เหมาะ สมควรบริโภคนของพระอริยะทั้งหลาย. บทว่า **ปานโกชน** ได้แก่ น้ำด้วย ข้าวด้วย ชื่อว่า น้ำและข้าว. ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาไทย-ธรรมทุกอย่าง โดยยกน้ำและข้าวขึ้นนำหน้า.

การพรรณนาคาถาที่ ๔ สัมพันธ์กับคาถาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสรรเสริญน้ำและข้าวที่พระเจ้ามคธรัฐทรงถวาย เพื่ออนุเคราะห์หมู่พระประยูรญาติที่เป็นเปรต อย่างนี้ จึงตรัสว่า

ชนเหล่าใดเป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้นย่อมให้น้ำ

และข้าวอันสะอาดประณีตเป็นของควรตามกาลอย่างนี้.

เมื่อทรงแสดงประการที่ท่านซึ่งให้แล้ว เป็นอันให้เพื่อญาติเหล่านั้นอีก จึง
ตรัสกึ่งต้นแห่งคาถาที่ ๔ ว่า **อิทัง โว ญาติิน โหตุ เป็นต้น .** พึงสัมพันธ์
ความกับกึ่งต้นของคาถาที่ ๓ ว่า

ชนเหล่าใด เป็นผู้เอ็นดู ชนเหล่านั้นย่อมให้น้ำ

และข้าวอย่างนี้ว่า ขอทานนี้แล จงมีแก่ญาติทั้งหลาย

ขอญาติทั้งหลาย จงประสบสุขเกิด.

ด้วยเหตุนี้ ตัวอย่างอาการที่พึงให้เป็นอันทรงทำแล้ว ด้วย **เอวักขั** ที่มี
อรรถว่าอาการในคำนี้ว่า ชนเหล่านั้น ย่อมให้โดยอาการอย่างนี้ว่า ขอทานนี้
แลจะมีแก่ญาติทั้งหลาย ไม่ใช่โดยอาการอย่างอื่น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิทัง**. เป็นบทแสดงตัวอย่างไทยธรรม.
บทว่า **โว** เป็นเพียงนิบาตอย่างเดียว ไม่ใช่ฉัญฉวีวิภัตติ เหมือนในประโยค
เป็นต้นอย่างนี้ว่า **กจจิ ปน โว อหุรุชชา สมคคา สมุโหมตมานา.**
และว่า **เยहि โว อริยา.** บทว่า **ญาติิน โหตุ** ความว่า จงมีแก่ญาติ
ทั้งหลายที่เกิดขึ้นปิดติวิสัย. บทว่า **สุจิตา โหนติ ญาติโย** ความว่า ขอ
พวกญาติที่เข้าถึงปิดติวิสัยเหล่านั้น จงเป็นผู้เสวยผลทานนี้ มีความสุขเกิด.

พรรณนาตอนปลายของคาถาที่ ๔

สัมพันธ์กับตอนต้นของคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงประการที่ท่านอันญาติ พึงให้แก่
ญาติทั้งหลายที่เข้าถึงปิดติวิสัยจึงตรัสว่า ขอทานนี้แลจะมีแก่ญาติทั้งหลาย ขอ
ญาติทั้งหลายจงประสบสุขดังนี้ เพราะเหตุที่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอ

ทานนี้แล จงมีแก่ญาติทั้งหลาย กรรมที่คนหนึ่งทำแล้วย่อมไม่ให้ผลแก่อีกคนหนึ่ง แต่วัตถุนั้นที่ญาติให้อุทิศอย่างนั้นอย่างเดียว ย่อมเป็นปัจจัยแก่กุศลกรรมของญาติทั้งหลาย ฉะนั้นเมื่อทรงแสดงประการที่กุศลกรรม อันให้เกิดผลในทันที เพราะวัตถุนั้นนั่นแลอีก จึงตรัสถึงหลังแห่งคาถาที่ ๔ ว่า เต จ ตตุล และถึงต้นแห่งคาถาที่ ๕ ว่า ปหูเต อนุนปานมฺหิ.

ถึงต้นและถึงหลังแห่งคาถาเหล่านั้น มีความว่า ท่านอธิบายไว้ว่าเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้น มาโดยรอบ มาร่วมกัน ประชุมอยู่ในที่แห่งเดียวกัน ในที่ ๆ ญาติให้ทานนั้น. ท่านอธิบายไว้ว่า เปรตเหล่านั้นมาโดยชอบ มาร่วมกัน มาพร้อมกันเพื่อความต้องการอย่างนี้ว่า ญาติทั้งหลายของเราจักอุทิศทานนี้เพื่อประโยชน์แก่เราทั้งหลาย. บทว่า ปหูเต อนุนปานมฺหิ ความว่า ในข้าวน้ำที่ญาติให้อุทิศเพื่อตนมีมากนั้น. บทว่า สกุกจฺจํ อนฺนุโมทเร ความว่า เปรตเหล่านั้นเชื่อมั่น ผลกรรมไม่ละความขำเกรง มีจิตไม่กว้างขวาง ย่อมยินดีอนุโมทนา เกิดปีติปราโมชว่า ทานนี้จึงมีผลเพื่อประโยชน์แก่กุล เพื่อสุขแก่เราทั้งหลาย.

พรรณนาตอนปลายของคาถาที่ ๕

สัมพันธกับตอนต้นของคาถาที่ ๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงประการที่กุศลกรรม ให้ผลเกิดในทันที แก่ญาติทั้งหลายที่เข้าถึงปีติวิสัย อย่างนี้จึงตรัสว่า

พวกเปรตที่เป็นญาติเหล่านั้นพากันมาในที่นั้น

ประชุมพร้อมแล้ว ต่างก็อนุโมทนาโดยเคารพในข้าว

น้ำเป็นอันมาก.

เมื่อทรงแสดงอาการชมเชยปรารภญาติทั้งหลายของเปรตเหล่านั้น ที่เสวยผลแห่งกุศลกรรม อันบังเกิดเพราะอาศัยพวกญาติอีก จึงตรัสกึ่งหลังแห่งคาถาที่ ๕ ว่า จิริ ชีวนุตฺต และกึ่งต้นแห่งคาถาที่ ๖ ว่า อมหากญฺจ กตฺตา ปุตฺตา.

กึ่งหลังและกึ่งต้นแห่งคาถาเหล่านั้นมีความว่า บทว่า จิริ ชีวนุตฺต ได้แก่มีชีวิตอยู่ยาวนาน ๆ มีอายุยืน. บทว่า โน ญาติฺว แปลว่า ญาติทั้งหลายของพวกเรา. บทว่า เยสฺส เหตุ ได้แก่ เพราะอาศัยญาติเหล่าใด เพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด. บทว่า ลภามุหเส แปลว่า ได้. หมู่เปรตกล่าวอ้างสมบัติที่ตนได้ในขณะนั้น.

จริงอยู่ ทักษิณา ย่อมสำเร็จผล คือ ให้เกิดผลในขณะนั้นได้ ก็ด้วยองค์ ๓ คือ ด้วยการอนุโมทนาด้วยตนเองของเปรตทั้งหลาย ๑ ด้วยการอุทิศของทายกทั้งหลาย ๑ ด้วยการถึงพร้อมแห่งทักษิณียบุคคล ๑.

บรรดาองค์ทั้ง ๓ นั้น ทายกทั้งหลายเป็นเหตุพิเศษ ด้วยเหตุนี้เปรต. ทั้งหลายจึงกล่าวว่า เยสฺส เหตุ ลภามุหเส ย่อมได้เพราะเหตุแห่งญาติ [ที่เป็นทายก] เหล่าใด. บทว่า อมหากญฺจ กตฺตา ปุตฺตา ความว่า และญาติทั้งหลายที่อุทิศทานนี้อย่างนี้ว่า อทานนี้จึงมีแก่ญาติทั้งหลายของเรา ดังนี้ชื่อว่า ทำการบูชาพวกเราแล้ว. ทายกา จ อนิปุผลา ความว่า กรรมที่สำเร็จมาแต่การบริจาค อันทายกทำแล้วในสันดานใด ทายกทั้งหลาย ชื่อว่าไม่ไร้ผล ก็เพราะกรรมนั้น ให้ผลในสันดานนั้นเท่านั้น. ในข้อนี้ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ญาติทั้งหลายที่เข้าถึงปิตตวิสัยได้เท่านั้นหรือ หรือว่า แม้คนอื่น ๆ ก็ได้. ขอชี้แจงดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกพราหมณ์ ชื่อ ชาณฺฐโสณิ ทูลถามแล้ว ก็ทรงพยากรณ์ข้อนี้ไว้ดังนี้ว่า ในข้อนี้ เราจะพึงกล่าวคำอะไร. สมจริงดังที่พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ดังนี้ว่า

ชาณฺส โสณฺปิรพราหมณฺ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม พวกข้าพเจ้าเชื่อว่าพราหมณ์
ย่อมให้ทาน ย่อมทำความเชื่อว่า ทานนี้จะสำเร็จผลแก่
เปรตทั้งหลายที่เป็นญาติสาโลหิต เปรตทั้งหลายที่เป็น
ญาติสาโลหิต จะบริโภคนานนี้. ข้าแต่ท่านพระโคตม
ทานนั้น จะสำเร็จผลแก่เปรตทั้งหลายที่เป็นญาติสา-
โลหิตบ้างไหม เปรตทั้งหลายที่เป็นญาติสาโลหิต จะ
บริโภคนานนั้น ได้บ้างไหม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์จะสำเร็จผลในที่เป็นฐานะ ไม่
สำเร็จผลในที่เป็นอฐานะ.

ชาณฺส โสณฺปิรพราหมณฺ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ที่อย่างไรเป็นฐานะ ที่
อย่างไรเป็นอฐานะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ทำปาณา-
ติบาต ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตกไป เขาย่อมเข้าถึงนรก อาหารอันใดของ
เหล่าสัตว์นรก เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปในนรกนั้น ด้วย
อาหารอันนั้น เขาดำรงอยู่ได้ในนรกนั้น ด้วยอาหาร
อันนั้น.

ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้นย่อมไม่สำเร็จผลแก่
สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในนรกใด นรกนั้นแล ชื่อว่า อฐานะ.

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ทำปาณาติบาต ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกไป เขาเข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน. อาหารอันใดของเหล่าสัตว์ที่เกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานนั้นด้วยอาหารอันนั้น ย่อมดำรงอยู่ได้ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานนั้น ด้วยอาหารอันนั้น.

ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมไม่สำเร็จผลแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานใด กำเนิดสัตว์เดียรัจฉานนั้นแล ชื่อว่า อัญฐานะ.

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ เว้นขาดจากปาณาติบาต ฯลฯ เป็นสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของหมู่เทวดา อาหารอันใดของหมู่เทวดา เขายังชีพให้เป็นไปในเทวโลกนั้นด้วยอาหารอันนั้น เขาดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นด้วยอาหารอันนั้น.

ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมไม่สำเร็จผลแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในเทวโลกใด เทวโลกนี้แล ก็ชื่อว่าอัญฐานะ

ดูก่อนพราหมณ์ คนบางคนในโลกนี้ ทำปาณาติบาต ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกไป เขาย่อมเข้าถึงปิตติวิสัย อาหารอันใดของหมู่สัตว์ที่เข้าถึงปิตติวิสัย เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปใน

ปิดติวีสัยนั้นด้วยอาหารอันนั้น เขาดำรงอยู่ได้ในปิดติวีสัยนั้น ด้วยอาหารอันนั้น ก็หรือว่า หมู่มิตรสหายหรือ หมู่ญาติสาโลหิต มอบทานอันใดจากมนุษย์โลกนี้ไป ให้แก่เขา เขาย่อมยังชีพให้เป็นไปในปิดติวีสัยนั้นด้วย ทานอันนั้น เขาดำรงอยู่ได้ในปิดติวีสัยนั้น ด้วยทานอันนั้น ดูก่อนพราหมณ์ ทานนั้น ย่อมสำเร็จผลแก่ สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในปิดติวีสัยใด ปิดติวีสัยนี้แต่ชื่อว่า ฐานะ.

ชาณฺสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ถ้าหากว่าเปรตผู้เป็นญาติสาโลหิตนั้น ไม่เข้าถึงฐานะนั้น ใครเล่าบริโภคนานนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ หมู่เปรตที่เป็นญาติสาโลหิตแม่ เหล่าอื่นของเขา ที่เข้าถึงฐานะนั้น บริโภคนานนั้นนะสิ.

ชาณฺสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า

ข้าแต่ท่านพระโคตม ทั้งเปรตที่เป็นญาติสาโลหิตผู้นั้น ก็ไม่เข้าถึงฐานะนั้น ทั้งหมู่มิตรที่เป็นญาติสาโลหิตแม่เหล่าอื่นของเขา ก็ไม่เข้าถึงฐานะนั้น ใครเล่าจะบริโภคนานนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ฐานะที่จะพึงว่างจากญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วโดยกาลช้านานเช่นนี้ มิใช่ฐานะ

มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ก็แต่ว่า แม้ทายกผู้ให้ยอมไม่ไร้
ผลนะพราหมณ์.

พรรณนาตอนปลายของคาถาที่ ๖

สัมพันธ์กับคาถาที่ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงชมพระราชาเพราะอาศัยสมบัติของหมู่
พระประยูรญาติในชาติก่อนของพระเจ้ามครรัฐ ที่เข้าถึงปิตติวิสัย จึงทรงแสดง
ว่า ขอถวายพระพร พระประยูรญาติของมหาบพิตรเหล่านี้ดีใจ พวกกันชมเชย
ในทานสัมปทาน จึงตรัสว่า

หมู่เปรตพากันชมว่า พวกเราได้สมบัติ เพราะ
เหตุแห่งญาติเหล่านี้ ขอญาติเหล่านั้นของพวกเราจง
มีชีวิตอยู่ยั่งยืน และญาติเหล่านั้นทำการบูชาพวกเรา
แล้ว ทั้งทายกทั้งหลาย ก็ไม่ไร้ผล ดังนี้.

เมื่อทรงแสดงความไม่มีเหตุที่ทำให้ได้สมบัติอย่างอื่น มีกสิกรรมและโครักขกรรม
เป็นต้น ของหมู่เปรตที่เข้าถึงปิตติวิสัยเหล่านั้น แต่ความที่หมู่เปรตเหล่านั้น
ยังชีพให้เป็นไปด้วยทาน ที่ญาติให้จากมนุษยโลกนี้ จึงตรัสถึงหลังแห่งคาถาที่
๖ ว่า น หิ ตตุถ กสิ อตุถิ และคาถาที่ ๗ นี้ว่า วณฺชชา ตาทิสฺสี
เป็นต้น.

ในคานานั้น พรรณนาความดังนี้ ขอถวายพระพร ก็ในปิตติวิสัยนั้น
ไม่มีกสิกรรมที่หมู่เปรตเหล่านั้นจะอาศัยแล้วได้สมบัติ. บทว่า โครกฺขเขตฺต
น วิชฺชติ ความว่า ไม่ใช่ไม่มีกสิกรรมอย่างเดียวกันเท่านั้นดอก ในปิตติวิสัย
นั้น ก็ไม่มีแม้แต่โครักขกรรม ที่หมู่เปรตเหล่านั้น จะอาศัยแล้วได้สมบัติ.
บทว่า วณฺชชา ตาทิสฺสี นตุถิ ความว่า ไม่มีแม้การค้าขาย ที่จะเป็นเหตุให้

ได้สมบัติของหมู่เปรตเหล่านั้น. บทว่า หิริญเณน กยากยิ ความว่า ใน
ปิตติวิสัยนั้น ไม่มีแม้แต่การซื้อขายด้วยเงินซึ่งจะพึงเป็นเหตุให้ได้สมบัติของ
หมู่เปรตเหล่านั้น.

บทว่า อิติ ทินฺเนน ยาเปนฺติ เปตา กาลตา ตหิ ความว่า
แต่หมู่เปรต ย่อมยังชีพให้เป็นไป ยังอัตภาพ ให้ดำเนินไป ด้วยทาน
ที่หมู่ญาติ หรือหมู่มิตรสหาย ให้ไปจากมนุษยโลกนี้แต่อย่างเดียว.
บทว่า เปตา ได้แก่ หมู่สัตว์ที่เข้าถึงปิตติวิสัย. บทว่า กาลตา ได้แก่ ไป
ตามเวลาตายของตน. อธิบายว่า ทำกาละ ทำมรณะ. บทว่า ตหิ ได้แก่
ในปิตติวิสัยนั้น.

พรรณาสองคาถาคือคาถาที่ ๘ และคาถาที่ ๙

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ตรัสว่า ผู้ทำกาลกิริยาละไปแล้วย่อมยังอัต
ภาพให้เป็นไปในปิตติวิสัยนั้น ด้วยทานที่หมู่ญาติมิตรสหายให้แล้วจากมนุษย
โลกนี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงประกาศความนั้น ด้วยข้ออุปมาทั้งหลาย
จึงตรัส ๒ คาถานี้ว่า อุหนฺเต อุกกั วุฏฺฐิ เป็นต้น

คาถานั้น มีความว่า น้ำที่หมู่เมฆให้ตกลงบนที่ดอนบนบก บนภูมิ
ภาคที่สูง ย่อมไหลลงที่ลุ่ม คือไหลไปถึงภูมิภาคที่ลุ่มต่ำ ฉนฺได ทานที่หมู่
ญาติมิตรสหายให้จากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลอธิบายว่าบังเกิดผลปรากฏผล
แก่หมู่เปรต ฉนฺนํเหมือนกัน. จริงอยู่ เปตโลก โลกเปรต ชื่อว่า ฐานะ
ที่ตั้งแห่งความสำเร็จผลแห่งทาน เหมือนที่ลุ่มเป็นฐานะที่ขังน้ำอันไหลมา.
เหมือนอย่างตรัสไว้ว่า คู่ก่อนพรหมณ์ ทานนั้นย่อมสำเร็จผลแก่สัตว์ที่ตั้ง
อยู่ในปิตติวิสัยใด ปิตติวิสัยนั้นแล เป็นฐานะ ดังนี้ เหมือนอย่างว่า น้ำที่ไหล
มาจากหุบมุมด้วย ซอกเขา คลองใหญ่ คลองชอย หนองบึง เป็นแม่น้ำใหญ่

เต็มเข้าก็ทำให้สาครทะเลเต็มเปี่ยม ฉนโค ทานที่ญาติมิตรสหายให้ไปจาก มนุษย์โลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่หมู่เปรตตามนัยที่กล่าวมาก่อนแล้ว แม้นั้นนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๑๐

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศความนี้ว่า ผู้ทำกาลกิริยาละไปแล้ว ย่อมยังอัฏฐภาพให้เป็นไปในปิตติวิสัยนั้น ด้วยทานที่ญาติมิตรสหาย ให้ไปจากมนุษย์โลกนี้ ดังนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงอีกว่า เพราะเหตุที่หมู่เปรตเหล่านั้น หวังเต็มที่ว่าพวกเราจักได้อะไร ๆ จากมนุษย์โลกนี้ แม้พากันนาถึงเรือน ญาติแล้วก็ไม่สามารถจะร้องขอว่า ขอท่านทั้งหลาย โปรดให้ของชื่อนี้แก่พวกเราเถิด ฉะนั้น กุลบุตรเมื่อระลึกถึงสิ่งที่ควรระลึกเหล่านั้น พึงให้ทักษิณา เพื่อ หมู่เปรตเหล่านั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า อทาสิ เม เป็นต้น.

คานันั้น มีความว่า กุลบุตรเมื่อระลึกทุกอย่างอย่างนี้ว่า ท่านได้ให้ ทรัพย์หรือธัญญาหารชื่อนี้แก่เรา ท่านได้พากเพียรด้วยตนเอง ได้กระทำกิจชื่อนี้แก่เรา คนโน้นเป็นญาติ เพราะเกี่ยวเนื่องข้างมารดาหรือข้างบิดาของเรา คนโน้นเป็นมิตร เพราะสามารถช่วยเหลือ โดยสินหา และคนโน้นเป็นเพื่อน เล่นเล่นด้วยกันของเรา ดังนี้ พึงให้ทักษิณา พึงมอบทานให้แก่เขาผู้ล่วงลับไปแล้ว.

มีปาฐะอื่นอีกว่า เปตานํ ทกฺขิณา ทชฺชา. ปาฐะนั้นมีความว่า ชื่อว่า ทชฺชา เพราะเป็นของที่พึงให้. ของที่พึงให้นั้นคืออะไร ก็คือทักษิณาเพื่อ เขาผู้ล่วงลับไปแล้ว. ด้วยเหตุนี้ กุลบุตรเมื่อระลึกถึงท่าน อธิบายว่า เมื่อนึกถึง กิจที่ท่านทำมาแต่ก่อน โดยนัยว่า ท่านได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ดังนี้ เป็นต้น. คำนี้. พึงทราบว่าเป็นปฐมาวิภัตติ ลงในอรรถประสงค์เป็นตติยาวิภัตติ.

พรรณนาคาถาที่ ๑๑

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงอนุสสรณวัตถุที่เป็นเหตุ ในการ
มอบให้ซึ่งทักษิณาเพื่อหมู่เปรตทั้งหลายอย่างนี้ จึงตรัสว่า

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงกิจที่ท่านทำมาแต่ก่อนว่า
ท่านได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำกิจแก่เรา ได้เป็นญาติมิตร
สหายของเรา พึงให้ทักษิณาแก่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว.

เมื่อทรงแสดงอีกว่า ชนเหล่าใด มีการร้องไห้และเศร้าโศกเป็นต้นเป็นเบื้อง
หน้า เพราะความตายของญาติ ดำรงอยู่. ผู้ล่วงลับไปแล้ว ย่อมไม่ให้อะไร ๆ
เพื่อประโยชน์แก่ชนเหล่านั้น การร้องไห้และการเศร้าโศกเป็นต้นนั้น ของชน
เหล่านั้น มิแต่ทำตัวให้เดือดร้อนอย่างเดียวเท่านั้น ย่อมไม่ยังประโยชน์อะไร ๆ
ให้สำเร็จแก่ผู้ล่วงลับไปแล้วเลย จึงตรัสคาถานี้ว่า น หิ รุณฺณ วา เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า รุณฺณ ได้แก่ การร้องไห้ ความรำไห้
ความที่น้ำตาาร่วง ทรงแสดงความลำบากกายด้วยบทนี้. บทว่า โสโก ได้แก่
ความเศร้า ความโศกเศร้า. ทรงแสดงความลำบากใจด้วยบทนี้. บทว่า
ยาวมฺยุธา ได้แก่ หรือว่านอกจากร้องไห้เศร้าโศกใด. บทว่า ปริเทวนา
ได้แก่ การพร่ำเพ้อการรำพันถึงคุณ โดยนัยว่า โอ้ ลูกคนเดียว ที่รัก ที่พึงใจ
อยู่ไหนดังนี้ เป็นต้น ของคนที่ถูกความเสื่อมเสียญาติกระทบแล้ว. ทรงแสดง
ความลำบากกว่าด้วยบทนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้ง ทรงแสดงการร้องไห้เป็นต้น ไม่เป็นประโยชน์
ว่า การรำพันอย่างอื่นแม้ทั้งหมด ไม่มีเพื่อประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับ ไปแล้ว ที่แท้

มีแต่ทำตัวให้เดือดร้อนอย่างเดียวเท่านั้น ญาติทั้งหลายก็ตั้งอยู่อย่างนั้นดังนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงความที่ทักขิณาซึ่งพระเจ้ามครรัฐ ทรงถวายแล้วมีประโยชน์ จึงตรัสคานานี้ว่า **ออยฺจ โข ทักขิณา** ดังนี้เป็นต้น.

คานานี้ มีความว่า ขอถวายพระพร ทักขิณานี้แล มหาบพิตรถวาย อุทิศหมู่พระประยูรญาติของมหาบพิตรในวันนี้ เพราะเหตุที่พระสงฆ์เป็นเนือนา-บุญอันยอดเยี่ยมของโลก ฉะนั้น ทักขิณานี้ พึงเป็นทักขิณาที่ทรงตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์ จึงสำเร็จผล ท่านอธิบายว่า สัมฤทธิ์ผลผลิตผล เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่แต่ชนสิ้นกาลนาน. ก็บทว่า **อุปกฺกฺปติ** ได้แก่ สำเร็จผลโดยฐานะ คือสัมฤทธิ์ผลในขณะนั้นทันที ไม่นานเลย. เหมือนอย่างว่า ข้าวที่แฉ่มแฉ่งในทันทีทันใด ก็ตรัสว่า ก็ข้อนั้นแฉ่มแฉ่งกะตาคดโดยฐานะ ฉนั้นใด ทักขิณาที่สำเร็จผลในทันทีทันใด แม้ในที่นี้ ก็ตรัสว่า สำเร็จผลโดยฐานะ ฉนั้นนั้น. ฐานะใด ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนพราหมณ์ ท่านนั้น ย่อมสำเร็จผลแก่สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในปิตติวิสัยใด ปิตติวิสัยนั้นแล เป็นฐานะดังนี้. ทักขิณาที่สำเร็จผลในฐานะนั้น อันต่างโดยประเภทมีขุปปิปาสิกเปรต วันตาสาเปรต ปรทัตตูป-ชีวีเปรตและนิชฌามัตถิกเปรตเป็นต้น ก็ตรัสว่า ย่อมสำเร็จผลโดยฐานะ เหมือนผู้ให้กหาปณะ ในโลกเขาก็เรียกกันว่า ผู้นั้น ให้กหาปณะ ฉะนั้น. แต่ในอรรถวิภังนี้ บทว่า **อุปกฺกฺปติ** ได้แก่ ปราบกฐผล ท่านอธิบายว่าบังเกิดผล.

พรรณนาคานี ๑๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า เนื้อทรงแสดงความที่ทักขิณา ซึ่งพระราชถวายแล้ว มีประโยชน์อย่างนี้ จึงตรัสว่า

**ที่ทักษิณานี้แล มหาบพิตรถวายแล้ว เข้าไปตั้ง
ไว้ดีแล้วในพระสงฆ์ ย่อมสำเร็จผลโดยฐานะ เพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลแก่ปรตตลอดกาลนาน ดังนี้.**

เพราะเหตุที่ญาติธรรม อันพระราชผู้ทรงถวายทักษิณานี้ ทรงแสดง
แล้วด้วยทรงทำกิจที่หมู่ญาติควรทำแก่หมู่ญาติ ทรงทำให้ปรากฏแก่ชนเป็นอัน
มากหรือทรงยกเป็นตัวอย่างว่า ญาติธรรมแม้ท่านทั้งหลายก็พึงบำเพ็ญด้วยการ
ทำกิจที่หมู่ญาติพึงทำอย่างนั้นเหมือนกัน ไม่พึงทำตัวให้เดือดร้อนด้วยการร้องไห้
เป็นต้น ซึ่งไร้ประโยชน์ การบูชาหมู่ปรตอันพระราชผู้ทรงยังหมู่ปรตเหล่านั้น
ให้ประสพพิพสมบัติทรงทำแล้วอย่างโอฬาร และกำลังของภิกษุทั้งหลาย
อันพระราชผู้ทรงอังคาสเลี้ยงดูภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิ่มหนำ
สำราญ ด้วยข้าวน้ำเป็นต้น ชื่อว่าทรงเพิ่มให้แล้ว และบุญมิใช่น้อย อันพระ
ราชาทรงยังจากเจตนา มีคุณคือความอนุเคราะห์เป็นต้นเป็นบริวารให้เกิดก็
ทรงประสพแล้ว ฉะนั้น เมื่อทรงยังพระราชให้ทรงร่ำเริงด้วยคุณตามเป็นจริง
เหล่านั้นอีก จึงทรงจบเทศนาด้วยพระคทานี้ว่า

ญาติธรรมนี้นั้น เป็นอันทรงแสดงแล้ว ๑ การ

**บูชาเปตชน ก็ทรงทำอย่างโอฬาร กำลังของภิกษุ
ทั้งหลาย ก็ทรงเพิ่มให้แล้ว บุญมิใช่น้อย พระองค์
ทรงชวนถวายแล้ว ๑.**

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงชี้แจงพระราชด้วยธรรมมีกถา
ด้วยบทคทานี้ว่า โส ญาติมฺโห จ อัย นิทสุติโต. ความจริง การ
แสดงญาติธรรมนี้เอง เป็นการชื่บ่อย ๆ ในข้อนี้. ทรงชักชวนด้วยบทคทานี้ว่า

เปตาน ปุชา จ ธตา อุพารา ความจริงการสรรเสริญว่า อุพารา ก็เป็นการ
ชักชวนด้วยการบูชาบ่อย ๆ ในข้อนี้ ทรงให้อาจอหาญด้วยบทกถานี้ว่า พลญจ
ภิกขุณมฺหุปฺปทินฺนํ. ความจริง การเพิ่มกำลังแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็เป็นทาน
อย่างนี้ [อย่างหนึ่ง] ในข้อนี้. คำว่า พฺลนุปฺปทานตา เป็นการปลุก
ให้อาจอหาญ ด้วยการเพิ่มอุตสาหะ แก่พระราชนั้น. ทรงให้ร่าเริงด้วยบทกถา
นี้ว่า ตุมฺหะหิ ปุณฺณํ ปสฺสตี อนปฺปกํ. ความจริงการระบุดึงการประสพ
บุญนั้นเอง พึงทราบว่าเป็นการให้เกิดความร่าเริง ด้วยการพรรณนาคุณตาม
เป็นจริงแก่พระราชนั้นในข้อนี้.

จบเทศนา การบรรลุธรรมได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ซึ่งสลดใจเพราะการ
พรรณนาโทษแห่งการเข้าถึงปิตติวิสัย แล้วตั้งความเพียรโดยแยกกาย. แม้วัน
รุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงติโรกฐาทสูตรนั้นแล แก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย การตรัสรู้ธรรมอย่างนั้น ได้มีถึง ๗ วัน ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาติโรกฐาทสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชริกา

นิริคัณทในขุททกปาฐะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสอนคฤหบดีอุบาสก ตรัสพระคาถาว่า

[๘] บุรุษย่อมฝังขุมทรัพย์ไว้ในน้ำลึก ด้วยคิดว่า
เมื่อกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ทรัพย์นี้จักเป็นประโยชน์แก่
เรา เพื่อเปลื้องตนจากราษฎรบ้าง เพื่อช่วยตนให้พ้น
จากโจรภัยบ้าง เพื่อเปลื้องหนี้บ้าง ในคราวทุพภิกข-
ภัยบ้าง ในคราวคับขันบ้าง ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้ใน
โลก ก็เพื่อประโยชน์นี้แล.

ขุมทรัพย์นั้น ย่อมหาสำเร็จประโยชน์แก่เข้าไป
ทั้งหมด ในกาลทุกเมื่อที่เดียวไม่ เพราะขุมทรัพย์
เคลื่อนจากที่ไปเสียบ้าง ความจำของเขาคลาดเคลื่อน
เสียบ้าง นาคทั้งหลายลักไปเสียบ้าง ยักษ์ทั้งหลายลัก
ไปเสียบ้าง ผู้รับมรดกที่ไม่เป็นที่รักชุดเอาไปเมื่อเขา
ไม่เห็นบ้าง ในเวลาที่เขาสิ้นบุญ ขุมทรัพย์ทั้งหมด
นั้น ย่อมสูญไป.

ขุมทรัพย์คือบุญ ของผู้ใด เป็นสตรีก็ตาม เป็น
บุรุษก็ตาม ฝังไว้ดีแล้วด้วยทาน ศีล วัณณะ ความ
สำรวม ทมะ ความฝึกตน ในเจตีย์ก็ดี ในสงฆ์ก็ดี
ในบุคคลก็ดี ในแขกก็ดี ในมารดาที่ดี ในบิดาก็ดี
ในพี่ชายก็ดี.

ขุมทรัพย์นั้น ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว ใคร ๆ ไม่อาจ
ผจญได้ เป็นของติดตามตนไปได้ บรรดาโกละ
ทั้งหลายที่เขาจำต้องละไป เขาก็พาขุมทรัพย์คือบุญ
นั้นไป.

ขุมทรัพย์คือบุญ ไม่สาธารณะแต่ชนเหล่าอื่น
โจรก็ลักไปไม่ได้ บุญนิธินั้นใด ติดตามตนไปได้
ปราศรัยพึงทำบุญนิธินั้น.

บุญนิธินั้น อำนาจผลที่น่าปรารถนาทุกอย่างแก่
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. เทวดาและมนุษย์ปรารถนา
นักซึ่งอิฐผลใด ๆ อิฐผลทั้งหมดนั้น ๆ อันบุคคลย่อม
ได้ด้วยบุญนิธินี้.

ความมีวรรณะงาม ความมีเสียงเพราะ ความมี
ทรวดทรงดี ความมีรูปงาม ความเป็นใหญ่ยิ่ง ความ
มีบริวาร อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญ
นิธินี้.

ความเป็นพระราชาเฉพาะประเทศ ความเป็น
ใหญ่ [คือจักรพรรดิราช] สุขของพระเจ้าจักรพรรดิที่
น่ารัก ความเป็นพระราชาแห่งเทวดาในทิพยกายทั้ง
หลาย อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญ-
นิธินี้.

สมบัติของมนุษย์ ความยินดีในเทวโลก และ
สมบัติคือพระนิพพานอันใด อิฐผลทั้งหมดนั้นอัน
บุคคลย่อมนำได้ ด้วยบุญวิธีนี้.

ความที่บุคคลอาศัยสัมปทา คุณเครื่องถึงพร้อม
คือมิตรแล้ว ถ้าประกอบโดยอุบายที่ชอบ เป็นผู้ชำนาญ
ในวิชาแล้วมุตติ อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมนำได้
ด้วยบุญวิธีนี้.

ปฏิสัมภิตา วิโมกข์ สวากขารมี ปัจเจกโพธิ
และพุทธภูมิอันใด อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมนำ
ได้ ด้วยบุญวิธีนี้.

บุญสัมปทา คุณเครื่องถึงพร้อมคือบุญนั้น เป็น
ไปเพื่อประโยชน์ใหญ่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิต
ผู้มีปัญญา จึงสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล.

จบนิทกัณฑ์ในขุททกปาฐะ

อรรถกถานิธิกัณทสูตร

เหตุตั้งพระสูตร

นิธิกัณทสูตรนี้ ข้าพเจ้ายกขึ้นตั้ง โดยนัยว่า นิธิ นิเชติ ปุริโส เป็นต้น ต่อลำดับจากติโรกัณทสูตร บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวเหตุตั้งและจักแสดงเหตุเกิดเรื่องแห่งนิธิกัณทสูตรไว้ในที่นี้แล้ว จึงจักทำการพรรณนาความแห่งนิธิกัณทสูตรนั้น.

บรรดาเหตุทั้งสองนั้น ในที่นี้พึงทราบเหตุตั้งนิธิกัณทสูตรนั้นก่อน. แท้จริง นิธิกัณทสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้มิได้ตรัสไว้ตามลำดับนี้ เพราะเหตุที่เป็นสูตรคู่ของติโรกัณทสูตร โดยเป็นเรื่องอนุโมทนา ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยกขึ้นตั้งไว้ในที่นี้. หรือว่า พึงทราบว่า ข้าพเจ้าครั้งแสดงวิบัติของหมู่ชนที่ปราศจากบุญด้วยติโรกัณทสูตรแล้ว จึงยกนิธิกัณทสูตรนี้ตั้งไว้ในที่นี้ ก็เพื่อแสดงสมบัติของหมู่ชนที่ทำบุญไว้ด้วยสูตรนี้. เหตุตั้งนี้กัณทสูตรนั้นไว้ในที่นี้มีเท่านั้น.

เหตุเกิดพระสูตร

นิธิกัณทสูตรนั้น มีเหตุเกิดดังนี้.

ได้อินว่า ในกรุงสาวัตถี กุฎุมพิดนหนึ่ง มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก แต่เขาเป็นคนมีศรัทธาปสาทะ มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่ อยู่ครองเรือน. วันหนึ่ง เขาถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สมัยนั้น พระราชามีพระราชประสงค์ทรัพย์ จึงทรงส่งราชบุรุษคนหนึ่งไปที่สำนักเขา ด้วยพระราชดำรัสสั่งว่า พนาย เจ้าจงไปนำกุฎุมพิดนนี้

มา. ราชบุรุษผู้นั้น ไปพูดกะกุฎุมพินันท์ว่า ท่านคฤหบดี พระราชาขอเชิญ ท่านกุฎุมพินันท์ มีใจประกอบด้วยความมีศรัทธาเป็นต้น กำลังอังคาสเลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข จึงกล่าวว่า ไปก่อนเถิดท่านราชบุรุษ ข้าพเจ้าจะมาทีหลัง ข้าพเจ้าจะฟังขุมทรัพย์ในขณะที่เสียก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จทรงชักพระหัตถ์ออกจากบาตรแล้ว เพื่อทรงแสดงบุญสัมปทาว่า นิธิโดยปรมาตถ์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า นิธิ นิเชติ ปุริโส เป็นต้น เพื่ออนุโมทนาแก่กุฎุมพินันท์. นิธิกัณฐสูตรนั้น มีเหตุเกิด ดังกล่าวมานี้.

**ข้าพเจ้ากล่าวเหตุตั้ง และแสดงเหตุเกิดของนิธิ-
กัณฐสูตรไว้ในที่นี้แล้ว จักทำการพรรณนาความของ
นิธิกัณฐสูตรนั้น ดังต่อไปนี้.**

พรรณนาคาถาที่ ๑

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า นิธิ นิเชติ ปุริโส ความว่า ชื่อว่า นิธิ เพราะฟังไว้ อธิบายว่า ตั้งไว้ รักษาไว้. นิธินั้นมี ๔ คือ ถาวรนิธิ ชงคมนิธิ อังคสมนิธิ อนุคามินิธิ. บรรดานิธิ ๔ นั้น ทรัพย์ที่ติดพื้นดินก็ดี ทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในอากาศก็ดี เงินก็ดี ทองก็ดี นากี้ดี ที่ดิน [ปลูกบ้าน] ก็ดี ก็หรือทรัพย์เห็นปานนั้น แม้อื่นใดที่เว้น จากเคลื่อนที่ด้วยตัวเอง ชื่อว่า ถาวร มั่นคง ขุมทรัพย์นี้ ชื่อว่า ถาวรนิธิ. ทาสหญิง ทาสชาย ช้าง โคม้า ลา แพะ แกะ ไก่ สุกร ก็หรือว่า ทรัพย์เห็นปานนั้น แม้อื่นใด ที่ประกอบด้วยเคลื่อนที่ได้ด้วยตัวเอง ชื่อว่า ชงคมะ เคลื่อนที่ได้ ขุมทรัพย์นี้ ชื่อว่า ชงคมนิธิ. พาหุสัจจะความเป็นพหูสูต อันเป็นบ่อเกิดการงาน บ่อเกิดศิลปะ. ที่ตั้งแห่ง วิทยาการ ก็หรือว่า พาหุสัจจะเห็นปานนั้น แม้อื่นใด ที่ศึกษาแล้วศึกษาอีก ชำนาญติดตัวประหนึ่งอวัยวะใหญ่ๆ ชื่อว่า อังคสมะ เสมอด้วยอวัยวะ ขุม-

ทรัพย์นี้ ชื่อว่า **อังคสมนธิ**. บุญที่สำเร็จด้วยทาน ที่สำเร็จด้วยศีล ที่สำเร็จด้วยภาวนา. ที่สำเร็จด้วยการฟังธรรม ที่สำเร็จด้วยการแสดงธรรม ก็หรือว่า บุญเห็นปานนั้น แม้อันใด ตามด้วยผลที่น่าปรารถนา ประจวบติดตามไปในที่นั้น ๆ ชื่อว่า **อนุคามิกะ** ติดตามไปได้. ขุมทรัพย์นี้ ชื่อว่า **อนุคามิกนธิ**. ส่วนในที่นี้ ทรงประสงค์เอา **ถาวรนธิ**.

บทว่า **นิเชติ** ได้แก่ ตั้งไว้ เก็บไว้ รักษาไว้. บทว่า **ปุริโส** ได้แก่ มนุษย์. บุรุษก็ดี สตรีก็ดี บัณเฑาะก์ก็ดี ย่อมฝังขุมทรัพย์ได้ก็จริงถึงกระนั้น ในที่นี้ ก็ทรงทำเทศนา ด้วยบุรุษเป็นสำคัญ แต่ว่าโดยอรรถฟังเห็นว่าทรงประมวลคนแม่เหล่านั้นไว้ในที่นี้. บทว่า **คัมภีระ โอทกนฺตึเก** ความว่า ที่ชื่อว่า คัมภีระ เพราะอรรถว่าหยั่งถึงได้ ชื่อว่า **โอทกนฺตึเก** เพราะเป็นที่มึนน้ำเป็นที่สุด. ที่ลึกแต่ไม่มีน้ำเป็นที่สุดก็มี เช่นบ่อลึกชั้ว ๑๐๐ บุรุษณ พื้นที่ดอน. ที่มีน้ำเป็นที่สุด แต่ไม่ลึกก็มี เช่นบ่อลึกสองสองศอก ณ ที่ลุ่มเป็นโคลนตม. ที่ทั้งลึก ทั้งมีน้ำเป็นที่สุดก็มี เช่นบ่อที่เขาขุด ณ พื้นที่ดอนจนกว่าน้ำจักไหลมา ณ บัดนี้. คำว่า **คัมภีระ โอทกนฺตึเก** นี้ ตรีศหมายถึงที่ลึก และมีน้ำเป็นที่สุดนั้น.

บทว่า **อตฺเต กิจฺเจ สมุปฺปนฺเน** ความว่า ชื่อว่า อัดถะ เพราะไม่ปราศจากประโยชน์. ท่านอธิบายว่า นำมาซึ่งประโยชน์ นำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล. ชื่อว่า **กิจ** เพราะควรทำ. ท่านอธิบายว่า กรณียะบางอย่าง อันเกิดขึ้นแล้วนั้นแล ชื่อว่า **สมุปปันนะ**. ท่านอธิบายว่า อันตั้งขึ้นแล้วโดยความเป็นกิจควรทำ. คำนี้เป็นการแสดงถึงประโยชน์ของการฝังขุมทรัพย์ว่า เมื่อกิจที่เป็นประโยชน์นั้นเกิดขึ้นแล้ว ขุมทรัพย์จักเป็นประโยชน์แก่เรา. ความจริง บุรุษนั้นฝังขุมทรัพย์ไว้ก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้ว่า เมื่อกรณียะบางอย่างที่

นำมาซึ่งประโยชน์เกิดขึ้น ขุมทรัพย์จักเป็นประโยชน์แก่เรา จักมีเพื่อความ
สำเร็จแห่งกิจของเรานั้น. เป็นความจริง ความสำเร็จแห่งกิจนั้นแล พึงทราบ
ว่าเป็นประโยชน์ของขุมทรัพย์นั้น เมื่อกิจเกิดขึ้น.

พรรณนาคาถาที่ ๒

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงประโยชน์แห่งการฝังขุมทรัพย์อย่าง
นี้ ครั้นทรงแสดงความประสงค์แห่งการประสพประโยชน์ บัดนี้ เพื่อทรง
แสดงความประสงค์แห่งการหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ จึงตรัสว่า

**ขุมทรัพย์นี้ จักเป็นประโยชน์แก่เราเพื่อเปลื้อง
ตนจากราษฎรบ้าง เพื่อช่วยตนให้พ้นจากโจรภัยบ้าง
เปลื้องหนี้บ้าง ในคราวทุพภิกขภัยบ้าง ในคราวคับขัน
บ้าง.**

คานานัน พึงประกอบข้อความตามกำเนิดศัพท์กับบทว่า สวิสฺสติ
ปโมกฺขาย ที่ตรัสในคำนี้ว่า อตุลา ย เม ภวิสฺสติ และว่า อิณฺสุส เว
ปโมกฺขาย จึงจะทราบความได้. ในข้อนี้ประกอบความอย่างนี้ว่า บุรุษฝัง
ขุมทรัพย์ มิใช่ด้วยประสงค์ว่าจะเป็นประโยชน์แก่เราอย่างเดียวนั้นดอก. ก็
คืออะไรอีกเล่า. ก็คือบุรุษฝังขุมทรัพย์ ก็ด้วยประสงค์ว่า จักช่วยเปลื้องเราให้
พ้นจากราษฎรที่ต้องถูกพวกศัตรูหมู่ปัจจามิตรกล่าวร้าย โดยนัยอย่างนี้ว่า ผู้
นี้เป็นโจรบ้าง เป็นชายชู้บ้าง หลบหนีภานีบ้าง ดังนี้เป็นต้นบ้าง จักช่วยปล่อย
เราพ้นจากโจรภัย ที่ถูกพวกโจรเบียดเบียน ด้วยการลักทรัพย์โดยวิธีตัดช่อง
เป็นต้นบ้าง โดยการจับเป็นเรียกค่าไถ่ว่าเจ้าจงให้เงินทองเท่านี้ ๆ บ้าง เจ้า
จักทวงให้เราชำระหนี้ ก็จักช่วยปลดเราพ้น จากหนี้ที่เจ้าหนี้เหล่านั้นทวงอยู่บ้าง
สมัยที่เกิดทุพภิกขภัย ข้าวกล้าเสีย อาหารหายาก ในสมัยนั้น จะยังอึดภาพ

ให้เป็นไปด้วยทรัพย์เล็กน้อย ทำไม่ได้ง่ายๆ ขุมทรัพย์นั้นก็จักช่วยได้ในคราว
ทุกข์ภัยเช่นนั้น มาถึงเข้า ดังนี้บ้าง จักช่วยได้ในคราวคับขันที่เกิดจากอัคคี-
ภัย อุทกภัย ทายาทที่ไม่เป็นที่รัก ดังนี้บ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงประโยชน์แห่งการเก็บทรัพย์ ๒
อย่าง ด้วย ๒ คาถา คือ ความประสงค์ที่จะพบประโยชน์ และความประสงค์
ที่จะหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะตรัสย้ำประโยชน์
แม่ทั้ง ๒ นั้นนั่นแลแก่ภุมมพินัน จึงตรัสว่า **เอตตตถาย โลกสุมี นิธิ**
นาม นิธิยุตติ ขุมทรัพย์เขาฝังไว้ในโลกก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้.

คานานันมีความว่า ประโยชน์นี้ใด คือ การพบประโยชน์และการ
หลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ทรงแสดงไว้ โดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า จักเป็น
ประโยชน์แก่เรา และว่าจักเปลื้องเราซึ่งถูกกล่าวร้ายให้พ้นจากราชภัย. ชรรมดา
ขุมทรัพย์ต่างโดยเงินทองเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาฝังไว้ตั้งไว้ เก็บงำไว้
ในโอกาสโลกนี้ ก็เพื่อประโยชน์นั้น คือเพื่อทำกิจเหล่านั้น ให้สำเร็จไป.

พรรณนาคาถาที่ ๓

บัดนี้ เพราะเหตุที่ขุมทรัพย์นั้น แม่เขาฝังไว้ดีแล้วอย่างนี้ ย่อมให้
สำเร็จประโยชน์ที่ประสงค์แก่ผู้มีบุญเท่านั้น ไม่สำเร็จประโยชน์แก่คนเหล่าอื่น
ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงประโยชน์จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้เป็นอันดีในที่ลึกลับน้ำเป็นที่
สุดเพียงนั้น ขุมทรัพย์นั้นหาสำเร็จประโยชน์แก่เขาได้
ทั้งหมดในกาลทุกเมื่อที่เดียวไม่.

คานานัน มีความว่า แม้ขุมทรัพย์นั้นเขาฝังไว้ดีถึงเพียงนั้น ท่าน
อธิบายว่า แม้เขาขุดหลุมเก็บไว้อย่างดีเพียงนั้น เขาฝังไว้ดีอย่างไร. เขาฝังไว้

ในที่ลี้กมีนี่เป็นที่สุด ท่านอธิบายว่าดีตราบเท่าที่นับได้ว่าฝังไว้ในที่ลี้กมีน้ำเป็นที่สุด. บทว่า น สพุโพ สพุพทาเยว ตสฺส ตํ อุปกฺกฺปติ ความว่า ชุมทรัพย์ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ ไม่สำเร็จผลแม้ทั้งหมด ท่านอธิบายว่า ไม่สามารถทำกิจตามที่กล่าวมาแล้ว แก่บุรุษที่ฝังไว้ได้ทุกเวลา. คืออะไรเล่า คือว่า บางครั้งก็สำเร็จประโยชน์ บางครั้งก็ไม่สำเร็จประโยชน์เลย. ศัพท์ว่า ตํ ในคานานั้น พึงเห็นว่าเป็นนิบาต ลงในอรรถว่าปทปุระณะทำบทให้เต็ม เช่นในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ยถา ตํ อปฺปมตฺตสฺส อาตปิโน. หรือว่าท่านทำลึงค์ [เพศศัพท์] ให้ต่างกัน เมื่อควรจะกล่าวว่า โส ก็กล่าวเสียว่า ตํ. จริงอยู่เมื่อกล่าวอย่างนั้น ความนั้น ก็รู้ได้สะดวก.

พรรณนาคาถาที่ ๔ และที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสว่า น สพุโพ สพุพทาเยว ตสฺส ตํ อุปกฺกฺปติ อย่างนี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงเหตุที่ไม่สำเร็จประโยชน์ จึงตรัสว่า

เพราะชุมทรัพย์เคลื่อนย้ายจากที่ไปเสียบ้าง ความ

จำของเขา คลาดเคลื่อนไปเสียบ้าง พวกนาคลักไป

เสียบ้าง พวกยักษ์ลักไปเสียบ้าง ทายาทผู้รับมรดกที่

ไม่เป็นที่รักขุดเอาไป เมื่อเขาไม่เห็นบ้าง.

คานานั้น มีความว่า ชุมทรัพย์นั้น เคลื่อนย้ายออกไปจากที่ ๆ เขาฝังไว้ดีแล้ว คือ แม้ไม่มีเจตนาที่ไปที่อื่นได้ โดยเจ้าของสิ้นบุญบ้าง. ความจำของเขา คลาดเคลื่อน คือเขาจำไม่ได้ถึงที่ ๆ ฝังชุมทรัพย์ไว้บ้าง พวกนาค ที่ความสิ้นบุญของเขาเดือนแล้ว ยักย้ายชุมทรัพย์นั้น เอาไปที่อื่นเสียบ้าง พวกยักษ์ลักพาเอาไปตามชอบใจเสียบ้าง พวกทายาทผู้รับมรดกที่ไม่ชอบกัน ขุด

พื้นดินยกเอาขุมทรัพย์นั้นไป เมื่อเขาไม่เห็นบ้าง. ขุมทรัพย์นั้น ไม่สำเร็จ ประโยชน์แก่เขา เพราะเหตุมีการเคลื่อนที่เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสเหตุที่ไม่สำเร็จประโยชน์ ซึ่งโลกสมมต มีการทำให้เคลื่อนที่เป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อทรงแสดงเหตุ ที่เข้าใจกันว่า ความสิ้นบุญอย่างหนึ่งอย่างเดียวที่เป็นมูลแห่งเหตุแม่เหล่านั้น จึงตรัสว่า ยทา ปลูกบุญกุศล โหติ สพฺพเมตฺติ วินสฺสติ.

กาลานั้นมีความว่า สมัยใด บุญที่ทำโภกสมบัติให้สำเร็จ สิ้นไป ก็จะทำให้สิ่งที่มีบุญ ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแห่งโภกสมบัติ มีโอกาสตั้งอยู่ สมัยนั้น ธนชาติใดมีเงินและทองเป็นต้น ซึ่งผู้ฝังขุมทรัพย์ฝังไว้แล้ว ธนชาตินั้น ทั้งหมด ก็พินาศหมดสิ้นไป.

พรรณนาคาถาที่ ๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสถึงขุมทรัพย์ ที่แม่บุคคลฝังไว้แล้วด้วยความประสงค์นั้น ๆ แต่ก็ไม่สามารถประโยชน์ตามที่ประสงค์ ถึงโลกสมมตก็ต้องมีอันพินาศไปเป็นธรรมดา บัดนี้เพื่อทรงแสดงบุญสัมปทาเท่านั้นว่า เป็นขุมทรัพย์โดยปรมาตถ์ เมื่อทรงแสดงนิชิตกัณหาสูตรนี้ ที่ทรงเริ่มเพื่ออนุโมทนาแก่กุฎุมพินัน จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์ ของใด จะเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็

ตาม ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว ก็ด้วยทาน สีล ทัฬหะ และ

ทมะ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทานํ พิงถือเอาตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในมงคลข้อที่ว่า ทานญจ ธมฺมจริยา นั้น. บทว่า สีลํ ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา คือ สีล ๕ สีล ๘ สีล ๑๐ และปาฏิโมกข์สังวรศีล

เป็นต้น. ศีลทุกอย่างท่านประสงค์ว่าศีลในที่นี้. บทว่า **สัจญโม** ได้แก่ ความสำรวม ท่านอธิบายว่า การห้ามใจไปในอารมณ์ต่าง ๆ คำนี้ เป็นชื่อของสมาธิ ที่บุคคลประกอบแล้ว ท่านเรียกว่าผู้สำรวมสูงสุด ในบาลีนี้ว่า **หตุสสญโต ปาทสญโต วจาสญโต สญตตุดโม** ผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา ชื่อว่าผู้สำรวมสูงสุด. อาจารย์อีกพวกกล่าวว่าความสำรวม ท่านอธิบายว่า ความระวัง ความสังวร คำนี้ เป็นชื่อของอินทรีย์สังวร. ความฝึกฝน ชื่อว่า ทมะ ท่านอธิบายว่า การระงับกิเลส คำนี้เป็นชื่อของปัญญา. จริงอยู่ปัญญาในบาลีบางแห่งเรียกว่า ปัญญา ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **สุตฺตลลเก ปญฺญ** ผู้ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา บางแห่งท่านเรียกว่า **ธรรมะ** ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **สจฺจํ ฌมฺโม ธิติ จาโค** สัจจะ ธรรมะ ธิติ จาคะ บางแห่งท่านเรียกว่า **ทมะ** ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า **ยถิ สจฺจา ทมา จาคา ขนฺตยาภิยโย น วิชฺชติ** ฝึว่า ธรรมยิ่งกว่าสัจจะ ทมะ จาคะ ขันติ ไม่มีไฉรั.

บัณฑิตรู้จักทานเป็นต้น อย่างนี้แล้ว ฟังประมวลมาทราบความแห่งกาลานี้ อย่างนี้ว่า ขุมทรัพย์ที่สำเร็จด้วยบุญของผู้ใด เป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เขาจะเอาธรรมะ ๔ เหล่านี้คือ ทาน ศีล สัจญมะ ทมะที่ฟังไว้ดีแล้ว ด้วยการทำกรรมทั้ง ๔ มี ทานเป็นต้น เหล่านั้นไว้ด้วยดี ในจิตสันดานเดียว หรือในวัตถุมีเจตีย์เป็นต้น เหมือนขุมทรัพย์ที่สำเร็จด้วยชนชาติ เขาก็เอาเงินทอง มุกดา มณี ฟังไว้ ด้วยการใส่เงินทองเป็นต้นเหล่านั้น ลงในเดียวกัน ฉะนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความที่บุญสัมปทาเป็นขุมทรัพย์ โดยปรมัตถ์ ด้วยกาลานี้ว่า **ยสุส ทาเนน** เป็นต้นอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงวัตถุที่ขุมทรัพย์อันบุคคลฟังแล้ว ชื่อว่าฟังไว้อย่างดี จึงตรัสว่า

**ในเจติย์กัถิ ในสงฆ์กัถิ ในบุคลลกัถิ ในแขก
กัถิ ในมารดาภิณฑิ ในบิดาภิณฑิ ในพี่ชายภิณฑิ.**

ในกาลานั้น ชื่อว่าเจติยะ เพราะควรก่อ ท่านอธิบายว่า ควรบูชา
ชื่อว่า เจติยะ เพราะวิจิตรแล้ว. เจติย์นั้นมี ๓ อย่าง คือ บริโณคเจติย์
อุทิสสกเจติย์ ธาตุกเจติย์.

บรรดาเจติย์ทั้ง ๓ นั้น โภธิพฤกษ์ ชื่อว่า บริโณคเจติย์ พระพุทธ
ปฏิมา ชื่อว่า อุทิสสกเจติย์ พระสถูปที่มีห้องบรรจุพระธาตุ ชื่อว่า ธาตุก-
เจติย์.

บทว่า สจฺโฆ ได้แก่ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในหมู่สงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประมุข. บทว่า ปุคฺคโล ได้แก่ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในหมู่ภุคฺคหัตถ์และบรรพชิต
เป็นต้น. ชื่อว่า อติถิ [แขก] เพราะเขาไม่มีดิถี ก็มาในวันไหนก็ได้ คำ
นี้เป็นชื่อของแขกผู้มาในขณะนั้น. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวไว้แล้วทั้งนั้น.

บัณฑิตรู้จักเจติย์เป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ฟังทราบความแห่งกาลานี้
อย่างนี้ ขุมทรัพย์นั้นใครตรัสว่า เป็นอันฝังดีแล้ว ขุมทรัพย์นั้น ที่เขาฝังไว้
ในวัตถุเหล่านั้น ย่อมชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว. เพราะเหตุไร เพราะสามารถอำนวย
ผลที่น่าปรารถนาได้ตลอดกาลนาน. จริงอย่างนั้น ชนทั้งหลายถวายในพระ-
เจติย์แม้เล็กน้อย ย่อมเป็นผู้ได้ผลที่ปรารถนาตลอดกาลนาน เหมือนอย่าง
ที่ตรัสไว้ว่า

**เอกบุปฺผิว ทตฺวาน อสฺติคปฺปโกฏฺฐิโย
ทฺถุคฺคตี นาภิขานามิ ปุปฺผทานสฺสตีทํ ผลํ.**

เราถวายดอกไม้ดอกเดียว ก็ไม่รู้จักบุคคลิ ถึง
แปดสิบโกฏิก็ป นี้ผลของการถวายดอกไม้.

และว่า

มตฺตาสุขปริจฺจาตา ปสฺเส เจ วิปฺลํ สุขํ
ถ้าบุคคลพึงเห็นสุขอันไพบุลย์ เพราะสละสุข
พอประมาณไซริ.

พึงทราบการจำแนกผลทาน แม้ในวัตถุมีพระสงฆ์เป็นต้น ตามนัยที่
กล่าวไว้แล้วในทักษิณาวิสุทธิสูตรและเวลายามสูตรเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้.
อนึ่ง ทรงแสดงความเป็นไปและความเจริญผลแห่งทาน ในวัตถุมีเจดีย์เป็นต้น
โดยประการใด ก็พึงปรารภคุณนั้นๆ ในที่ทั้งปวง ตามความประกอบแล้ว
จึงทราบความเป็นไปและความเจริญผลแห่งศีล ส่วนที่เป็นจาริตศีลวาริตศีล
สังญุมะ ส่วนที่เป็นพุทธานุสสติเป็นต้น และทมะ ส่วนที่เป็นวิปัสสนา มนสิการ
และการพิจารณาวัตถุนั้นๆ โดยประการนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๘

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงวัตถุ ต่างโดยเจดีย์เป็นต้น ของ
ขุมทรัพย์ที่สำเร็จด้วยบุญ ซึ่งเขาฝังไว้ด้วยทานเป็นต้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้
เมื่อทรงแสดงความต่างของขุมทรัพย์นั้น ที่เขาฝังลงในวัตถุเหล่านั้น จาก
ขุมทรัพย์ที่ฝังลงในที่ลึกลงเป็นที่สุด จึงตรัสว่า

ขุมทรัพย์ ที่เขาฝังไว้ดีแล้วนั้น ใครๆ ก็ผจญ
ไม่ได้ ติดทานไปได้ ในเมื่อบรรดาโทษะที่จำต้องละ
ไป เขาก็พาขุมทรัพย์คือบุญไปด้วยได้.

ในกาลานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ดีแล้วด้วยทานเป็นต้นนั้น ด้วยบทที่ว่า ขุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้แล้วนั้น. บทว่า อชยุโย ได้แก่ คนอื่น ๆ ไม่อาจผจญแล้วเอาไปได้. ปาฐะว่า อชยุโย ก็มี. อธิบายว่า อันใคร ๆ ไม่พึงชนะ ไม่ควรชนะ คือผู้ต้องการประโยชน์สุข ควรก่อสร้างเอง. ก็ในปาฐะนี้ ประกอบความว่า ขุมทรัพย์นี้ ใคร ๆ ผจญไม่ได้แล้วแสดงคำถามอีกว่าเพราะเหตุไร จึงสัมพันธ์ความว่า เพราะเหตุที่ขุมทรัพย์ที่ฝังไว้แล้วติดตามไปได้. แต่ความที่ขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ดีแล้ว โดยประการนอกนี้เป็นของที่ใคร ๆ ชนะได้ ก็พึงเป็นอันท่านกล่าวไว้แล้ว แต่ก็หาได้กล่าวไว้ไม่. แท้จริง ขุมทรัพย์นั้น ที่ฝังไว้ดีแล้ว อันใคร ๆ เอาชนะไม่ได้ คือไม่มีใครเอาชนะได้เลย. ขุมทรัพย์ชื่อว่า อนุคามิก เพราะติดตามไปได้ อธิบายว่า ไม่ละบุคคลแม้กำลังไปปรโลก ด้วยการอำนวยการให้ในภพนั้น ๆ.

ได้ยินว่า บทว่า ปหาย คมนิเยสุ เอตํ อาทาย คจฺจติ นี้ มีความอย่างนี้ว่า เมื่อมรณกาล ปรากฏขึ้น บรรดาโกะทั้งหลายที่จำต้องละไป เขาก็พาไปได้แต่ขุมทรัพย์คือบุญนี้. ความนี้ไม่ถูก. เพราะเหตุไร. เพราะโกะทั้งหลายไปไม่ได้ ความจริง โกะะนั้น ๆ อันมักจะผู้ต้องตาย พึงละไปเท่านั้น ไปไม่ได้เลย แต่คติพิเศษนั้น ๆ ต่างหาก จำต้องไป. เพราะเหตุที่ถ้าความพึงมีอย่างนี้ไซ้รู้ ก็พึงกล่าวได้ว่า บรรดาคติพิเศษทั้งหลายที่จำต้องละ โกะะทั้งหลายไป ฉะนั้น จึงควรทราบความในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า เมื่อโกะทั้งหลายจำละมักจะผู้ต้องต้องไป โดยประการเป็นต้นอย่างนี้ว่า นิธิ วา ธานา จวติ ขุมทรัพย์เคลื่อนไปจากที่บ้าง มักจะผู้ต้องตาย ก็พาไปได้แต่ขุมทรัพย์คือบุญ ด้วยว่า ขุมทรัพย์คือบุญนั้น ไม่ละมักจะนั้น เพราะเป็นทรัพย์ติดตามไปได้. ในกาลานั้น ผู้ทักท้วงกล่าวว่า ในบทว่า คมนิเยสุ นี้ จะพึงมีความว่า คนุตพุเพสุ

ก็ไม่ใช่ความว่า **คจฺจนฺตฺส** คำนั้น ไม่พึงถือเอาแต่แง่เดียว เหมือนอย่าง
ว่าในคำว่า **อริยา นยฺยานิกา** นี้ มีความว่า **นียฺยฺนฺตฺตา** ไม่ใช่มีความว่า
นียฺยฺยฺตฺตฺวา ฉนั้นใด แม้ในที่นี้ ก็มีความว่า **คจฺจนฺตฺส** ไม่ใช่มีความว่า
คณฺตฺตฺส ฉนั้นนั่น.

อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ผู้นี้ ประสงค์จะให้แก่ใคร ๆ ในเวลาจะตาย
ก็จับต้องโภคะให้ไม่ได้ ฉะนั้น โภคะเหล่านั้น อันเขาจำต้องละไปทางกายก่อน
ภายหลัง จึงจำต้องจากไปทางใจที่หมดหวัง ท่านอธิบายว่า. พึงล่วงเลยไป
เพราะฉะนั้น จึงควรเห็นความในข้อนี้เป็นอย่างนี้ว่า บรรดาโภคะทั้งหลายที่จำต้อง
ละไปทางกายก่อน ภายหลัง จึงต้องละไปทางใจ. ในความข้อนี้ สัตตมมี-
วิภคตี ลงในนิทธารณะว่า บรรดาโภคะทั้งหลายที่จำต้องละไป เขาก็นำโภคะ
คือบุญนิธินั้นอย่างเดียวกันเท่านั้น ออกจากโภคะทั้งหลาย พาไป. ในความข้อ
หลัง สัตตมมีวิภคตี ลงในภาวลักขณะ โดยภาวะว่า ก็โดยภาวะที่โภคะทั้งหลาย
ติดตามไป ก็ย่อมกำหนดภาวะคือขุมทรัพย์นั้นพาไปด้วยได้.

พรรณนาคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ทรงแสดงความต่างของบุญนิธินี้ จากขุม-
ทรัพย์ที่เขาฝังไว้ในที่ลึก มีน้ำเป็นที่สุด เมื่อทรงยังอุตสาหะให้เกิดแก่เทดา
และมนุษย์ทั้งหลายในบุญนิธินั้น ด้วยการพรรณนาคุณบุญนิธิที่ทรงแสดงด้วย
พระองค์อีก เหมือนพ่อค้าผู้ค้าสินค้าน้ำมันโอสพา ยังอุตสาหะให้เกิดแก่คนซื้อ
ด้วยการพรรณนาคุณสินค้าน้ำมันของตน ฉะนั้น จึงตรัสว่า

บุญนิธิคือขุมทรัพย์ ไม่สาธารณะแก่ชนเหล่าอื่น

โจรก็ลักไปไม่ได้ บุญนิธินั้นใด ติดตามตนไปได้

ปราชญ์พึงทำบุญนิธินั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อสาธารณมณฺเณสึ แปลว่า ไม่ทั่วไป
แก่ชนเหล่าอื่น. ม อักษร ทำบทสนธิ เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า อทุกขม-
สฺสหาย เวทนาย สมฺปยุตฺติตา ประกอบด้วยเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข.
นิธิ อันโจรทั้งหลายลักไปไม่ได้ ชื่อว่า อโจรหารโณ. อธิบายว่า ย่อม
เป็นนิธิ ที่โจรทั้งหลายลักพาไปไม่ได้. ชื่อว่า นิธิ เพราะเขาฝังไว้.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงพรรณนาคุณของบุญนิธิ ด้วยสองบทต้นอย่างนี้
แล้ว จากนั้นก็ทรงยังอุตสาหะให้เกิดในบุญนิธินั้นด้วยสองบทหลังจึงตรัสว่า
บุญนิธินั้นใด ติดตามคนไปได้ ปราชญ์พึงทำบุญนิธินั้นนั้น.

กาลานั้นมีความว่า เพราะเหตุที่ธรรมดาบุญนิธิไม่สาธารณะแก่ชน
เหล่าอื่น และเป็นนิธิที่โจรลักไปไม่ได้. แต่ก็มีนิธิที่ไม่สาธารณะ และ
โจรลักไปไม่ได้โดยเฉพาะดอก แท้จริง ยังเป็นนิธิที่ตรัสไว้แบบนี้ว่า นิธิ
นั้น ฝังไว้ดีแล้ว อันใคร ๆ ผจญไม่ได้ ตามคนไปได้. นิธิใด ติดตาม
ในรูปได้ เพราะเหตุที่นิธินั้นเป็นบุญที่โดยเฉพาะ ฉะนั้น. ปราชญ์คือบุคคล
ผู้ถึงพร้อมด้วยพุทธความรู้ ถึงพร้อมด้วยชีวิตคือปัญญา พึงทำบำเพ็ญบุญ
ทั้งหลาย.

พรรณนาคาถาที่ ๑๐

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงยังอุตสาหะให้เกิดแก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ในบุญนิธิ ด้วยการพรรณนาคุณอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ชนเหล่าใด
อุตสาหะแล้ว ทำอุตสาหะนั้นให้สำเร็จผล ด้วยการทำบุญนิธิ บุญนิธิของชน
เหล่านั้น ย่อมให้ผลอันใด เมื่อทรงแสดงผลอันนั้นโดยสังเขป จึงตรัสว่า
นิธินั้น ให้ผลที่น่าใคร่ทุกอย่างแต่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

บัดนี้ เพราะเหตุที่บุญนิธิ เนื่องอยู่ด้วยความปรารถนาเป็นเครื่องให้
สิ่งตามปรารถนา จึงจะเว้นความปรารถนาเสียมิได้ เหมือนที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ผู้ประพடுத்தกรรม ประ-
พடுத்தม้เสมอ พึงหวังว่า โอนอ เบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก. เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่า
กษัตริย์มหาศาลไซ้ร้ ข้อที่เขาหวังว่า เบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่า
กษัตริย์มหาศาล ก็เป็นฐานะเป็นไปได้. ข้อนั้นเป็น
เพราะเหตุไร. เพราะผู้นั้นเป็นผู้ประพடுத்தกรรม ประ-
พடுத்தม้เสมอ อย่างนั้น. ฯลฯ เขากระทำให้แจ้ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ด้วยปัญญา
ยิ่งเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่. ข้อนั้น เพราะเหตุไร
เพราะเขาเป็นผู้ประพடுத்தกรรม ประพடுத்தม้เสมอ.
จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล สุตะ
จาคะ ปัญญา ภิกษุนั้นปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอหนอ
เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความ
เป็นสหายของเหล่ากษัตริย์มหาศาล. ภิกษุนั้นตั้งจิตนั้น
อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น. สังขารปัจจัย เครื่องปรุง
แต่ง และวิหารธรรมเครื่องอยู่เหล่านั้น อันภิกษุนั้น
เจริญให้มากอย่างนี้ ทำให้มากอย่างนี้ ย่อมเป็นไปได้เพื่อ
เกิดในที่นั้น อย่างนี้เป็นต้น.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 319

เพราะฉะนั้น เนื้อทรงแสดงปริยายแห่งความหวังอย่างนั้น ๆ ความปรารถนาที่มีอธิษฐานภาวนาด้วยการตั้งจิตเป็นบริวาร เหตุในความที่บุญนิธินั้น ให้ผลที่น่าใคร่ทุกอย่างนั้น จึงตรัสว่า

เทวดาและมนุษย์ ปรารถนาหนักซึ่งอิฐผลใด ๆ
อิฐผลทุกอย่างนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๑

บัดนี้ ผลนั้นใดทุกอย่าง อันเทวดาและมนุษย์ย่อมได้ด้วยบุญนิธินั้น เมื่อทรงแสดงผลนั้นเป็นอย่าง ๆ จึงตรัสคาถาอย่างนี้ว่า ความมีวรรณะงาม ความมีเสียงเพราะเป็นต้น.

บรรดาคาถาเหล่านั้น จะวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ ก่อน ความมีฉวีวรรณะ งาม ความมีผิวหนังคล้ายทอง ชื่อว่าความมีวรรณะงามนั้น บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินั้น. เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติก่อน ภพก่อน กำเนิด
ก่อนตถาคตเกิดเป็นมนุษย์แต่ก่อน เป็นคนไม่โกรธ
ไม่มากด้วยความคับแค้นใจ ถึงถูกเขาว่ำกล่าวมาก ๆ ก็
ไม่ขัดใจ ไม่โกรธ ไม่พยายามท ไม่ใช้กำลัง ไม่ทำ
ความกำเริบ โทสะ และความไม่มีเหตุปัจจัยให้ปรากฏ
ทั้งเป็นผู้ให้ผ้าปูลาด ผ้าห่มเนื้อละเอียดอ่อน ผ้า
เปลือกไม้เนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายเนื้อเอียด ผ้ากัมพล
เนื้อละเอียดแม้อันใด ตถาคตนั้น เพราะทำสร้างสม
กรรมนั้น ฯลฯ จุตติจากภพนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้
ย่อมได้มหาบุริสลักษณะนี้คือ เป็นผู้มีวรรณะดังทอง
มีผิวคล้ายทอง.

ความเป็นผู้มีเสียงดังพรหม ความเป็นผู้พูดเสียงดังนการะเวก ชื่อว่า
ความเป็นผู้มีเสียงเพราะ ความเป็นผู้มีเสียงเพราะเมื่อนั้น อันบุคคลย่อมได้ก็
ด้วยบุญนิธินี้ เหมือนอย่างที่เราได้ไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติก่อน ภพก่อน กำเนิด
ก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์แต่ก่อน ละวาจาหยาบ
เว้นขาดจากวาจาหยาบ กล่าวแต่วาจาไม่มีโทษเป็นสุข
หู น่ารัก จับใจ วาจาชาวเมืองชนเป็นอันมากรักใคร่
พอใจ. แม้อันใด เพราะทำสร้างสมกรรมนั้น ตถาคต
นั้น จุตติจากภพนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหา-
ปุริสลักษณะนี้ คือเป็นผู้มีชีวหาใหญ่ มีเสียงดังพรหม
พูดเสียงดังนการะเวก.

บทว่า สุตตฺถจฺจนา ได้แก่ความมีทรวดทรงดี ท่านอธิบายว่า ความ
ตั้งอยู่แห่งอวัยวะใหญ่ น้อย ในอันที่ควรอิมเต็มและกลมโดยความเป็นอวัยวะ
อันอิมเต็มสละกลม เหมือนอย่างที่เราได้ไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชาติก่อน ภพก่อน กำเนิด
ก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์แต่ก่อน หวังประโยชน์
เกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมปลอดจาก
โยคะ แก่นเป็นอันมาก พึงยังชนเหล่านี้ให้เจริญ
ด้วย ทรัพย์ ศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา พึงให้เจริญ
ด้วยไร่นาที่ดิน ด้วยสัตว์สองเท้าสี่เท้า ด้วยบุตรภรรยา
ด้วยทาสกรรมกรชาย ด้วยญาติมิตรพวกพ้องแม้อันใด
เพราะทำสร้างสมกรรมนั้น ฯลฯ ตถาคตนั้น จุตติจาก

ภพนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหาบุริสลักษณะ

๓ เหล่านี้คือ มีพระกายครึ่งบนดังสีหะ มีระหว่างพระ-

อังสะ [คือพระอุระ] งาม และมีพระองค์กลมเสมอ

อย่างนี้เป็นต้น.

บทแห่งพระสูตรทั้งหลาย ที่ทำให้การได้สำเร็จด้วยบุญนิธินี้ แม้ในที่อื่นจากนี้ ก็พึงนำมาจากที่นั่น ๆ กล่าวโดยนัยนี้. แต่เพราะกลัวพิศดารเกินไป จึงได้แต่สังเขปไว้ บัดนี้ ข้าพเจ้าจักทำการพรรณานาบทที่เหลือ

ทั่วทั้งเรือนร่างพึงทราบว่าเป็น **รูป** ในคำว่า **สุรูปตา** นี้. เหมือนในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า สภาพอันอากาศห้อมล้อม ย่อมนับว่ารูปทั้งนั้น. ความที่รูปนั้นดี ชื่อว่า ความมีรูปสวย ท่านอธิบายว่า ไม่ยาวนาน ไม่สั้นนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก. บทว่า **อาธิปัจจุ** ได้แก่ ความเป็นใหญ่ อธิบายว่า ความเป็นนาย โดยเป็นกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น. บทว่า **ปริวาร** ได้แก่ สำหรับคฤหัสถ์ สมบัติคือชนของตนและชนโดยรอบ สำหรับบรรพชิต สมบัติคือบริษัท. ความเป็นใหญ่และความมีบริวาร ชื่อว่า ความเป็นใหญ่และมีบริวาร. ก็บรรดาอิฐผลเหล่านั้นพึงทราบว่าเป็นสมบัติคือ โภคะ ตรีศด้วยความเป็นใหญ่ สมบัติคือชนของตนและชนโดยรอบ ตรีศด้วยความมีบริวาร. ด้วยคำว่า **สพฺพเมเตน ลพฺภติ** พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดงว่า คำนั้นได้ตรัสว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทั้งหมด อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้ ในคำนั้นอิฐผลมีความมีวรรณะงามเป็นต้น ที่ตรัสไว้ส่วนแรกก่อนเมื่อนี้ พึงทราบว่า ผลทั้งหมดนั้นบุคคลได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๒

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสมบัติของเทวดาและมนุษย์ ที่ต่ำกว่าสมบัติคือความเป็นพระราชา ที่บุคคลพึงได้ด้วยบุญญาภพ ด้วยคาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงสมบัติคือความเป็นพระราชาทั้งสองนั้น จึงตรัสคานี้ว่า

ความเป็นพระราชาเฉพาะประเทศ ความเป็นพระ

ราชาผู้ใหญ่ สุขในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอัน

น่ารัก แม้ความเป็นพระราชาแห่งเทวดาในหมู่ทิพย์.

อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเทสรรชช ได้แก่ ความเป็นพระราชาแห่งประเทศ ในประเทศหนึ่งๆ แม้แต่ทวีปเดียวไม่ถึงทั้งหมด. ความเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อิสสริยะ. ทรงแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิด้วยบทนี้. สุขของจักรพรรดิ ชื่อว่า จักกวัตติสุข. บทว่า ปิย ได้แก่ นำปรา-
รณา นำใคร่ นำพอใจ. ทรงแสดงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีมหาสมุทรทั้งสิ้นเป็นขอบเขตด้วยบทนี้. ความเป็นพระราชาในหมู่เทวดา ชื่อว่าความเป็นพระราชาใน หมู่เทพ. เป็นอันทรงแสดงความเป็นพระราชาของเทวดาแห่งมนุษย์ทั้งหลายมีพระเจ้ามันธราธิราชเป็นต้นด้วยบทนี้. ด้วย บทว่า อปีทิพฺพเสถ นี้ ทรงแสดงความเป็นพระราชาของเทวดาแห่งมนุษย์ทั้งหลาย แม้ที่เกิดในหมู่ทิพย์ทั้งหลาย ที่เรียกกันว่าทิพย์ เพราะมีในภพทิพย์. ด้วยบทว่า สพุพเมเตน ลพฺภติ ทรงแสดงว่า ในคำที่ตรัสไว้ว่า ยัม ยัม เทวาทิปตฺ-
เถนฺติ สพุพเมเตน ลพฺภติ อิฐผลมีความเป็นพระราชาเฉพาะประเทศที่ตรัสเป็นส่วนที่สองแม้นี้ พึงทราบว่าเป็นอิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสมบัติคือความเป็นพระราชาของ
เทวดาและมนุษย์ ที่บุคคลพึงได้ด้วยบุญญาภาพ ด้วยคาถานี้อย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เมื่อทรงทำสมบัติที่ตรัสด้วยสองคาถาไว้ข้างหน้าโดยย่อจะทรงแสดงสมบัติ
คือพระนิพพาน จึงตรัสคาถานี้ว่า

**สมบัติของมนุษย์ ความยินดีอันใดในเทวโลก
และสมบัติคือพระนิพพานใด ข้อผลทั้งหมดนั้น อัน
บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.**

พรรณนาบทของคาถานั้น มีดังนี้ ชื่อว่า **มานุสี** เพราะเป็นของ
มนุษย์ทั้งหลาย มานุสีนั้นแล ชื่อว่า **มานุสีกา**. ความถึงพร้อมชื่อว่า
สมบัติ. โลกของเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า **เทวโลก**. ในเทวโลกนั้น. บทว่า **ยา**
เป็นการถือเอาไม่มีเหลือเลย. ชื่อว่า **รติ** เพราะยินดีด้วยสมบัติที่เกิดภายในหรือ
เป็นเครื่องอุปกรณ์ภายนอก. คำนี้เป็นชื่อของสุขและวัตถุเครื่องให้มีสุข. คำว่า
ยา เป็นคำแสดงความที่ไม่แน่นอน. **จ ศัพท์** มีความว่ารวมกับสมบัติทั้งปวง.
พระนิพพานนั้นแล ชื่อว่า **สมบัติคือพระนิพพาน**.

ก็การพรรณนาคาถา มีดังนี้ ด้วยบทว่า **สุวณฺณตา** เป็นต้น
สมบัติและความยินดีนั้นใด **ตรัสไว้ว่า มานุสีกา จ สมฺปตฺติ เทวโลก**
จ ยา รติ สมบัติของมนุษย์ และความยินดีใดในเทวโลก. สมบัติและ
ความยินดีนั้นทั้งหมด และสมบัติคือพระนิพพาน ที่บุคคลพึงบรรลุโดยเป็น
พระอริยบุคคล ที่เป็นสัทธานุสारी เป็นต้น อื่น ๆ อิฐผลดังกล่าวมานี้ที่ตรัส
เป็นที่สาม พึงทราบว่าเป็นอิฐผลทั้งหมดนั้นอันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.
อีกนัยหนึ่ง สมบัติของมนุษย์อันใด ที่มีได้ตรัสไว้ก่อนด้วยอิฐผลมีความ
มีวาระงาม เป็นต้น และต่างโดยความรู้ความฉลาด เป็นต้น ซึ่งท่านแสดง

ไว้ โดยนัยอย่างนี้ว่า ผู้กล้า มีสติ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นต้น ความยินดีในฉาน เป็นต้น ในเทวโลกอย่างอื่นได้อีก และนิพพานสมบัติ ตามที่กล่าวแล้วอันใด อิฐผลดังว่ามาแม้นี้ ตรัสไว้เป็นส่วนที่สามพึงทราบ ว่า อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้. พึงทราบการพรรณนาความในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๔

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงนิพพานสมบัติที่พึงได้ด้วยปัญญา-ภาพ และที่พึงบรรลุโดยความเป็นพระอริยบุคคลมีเป็นสัทธานุสารี เป็นต้น ด้วยคาถานี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงนิพพานนั้น และอุบายแห่งนิพพานนั้น โดยความเป็นผู้ชำนาญในวิชา ๓ และอุกโตภาควิมุตติ จึงตรัสคาถานี้ว่า

ความที่บุคคลถ้าอาศัยมิตตสัมปทาประกอบความ

**เพียรโดยอุบายแยบคาย เป็นผู้ชำนาญในวิชาและ
วิมุตติ อิฐผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ ด้วยบุญ
นิธินี้.**

พรรณนาบทของคาถานั้น มีดังนี้ว่า ชื่อว่า สัมปทาเพราะเป็นเครื่องสำเร็จผล คือถึงความเจริญแห่งคุณสัมปทา คือมิตร ชื่อว่ามิตรสัมปทา. ซึ่งมิตรสัมปทานั้น. บทว่า **อากมฺม** แปลว่า อาศัย. บทว่า **โยนิโส** ได้แก่ โดยอุบาย. บทว่า **ปญฺญชโต** ได้แก่ ทำความขยันประกอบ. ชื่อว่า **วิชา** เพราะเป็นเครื่องรู้แจ้ง. ชื่อว่า **วิมุตติ** เพราะเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือหลุดพ้นเอง. ทั้งวิชาทั้งวิมุตติ ชื่อว่า วิชาและวิมุตติ. ความเป็นผู้ชำนาญ ในวิชาและวิมุตติชื่อว่า **วิชาวิมุตติวิถีสภาวะ**.

ส่วนการพรรณนาความ มีดังต่อไปนี้

ความที่บุคคลอาศัยมิตรสัมปทา คืออาศัยพระศาสดาหรือสพรหมจารีผู้เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพท่านใดท่านหนึ่ง รับโอวาทและอนุศาสน์จากท่านแล้ว ประกอบโดยอุบายแยบคาย ด้วยการปฏิบัติตามที่ท่านสอน เป็นผู้ชำนาญ ในวิชา ๓ มีบุพเพนิวาสญาณเป็นต้น และในวิมุตติที่ต่างโดยสมบัติ ๘ และพระนิพพาน ที่มาอย่างนี้ว่า ในธรรมเหล่านั้น วิมุตติคืออะไร คือความหลุดพ้นอันยิ่งแห่งจิตและนิพพาน โดยอรรถว่า ไม่ชักช้าโดยประการนั้น ๆ นี้ใด ผลที่ตรัสเป็นส่วนที่ แม่นี้ พึงทราบว่าเป็นผลทั้งหมดนั้นอัน บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงนิพพานสมบัติที่พึงได้ด้วยอานุภาพแห่งบุญอันเป็น ส่วนแห่งความเป็นผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติที่กล่าวมาก่อนแล้ว ที่พึงบรรลุแม้โดยอำนาจแห่งไตรวิชา และอุกโตภาควิมุตติ ด้วยคาถา นี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่ท่านถึงความเป็นผู้บรรลุความเป็นผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติ แม้เป็นผู้มีวิชา ๓ และหลุดพ้นแล้ว โดยส่วน ๒ [คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ] ท่านเหล่านั้น มิใช่ได้ความเจริญแห่งคุณมีปฏิสัมภิตาเป็นต้นไปทั้งหมด แต่ความเจริญแห่งคุณ อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญสัมปทานี้ แม้ที่ทำแล้วโดยประการนั้น ๆ โดยเป็นปทัฏฐานแห่งวิมุตตินั้น ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงความเจริญแห่งคุณเหล่านั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

ปฏิสัมภิตา วิโมกข์ สวากบารมี ปัจเจกโพธิ

และพุทธานุญมอันใด อริผลทั้งหมดนั้นอันบุคคลย่อมได้

ด้วยบุญนิธินี้.

เพราะเหตุว่า ปัญญานี้ได้ ถึงความแตกฉานในธรรม อรรถ นิรุตติ และปฏิภาณ ท่านเรียกว่า ปฏิสัมภิกา วิโมกข์ ๘ เหล่านี้ได้ โดยนัยว่า ผู้มีรูป ย่อมเห็นรูป เป็นต้น. สาวกบารมีนี้ได้ ที่ให้สำเร็จสาวกสมบัติ อันพระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า พึงบรรลุ. ปัจเจกพุทธโพธิ์ได้ ที่ให้สำเร็จความเป็นพระสยัมภู และพุทธภูมิได้ ที่ให้สำเร็จความเป็นผู้สูงสุดแห่งสรรพสัตว์ อริผลที่ตรัสเป็นส่วนที่ ๕ แม่นี้พึงทราบว่าเป็นอริผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้ ซึ่งเขาทำแล้วโดยชอบ.

พรรณนาคาถาที่ ๑๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงผลที่ตรัสไว้ว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ปรรณานิผลใด ๆ อริผลทั้งหมดนั้น อันบุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธินี้ เป็นอย่าง ๆ ไปด้วยคาถา ๕ คาถาเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงสรรเสริญบุญสัมปทา ที่เข้าจักนี้เป็นนิธิที่อำนวยผลที่น่าปรารถนาทุกอย่างนี้ ทั้งหมด จึงทรงจบเทศนาด้วยคาถานี้ว่า

บุญสัมปทานนี้มีประโยชน์มากอย่างนี้ เพราะฉะนั้น

บัณฑิตผู้มีปัญญา จึงสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว.

พรรณนาบทแห่งคาถานั้น ดังนี้. บทว่า เอว เป็นคำแสดงความที่ล่วงแล้ว. ชื่อว่า มหัตถิกา เพราะมีประโยชน์มาก. ท่านอธิบายว่า เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่. ปาฐะว่า มหิตุธิกา ดังนี้ก็มี. บทว่า เอสา เป็นคำอุเทศ [กระทั้] ยกบุญสัมปทา ที่ตรัสตั้งต้น แต่บทนี้ว่า ยสุส ทาเนน สีเลน จนถึงบทว่า กยิราถ ธีโร ปุณฺณานิ ด้วยคำอุเทศนั้น. ศัพท์ว่า ยทิท เป็นนิบาต ลงในอรรถทำให้พร้อมหน้ากัน. เพื่อทรงอธิบายบทอุเทศที่ทรงยกขึ้นว่า เอสา จึงทรงทำให้พร้อมหน้ากันว่า ยา เอสา ด้วยศัพท์นิบาตว่า ยทิท นั้น. ความถึงพร้อมแห่งบุญทั้งหลาย ชื่อว่าบุญสัมปทา. บทว่า

ตสฺมา เป็นคำแสดงเหตุ. บทว่า **ธีรา** ได้แก่ผู้มีปัญญา. บทว่า **ปลัสนฺติ** แปลว่า สรรเสริญ. บทว่า **ปญฺธิตา** ได้แก่ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา. บทว่า **กตฺปญฺญตํ** แปลว่า ความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว.

ส่วนการพรรณนาความมีดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงสรรเสริญบุญนิธิมีความเป็นผู้มีพระคุณงามเป็นต้น มีพุทธภูมิเป็นที่สุด ซึ่งพอที่บุคคลจะพึงบรรลุได้ด้วยอานุภาพแห่งบุญสัมปทา ดังนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงประมวลแสดงตามข้อนั้นนั่นแล เมื่อทรงยกความที่บุญสัมปทา ตามที่กล่าวแล้วมีประโยชน์มาก ด้วยความนั้นนั่นแหละ จึงตรัสว่า ข้อที่บุญสัมปทาซึ่งเราแสดงโดยนัยว่า **ยสุส ทาเนน สีเลน** อย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้มีปัญญา เช่นเราจึงสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว ซึ่งมีอาการและโวหารคือชั้นดีมาก ด้วยคำที่กล่าวในที่นี้มีว่า นิธิไม่สาธารณะแก่คนอื่น ๆ อันโจรลักไปไม่ได้เป็นต้น และที่ไม่ได้กล่าวไว้ [ในที่นี้] มีว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากลัวบุญเลย คำว่าบุญเป็นชื่อของความสุข ดังนี้เป็นต้น ด้วยคุณตามที่เป็นจริง เพราะไม่คร้านในการแสดงธรรม อันนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่สัตว์ทั้งหลาย มิใช่สรรเสริญด้วยเข้าข้างพรรคพวกตน.

จบเทศนา อุบาสกนั้น ก็ตั้งอยู่ในโศคาปีตติผลพร้อมด้วยชนเป็นอันมาก และเขาก็เข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลความข้อนั้น. พระราชาทรงยินดียิ่งอย่างเหลือเกิน ทรงชมว่า ดีจริง คฤหบดี ดีจริงแล คฤหบดี ท่านพึงขุมทรัพย์ ที่แม้เราก็นำไปไม่ได้ ได้ทรงทำการบูชาเป็นอย่างมากแก่อุบาสกผู้นั้นแล.

จบอรรถกถานิธิกัณฺหาสุตฺต

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชติก

เมตตสูตร

ว่าด้วยการแผ่เมตตาในสัตว์ทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสอนพวกภิกษุผู้อยู่ป่าว่า

[๑๐] กิจนั้นใด อันพระอริยะบรรลุปทอันสงบ

ทำแล้ว กิจนั้นอันกุศลบุตรผู้ฉลาดพึงทำ

กุศลบุตรนั้น พึงเป็นผู้อาจหาญ ตรงและตรงด้วยดี

พึงเป็นผู้ว่าง่าย อ่อนโยน ไม่มีอติมานะ

พึงเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย เป็นผู้มีกิจน้อย

ประพฤติกายจิต

พึงเป็นผู้มีอินทร์สงบ มีปัญญารักษาตัว เป็น

ผู้ไม่คะนอง ไม่คิดในสกุลทั้งหลาย

วิญญูชนติเตียนชนทั้งหลายอื่นได้ ด้วยกรรม

ลามกอันได้ ก็ไม่พึงประพฤติกกรรมอันลามกนั้น

พึงแผ่เมตตริจิตไปในหมู่มสัตว์ว่า ขอสัตว์ทั้งปวง

จงเป็นผู้มีสุข มีความเกษม มีตนถึงความสุขเถิด

สัตว์มีชีวิตทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ ยัง

เป็นผู้สะดุ้ง [มีตัณหา] หรือเป็นผู้มั่นคง [ไม่มีตัณหา]

ทั้งหมดไม่เหลือเลย.

เหล่าใดยาวหรือใหญ่ ปานกลางหรือนั้น ผอม

หรืออ้วน.

เหล่าใดที่เราเห็นแล้ว หรือมิได้เห็น เหล่าใด

อยู่ในที่ไกลหรือไม่ไกล ที่เกิดแล้ว หรือที่แสวงหา

ภพเถิด.

ขอสัตว์ทั้งปวงเหล่านั้น จงเป็นผู้มีตนถึงความสุข

เถิด.

สัตว์อื่นไม่พึงข่มเหงสัตว์อื่น ไม่พึงดูหมิ่นอะไร ๆ
เขาไม่ว่าในที่ไร ๆ เลย ไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่กัน
และกัน เพราะความกริ้วโกรธ และเพราะความค่อม
แค้น.

มารดาอนอมบุตรคนเดียวผู้เกิดในตน ด้วยชีวิต
ฉันใด พึงเจริญเมตตามีในใจไม่มีประมาณ ในสัตว์
ทั้งปวง แม้ฉันนั้น.

พึงเจริญเมตตามีในใจไม่มีประมาณ ในโลก
ทั้งปวง ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง เป็นธรรม
อันไม่คับแค้น ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู.

ผู้เจริญเมตตานั้น ยืนก็ดี เดินก็ดี นั่งก็ดี นอน
ก็ดี เป็นผู้ปราศจากความง่วงนอน [คือไม่ง่วงนอน]
เพียงใด ก็พึงตั้งสติมั่นไว้เพียงนั้น.

ปราชญ์ทั้งหลายเรียกการอยู่นี้ว่า พรหมวิหาร
ในพระศาสนา.

มีเมตตา ไม่เข้าถึงทิฏฐิ [สักกายทิฏฐิ] เป็นผู้
มีศีล ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ [สัมมาทิฏฐิในโสดาปัตติ
มรรค] นำความหมกมุ่นในกามทั้งหลายออกไปได้ ก็
ย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรภ์อีก โดยแท้แล.

จบเมตตสูตร

อรรถกถาเมตตสูตร ประโยชน์ของการตั้งสูตร

บัดนี้ ถึงลำดับการพรรณนาความของเมตตสูตร ซึ่งยกตั้งไว้ในลำดับ ต่อจากนิธิกัณฑสูตร. ในที่นี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวประโยชน์ของการตั้งเมตตสูตรนั้น แล้ว ต่อจากนั้น พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นว่า เมตตสูตรนั้นผู้ใดกล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใดและกล่าวเพราะเหตุใด ชำระนิทานแล้วจึงจักทำการพรรณนา ความของเมตตสูตรนั้น.

ในเมตตสูตรนั้น เพราะเหตุที่ตรัสบุญสัมปทานมีทาน ศีลเป็นต้นด้วย นิธิกัณฑสูตร. เมื่อบุคคลทำเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย บุญสัมปทานั้น ย่อมมีผล มาก จนถึงสามารถให้บรรลุปุทธภูมิได้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยกเมตตสูตรขึ้น ตั้งในที่นี้ เพื่อแสดงว่าเมตตาเป็นอุปการะแก่บุญสัมปทานั้น หรือเพราะเหตุ ข้าพเจ้าครั้นแสดงกรรมฐานอันสามารถละโทสะ. ด้วยทวัตติงสาการ สำหรับ ชนทั้งหลาย ผู้นับถือพระศาสนาด้วยศรัทธาแล้วตั้งอยู่ในศีลด้วยสิกขาบททั้ง หลาย และสามารถละโมหะด้วยกุมารปัญหา จึงแสดงว่าความประพฤติศรัทธา เป็นต้นนั้น เป็นมงคลและรักษาตนเองด้วยมงคลสูตร แสดงการรักษาผู้อื่นอัน เหมาะแก่มงคลนั้นด้วยรัตนสูตร แสดงการเห็นญาติบางพวกในบรรดาญาติ ทั้งหลายที่กล่าวไว้ในรัตนสูตร และความวิบัติของเหล่าชนที่ประมาทในบุญ สมบัติ ดังที่กล่าวแล้ว ด้วยติโรกัณฑสูตร และแสดงสมบัติอันเป็นปฏิปักษ์ ต่อวิบัติที่กล่าวไว้ในติโรกัณฑสูตร ด้วยนิธิกัณฑสูตร แต่ยังมีได้แสดงกรรม ฐานที่สามารถละโทสะ ฉะนั้น เพื่อแสดงกรรมฐานอันสามารถละโทสะนั้น ข้าพเจ้าจึงยกเมตตสูตรนี้ขึ้นตั้งในที่นี้. เมื่อเป็นดังนั้น ขุททกปาฐะ จึงย่อมจะ

บริบูรณ์ด้วยดี ข้อที่กล่าวมาดังนี้ เป็นประโยชน์แห่งการตั้งเมตตสูตรนั้นไว้ในที่นี้.

การชำระนิทาน

บัดนี้ ข้าพเจ้ายกมาติกาหัวข้อนี้ได้ไว้ว่า

พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านี้ว่า เมตตสูตรนี้ผู้ใด

กล่าว กล่าวเมื่อใด กล่าวที่ใด และกล่าวเพราะเหตุ

ใด ข้าพเจ้าชำระนิทานแล้วจึงจักทำการพรรณนาความ

แห่งเมตตสูตรนั้น ดังนี้.

ในมาติกาหัวข้อนี้ พึงทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นและการชำระนิทานโดยสังเขปอย่างนี้ก่อนว่า เมตตสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวตรัสพระสาวกเป็นต้น มิได้กล่าว. ก็แต่ว่า เมื่อใด ภิกษุทั้งหลายถูกเวทดาทั้งหลายรบกวนข้างภูเขามิวันต์ จึงพากันมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเมตตสูตรนั้น เพื่อป้องกันและเพื่อเป็นกรรมฐานสำหรับภิกษุเหล่านั้น.

ส่วนโดยพิศดาร พึงทราบอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง ใกล้คติเข้าจำพรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่กรุงสาวัตถี. สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายจากชาวเมืองต่าง ๆ จำนวนมาก รับกรรมฐานในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประสงค์จะเข้าจำพรรษาใน ที่นั้น ๆ จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ยินว่าสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกรรมฐานทั้งหลายที่อนุกุลแก่จริตจำนวน ๘๔,๐๐๐ ประเภท โดยนัยนี้คือ อสุกกรรมฐาน ๑๑ อย่าง คือ อสุกที่มีวิญญูณและไม่มีวิญญูณ สำหรับคนราคจริต, กรรมฐานมีเมตตากรรมฐานเป็นต้น ๔ อย่าง สำหรับคนโทสจริต, กรรมฐาน

มีมรณัสสติกรรมฐานเป็นต้นสำหรับคนโมหจริต, กรรมฐานมีอานาปานัสสติ และปฐวิกสิตมเป็นต้นสำหรับคนวิตกจริต, กรรมฐานมีพุทธานุสติกรรมฐาน เป็นต้นสำหรับคนสัทธาจริต, กรรมฐานมีจตุธาตววัตถานกรรมฐานเป็นต้น สำหรับคนพุทธิจริต.

ลำดับนั้น ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เรียนกรรมฐานในสำนักพระผู้มี-
พระภาคเจ้า กำลังแสวงหาเสนาสนะที่เป็นสัปปายะและโคจรคาม เดินไปตาม
ลำดับ ได้พบภูเขา พันศิลาคล้ายมณีสีคราม ประดับด้วยราวป่าสีเขียวมีร่มเงา
ทิบเย็น มีภูมิภาคเคลื่อนด้วยทรายเสมือนแผ่นดินเงินขำมุกดา ล้อมด้วยชลาลัย
ที่สะอาดเย็นดี คิดเป็นพิศเดียวกับป่าหิมวันต์ ในปัจฉิมประเทศ. ภิกษุ
เหล่านั้น พักอยู่คืนหนึ่ง ณ ที่นั้น เมื่อราตรีรุ่งสว่างทำสรีริกแล้ว ก็พากันเข้าไป
ไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านแห่งหนึ่งใกล้ ๆ นั้นเอง หมู่บ้านประกอบด้วยตระกูล
๑,๐๐๐ ตระกูล ซึ่งอาศัยอยู่กันหนาแน่นในหมู่บ้านนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีศรัทธา
ปสาทะ พวกเขาเห็นภิกษุทั้งหลายเท่านั้น ก็เกิดปีติโสมนัส เพราะการเห็น
บรรพชิตในปัจฉิมประเทศหาได้ยาก นิมนต์ภิกษุเหล่านั้นให้ฉันแล้ว ก็วอน
ขอว่า ท่านเจ้าข้า ขอท่านอยู่ในที่นี้ตลอดไตรมาสเถิด แล้วช่วยกันสร้างกุฏิ
สำหรับทำความเพียร ๕๐๐ หลัง จัดแจงเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่าง มีเตียง ตั้ง
หมอน้ำฉัน น้ำใช้เป็นต้น ณ ที่นั้น.

วันรุ่งขึ้น ภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านตำบลอื่น. ในหมู่
บ้านแม้นั้น มนุษย์ทั้งหลาย ก็บำรุงอย่างนั้นเหมือนกัน อ้อนวอนให้อยู่จำ
พรรษา. ภิกษุทั้งหลายรับนิมนต์โดยมีเงื่อนไขว่า เมื่อไม่มีอันตราย จึงพากัน
เข้าไปยังราวป่า นั้น เป็นผู้ปรารถนาความเพียรตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ตีระฆัง
บอกยาม เป็นผู้มากด้วยโยนิโสมนสิการอยู่จึงเข้าไปนั่งที่โคนไม้. รุกขเทวดาทิ้ง

หลาย ถูกเศษของเหล่าภิกษุผู้สืลกำจัดเศษเสียแล้ว ก็ลงจากวิมานของตน ๆ พาพวกลูก ๆ เทียบระหกระเหินไป เปรียบเหมือนเมื่อพระราช หรือราชมหา-
อมาตย์ ไปยังที่อยู่ของชาวบ้าน ยึดโอกาสที่ว่างในเรือนทั้งหลาย ของพวกเขา
บ้าน พวกเขาบ้านก็ต้องออกจากบ้านไปอยู่ที่อื่น ก็ได้แต่มองดูอยู่ไกล ๆ
ด้วยหวังว่า เมื่อไรหนอ ท่านจึงจักไปกัน ฉันทใด เทวดาทั้งหลายต้องละทิ้ง
วิมานของตน ๆ กระเจิดกระเจิงไป ได้แต่มองดูอยู่ไกล ๆ ด้วยหวังว่า เมื่อไร
หนอ ท่านจึงจักไปกัน ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน. แต่ฉันทนั้น เทวดาทั้งหลายก็ร่วมคิด
กันอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เข้าพรรษาแรกแล้ว จักอยู่กันตลอดไตรมาสแน่
แต่พวกเราไม่อาจจะพาพวกเด็กอยู่อย่างระหกระเหินได้นาน ๆ เอาเด็ก
พวกเราจักแสดงอารมณ์ที่น่ากลัวแก่ภิกษุทั้งหลาย. เทวดาเหล่านั้น จึงเนรมิต
รูปยักษ์ที่น่ากลัว ยืนอยู่ข้างหน้า ๆ เวลาภิกษุทั้งหลายทำสมณธรรมตอนกลาง
คืน และทำเสียงที่น่าหวาดกลัว เพราะเห็นรูปเหล่านั้น และได้ยินเสียงนั้น
หัวใจของภิกษุทั้งหลาย ก็กวัดแกว่ง ภิกษุเหล่านั้น มีผิวเผือดและเกิดเป็น
โรคผอมเหลือง ด้วยเหตุฉันทนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่อาจทำจิตให้มีอารมณ์เดียวได้
เมื่อจิตไม่มีอารมณ์เดียวสลคใจบ่อย ๆ เพราะความกลัว สติของภิกษุเหล่านั้น
ก็หลงเลื่อนไป แต่ฉันทนั้น อารมณ์ที่เหม็น ๆ ก็ประจวบแก่ภิกษุเหล่านั้น ซึ่งมี
สติหลงลืมแล้ว. มันสมองของภิกษุเหล่านั้น ก็เหมือนถูกกลิ่นเหม็นนั้นบีบคั้น
โรคปวดศีรษะก็เกิดอย่างหนัก. ภิกษุเหล่านั้น ก็ไม่ยอมบอกเรื่องนั้นแก่กันและ
กัน.

ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อภิกษุทุกรูปประชุมกันในเวลาบำรุงพระสังฆเถระ.
พระสังฆเถระก็ถามว่า ผู้มีอายุ เมื่อพวกท่านเข้าไปในราวป่านี้ ผิวพรรณดูบริสุทธิ์
ผุดผ่องอย่างเหลือเกินอยู่ ๒ - ๓ วัน ทั้งอินทรีก็ผ่องใส แต่บัดนี้ ในที่นี้พวก

ท่านชูปหอม ผิวเผือด เป็นโรคหอมเหลือง ในที่นี้พวกเธอไม่มีสัปปายะหรือ. ลำดับนั้น ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า ท่านขอรับ ตอนกลางคืนกระผมเห็นและได้ ยินอารมณ์ที่น่ากลัวอย่างนี้ ๆ สุดแต่กลิ่นเช่นนี้ ด้วยเหตุนั้น จิตของกระผมจึง ไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ. ภิกษุเหล่านั้นทุกรูปจึงพากันบอกเรื่องนั้น โดยอุบายนี้ เหมือนกัน. พระสังฆเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติการ เข้าจำพรรษาไว้ ๒ อย่าง ก็เสนาสนะนี้ไม่เป็นสัปปายะแก่พวกเรา มาเถิดผู้มีอายุ พวกเราจะพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทูลถามถึงเสนาสนะที่เป็นสัปปายะอื่น ๆ ภิกษุเหล่านั้น รับคำพระเถระว่าดีละขอรับ ทุกรูปก็เก็บงำเสนาสนะ ถือบาตร จีวรไม่บอกกล่าวใคร ๆ ในตระกูลทั้งหลาย พากันจาริกไปทางกรุงสาวัตถี ก็ ถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับแล้ว ก็พากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเห็นภิกษุเหล่านั้นจึงตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ ทั้งหมด เราบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ภิกษุไม่พึงเที่ยวจาริกไปภายในพรรษา เหตุไร พวกเธอจึงยังจาริกกันอยู่เล่า. ภิกษุเหล่านั้น จึงกราบทูลเรื่องทั้งหมด แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนึก ก็ไม่ทรงเห็นเสนาสนะที่เป็น สัปปายะอื่นสำหรับภิกษุเหล่านั้น ท่วมพุกวิป โดยที่สุด แม้แต่เพียงตั้งมี ๔ เท้า ดังนั้น จึงตรัสบอกภิกษุเหล่านั้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะที่เป็น สัปปายะอื่นสำหรับพวกเธอไม่มีดอก พวกเธออยู่ในที่นั่นนั่นแหละจักบรรลุ ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ไปเกิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้น นั่นแหละอยู่กันเถิด แต่ถ้าว่าพวกเธอปรารถนาความไม่มีภัยจากเทวดาทั้งหลาย ก็จงพากัน เรียนพระปริตรนี้. ด้วยว่าพระปริตรนี้จักเป็นเครื่องป้องกัน และจัก เป็นกรรมฐานสำหรับพวกเธอ ดังนี้ แล้วจึงตรัสพระสูตรนี้.

แต่อาจารย์พวกอื่นอีกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคำรัสนี้ว่า ไปเกิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั้นนั้นนั่นแหละ อยู่กันเกิดแล้วจึงตรัสว่า อนึ่งเล่า ภิกษุผู้อยู่ป่าควรรู้จักบริหาร. บริหารอย่างไร. บริหารอย่างนี้คือ แผ่เมตตา ๒ เวลา คือทำเวลาเย็นและเช้า ทำพระปริตร ๒ เวลา เจริญอสุภ ๒ เวลา เจริญมรณัสสติ ๒ เวลา และนึกถึงมหาสังเวควัตถุ ๘ ทั้ง ๒ เวลา ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ. อบายทุกข์ ๔ ชื่อมหาสังเวควัตถุ ๘.

อีกนัยหนึ่ง ชาติชราพยาธิมรณะ ๔ อบายทุกข์เป็นที่ ๕ ทุกข์มีวิภูฏะ เป็นมลในอดีต ๑ ทุกข์มีวิภูฏะเป็นมูลในอนาคต ๑ ทุกข์มีการแสวงอาหารเป็นมูล ในปัจจุบัน ๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น ทรงบอกการบริหารอย่างนี้แล้ว จึงได้ตรัสพระสุตตันนี้เพื่อเป็นเมตตา เพื่อเป็นพระปริตรและเพื่อมานอันเป็นบาทแห่งวิปัสสนาแก่ภิกษุเหล่านั้น. ฟังทราบการชี้แจงบทเหล่านั้นว่า เยน วุตตฺถิ ยทา ยตุถ ยสุมา เจ และการชำระนิทาน ด้วยประการฉะนี้.

มาติกาห้วงข้อนั้นใด ข้าพเจ้าตั้งไว้ว่า เยน วุตตฺถิ ยทา ยตุถ ยสุมา เจเตส ทิปนา นิทานํ โสธยิตฺวา. มาติกาห้วงข้อนั้น เป็นอันข้าพเจ้ากล่าว พิศดารแล้ว โดยอาการทั้งปวง ด้วยกลามีประมาณเพียงนี้.

พรรณนาคาถาที่ ๑

บัดนี้ จะเริ่มพรรณนาคความแห่งพระสุตตันนั้น ที่ทำการชำระนิทานแล้ว อย่างนี้ เพราะข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า จึงจักทำการพรรณนาคความแห่งพระสุตตันนี้. ในคานานั้น จะเริ่มพรรณนาคบทแห่งคานานี้ว่า กรณียมตุถกุสเลน ก่อน ดังนี้. บทว่า กรณียิ แปลว่า ฟังทำ อธิบายว่า ควรแก่การทำ. ปฏิปทา ชื่อว่าอรรถ หรือประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอย่างใดอย่างหนึ่งประโยชน์เกื้อกูลนั้นทั้งหมด ท่านเรียกว่าอรรถะ เพราะไม่มีกิเลสตั้งข้าศึก ชื่อว่า

อภินิหาร เพราะอันบุคคลพึงเข้าถึง. อันผู้ฉลาดในประโยชน์ ชื่อว่า **อรรถกุสละ** ท่านอธิบายว่า อันผู้เฉียบแหลมในประโยชน์. บทว่า **ยัม** เป็นปฐมวิภक्तिแสดง ความไม่แน่นอน. บทว่า **ตัม** เป็นทุติยวิภक्तिแสดงความแน่นอน. หรือว่า คำว่า **ยัม ตัม** แม้ทั้งสอง เป็นปฐมวิภक्ति. คำว่า **สนฺตัม ปทัม** เป็นทุติยวิภक्ति. บรรดาคำทั้งสองนั้น ที่ชื่อว่า **สันตะ** เพราะเป็นลักษณะ. ที่มีชื่อว่า **ปทะ** เพราะ อันบุคคลพึงถึง คำนี้เป็นชื่อของพระนิพพาน. บทว่า **อภิสเมจฺจ** แปลว่า บรรลุแล้ว. ผู้ใดย่อมอาจ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า **สักกะ** ผู้อาจ. ท่านอธิบาย ว่า ผู้สามารถ ผู้อาจหาญ. บทว่า **อุชฺช** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความตรง. ผู้ใดตรงด้วยดีเหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า **สุหุชฺช** ผู้ตรงด้วยดี. ความว่าง่ายมีในผู้ นั้น เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า **สุวโจ** ผู้ว่าง่าย. บทว่า **อสุส** แปลว่า พึงมี พึงเป็น. บทว่า **มฺหุ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความอ่อนโยน. ผู้ใดไม่มีอติมานะ เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า **อนตินานี** ไม่มีอติมานะ.

ส่วนการพรรณนาความในคาถาที่ ๑ ดังนี้.

จะวินิจฉัยในคำว่า **กรณียมตฺตกุสเลน ยนฺตัม สนฺตัม ปทัม อภิสเมจฺจ** นี้ก่อน. **กรณียะ** ก็มี **อกรณียะ** ก็มี. ในสองอย่างนั้น โดย สังเขป สิกขา ๓ ชื่อว่า **กรณียะ**. ศีลวิบัติ ทุกฎวิบัติ อาจารย์วิบัติ อาชีวีวิบัติ ดังกล่าวมาอย่างนี้เป็นต้น ชื่อว่า **อกรณียะ**. อนึ่ง **อรรถกอสล** ก็มี **อนตฺตโกสล** ก็มี. ใน ๒ อย่างนั้น ผู้ใดบวชในพระศาสนานี้ไม่ประกอบตนไว้โดยชอบ เป็นผู้มีศีลขาด อาศัยอนเสนาการแสวงหาที่ไม่สมควร ๒๑ อย่างเลื่องชีวิต คือ ๑ ให้ไม้ไผ่ ๒ ให้ใบไม้ ๓ ให้ดอกไม้ ๔ ให้ผลไม้ ๕ ให้ไม้ชำระฟัน ๖ ให้น้ำล้างหน้า ๗ ให้น้ำอาบ ๘ ให้ผงทาตัว ๙ ให้ดินถูตัว ๑๐ ประจบ ๑๑ พูดจริงปนเท็จ ๑๒ เลี้ยงลูกให้เขา ๑๓ รับใช้กฤหัสถ์ ๑๔ ทำตัวเป็นหมอ

๑๕ ทำตัวเป็นทูต ๑๖ รับส่งข่าวคฤหัสถ์ ๑๗ ให้ข่าวของหวังผลตอบแทน ๑๘ แลกเปลี่ยน ๑๙ เป็นหมอดูพื้นที่ ๒๐ เป็นหมอดูฤกษ์ ๒๑ เป็นหมอดูลักษณะ. และประพตคือโจจร ๖ คือ ๑ หญิงแพศยา ๒ หญิงหม้าย ๓ หญิงสาวแก่ ๔ บัณเฑาะก์ ๕ ภิกษุณี ๖ ร้านเหล้า. คลุกคลีกับคฤหัสถ์ คือพระราชา อนาคตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควร. เสพคบ เข้าใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธาปสาทะ ไม่เป็นคั้งบ่อน้ำ ค่าและบริภาษ หวังแต่สิ่งที่ไม่มีประโยชน์ไม่เกื้อกูล ไม่ผาสุก ไม่ปลอดโยคะ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้นี้ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในสิ่งที่ไม่มีประโยชน์.**

อนึ่ง ผู้ใดบวชในพระศาสนา นี้ ประกอบตนโดยชอบ ละอนเสนาปรารธนาแต่จะตั้งอยู่ในจตุปาริสุทธิศีล บำเพ็ญปาติโมกขสังวรศีลด้วยศรัทธา เป็นสำคัญ บำเพ็ญอินทริยสังวรศีลด้วยสติเป็นสำคัญ บำเพ็ญอาชีวาปาริสุทธิศีลด้วยความเพียรเป็นสำคัญ บำเพ็ญการเสพปัจจัยด้วยปัญญาเป็นสำคัญ ผู้นี้ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่ง ผู้ใดชำระปาติโมกขสังวรศีล โดยชำระอาบัติ ๗ กอง ชำระอินทริยสังวรศีล โดยไม่ให้กิษณาเป็นต้นเกิด ในอารมณ์ที่กระทบในทวาร ๖ ชำระอาชีวาปาริสุทธิศีล โดยเว้นอนเสนา และเสพแต่ปัจจัยที่วิญญูชนสรรเสริญ และที่พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญ ชำระการเสพปัจจัย โดยการพิจารณาปัจจัยตามที่กล่าว และชำระสัมปชัญญะ โดยการพิจารณาโดยเป็นสาตถกสัมปชัญญะเป็นต้น ในการเปลี่ยนอริยาบถทั้ง ๔ แม้ผู้นี้ ก็ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่ง ผู้ใดรู้ว่า ผ้าสกปรก อาศัสน้ำเค็ม ก็ทำให้สะอาดได้ กระจก อาศัสน้ำ ก็ทำให้สะอาดได้ ทองอาศัสน้ำไหลอมก็ทำให้ผ่องแผ้วได้ ฉันทใจ

ศีลอาศัยญาณก็ส่องแผ้วได้ฉนั้นนั่น แล้วชำระด้วยน้ำคือญาณ ก็ทำศีลให้บริสุทธิ์ได้ เปรียบเหมือนนกต้อยตีวิดรักษาไข่ เนื้อทรายจามรีรักษาขนหาง นารีมีบุตรคนเดียวรักษามิตรคนเดียวที่น่ารัก บุรุษมีดวงตาข้างเดียวรักษาดวงตาข้างเดียวนั้นไว้ ฉนั้นใด ผู้ไม่ประมาทอย่างเหลือเกิน ก็รักษาศีลชั้นของตนฉนั้นนั่น เขาพิจารณาทั้งเย็นเช้า ก็ไม่พบโทษแม้ประมาณน้อย แม้ผู้นี้ ก็ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่งเล่า ผู้ใดตั้งอยู่ในศีล ที่ไม่ทำความเดือดร้อน ย่อมประคองปฏิบัติทาเครื่องข่มกิเลส. ครั้นประคองปฏิบัติทานั้นแล้ว ย่อมทำบริกรรมในกสิณ ครั้นทำบริกรรมในกสิณแล้ว ย่อมยังสมาบัติทั้งหลายให้เกิด แม้ผู้นี้ ก็ชื่อว่า **ผู้ฉลาดในประโยชน์.**

อนึ่งเล่า ผู้ใดออกจากสมาบัติ พิจารณาสังขารทั้งหลายย่อมบรรลุประอรหัต ผู้นี้เป็นยอดของผู้ฉลาดในประโยชน์. คนเหล่านั้นใดเป็นผู้ฉลาดในประโยชน์อันท่านสรรเสริญแล้ว โดยเพียงตั้งอยู่ในศีล ที่ไม่ทำความเดือดร้อน หรือโดยเพียงประคองปฏิบัติทาเครื่องข่มกิเลส คนเหล่านั้น ท่านประสงศ์ว่า ผู้ฉลาดในประโยชน์ในอรรถนี้. และภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอย่างนั้น. ด้วยเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐานอย่างหนึ่งว่า **กรณียมตฤกฏสเลน อันผู้ฉลาดในประโยชน์** พึงทำดังนี้.

ต่อแต่นั้น เมื่อภิกษุเหล่านั้น เกิดความสงสัยว่ากิจอะไรที่ต้องทำ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ยนฺตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ.** ในคำนี้มีอธิบายดังนี้. พระพุทฺธะและอนุพุทฺธะทั้งหลายต่างสรรเสริญกิจที่ผู้ประสงศ์จะบรรลุดันตบพโดยการแทงตลอดแล้วอยู่พึงทำ ก็ในคำนี้พึงทราบว่ คำว่า **ยํ** ข้าพ-

เจ้ากล่าวไว้ข้างต้นบทคานี้นั้นแล้ว ย่อมเป็นไปได้โดยอริการว่า **กรณียะ** คือ **ตัมสนุตัม ปทัง อภิสเมจิจ**. แต่เพราะเหตุที่ความนี้ มีปาฐะที่ต้องเติมคำที่เหลือ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า **วิหริตุกามน**.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำนี้พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า คำว่า **ตัมสนุตัม ปทัง อภิสเมจิจ** ย่อมเป็นไปได้โดยอริการว่า กิจนั้นได้ อันผู้ประสงค์จะรู้บทคือพระนิพพานว่า **สันตะ สงบ** ด้วยโลกียปัญญา โดยได้ฟังกันมาเป็นต้น จะบรรลुบทคือนิพพานนั้นพึงทำ. อีกนัยหนึ่งครั้งเมื่อตรัสว่า **กรณียมตถกุตสเลน** เมื่อภิกษุทั้งหลายพากันคิดว่าอะไร จึงตรัสว่า **ยมนุตัม ตัมสนุตัม ปทัง อภิสเมจิจ**. นัยนี้พึงทราบอธิบายอย่าง นี้ กิจใดอันบุคคลรู้บทอันสงบด้วยโลกียปัญญาแล้ว พึงทำพึงประกอบกิจนั้นก็ควรทำ ท่านอธิบายว่ากิจนั้นควรแก่การทำทั้งนั้น.

ถามว่า กิจนั้นคืออะไร. ตอบว่า กิจอะไรอื่นพึงมีอยู่นอกจากอุบายบรรลุนิพพานบทนั้น. กิจนั้นข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วด้วยบทต้นอันแสดงสิกขา ๓ เพราะอรรถว่าควรแก่การทำ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นในการพรรณนาความแห่งคำนั้น ข้าพเจ้าก็ได้กล่าวไว้แล้วว่า **กรณียะ** ก็มี **อกรณียะ** ก็มี. ในสองอย่างนั้น โดยสังเขป สิกขา ๓ ชื่อว่า **กรณียะ**. แต่เพราะทรงแสดงไว้สังเขปเกินไป บรรดาภิกษุเหล่านั้น บางพวกก็ไม่รู้. แต่นั้นเมื่อตรัสกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ภิกษุผู้อยู่ป่าควรทำให้พิสดาร เพื่อให้พวกภิกษุที่ไม่รู้ได้รู้จึงตรัสถึงคานี้นี้ก่อนว่า **สกุโก อชฺฐ จ สุนฺหฺฐ จ สุวโจ จสุส มฺหฺมฺ อณฺติมานี**.

ท่านอธิบายไว้ว่าอย่างไร. ท่านอธิบายว่า ภิกษุผู้อยู่ป่า ประสงค์จะบรรลุสันตบที่อยู่ หรือบรรลุสันตบที่นั่น ด้วยโลกียปัญญาแล้ว ปฏิบัติเพื่อบรรลุสันตบที่นั่น ไม่อาลัยในกายและชีวิต ด้วยประกอบด้วยปธานียังคะข้อ ๒ และ

๔ พึงเป็นผู้อาจปฏิบัติเพื่อแทงตลอดสังขะ ธรรมเนียมที่ควรทำไว้ๆ นั้นใด ไม่ว่าสูงต่ำของสพรหมจารี ในการบริกรรมกสิณสมาทานวัตรเป็นต้น และในการซ่อมแซมบาตรจีวรเป็นต้นของตน ก็พึงอาจ พึงขยัน ไม่เกียจคร้านสามารถใน ธรรมเนียม เหล่านั้น และในกิจเช่นนั้น อย่างอื่นก็เหมือนกัน. แม้เมื่อเป็นผู้ อาจ ก็พึงเป็นผู้ตรงด้วยการประกอบด้วยปธานียังคะข้อที่ ๓. แม้เมื่อเป็นผู้ตรงก็พึงเป็นผู้ตรงด้วยดี ด้วยเป็นผู้ตรงคราวเดียว หรือด้วยเป็นผู้ตรงในเวลา ยังหนุ่ม ด้วยไม่ถึงสันโดษแต่ทำไม่ย่อหย่อนบ่อยๆ จนตลอดชีวิต. หรือว่า ชื่อว่า ตรง (อุชฺ) เพราะทำด้วยความไม่อวดดี ชื่อว่า ตรงดี (สุหฺ) เพราะไม่มีมายา. หรือว่า ชื่อว่า ตรง เพราะละความคิดทางกายและวาจา ชื่อว่า ตรงดี เพราะละความคดทางใจ. หรือชื่อว่า ตรง เพราะไม่อวดคุณที่ไม่มีจริง ชื่อว่า ตรงดี เพราะไม่อดคกลั่นต่อลาภที่เกิดเพราะคุณที่ไม่มีจริง. พึง ชื่อว่า เป็นผู้ตรงและตรงดี ด้วยอารัมมณูปนิชฌานและลักขณูปนิชฌาน ด้วยสิกขาข้อ ๒ - ๓ ข้างต้น และด้วยปโยคสุทธิและอาสยสุทธิ ด้วยประการฉะนี้.

ภิกษุมิใช่พึงเป็นผู้ตรงและตรงดีอย่างเดี๋ยวดอก ที่แท้พึงเป็นผู้ว่าง่าย อีกด้วย. ก็บุคคลใดถูกท่านว่ากล่าว ว่า ท่านไม่ควรทำข้อนี้ ก็พูดว่าท่านเห็นอะไรท่านได้ยินอย่างไร ท่านเป็นอะไรกับเราจึงพูด เป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ เพื่อน เห็นเพื่อนคบหรือ หรือเบียดเบียนผู้นั้นด้วยความนิงเสียด หรือยอมรับแล้วไม่ทำอย่างนั้น ผู้นั้น ชื่อว่ายังอยู่ไกลการบรรลुकุณพิเศษ. ส่วนผู้ใดถูกท่านโอวาท ก็กล่าว ว่า ดีละ ท่านขอรับ ท่านพูดดี. ขึ้นชื่อว่าโทษของตนเป็นของเห็นได้ยาก ท่านเห็นกรรมเป็นอย่างไร โปรดอาศัยความเอ็นดูว่ากล่าวอีกเถิด กรรมไม่ได้รับ โอวาทจากสำนักท่านเสียนาน และปฏิบัติตามที่ท่านสอน ผู้นั้น ชื่อว่าอยู่ไม่ไกลการบรรลुकุณพิเศษ เพราะฉะนั้น บุคคลรับคำของผู้อื่นแล้วกระทำอย่างนี้. พึงชื่อว่าเป็นผู้ว่าง่าย.

อนึ่ง เป็นผู้วางใจอย่างไร ก็พึงเป็นผู้อ่อนโยนอย่างนั้น . บทว่า มุทุ ความว่า ภิกษุถูกพวกคฤหัสถ์ใช้ในการเป็นทูตไปรับส่งข่าวเป็นคน ก็ไม่ทำตามอ่อนแอในกิจนั้น เป็นผู้แข็งกร้าวเสีย พึงเป็นผู้อ่อนโยน ในวัตรปฏิบัติ และพรหมจรรย์ทั้งสิ้น ทนต่อการไม่ต้องรับใช้ในกิจนั้น เหมือนทองที่ช่างตกแต่งด้วยดี. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า มุทุ ได้แก่เป็นผู้ไม่มีหน้าสยิว คือเป็นผู้มีหน้าเบิกบาน เจริญแต่คำที่ทำให้เกิดสุข ต้อนรับแขก พึงเป็นเหมือนผู้ลงสู่ทำน้ำที่ดีโดยสะดวก มิใช่แต่เป็นผู้อ่อนโยนอย่างเดียวดอก พึงเป็นผู้ไม่มีอติมานะ ดูหมิ่นเขาด้วย. ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยวัตถุแห่งการดูหมิ่น มีชาติและโคตร เป็นต้น พึงมีใจเสมอด้วยเด็กจันทาลอยู่ เหมือนท่านพระสารีบุตรเถระฉะนั้น.

พรรณนาคาถาที่ ๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสกรณียกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งของภิกษุผู้อยู่ป่า ซึ่งประสงค์จะบรรลุตสันบตอยู่ หรือปฏิบัติเพื่อบรรลุตสันตบตนั้นอย่างนี้แล้ว มีพระพุทธรูปประสงค์จะตรัสยิ่งในรูปกว่านั้นอีก จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า สนตุตฺตโลก จ เป็นต้น.

ในคาถาที่ ๒ นั้น ภิกษุชื่อว่า สันโดช เพราะสันโดชด้วยสันโดช ๑๒ อย่าง มีประเภทที่กล่าวไว้แล้วในมงคลข้อนี้ว่า สนตุตฺตจि จ กตญฺญตานิ. อีกนัยหนึ่ง ภิกษุโดยอภินิหาร เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ตุสสกะ ผู้ยินดี ภิกษุผู้ยินดีด้วยของตนเอง ผู้ยินดีด้วยของที่มีอยู่ ผู้ยินดีด้วยอาการสม่าเสมอ เหตุนั้น จึงชื่อว่าสันตฺตสกะผู้สันโดช. ในลักษณะ ๑ อย่างนั้น ปัจจัย ๔ ที่ท่านยกขึ้นแสดงในโรงอุปสมบตอย่างนี้ว่า ปิณฺฑิตยาโลปโกชนํ นิสุตฺตยา อาศัยโกชนะ คือคำข้าวที่หามาด้วยปรีดิ์แข่งเป็นต้น และตนก็รับไว้แล้ว ชื่อว่าของ ๆ ตน.

ภิกษุไม่แสดงอาการผิดปกติในเวลารับและในเวลาบริโภค ยังอรรถภาพให้เป็นไป ด้วยปัจจัยของตนนั้น ดิถีตาม ไม่ดิถีตาม ที่เขาถวายโดยเคารพ และไม่เคารพก็ตาม เรียกว่า ผู้ยินดีด้วยของ ๆ คน.

ของใด ได้มาแล้วมีอยู่แก่คน ของนั้นชื่อว่า มีอยู่. ภิกษุยินดีด้วยของมีอยู่นั้นนั้นแล ไม่ปรารณาของนอกจากนั้น ละความเป็นผู้ปรารณาเกินส่วนเสีย [มักมาก] เรียกว่า ผู้ยินดีด้วยของมีอยู่.

การละความยินดียินดีร้าย ในอิฏฐารมณฺ์และอนิฏฐารมณฺ์ ชื่อว่า สม่าเสมอ. ภิกษุยินดีในอารมณฺ์ทั้งปวงด้วยอาการสม่าเสมอ นั้น เรียกว่า ผู้ยินดีด้วยอาการสม่าเสมอ.

ชื่อว่า สุภระ เพราะเขาเลี้ยงโดยง่าย. ท่านอธิบายว่าผู้ที่เขาเลี้ยงง่าย. ภิกษุใด เมื่อมนุษย์เอาบาตรบรรจุเต็มด้วยข้าวสาทิเนื้อและข้าวสุกเป็นต้นถวายแล้ว แสดงภาวะหน้าเสีย และใจเสีย พูกว่า พวกท่านให้อะไร หมิ่นบิณฑบาตนั้นต่อหน้าเขา ให้แก่สามเณรและคฤหัสถ์เป็นต้นเสีย ภิกษุนั้น ชื่อว่า ทูพภระ ผู้ที่เขาเลี้ยงยาก. มนุษย์ทั้งหลายเห็นภิกษุนั้นแล้ว ก็ละเว้นเสียแต่ไกลทีเดียว ด้วยกล่าววว่า ภิกษุเลี้ยงยาก ใครก็ไม่อาจเลี้ยงดูได้. ส่วนภิกษุใด ได้ของปอนหรือประณีตอย่างใดอย่างหนึ่งน้อยหรือมาก มีใจดี หน้าตาผ่องใส ยังอรรถภาพให้เป็นไปภิกษุนั้นชื่อว่าสุภระผู้เลี้ยงง่าย. มนุษย์ทั้งหลายเห็นภิกษุนั้น เป็นผู้สนิทสนม ก็ปฎิญาณรับเลี้ยงว่า พระคุณเจ้าของเราเลี้ยงง่าย ภิกษุเห็นปานนี้ ท่านประสงค์ว่าเป็นสุภระผู้เลี้ยงง่าย ในที่นี้.

กิจของภิกษุนั้นน้อยเหตุ นั้น ภิกษุนั้นชื่อว่าอัปปกิจจะผู้มีกิจน้อย มิใช่ผู้ชวนขวยด้วยกิจมากอย่างเช่น เพลินงาน เพลินคุษ เพลินคลุกคลีเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้เว้นกิจ มีงานก่อสร้าง การบริโภคของสงฆ์ การสั่งสอน

สามเณรและคนวัดเป็นต้น ทั้งทั้งวิหาร. ท่านอธิบายว่า ทำการปลงผม ตัด เล็บ ระบมบาตร ซ่อมจีวรเป็นต้นของตน นอกจากกิจคือสมณธรรม.

ความประพฤติกของภิกษุนั้นเบา เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า **สัลลหุกวุตติ ผู้มีความประพฤติเบา.** ภิกษุผู้มีบริขารมากบางรูป เวลาออกเดินทางก็ให้ มหาชนยกบาตร จีวร เครื่องปลาคน้ำมัน น้ำอ้อยงบเป็นต้น เป็นอันมากเดิน ศีรษะ กระเดียดสะเอวเป็นต้น อย่างไรก็ดี ภิกษุใด ไม่เป็นอย่างนั้น ย่อมเป็นผู้มี บริขารน้อย รักษาแต่เพียงสมณบริขารแปดมีบาตรจีวรเป็นต้นเท่านั้น เวลาเดิน ทาง ก็ถือเดินทางไปเหมือนนกมีแต่ปีก ภิกษุเห็นปานนั้น ท่านประสงค์ว่า ผู้มีความประพฤติเบา ในที่นี้ อินทรีย์ทั้งหลาย ของภิกษุนั้น สงบ เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า **ผู้มีอินทรีย์สงบ.** ท่านอธิบายว่า ผู้มีอินทรีย์ไม่ฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจระเคเป็นต้น ในอิฏฐารมณเป็นอาทิ. บทว่า นิปโก ได้แก่ ผู้เป็น วิญญูชน ผู้แจ่มแจ้ง มีปัญญา อธิบายว่า ผู้ประกอบด้วยปัญญา เครื่องตาม รักษาศีล ด้วยปัญญากำหนดปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น และด้วยปัญญากำหนด รู้สัปปายะเจ็ดต่างมีอวาสาสัปปายะเป็นต้น.

ผู้ไม่คะนอง เหตุนั้น จึงชื่อว่า **อัปคัพพะ** ผู้ไม่คะนอง อธิบายว่า เว้นจากการคะนองทางกาย ๘ ฐาน จากการคะนองวาจา ๔ ฐาน และจาก การคะนองทางใจมากฐาน.

การทำไม่สมควรทางกาย ในสงฆ์ คณะ บุคคล โรงฉัน เรือนไฟ ทำ อาบน้ำทางบิณฑบาต และการเข้าสู่ละแวกบ้าน ชื่อว่า การคะนองทางกาย ๘ ฐาน คือ เป็นต้น อย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนา นี้ นั่งรัดเข้า หรือ เอาเท้าจับเท้าในท่ามกลางสงฆ์. ในท่ามกลางคณะ ในที่ชุมนุมบริษัท ๔ ก็เหมือน กัน ในบุคคลผู้แก่กว่า ก็เหมือนกัน. ส่วนในโรงฉัน ภิกษุไม่ให้อาสนะแก่ผู้

แก่กว่า ห้ามอาสนะแก่ภิกษุใหม่ในเรือนไฟ ก็เหมือนกัน . ก็ในเรือนไฟนั้น ภิกษุไม่ขอโอกาสภิกษุผู้แก่กว่า ทำการตีไฟเป็นต้น . ส่วนในท่าอาบน้ำ ท่านกล่าวคำนี้ได้ว่า ไม่ต้องถือว่า หนุ่มแก่ ฟิงอาบน้ำได้ ตามลำดับของผู้มาถึง ภิกษุไม่ยึดคำนั้น มาทีหลัง ก็ลงน้ำ ก็ดกัณภิกษุผู้แก่ และภิกษุใหม่ . ส่วนในทางบิณฑบาต ภิกษุไปข้างหน้า ๆ เอาแขนกระทบแขนภิกษุผู้แก่ เพื่อประสงค์อาสนะอันเลิศน้ำอันเลิศและอาหารอันเลิศ . ในการเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ก็มีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุเข้าไปก่อนภิกษุผู้แก่ ทำการเล่นทางกายกับภิกษุหนุ่ม .

การเปล่งวาจาไม่สมควร ในสงฆ์ คณะ บุคคลและละแวกบ้าน ชื่อว่า คณะนอทางวาจา ๔ ฐาน คือ เป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ ไม่ขอโอกาสในท่ามกลางสงฆ์กล่าวธรรม . ในคณะ . ในบุคคลผู้แก่กว่า ดังที่กล่าวมาก่อนแล้วก็เหมือนกัน . ณ ที่นั้น ภิกษุ ถูกมนุษย์ทั้งหลายถามปัญหา ไม่ขอโอกาสภิกษุผู้แก่กว่า ก็ตอบปัญหาส่วนในละแวกบ้าน ภิกษุกล่าวเป็นต้นอย่างนี้ว่า มีอะไร ในบ้านโน้น ข้าวต้มหรือของเคี้ยวหรือของกิน ท่านจักให้อะไรแก่เรา วันนี้เราจักเคี้ยว จักกินอะไร จักดื่มอะไร .

แม้ไม่ถึงความละเมิดทางกายวาจา ในฐานะนั้น ๆ แต่ก็มีวิตกอันไม่สมควรประการต่าง ๆ มีกามวิตกเป็นต้นทางใจ ชื่อว่า การคณะนอทางใจ มีมากฐาน .

บทว่า **กุเลสุ อนนุกิทุโข** ความว่า ภิกษุเข้าไปหาตระกูลเหล่านั้น ใด ไม่ติดด้วยความอยากได้ปัจจัย หรือด้วยการคลุกคลีที่ไม่สมควรในตระกูลเหล่านั้น ท่านอธิบายว่า ไม่โศกเศร้าร่วมด้วย ไม่ร่าเริงร่วมด้วย ไม่สุขด้วย เมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบสุข ไม่ทุกข์ด้วย เมื่อตระกูลเหล่านั้นประสบทุกข์

หรือเมื่อกรณีกิจทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ไม่เข้าประกอบด้วยตนเอง. ก็คำใดว่า อสุต
ที่ตรัสไว้ในคำนี้ว่า สุวจ อสุต แห่งกาลานี้ คำนั้น พึงประกอบเข้ากับ
บททุกบทย่างนี้ว่า สนฺตฺตฺสโก จ อสุตฺตฺสโร จ อสุตฺ.

พรรณนาคาถาที่ ๓

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสบอกกรณียะ แม้อย่างไปก่อนั้น โดย
เฉพาะอย่างยิ่ง แก่ภิกษุผู้อยู่ป่า ซึ่งประสงค์จะบรรลุสันตบถแล้วอยู่ หรือ
ประสงค์จะปฏิบัติเพื่อบรรลุสันตบถนั้น อย่างนี้แล้วบัดนี้ มีพระพุทธรูปประสงค์
จะตรัสบอกกรณียะ จึงตรัสกึ่งคาถาว่า น จ ขุทฺทํ สฺมาจเร ภิกฺขุจฺจ เยน
วิญญฺ ปเร อูปวเทยฺย.

กึ่งคาถานั้น มีความดังนี้ ภิกษุเมื่อทำกรณียะนี้ อย่างนี้ ก็ไม่พึง
ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต ที่เรียกว่า ขุททะ คือลามก เมื่อ
ไม่ประพฤติ มิใช่ไม่ประพฤติแต่กรรมหายบอย่างเดียว แม้กรรมเล็กน้อยไร ๆ
ก็ไม่ประพฤติ ท่านอธิบายว่า ไม่ประพฤติลามกกรรมทั้งจำนวนน้อย ทั้งขนาด
เล็ก.

แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงโทษที่เห็นได้เอง ในการ
ประพฤติลามกกรรมนั้นว่า เยน วิญญฺ ปเร อูปวเทยฺย. ก็ในคำนี้ เพราะ
เหตุที่ผู้มีวิญญูชนเหล่าอื่น ไม่ถือเป็นประมาณ. เพราะอวิญญูชนเหล่านั้น
ยังทำกรรมไม่มีโทษหรือมีโทษ มีโทษน้อยหรือมีโทษมาก. ส่วนวิญญูชนทั้ง
หลายเท่านั้น ถือเป็นประมาณได้ เพราะว่าวิญญูชนเหล่านั้น ใคร่ครวญทบท
วนแล้ว ย่อมติเตียนผู้ที่ควรติเตียน สรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ. ฉะนั้น จึง
ตรัสว่า วิญญฺ ปเร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอุปจารแห่งกรรมฐาน ต่างโดยกรณียะ และอกรณียะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่ภิกษุผู้อยู่ป่า ซึ่งประสงค์จะบรรลุสันตบพ แล้วอยู่หรือประสงค์ปฏิบัติ เพื่อบรรลุสันตบพนั้น และแก่พวกภิกษุผู้ประสงค์จะ รับกรรมฐาน อยู่แม้ทุกรูป โดยยกภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นสำคัญ ด้วยสองคาถาครั้ง นี้ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงทรงเริ่มตรัสเมตตากถา โดยนัยว่า สุจิโน ว่า เข- มิโน โหนตุ เป็นต้น เพื่อเป็นปริตรกำจัดภัยแต่เวทดานั้น และเพื่อเป็น กรรมฐาน โดยฉานเป็นบาทแห่งวิปัสสนา แก่ภิกษุเหล่านั้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุจิโน ได้แก่ ผู้พร้อมด้วยสุข. บทว่า เขมิโน แปลว่า ผู้มีความเกษม. ท่านอธิบายว่าผู้ไม่มีภัย ไม่มีปีทวะ บทว่า สพุเพ ได้แก่ ไม่เหลือเลย. บทว่า สตุตา ได้แก่ สัตว์มีชีวิต บทว่า สุขิตตุตา ได้แก่ ผู้มีจิตถึงสุข. ก็ในคำนี้ ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่าผู้มี สุข โดยสุขทางกาย. ชื่อว่ามีจิตถึงสุข โดยสุขทางใจ, ชื่อว่ามีความเกษม แม้โดยสุขทั้งสองนั้น หรือโดยไปปราศจากภัยและอุปัทวะทั้งปวง. ก็เหตุไร จึงตรัสอย่างนี้. ก็เพื่อแสดงอาการแห่งเมตตากถา. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ จึงควร เจริญเมตตาว่า ขอสัตว์ทั้งปวง จงมีสุข ดังนี้บ้าง ว่า จงมีความเกษม ดังนี้บ้าง จงเป็นผู้มีตนถึงสุข ดังนี้บ้าง.

พรรณนาคาถาที่ ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตากถา โดยสังเขป ตั้งแต่ อุปจารจนถึงอัปนาเป็นที่สุดอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงเมตตากถา นั้น แม้โดยพิศดาร จึงตรัสสองคาถาว่า เยเกจิ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่จิตถูกสะสมอยู่ในอารมณ์มาก ๆ ย่อมไม่หยุดอยู่ในอารมณ์เดียว โดยเบื้องต้นเท่านั้น แต่จะเล่นติดตามประเภทอารมณ์โดยลำดับ ฉะนั้น จึง ตรัสสองคาถาว่า เยเกจิ เป็นต้น เพื่อจิตที่เล่นติดตามไปแล้วหยุดอยู่ ใน

อารมณ์อันเป็นประเภทแห่งทุกะหมวดสองแห่งสัตว์และติกะหมวดสามแห่งสัตว์ มีตถาวรทุกะเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่อารมณ์ใด ของผู้ใดเป็น อารมณ์ที่ปรากฏชัดแล้ว จิตของผู้นั้น ย่อมตั้งอยู่เป็นสุขในอารมณ์นั้น ฉะนั้น อารมณ์ใดของภิกษุรูปใดในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ปรากฏชัดแล้ว พระผู้มีพระภาค เจ้ามีพระพุทธรูปประสงคฺจะให้จิตของภิกษุรูปนั้น ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น จึงตรัสสอง คาถาว่า **เยเกจิ** เป็นต้น อันแสดงความต่างแห่งอารมณ์เป็นทุกะและติกะ มีตถาวรทุกะ เป็นต้น.

ความจริง ในสองคานานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงทุกะ หมวดสองแห่งสัตว์ ๔ ทุกะ คือ **ตถาวรทุกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้สะคฺ้งและผู้มันคง. (ไม่สะคฺ้ง) **ทิฏฐาทิฏฐทุกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้ที่ตนเห็นแล้ว และผู้ที่ตนยังไม่เห็น **ทูลสันตติทุกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้ที่อยู่ไกลและ ผู้ที่อยู่ใกล้ **ภูตสัมภเวสีทุกะ** หมวดสองแห่งสัตว์ ผู้ที่เกิดแล้วและผู้ที่เกิด หาทิเกิด. และทรงแสดงติกะ หมวดสามแห่งสัตว์ ๓ ติกะ. คือ **ทิมรัตสมัชฌิมติกะ** หมวดสามแห่งสัตว์ ผู้มีอัณฑภาพยาวต่ำและปานกลาง **มหันตาณุกมัชฌิมติกะ** หมวดสามแห่งสัตว์ ผู้มีอัณฑภาพใหญ่เล็กและปานกลาง **อณุกมัชฌิมติกะ** หมวดสามแห่งสัตว์ ผู้มีอัณฑภาพอ้วน ผอมและปานกลาง โดยมัชฌิมบพเป็นที่เกิดประโยชน์ใน ๓ ติกะ และอณุกกลบพเป็นที่เกิด ประโยชน์ใน ๒ ติกะ ด้วยบพ ๖ บพ มีทิมบพเป็นต้น. บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า **เยเกจิ** เป็นคำแสดงว่าไม่มีส่วนเหลือเลย. หมู่สัตว์ที่เกิดแล้วคือ **ปาณะ** ชื่อว่า **ปาณภูตะ**. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อมหายใจ เหตุฉนั้น จึงชื่อว่า **ปาณะ**. ทรงถือเอาปัญญาโวหารสัตว์ ที่เนื่องด้วยอัสสาสปีสสาสะ ลมหายใจเข้าออก ด้วยบพนี้. สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิด เหตุฉนั้น จึงชื่อว่า **ภูต**. ทรงถือเอาเอกโวหาร. สัตว์และจตุโวหารสัตว์ด้วยบพนี้. บพว่า **อตุติ** แปลว่า **มี มีพร้อม**.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัตว์ทั้งปวง ที่ทรงสงเคราะห์ด้วย
ทุกะและติกะรวมกัน ด้วยคำว่า **เยเกจิ ปาณญตฺตฺติ** นี้อย่างนี้แล้ว บัดนี้
ทรงสงเคราะห์สัตว์เหล่านั้นแม่ทั้งหมด แสดงด้วยทุกะนี้ว่า **ตฺสา วา ฅวฺรา**
วา อนุวเสฺสา.

ในทุกะนี้ สัตว์ทั้งหลายย่อมสะดุ้ง เหตุนี้ จึงชื่อว่า **ตฺสา** คำนี้เป็น
ชื่อของสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีตัณหาและภักย. สัตว์ทั้งหลาย ย่อมมั่นคง เหตุนี้
จึงชื่อว่า **ฅวฺรา** คำนี้เป็นชื่อของพระอรหันต์ทั้งหลาย ผู้ละตัณหาและภักยได้
แล้ว. ส่วนเหลือของสัตว์เหล่านั้นไม่มี เหตุนี้ จึงชื่อว่า **อนุวเสฺสา** ท่าน
อธิบายว่า แม่ทุกตัวสัตว์. ก็คำใด ตรัสไว้ท้ายแห่งคาถาที่ ๒ คำนั้น พึงเชื่อม
กับทุกทุกะและติกะ. บทว่า **เยเกจิ ปาณญตฺตฺติ** ความว่า สัตว์ทั้งหลายที่สะดุ้ง
กลัวก็ดี ที่มั่นคงก็ดี ไม่เหลือเลย สัตว์แม่เหล่านั้นทั้งหมด จงเป็นผู้มีตนถึงสุข
หมู่สัตว์ที่เกิดแล้วก็ดี แสงวหาที่เกิดก็ดี เพียงใด สัตว์ทั้งหมดแม่เหล่านี้เพียง
นั้น จงเป็นผู้มีตนถึงสุขเถิด ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ บรรดาบททั้ง ๖ มี **ทิมฺมา วา** เป็นต้น ที่แสดงติกะ ๓ หมวด
มี **ทิมฺมรฺสสมฺชฌิมติกะ** เป็นต้น. บทว่า **ทิมฺมา** ได้แก่ สัตว์ที่มีอัตรภาพยาว
มีนาค, ปลา, เขี้ยว เป็นต้น จริงอยู่ อัตรภาพของนาคทั้งหลายในมหาสมุทร
แม้มีขนาดหลายร้อยวา. อัตรภาพของปลาและเขี้ยว เป็นต้น ก็มีขนาดหลายโยชน์
บทว่า **มหนฺตา** ได้แก่ สัตว์ที่มีอัตรภาพใหญ่ ในน้ำก็มีปลาและเต่า บนบก
ก็มีพระยาช้าง เป็นต้น ในจำพวกอมนุษย์ ก็มีทานพ เป็นต้น และตรัสว่า ราหู
เป็นยอดของสัตว์ที่มีอัตรภาพทั้งหลาย. จริงอยู่ อัตรภาพของราหูนั้น สูง
๔,๘๐๐ โยชน์ แขน ๑,๒๐๐ โยชน์ ระหว่างคิ้ว ๕๐ โยชน์ ระหว่างนิ้วก็
เหมือนกัน ฝ่ามือ ๒๐๐ โยชน์แล. บทว่า **มชฺฌิมฺมา** ได้แก่ อัตรภาพของม้า
โคกระบือสุกร เป็นต้น. บทว่า **รตุสฺกา** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย มีขนาดต่ำ
ตรงกลางยาว ตรงกลางอ้วน มีคนแคะ เป็นต้น ในชาตินั้น ๆ บทว่า **อญฺกา**

ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่อรรถภาพละเอียด หรือเล็กเป็นต้น ที่บังเกิดในน้ำเป็นต้น ไม่เป็นอารมณ์ของมังสจักษุ เป็นวิสัยของทิพยจักษุ. อนึ่ง สัตว์เหล่าใด มีขนาดต่ำ ตรงกลางใหญ่ และตรงกลางอ้วนในชาตินั้น. ๆ สัตว์เหล่านั้น พึงทราบว่า เล็ก. บทว่า ภูตา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย ที่มีอรรถภาพกลม มีปลา เต่า หอยกาบ หอยโข่ง เป็นต้น.

พรรณนาคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงสัตว์ทั้งหลายไม่เหลือด้วยติกะ ๓ ติกะ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงสงเคราะห์แสดงด้วยทุกะ ๓ ทุกะ ว่า ทิฏฐา วา เย จ อทิฏฐา เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทิฏฐา ได้แก่ สัตว์เหล่าใด เคยเห็น โดยมาปรากฏแก่ตาของตน บทว่า อทิฏฐา ได้แก่ สัตว์เหล่าใด ตั้งอยู่ในสมุทรอื่นภูเขารื่นและจักรวาลอื่นเป็นต้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัตว์ที่อยู่ไกลและไม่ไกลอรรถภาพของตนด้วยทุกะนี้ว่า เย จ ทูเร วสนุติ อวิทูเร. สัตว์เหล่านั้น พึงทราบโดยเป็นสัตว์ไม่มีเท้าและสัตว์ ๒ เท้า. ก็เหล่าสัตว์ที่อยู่ในกายของตน เรียกว่า อวิทูเร อยู่ไม่ไกล เหล่าสัตว์ที่อยู่นอกกาย เรียกว่า ทูเร อยู่ไกล. อนึ่ง เหล่าสัตว์ที่อยู่ภายในอุปจาร เรียกว่า อยู่ไม่ไกล. ที่อยู่ภายนอกอุปจาร เรียกว่า อยู่ไกล. ที่อยู่ในพระวิหาร ตามชนบท ทวีป จักรวาล เรียกว่า อยู่ไม่ไกล ที่อยู่ในจักรวาลอื่น เรียกว่า อยู่ไกล.

บทว่า ภูตา ได้แก่ เกิดแล้ว บังเกิดแล้ว. พระชีมาสพเหล่าใด เป็นแล้วนั้นแล ไม่นับว่าจักเป็นอีก คำนั้นเป็นชื่อของพระชีมาสพเหล่านั้น. สัตว์เหล่าใด แสงหาที่เกิด. เหตุนั้นสัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า สัมภเวสี. คำนี้เป็นชื่อของพระเสขะและปุณฺณทั้งหลายที่กำลังแสงหาที่เกิด แม้นในอนาคต

เพราะภวสังโยชน์ยังไม่สิ้น. อีกอย่างหนึ่ง บรรดากำเนิด ๔ เหล่า สัตว์ที่เป็น
อัมพาตเกิดในไข่และชลาพุชเกิดในครรภ์ ยังไม่ทำลายเปลือกฟองไข่และรอก
ออกมาตราบใด ตราบนั้น ก็ชื่อว่า **สัมภเวสี**. ที่ทำลายเปลือกฟองไข่ และ
รอกแล้วออกมาข้างนอก ชื่อว่า **ภูต**. เหล่าสัตว์ที่เป็นสังเสทชะ และ โอปปาดิกะ
ชื่อว่า **สัมภเวสี** ในขณะที่ปฐมจิต ตั้งแต่ขณะหุติจิตไปชื่อว่า **ภตะ**. หรือสัตว์
ทั้งหลายเกิดโดยอิริยาบถใด ยังไม่เปลี่ยนอิริยาบถเป็นอื่นไปจากอิริยาบถนั้น
ตราบใด ตราบนั้น ยังชื่อว่า **สัมภเวสี** นอกจากนั้น ไปชื่อว่า **ภูตะ**.

พรรณนาคาถาที่ ๖

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตาทาวนาในสัตว์ทั้งหลาย โดย
ปรารภนาแต่จะให้เข้าถึงประโยชน์สุขของภิกษุเหล่านั้น โดยประการต่าง ๆ ด้วย
๒ คาถาครั้งว่า **สุจิโน วา** เป็นต้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดง
ทาวนานั้น แม้โดยปรารภนาให้ออกไปจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และทุกข์จึง
ตรัสว่า **น ปโร ปริ นิคุพฺเพถ**. นี้เป็นปาฐะเก่า แต่ปัจจุบันสวดกันว่า
ปรี ปี ดังนี้ก็มี ปาฐะนี้ไม่งาม.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโร** ได้แก่ คนอื่น. บทว่า **น
นิคุพฺเพถ** ได้แก่ ไม่หลอกลวง. บทว่า **นาติมณฺเฑถ** ได้แก่ ไม่สำคัญเกิน
ไป [ไม่คูหมั่น]. บทว่า **กตฺถจฺจิ** ได้แก่ในโอกาสไหน ๆ คือในหมู่บ้านหรือ
ในเขตหมู่บ้าน ท่านกลางญาติหรือท่ามกลางบุคคล ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **น
แปลว่า** นั้น. บทว่า **กิลฺยจฺจิ** ได้แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง คือกษัตริย์หรือพราหมณ์
คฤหัสถ์หรือบรรพชิต ที่ถึงสุข หรือที่ถึงทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **พฺยา-
โรสนา ปฐฺมิตฺถสฺสยา** ได้แก่ เพราะความกริ้วโกรธด้วยกายวิการและวจีวิการ
และเพราะคุมแค้นด้วยมโนวิการ. เพราะเมื่อควรจะตรัสว่า **พฺยาโรสนาย
ปฐฺมิตฺถสฺสยาย** แต่ก็ตรัสเสียว่า **พฺยาโรสนา ปฐฺมิตฺถสฺสยา** เหมือนเมื่อ

ควรจะตรัสว่า **สมมตญญา วิมุตตา** แต่ที่ตรัสเสียว่า **สมมตญญา วิมุตตา** และเหมือนเมื่อควรจะตรัสว่า **อนุப்புพสุกขาย อนุப்புพสุกิริยาย อนุப்புพสุกิริยาย** แต่ที่ตรัสเสียว่า **อนุப்புพสุกขา อนุப்புพสุกิริยา อนุப்புพสุกิริยา อนุப்புพสุกิริยา** อถุณารชนา ฉะนั้น. บทว่า **นาลถุณมถุณสุส** **ทุกขมิจุเจย** ความว่า ไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน. ท่านอธิบายไว้ อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ว่ามีไข้เจริญเมตตา โดยมนสิการเป็นต้นว่า ขอสัตว์ทั้งหลายจงมีสุข มีความเกษมเกิดขึ้นอย่างเดียวกัน ที่แท้พึงมนสิการอย่างนี้ว่า โอหนอ บุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ ไม่พึงข่มเหงบุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ ด้วย กิริยาคติโกงมีล่อลวงเป็นต้น ไม่พึงคูหมิ่นบุคคลอื่นไม่ว่าใคร ๆ ไม่ว่าในประเทศ ไหน ๆ ด้วยวัตถุแห่งมานะ ๕ อย่าง มีชาติเป็นต้น และไม่พึงปรารถนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความกริ้วโกรธหรือเพราะความคุมแค้น ดังนี้อีกด้วย.

พรรณนาคาถาที่ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตาภาวนา โดยอรรถด้วย ปรารถนาให้เขาออกไปจากสิ่งไม่เป็นประโยชน์และทุกข์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อ ทรงแสดงเมตตาภาวนานั้นนั่นแลด้วยอุปมา จึงตรัสว่า **มาตา ยถา นีย ฺปุตต** เป็นต้น.

กาถานั้นมีความว่า มารดาพึงอนุรักษบุตรในตน คือบุตรที่เกิดใน ตน เกิดแต่อก พึงทะนุถนอมบุตรนั้นซึ่งมีคนเดียวเท่านั้นด้วยชีวิต คือยอม สละแม้ชีวิตของตนถนอมบุตรนั้น เพื่อห้ามกันทุกข์มาถึงบุตรนั้น ฉนั้นใดภิกษุ พึงทำมณัสที่ประกอบด้วยเมตตานี้ให้เจริญ คือให้เกิดบ่อย ๆ ให้ขยายไปและยัง เมตตาภาวนานั้นให้เจริญไม่มีประมาณ โดยถือสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์ หรือโดยแผ่ไปไม่เหลือเลย แม้แต่ในสัตว์ผู้หนึ่ง.

พรรณนาคาถาที่ ๘

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงแสดงเมตตาทาภาวนาโดยอาการทั้งปวง
อย่างนี้ บัดนี้ เมื่อทรงแสดงการเจริญเมตตาทาภาวนานั้นนั่นแล จึงตรัสว่า
เมตตตถุจ สพฺพโลกสุมี เป็นต้น.

ในคานานั้น ชื่อว่า มิตร เพราะรักและรักษา อธิบายว่า ห่วงใย
เพราะมีอริยาสัยมุ่งประโยชน์เกื้อกูล และรักษาให้พ้นจากการมาถึงของสิ่งไม่
เป็นประโยชน์. ความเป็นแห่งมิตร ชื่อว่าเมตตา. บทว่า สพฺพโลกสุมี
ได้แก่ ในสัตว์โลกไม่เหลือเลย. มีในใจ เหตุนี้จึงชื่อว่า มานสะ. ก็คำว่า
มานถ์ นั้น ท่านกล่าวอย่างนี้ก็เพราะประกอบกับจิต บทว่า ภาวเย แปลว่า
ให้เจริญ. ประมาณของมานสะนั้น ไม่มีเหตุนี้จึงชื่อว่า อปริมาณ. ท่านกล่าว
อย่างนี้ ก็เพราะเมตตามีสัตว์ไม่มีประมาณเป็นอารมณ์. บทว่า อทุธฺ แปลว่า
เบื้องบน. ทรงถือเอาอรุณภาพด้วยบทนั้น. บทว่า อโธ แปลว่า เบื้องล่าง ทรง
ถือเอาภกภาพด้วยบทนั้น. บทว่า ติริยฺ ได้แก่เบื้องขวาง ทรงถือเอาอรุณภาพ
ด้วยบทนั้น. บทว่า อสมฺพาธฺ ได้แก่ เว้นจากความคับแคบ. ท่านอธิบายว่า
มีขอบเขตอันแตกแล้ว [ไม่มีขอบเขต]. ข้าศึกท่านเรียกชื่อว่า ขอบเขต อธิบาย
ว่า เป็นไปในที่ไม่มีขอบเขตนั้น. บทว่า อเวริ ได้แก่ เว้นจากเวร อธิบายว่า
เว้นจากความปรากฏแห่งเจตนาต่อเวรแม้ในระหว่าง ๆ บทว่า อสปตฺตฺ ได้แก่
ปราศจากข้าศึก. จริงอยู่บุคคลผู้อยู่ด้วยเมตตา ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์เป็น
ที่รักของพวกอมมนุษย์. ข้าศึกไร ๆ ของเขาย่อมไม่มี. ด้วยเหตุนี้ มานัสสิ่งที่มี
ในใจของเขานั้น ท่านจึงเรียกว่า อสปตตะ เพราะปราศจากข้าศึก. ก็คำที่ว่า
ข้าศึก ศัตรู. เป็นคำโดยปริยาย. การพรรณนาคความตามบทมีเท่านี้ ส่วนการ
แสดงความที่ประสงค์ในที่นี้ มีดังนี้.

ฟังเจริญขยายเมตตาที่ตรัสไว้ว่า **เอวมปิ สพฺพญฺเตสุ มานถํ**

ภวเย อปริมาณํ ดังนี้ แผ่เมตตาที่มีอยู่ในใจไม่มีประมาณ ให้บรรลุถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในโลกทั้งปวง. ทำอย่างไร คือแผ่เมตตานั่น ไปไม่เหลือ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่างเบื้องขวางคือ เบื้องบนก็ตั้งแต่ภวคพรหมลงมา เบื้องล่างก็ตั้งแต่เวจिनรกขึ้นไป เบื้องขวางก็ตั้งแต่ทิศที่เหนือ หรือเบื้องบนก็ได้แก่ อรูปธาตุ เบื้องล่างก็ได้แก่กามธาตุ เบื้องขวางก็ได้แก่รูปธาตุ ก็แลเมื่อเจริญเมตตาอยู่อย่างนี้ การทำไม่ให้ความคับแคบแหวและข้ำศึก ฟังเจริญ เมตตานั่น โดยประการที่ไม่มีความคับแคบ ไม่มีแหวและไม่มีข้ำศึก. หรือว่าเมตตานั่น ถึงภวานาสัมปทา เป็นคุณชื่อว่าไม่คับแคบ เพราะเป็นโอกาสโลกทั้งปวง (คือ ๓๑ ภูมิ) เป็นคุณชื่อว่าไม่มีแหว เพราะกำจัดความอาฆาตของตนในสัตว์อื่นเสีย เป็นคุณชื่อว่าไม่มีข้ำศึก เพราะกำจัดความอาฆาตของสัตว์อื่นในตนเสียก็ฟังเจริญขยายเมตตาอันมีในใจนั้น ที่ไม่คับแคบ ที่ไม่มีแหว ที่ไม่มีข้ำศึก ไม่มีประมาณไป ในโลกทั้งปวง โดยกำหนดทิศทั้งสาม คือ เบื้องบน เบื้องล่างและเบื้องขวาง.

พรรณนาคาถาที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้น ทรงแสดงการเจริญเมตตาภาวนาอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงแสดงความไม่มีอริยาบถแน่นนอนของผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการเจริญเมตตานั่นอยู่ จึงตรัสว่า **ติฏฺฐจํ จริ ๗ เป ๗ อธิฏฺฐเจยฺย** ดังนี้.

คานานั่นมีความว่า ผู้เจริญเมตตาเมื่อเจริญเมตตาในใจนี้ อย่างนี้ ไม่ต้องจำกัดอริยาบถ เหมือนอย่างในบาลีว่า นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง เมื่อทำการบรรเทาความปวดเมื่อยด้วยอริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสบาย จะยืนหรือเดิน นั่งหรือนอน ยังเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอน เพียงใด ก็พึงตั้งสติในเมตตาภาวนานั้นไว้เพียงนั้น.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการเจริญเมตตาภาวนา
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญ จึงตรัสว่า **ติฏฺฐ จริ**
เป็นต้น. **จริงอยู่ ผู้ชำนาญแล้ว** ยังประสงค์จะตั้งสติในเมตตาภาวนาด้วย
อิริยาบถเพียงใด จะยืนหรือเดิน จะนั่งหรือนอนก็ย่อมได้. อีกนัยหนึ่ง
ผู้ชำนาญ จะยืนหรือเดิน จะนั่งหรือนอน เพราะเหตุนั้น การยืนเป็นต้น ย่อม
ไม่ทำอันตรายแก่ผู้นั้น. อนึ่งเล่า ผู้ชำนาญ ยังประสงค์จะตั้งสติไว้
ในเมตตาภาวนาเพียงใด ก็ต้องเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอนจึงตั้งสติไว้ได้เพียงนั้น.
ความเนิ่นช้าในเมตตาภาวนานั้น ของผู้นั้นย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงตรัสว่าจะยืน
หรือเดิน นั่ง หรือนอน ยังเป็นผู้ปราศจากความง่วงนอนเพียงใด ก็พึงตั้งสติ
ไว้เพียงนั้น.

กาลานั้น มีอธิบาย ดังนี้ ผู้ชำนาญพึงเจริญเมตตา ที่ตรัสไว้ว่า
เมตตฺตฺยจ สพฺพโลกสุมี มานสิ ภาวเย โดยประการที่ผู้ชำนาญ ไม่จำ
ต้องเอื้อด้วยอิริยาบถ บรรดาอิริยาบถมียืนเป็นต้น หรือถึงอิริยาบถมียืนเป็นต้น
ยังประสงค์จะตั้งสติในเมตตาภาวนานั้นเพียงใด เป็นผู้ปราศจากความง่วงนอน
แล้วก็พึงตั้งสติไว้เพียงนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงความเป็นผู้ชำนาญในเมตตาภาวนา
อย่างนี้ ทรงประกอบภิกษุไว้ในเมตตาวิหาร การอยู่ด้วยเมตตานี้ว่า **เอตฺ**
สตี อธิฏฺเฐยฺย พึงตั้งสติไว้ บัดนี้ เมื่อทรงชมเชยการอยู่นั้นจึงตรัสว่า
พฺรหฺมเมตฺ วิหาริ อิทฺมาหุ.

กาลานั้น มีความว่า การอยู่ด้วยเมตตานี้ใด ทรงสรรเสริญตั้งต้นแต่
พระพุทธรู้ว่า **สุจิโน วา เขมิโน วา โหนตุ** จงเป็นผู้มีสุข หรือ
มีความเกษม จนถึงพระพุทธรู้ว่า **เอตฺ สตี อธิฏฺเฐยฺย** พึงตั้งสติ

ไว้เพียงนั้น. ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวการอยู่นั้นว่าพรหมวิหาร การอยู่อย่างพรหม กล่าวการอยู่นั้นว่า เสนุจวิหาร การอยู่อย่างประเสริฐสุด ในพระศาสนา คือในธรรมวินัยของพระอรหันต์ เพราะไม่มีโทษในการอยู่อย่างทิพย์ อยู่อย่างพรหม อยู่อย่างพระอริยะและอยู่โดยอิริยาบถวิหาร และการอยู่ด้วยเมตตา นั้นทำประโยชน์ทั้งแก่คนทั้งแก่ผู้อื่น. เพราะเหตุที่ความสงบติดต่อกัน ไม่ถูกแทรกแซง ฉะนั้น ผู้เจริญเมตตา ยืนก็ดี เดินก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดียังไม่่วงนอนเพียงใด ก็พึงตั้งสติไว้เพียงนั้น.

การพรรณนาคาถาที่ ๑๐

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงเมตตาภาวนาประการต่าง ๆ แก่ภิกษุเหล่านั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่เมตตาใกล้ต่ออรรถทฤษฎีความเห็นว่าเป็นคน เพราะมีสัตว์เป็นอารมณ์ ฉะนั้น เมื่อทรงแสดงการบรรลุอรหัตตผล ทำเมตตาภาวนานั้นนั้นแหละให้เป็นบาท แก่ภิกษุเหล่านั้น โดยขการห้าม การถือทฤษฎีขึ้นนำหน้า จึงทรงจบเทศนาด้วยคาถานี้ว่า **ทฤษฎีลจ อนุปคมม** เป็นต้น.

คาถานั้น มีความว่า การอยู่ด้วยเมตตาภาวนานี้ใด ทรงสรรเสริญไว้ว่า พรหมเมต วิหาร อิธมาหุ ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวการอยู่นั้น ว่าพรหมวิหารในพระธรรมวินัยนี้ ผู้เจริญเมตตา ออกจากการอยู่ด้วยเมตตาภาวนานั้นแล้ว กำหนด [นาม] ธรรม มีวิตกวิจารณ์เป็นต้น ในที่นั้น และรูปธรรมตามแนวการกำหนด [นาม] ธรรมเหล่านั้นเป็นต้น แล้วกำหนดรูปธรรม และด้วยการกำหนดนามรูป ก็ไม่ยึดทฤษฎีอย่างนี้ว่า นี้กองสังขารอันบริสุทธิ์บุคคลย่อมถือไม่ได้ว่าสัตว์ในสังขารนี้ดังนี้ เป็นผู้มึนสติโดยโลกุตรศีลตามลำดับ ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ ที่เข้าใจกัน ว่าสัมมาทฤษฎีในโศดาปัตติมรรค ซึ่งประกอบ

ด้วยโลกุตรศีล ต่อจากนั้น ก็นำออก ขจัดระงับความหมกมุ่นในกามทั้งหลาย คือกิเลสกำที่ขังละไม่ได้ ด้วยการทำให้เบาบางด้วยสกทาคามิมรรคและอนาคามิมรรค และด้วยการละไม่ให้เหลือเลย ก็ย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรภ์ มารดาอีก คือ ไม่ต้องนอนในครรภ์อีกอย่างแน่นอน ได้แก่ บังเกิดในหมู่ เทพชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย บรรลุพระอรหัตแล้วปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ึ่งเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงจบเทศนาอย่างนี้แล้วตรัสกะภิกษุเหล่านั้น ว่า ไปเกิดภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอยู่ในราวป่าที่นั่นนั่นแหละ และจงเกาะ ระฆังในวันธรรมสวนะ ๘ วัน ต่อเดือนแล้วจงสวดพระสูตรนี้ จงทำกรรมถาก ถาวรรณ สันทนาธรรม อนุโมทนากัน จงช้องเสพ เจริญทำให้มาก ซึ่ง กรรมฐานนั้นแหละ พวกอมนุษย์แม่เหล่านั้น จักไม่แสดงอารมณ์น่าสะพึงกลัว นั้น จักเป็นผู้หวังดี หวังประโยชน์แก่พวกเธอแน่แท้ ภิกษุเหล่านั้น รับพระพุทธานุญาตแล้ว ลุกจากอาสนะ. กราบถวายบังคมแล้ว ทำประทักษิณไปในราวป่า นั้น แล้วทำตามที่ทรงสอนทุกประการ. เทวดาทั้งหลาย เกิดปีติโสมนัสว่า พระคุณเจ้าทั้งหลาย ช่างหวังดีหวังประโยชน์แก่พวกเรา. ก็พากันเก็บกวาดเสนาสนะเอง จัดแจงน้ำร้อนนวดหลัง นวดเท้า จัดวางอารักขาไว้ ภิกษุแม่เหล่านั้น ก็พากันเจริญเมตตา ทำเมตตานี้ให้เป็นบาท เริ่มวิปัสสนากัมมัฏฐาน บรรลุพระอรหัต อันเป็นผลเลิศภายในไตรมาสนั้นนั่นเองหมดทุกรูป ปวารณาด้วยวิสุทธิปวารณา ในวันมหาปวารณา ออกพรรษาแล.

พระตถาคตผู้เป็นเจ้าแห่งธรรม ผู้ทรงฉลาดใน
ประโยชน์ ตรัสกรณียเมตตสูตรอันมีประโยชน์ด้วย
ประการฉะนี้.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 357

ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีปัญญาบริบูรณ์ ได้รับความ
สงบแห่งทุกข์อย่างยิ่ง ก็บรรลु สันตบพ.

เพราะฉะนั้นแล วิญญูชนผู้ประสงค์จะบรรลु
สันตบพอันเป็นอมตะ ที่นำอัสจรรย อัมพระอริยเจ้า
รักอยู่ ก็พึงทำกรณียะอันมีประโยชน์ ต่างโดยศีลสมาธิ
ปัญญาอันไร้มลทิน ต่อเนื่องไม่ขาดสาย เทอญ.

จบอรรถกถาเมตตสูตร

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อว่า ปรมัตถโชติกา

นิคมกถา

ด้วยกถามีประมาณเท่านี้ ข้าพเจ้ากล่าวคำใดไว้ว่า
ข้าพเจ้าไหว้พระรัตนตรัยอันสูงสุดแห่งวัตถุที่ควร
ไหว้แล้ว จักแต่งอรรถกถาแห่งขุททกปาฐะบางปาฐะ.

ในคำนั้น เป็นอันข้าพเจ้าแต่งอรรถกถาแห่งขุททกปาฐะ ๕ ประเภท
คือ ๑. สรณะ ๒. ลิกขาบท ๓. ทวัตติงสาการ ๔. กุมารปัญหา ๕. มงคล-
สูตร ๖. รัตนสูตร ๗. ตีโรกุตทสูตร ๘. นิธิกัณทสูตร และ ๙. เมตตสูตร
ก่อน. ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงกล่าวคำนี้ว่า

ข้าพเจ้า ประสงค์จะให้พระสังฆกรรมตั้งมั่น จึง
แต่งอรรถกถาแห่งขุททกปาฐะนี้ ประสบกุศลอันใด.

ขอชนนี้ จงพลันบรรลुकุศลความเจริญ งอกงาม
ไพบูลย์ในธรรมที่พระอรียเจ้าประกาศแล้ว เพราะอนุ-
ภาพแห่งกุศลอันนั้น.

อรรถกถาแห่งขุททกปาฐะชื่อปรมัตถโชติกานี้ รจนาโดยพระเถระ ที่
ท่านครูทั้งหลายถวายนามว่า พุทธโฆสะ ผู้ประดับด้วยคุณคือความบริสุทธิ์
ความเชื่อ ความรู้และความเพียร อันคุณสมุทัย คือ ศีลอาจารย์ อาชวะและ
ปัททวะเป็นต้นคลบบันดาลแล้ว ผู้สามารถหยั่งลงสู่ขัฏฐ คือ ลัทธิตนและลัทธิตอื่น
ประกอบด้วยความรู้ความฉลาด ผู้มีประภาพคืออำนาจแห่งญาณอันไม่มีอะไร
ขัดขวางในสัตตศาสนา อันต่างโดยพระไตรปิฎกปริยัตติธรรมพร้อมทั้งอรรถกถา
เป็นมหากวีประดับด้วยความงามแห่งวจนะอันไพเราะ โอปารที่เปล่งได้สะดวก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 359

ซึ่งสมบัติคือกรรมให้เกิดแล้วโดยมหาไวยากรรม ผู้มีวาตะถูกต้องแตกฉาน มี
วาตะอันประเสริฐ ผู้มีความบริสุทธิ์และความรู้อันไพบูรณ์ เป็นอสังการแห่ง
วงศ์ของพระเถระทั้งหลาย ผู้อยู่ ณ มหาวิหาร ประทีปแห่งเถรวังศ์ [เถรวาทา]
ซึ่งมีความรู้มั่นคงดีแล้ว ในธรรมอันยิ่งของมนุษย์ อันประดับด้วยคุณต่างโดย
อภิญา ๖ และปฏิสัมภิทาเป็นต้น.

ดาว ทิฏฐตุ โลกสุมี โลกนิตุตถณสนัน

ทตฺตสนฺติ กุลปฺตฺตทานํ นยํ สีลาทิวสุทฺธิยา.

ยาว พุทฺโชติ นามมฺปิ สุทฺตจิตฺตสุตฺต ตาทิโน

โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสุตฺต ปวตฺตติ มฺหสิโน.

[คัมภีร์ปรมัตถโชติกา] อันแสดงนัยแห่งวิสุทธีมี

ศีลวิสุทธีเป็นต้น แก่กุลบุตรทั้งหลายผู้แสวงหาการออก
จากโลก จงดํารงอยู่ ทรายเท่าที่ แม้พระนามว่าพุทธะ
ของพระผู้มีจิตบริสุทธิ์ ผู้คงที่ ผู้เจริญที่สุดแห่งโลก
ผู้ทรงแสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ ยังเป็นไปอยู่ในโลก
เทอญ.

จบอรรถกถาขุททกปาฐะ

แห่ง

อรรถกถาขุททกปาฐะ ชื่อว่า ปรมัตถโชติกา